KAZIMIERZ KRÓLIŃSKI

PODRĘCZNY LEKSYKON PEDAGOGICZNY

V
B
J
C
781826
I

PODRĘCZNY
LEKSYKON PEDAGOGICZNY

KAZIMIERZ KRÓLIŃSKI

PODRĘCZNY LEKSYKON PEDAGOGICZNY

POZNAŃ 1935

NAKŁADEM WYDAWNICTWA „PRZYJACIELA SZKOŁY" W POZNANIU
CZCIONKAMI DRUKARNI PEDAGOGICZNEJ W POZNANIU, WIELKA 19

PRZEDMOWA.

Ogół wyrazów i nazwisk, objętych niniejszą pracą, nie mieści się zasadniczo w pojęciu p e d a g o g i k a*, lecz wykracza znacznie poza jej zakres np. w dziedzinę filozofji, muzyki, przedmiotów naukowych, szkolnych itp., gdyż głównym moim celem było dać nauczycielstwu przedewszystkiem tani i zwięzły podręcznik* p r a k t y c z n y. *Nie w każdej bowiem szkole powszechnej a nawet nie w każdej średniej, znajdują się encyklopedje, w których w razie potrzeby można znaleźć objaśnienia terminów, życiorysy ważnych osobistości itp., a nauczyciel spotyka się z temi terminami w pismach, w dziełach pedagogicznych, okólnikach i w audycjach radjowych. Często też zwracają się do niego o różne objaśnienia starsze dzieci, młodzież w świetlicy, nawet ludzie starsi; w mniemaniu bowiem włościan czy małomieszczan „nauczyciel powinien wiedzieć wszystko".*

Do objaśnień ważniejszych terminów dodałem odpowiednią bibljografję, aby czytelnik mógł w razie szczególniejszego zainteresowania przedmiotem zajrzeć do odpowiednich dzieł. Ze względu na zwięzłość niniejszej pracy, podałem tylko publikacje, wydane osobno, a opuściłem rozprawy, rozrzucone po czasopismach. Podając oczywiście jak najkrótsze życiorysy myślicieli, pedagogów i wogóle ludzi nauki, wymieniłem także ich dzieła, przedewszystkiem takie, które szczególnie mogą zainteresować nauczyciela.

Przy układaniu mojej skromnej ale bardzo mozolnej pracy korzystałem nietylko z wielkich najnowszych i fachowych encyklopedyj, lecz głównie z najlepszych podręczników psychologji, (Witwicki), dydaktyki (B. Nawroczyński i i.), oraz z prac, wydanych w „Bibljotece Dzieł Pedagogicznych" przez „Naszą Księgarnię", „Bibljoteki Pedagogiczno - Dydaktycznej" i „Bibljoteki Przekładów Dzieł Pedagogicznych", wyd. przez „Książnicę-Atlas", wydawnictw M. Arcta, Ossolineum, Gebethnera i Wolffa

i i., a także z licznych dzieł obcych. Korzystałem wreszcie z rad i wskazówek. Czytelników „Przyj. Szkoły“, jego redakcji i dr. Kuchty, dyrektora Bibljoteki Pedagogicznej we Lwowie.

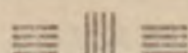
Praca niniejsza wychodzi jako odbitka z „Przyjaciela Szkoły“ w szczupłej tylko ilości egzemplarzy. Jeżeli się okaże, że nauczycielstwo uzna ją istotnie za pożyteczną, opracuję ją na nowo, uzupełniając treść materjałem narastającym i opuszczając to, co było zbędne. O łaskawą rzeczową krytykę i wskazówki proszę wszystkich Szan. Kolegów i Czytelników (do „Przyjaciela Szkoły“, Poznań, Wielka 18), za co zgóry dziękuję.

We Lwowie, w październiku 1935.

Kazimierz Króliński.

OBJAŚNIENIE SKRÓTÓW:

ang. = j. angielski
gr. = j. grecki
Lit. = literatura przedmiotu
ł. = j. łaciński
nm = j. niemiecki
wł. = j. włoski
zob. = zobacz.

Podczas przełamywania składu w drukarni tekst litery „i“ został przerwany na str. 79 i dalszy ciąg umieszczony dopiero na str. 89, począwszy od słowa „Indoeuropejskie języki“.

A

A w logice, symbol sądu ogólno-twierdzącego. „Wszyscy ludzie są śmiertelni".

Abacus *l.* pomoc naukowa, tabliczka do rachunków w starożytności, podzielona pionowemi linjami na przedziały, w których umieszczano jednostki, dziesiątki, setki itd.

Aberacja *l.* zboczenie (umysłowe).

Abnegacja *l.* zaniedbanie się, niechlujstwo w ubiorze.

Abominacja *l.* obrzydzenie, wstręt, odraza.

Abramowski Edward (1869-1918) psycholog i socjolog, propagator spółdzielczości, autor „Metody badania podświadomości", „Metoda skojarzeń w badaniu typów indywidualnych".

Absencja *l.* nieobecność np. ucznia na lekcji w szkole.

Abstrakcja *l.* czynność umysłowa, odrywanie cech od przedmiotu, np. zapach róży od róży samej, barwa upierzenia ptaka od ptaka. Rezultatem abstrakcji są pojęcia. (Zob.)

Abstrakcja logiczna czynność umysłowa, zdążająca do określenia cechy jednego pojęcia z drugiego. Np. z pojęcia *b*, niższego, składającego się ze wszystkich cech pojęcia *B* i z cechy *m*, da się wyprowadzić pojęcie *B* z *b*. Abstrakcja pociąga za sobą uogólnienie, w przeciwieństwie do determinacji (zob.), która pociąga za sobą specjalizację (zob.).

Abstrakcja psychologiczna rozpatrywanie cech przedmiotu i dokonywanie ich wyboru w celu uzyskania treści pojęcia.

Abstrakcyjne pojęcia pojęcia oderwane, niezmysłowe, np. cnota, pilność itd.

Abstrakt *l.* pojęcie oderwane, człowiek roztargniony.

Absurd *l.* niedorzeczność, głupstwo.

Abulja *gr.* objaw patologiczny, brak woli, brak decyzji.

A capite *l.* od początku, od wiersza, od ustępu.

Achromatopsja *gr.* wada wzroku; niezdolność rozróżniania barw, zwana pospolicie daltonizmem od Daltona, u którego wadę tę przypadkowo odkryto. (Daltonizmu nie należy mieszać z systemem daltońskim w nauczaniu.) (Zob. daltoński system.)

Adaptacja *l.* (przystosować) przystosowanie się do działalności bodźców np. ucha do dźwięków, skóry do temperatur.

Adaptacja uwagi przystosowanie uwagi do przyjmowania wrażeń zmysłowych, szybkość orjentacji w wypadkach zdarzeń nieoczekiwanych.

Ad hominem *l.* dowodzenie, zastosowane do poziomu umysłowego słuchacza.

Admiracja *l.* podziw, uwielbienie, zachwyt.

Admonicja *l.* napomnienie.

Afazja *gr.* utrata zdolności mówienia, spowodowana zniszczeniem półkuli mózgu. (Odkrycie Broca 1861.)

Afazja amnestyczna niezdolność sformułowania myśli w zdania.

Afazja motoryczna niezdolność wypowiedzenia myśli z powodu wady w narządach mowy.

Afazja sensoryczna niezdolność rozumienia słów i zdań, chociaż osobnik je słyszy.

Afekcja *l.* tkliwość udana, uczuciowość.

Afekt *l.* zaburzenie gwałtowne strumienia psychicznego o różnorodnych elementach.

Afekt asteniczny *l.* nagły bezwład pod wpływem przestrachu, żalu itd.

Afekt patologiczny *l.* zboczenie w dziedzinie afektów.

Afekt steniczny *l.* afekt, któremu towarzyszą gwałtowne ruchy np. w gniewie, radości itp.

Afektacja *l.* przesada w wyrażaniu uczuć.

Afonja *gr.* chorobliwa niezdolność wydawania głosu.

Agnoza *gr.* niewiedza, niemożność uzasadnienia jakiejkolwiek wiedzy o Bogu.

Agnozja *l.* dyspozycja do mylnych rozpoznań.

Agorafobja *gr.* obawa przed niektóremi zwierzętami, ciemnością itp. (szkoła Freuda).

Agrafja *gr.* chorobliwa niezdolność do kreślenia liter i wyrazów, spowodowana uszkodzeniem motorycznych centrów mózgu.

Akomodacja *l.* przystosowanie np. soczewki ocznej do przedmiotów rozmaitej odległości; przystosowanie nauczyciela do poziomu umysłowego uczniów.

Akt psychiczny proces spostrzegania zjawisk zmysłami; ktoś np. jest świadkiem wybuchu pożaru, przeżywa on wtedy akty psychiczne, czyli procesy widzenia, słyszenia itp. (Zob. zjawisko psychiczne).

Aktywność w nauczaniu. Uczniowie biorą żywy współudział z nauczycielem w pracy, zwłaszcza gdy zastosowana jest metoda dyskusyjna. (Zob.)

Akroamatyczna metoda *gr.* (akroamatikos = dający się słyszeć) metoda wykładowa; podawanie praw gotowych, bez wysiłku i pracy ucznia; metoda ta dopuszczalna jest tylko w wypadkach koniecznych np. przy nauce historji.

Aksjomat *gr.* szanowanie, znaczenie, powaga, pewnik.

Aksjomaty logiki najwyższe prawa myślenia. Z dwu sądów, z których jeden to samo twierdzi, czemu drugi przeczy, musi jeden być fałszywy, a jeden prawdziwy.

Aksjomatyczna nauka opiera twierdzenie swe na pewnikach.

Akt woli postanowienie; jest pożądaniem o najwyższem natężeniu, do którego człowiek jest zdolny w pewnym czasie i wobec tego samego przedmiotu pożądania.

Aktualizm *l.* kierunek filozoficzny (Spinoza, Ebbinghaus, Wundt), polegający na twierdzeniu, że dusza stanowi wiązkę faktów psychicznych, że nie istnieje ona samoistnie bez ciała.

Akuzmaty *gr.* halucynacje słuchowe w chorobach umysłowych, luźne trzaski, szmery, grzmoty itp.

Alalja *gr.* trudność w mówieniu, bełkotanie.

Alcuin (735—804) współpracownik Karola W. w szerzeniu oświaty, założyciel i kierownik szkoły pałacowej (782). Dzieła: „Gramatyka", „O retoryce i cnotach", „O dialektyce".

Aleksja *gr.* niezdolność czytania; powstaje na tle zaburzeń umysłowych np. dotknięty tą chorobą nie traci zdolności pisania, ale nie przeczyta tego, co napisał.

Alkoholizm *l.* choroba, wywołana stałem używaniem alkoholu.

Allogenetyczna teorja. W przeciwieństwie do twierdzeń zwolenników teorji idiogenetycznej, że objawy woli nie dają się sprowadzić do innych faktów psychicznych, twierdzą niektórzy psychologowie, że objawy dadzą się sprowadzić do innych faktów psychicznych t. zn., że są to pewne przedstawienia, przekonania lub uczucia.

Alma Mater *l.* (matka-żywicielka). Tak nazywano uniwersytety i dziś jeszcze używają tego wyrażenia w uroczystych przemówieniach akademickich.

Alteracja *l.* afekt np. wzburzenie, gniew itp.

Alternatywa *l.* wybór jednej możliwości z dwu.

Altruistyczne uczucia *ł.* uczucia wyższe, polegające na tem, że jednostka jest skłonna do poświęceń dla bliźnich.

Aluzja *ł.* przymówka, przytyk.

Ambicja *ł.* poczucie własnej wartości, żądza zaszczytów.

Ambicja fałszywa przecenianie własnej wartości.

Ambiwalencja dwuwartościowość, objaw chorobliwy zwłaszcza u schizofreników (zob.), polegający na tem, że jeden i ten sam przedmiot, fakt, sytuacja, osoba bywa równocześnie choremu przyjemna i przykra, ukochana i znienawidzona, pożądana i straszna, piękna i brzydka. Nierzadko dzieci odnoszą się do nauczyciela dwojako; z jednej strony czczą go i wielbią, a z drugiej dokuczają mu.

Amnezja *gr.* (nieprzypominanie) stan chorobliwy pamięci; utrata jej częściowa lub ogólna. Ogólna może być czasowa, okresowa, postępowa i wrodzona; przyczyną choroby są zmiany w mózgu, które wywołują nieprawidłowość w kojarzeniu wyobrażeń.

Amplifikacja *ł.* drobiazgowość w opowiadaniu, przesada w mowie.

Analfabeta nieumiejący czytać i pisać.

Analgezja *gr.* nieczułość na ból.

Analityczna metoda *gr.* rozbiorowa, opierająca się na rozbiorze na części; nauczyciel dochodzi do reguł i twierdzeń drogą rozbioru odnośnych pojęć lub faktów, czyli postępuje od ogółu do szczegółów.

Analiza *gr.* (rozwiązywać) rozkładanie całości na części, np. wyrazu na dźwięki.

Analiza psychologiczna rozbiór zjawisk psychicznych złożonych, rozróżnianie sposobów, z jakich rzeczy złożone składać się mogą z prostych. (Albo *A* i *B* można od siebie oddzielić, albo je można tylko od siebie odróżnić, albo *A* można sobie przedstawić bez *B*, ale *B* bez *A* nie!)

Analogizm *gr.* wniosek przez analogję.

Analogja *gr.* (równy stosunek), podobieństwo między rzeczami.

Anarchizm pedagogiczny *gr.* skrajne poglądy w wychowaniu np. poglądy Rousseau'a w „Emilu"; szkoła Tołstoja w Jasnej Polanie, w której pozostawia uczniom najzupełniejszą swobodę.

Anemja *gr.* niedokrwistość, choroba najbardziej rozpowszechniona wśród dzieci i młodzieży z warstw ubogich.

Animizm *ł.* pogląd metafizyczny Stahla, według którego pierwiastek duchowy jest przyczyną czynności żywotnych w jestestwach organicznych.

Animizm dziecięcy ożywianie przez dziecko martwych przedmiotów, jak poruszające się liście, płynąca woda itp.

Animozja *ł.* zaciekłość, zawziętość, zapalczywość.

Anhedonja *gr.* brak przyjemnego zabarwienia w uczuciach, objaw patologiczny.

Ankieta *fr.* wypowiedzenie się szeregu osób w jakiejś określonej sprawie w celu ustalenia poglądów przy pomocy statystyki. Dla nauczyciela bardzo dobry środek pomocniczy do poznania uczniów.

Anomalja *gr.* objaw odstępujący od prawidła, od reguły; nieprawidłowość, zboczenie.

Anomaloskop Nagla aparat do badania wzroku u daltonistów.

Anormalne dziecko nienormalne, nie takie, jak być powinno czy to pod względem umysłowym czy fizycznym.

Anosmja *gr.* utrata zdolności rozróżniania zapachów, objaw patologiczny.

Antagonizm *gr.* działanie przeciwne, przeciwieństwo.

Antropocentryzm *gr.* pogląd, uznający człowieka za punkt ciężkości wszechświata, za cel i rację bytu wszechświata.

Antropogenja *gr.* historja rozwoju człowieka i ras ludzkich.

Antropologja *gr.* nauka o człowieku jako jednostce, traktowanej pod względem biologicznym, etnologicznym i lingwistycznym.

Antropometrja *gr.* pomiary ciała, w celach naukowych lub szkolnych np. pomiary czaszki, wzrostu, obwodu klatki piersiowej itp.

Antropomorfizm *gr.* uosobienie bóstwa w postaci człowieka.

Antropozofja *gr.* nauka o człowieku z punktu widzenia filozofji.

Antynomja *gr.* sprzeczność pomiędzy czystym rozumem a rozsądkiem; przeciwieństwo.

Antypatja *gr.* uczucie odrazy do pewnych osób.

Antyteza *gr.* przeciwieństwo, przeciwstawienie, figura retoryczna: zestawienie dwu przeciwieństw.

Apagogiczny dowód *gr.* dowodzenie słuszności rozważanego zdania z niem sprzecznego na podstawie zasady logicznej „wyłączonego środka". (Jeżeli z dwu zdań sprzecznych jedno jest fałszywe, to drugie jest prawdziwe.)

Apatja *gr.* nieczułość, odrętwienie, zobojętnienie.

Apercepcja *l.* (perceptio = zebranie, poznanie), uświadomienie, przygotowanie umysłu do przyjęcia wiadomości naukowych, wedle: Leibnitza = świadome przedstawienie sobie czegoś, Kanta = ujęcie w jedność różnorodnych przedstawień, Wundta = mistyczna funkcja świadomości, Herbarta = zlanie się tego, co poznaję, z materjałem poznanym.

Apodyktyczny sąd *gr.* stanowczy, pewny logicznie.

Apologja *gr.* obrona, uniewinnienie np. apologja Sokratesa = obrona Sokratesa.

Apoteoza *gr.* ubóstwienie, oddawanie komuś czci nadzwyczajnej.

A posteriori *l.* w logice sąd aposterjoryczny, wyprowadzony ze skutków. Np. widzę kupę spalenizny i gruzów. (Skutek.) Tu był pożar. (Przyczyna.) A posteriori rozumuje ten, kto się opiera na doświadczeniu.

Apraksja *gr.* nieczynność, gnuśność, niemożność wykonania zamierzonych ruchów, utrata zdolności używania przedmiotów właściwych.

Aprehencja *l.* obawa, bojaźń.

Aprehendować *l.* przejmować się czemś, nie lekceważyć czegoś.

A priori *l.* sąd apriorystyczny, nieoparty na doświadczeniu.

Aproksymatyczny sąd *l.* zbliżony do prawdy.

Aprobacja *l.* pochwała, uznanie czegoś za dobre.

Arbitralny *l.* dowolny, samowolny, bezwzględny.

Areopag *gr.* najwyższy sąd w starożytnych Atenach; w przenośni zebranie osób dostojnych, które mają o czemś zawyrokować.

Argument *l.* dowód, środek przekonywujący.

Argusowy wzrok wnikliwy, bystry zawistnie strzegący.

Argumentować *l.* przytaczać przekonywujące dowody.

Armiński Franciszek (1789—1848) astronom, założyciel obserwatorjum astronom. w Warszawie (1825).

Arogancja *l.* zuchwalstwo, zarozumiałość.

Arystoteles (384—322 przed Ch.) filozof i przyrodnik grecki, założyciel szkoły perypatetycznej, twórca logiki formalnej. Dzieła: „Fizyka", „Poetyka", „Etyka" i i.

Arytmetyka *gr.* część matematyki, zawierająca naukę o liczbach.

Ascetyzm *gr.* życie surowe, pełne dobrowolnych umartwień.

Asertoryczny sąd *l.* stwierdzający *(A jest B).*

Asocjacja *l.* kojarzenie wyobrażeń przez podobieństwo, przeciwieństwo, współistnienie i następstwo, (prawo Arystotelesa).

Asocjacyjna psychologja kierunek w psychologji, wedle którego asocjacja jest podstawą psychiki (zob. Hume).

Aspiracja *l.* pragnienie czegoś wyższego, lepszego.

Astazja *gr.* objaw histeryczny, niemożność stania.

Astenja *gr.* niemoc fizyczna lub duchowa.

Astygmatyzm *gr.* wada wzroku, niegromadzenie się promieni w jednym punkcie.

Asumpt *l.* powód, pochop, pobudka do czegoś.

Atawizm *l.* dziedziczność przymiotów w bliższych lub dalszych pokoleniach.

Atencja *l.* poważanie, uszanowanie.

Atrakcja *l.* przyciąganie, pociąg, powab.

Atrybut *l.* przymiot, cecha, własność, właściwość.

Aura *l.* powietrze, stan pogody.

Auspicje *l.* opieka, kierownictwo.

Autentyczny *gr.* prawdziwy, faktyczny, rzeczywisty.

Autodydakt *gr.* samouk.

Automatyczny *gr.* machinalny, poruszający się mimowoli.

Automatyczne ruchy w organizmie: bicie serca, oddychanie, perystaltyka itp.

Automatyzm *gr.* działanie, czynności pod działaniem bodźców organicznych bez udziału woli (oddychanie, trawienie, bicie serca itp.). Jednak czynności dowolne mogą zczasem wskutek ciągłych ćwiczeń być zautomatyzowane (zapinanie guzików u surduta, biegłość w grze na fortepianie itp.).

Autopatyczne uczucia związane są z przedmiotami przedstawiań, (zob.), przyjemne lub przykre (miłe, przyjemne barwy, tony, smaczne potrawy itp., przykre zmęczenie, dotknięcie rzeczy brudnych, śliskich, cuchnące rzeczy itp.). Dalej uczucia, związane aktami przedstawień i z ich treścią.

Autopsja *gr.* oglądanie czegoś własnemi oczyma, przekonanie się o czemś naocznie.

Autonomja *gr.* samorząd. Autonomja szkolna w obrębie gminy szkolnej. Uczniowie rządzą się sami w ramach ustalonych regulaminem.

Autorytet *gr.* (sam przez się płynący), w pedagogice rozróżniamy autorytet rodziców wobec dziecka, autorytet nauczyciela wobec dziecka, dziecko ufa osobom, wierzy w ich mądrość.

Autosugestja *gr.* wmówienie w samego siebie czegoś, np. choroby, zdolności itp.

Autyzm *gr.* objaw patologiczny. Chory umysłowo zadowala się własnym światłem wewnętrznym, nie interesuje się życiem ani ludźmi wogóle.

Avenarius Ryszard (1834–1896) filozof niemiecki, twórca kierunku, który sam nazwał empirjo-krytycyzmem. Dzieła w języku polskim: „O przedmiocie psychologji", „W sprawie filozofji naukowej."

Awersja *l.* niechęć, wstręt, odraza, obrzydzenie.

B

Bacon Franciszek z Werulamu (1561—1626) rzecznik badań metodą indukcji, ojciec filozofji empirycznej. Dzieło: „Novum organum”.

Badanie uzdolnień, inteligencji badanie zapomocą odpowiednich testów (zob.) sprawności umysłowej, w spostrzeganiu, sądzeniu itp.

Bajka rodzaj poezji dydaktycznej, w której alegorja gra głowną rolę.

Bakałarz *l* (baccalaureatus). Dawny stopień akademicki najniższy. Obecnie w użyciu tylko we Francji i Anglji.

Bałwanizm życie materjalne, poziome, zobojętniałe.

Banalny *fr.* szablonowy, powszedni, oklepany.

Banialuka *tur.* gadanina niedorzeczna, bzdurstwa.

Barbara w logice nazwa pierwszego trybu, pierwszej figury, sylogizmu, w którym obie przesłanki są sądami *a* i wniosek *a:*

$$\frac{\begin{matrix} M\ a\ P \\ S\ a\ M \end{matrix}}{S\ a\ P}$$

Barbaryzm *gr.* wyraz obcy w mowie ojczystej niepotrzebnie używany, a mogący być zastąpiony swojskim.

Barestezjometr *gr.* przyrząd do ustalenia czułości na nacisk na powierzchni skóry.

Barwa *niem.* rodzaj światła, kolor.

Barwa dźwięku, tembr, dźwięczność swoista dla każdego instrumentu.

Barwy zasadnicze, główne: czarna, biała, czerwona, żółta, zielona i niebieska.

Basedow Jan Bernard (1723—1790) pedagog niemiecki, przedstawiciel filantropinizmu. (zob.)

Basedowa choroba (opisana przez lekarza Basedowa), polegająca na schorzeniu gruczołu tarczykowego.

Baśń bajeczne podanie ludowe, opowiadanie o treści nadprzyrodzonej, cudownej, oparte na bujnej fantazji.

Batynjolska szkoła. Emigranci polscy założyli w r. 1842 sześcioklasową szkołę polską na przedmieściu Paryża, zwanem Batignolles.

Bazgrać pisać niekształtnie, brzydko, malować licho, pisać liche rzeczy.

Bazyli Wielki (330—379) biskup w Grecji. Z pism: „O wychowaniu dzieci w klasztorach i przyjmowaniu do nich”.

Behawjoryzm *ang.* (czyt. bihewjoryzm) metoda badań psychologicznych, polegająca na obserwacji zachowania się osoby, a nie na introspekcji.

Belfer *niem.* pomocnik mełameda w chederze, pogardliwie: nauczyciel.

Bentkowski Feliks Jan (1781—1852) historyk literatury, autor: „Historji literatury polskiej” (wyd. r. 1814).

Berbeć mały dzieciak.

Bergson Henryk ur. 1859, wybitny współczesny filozof francuski. Według jego poglądów intuicja (zob.) wyższa nad „czysty rozum” Kanta; wyraża ona ruch, który odbywa się w czasie. Wprowadza więc do naszego myślenia czas (zamiast przestrzeni) jak ongiś Heraklit (zob.) „wszystko płynie“. Czas to ruch, a ruch to twórczość. Dzieła w języku polskim: „Ewolucja twórcza“, „Wstęp do metafizyki“, „O bezpośrednich danych”, „Śmiech”.

Berkeley Jerzy (1685—1753) biskup-filozof angielski, w poglądach swoich przeciwstawił się filozofji sensualistycznej Locke'a (zob.), kwestjonując wartość poznania zapomocą zmysłów. Pojęcia ogólne są tworem subjektywnym. To, co nam podają zmysły, jest ułudą, materja nie istnieje (zob. idealizm krańcowy).

Berlitza metoda nauka języków obcych przez konwersację od samych początków. (M. D. Berlitz, Francuz, został odznaczony oficerską legją honorową. Umarł w listopadzie 1932) Jego liczne podręczniki wyszły w językach: francuskim, angielskim, niemieckim, hiszpańskim, włoskim, czeskim, węgierskim, portugalskim, rosyjskim, japońskim itd.

Bezwład paraliż, pareza. Przez naruszenie okolicy ruchowej na jednej półkuli mózgowej; bezwład pojawia się w odpowiedniem miejscu organizmu po stronie przeciwnej. Zob. hemifegja.

Bibljografja *gr.* nauka, mająca za przedmiot znajomość wydań książek, druków i rękopisów.

Bibljografja pedagogiczna obejmuje całokształt prac pisanych i drukowanych z zakresu pedagogiki.

Biegunka słów, bredzenie w psychozie okresowej t. zw. manji (zob.), spowodowane zaburzeniami myśli (zob. *logorrhoea*).

Bieliński Franciszek (1740—1809) w pedagogice przedstawiciel wieku oświecenia i jego dążeń; kształcenie każdego stanu wedle jego potrzeb. Autor pracy: „Sposób edukacji w XV listach opisany, które do Komisji Edukacji Narodowej od bezimiennego autora były przesłane".

Bierny (stan) nie czynny, np. uczeń, nie biorący udziału w nauce, w pracy.

Bigoterja *fr.* przesadna gorliwość w powierzchownem tylko przestrzeganiu obowiązków religijnych. Wada ta zdarza się u dzieci starszych i ma swoje źródło w wychowaniu domowem.

Binet Alfred (1857—1911) psycholog francuski, twórca wraz z Simonem t. zw. testów do badania inteligencji. Autor rozpowszechnionego u nas dzieła p. t. „Pojęcia nowoczesne o dzieciach".

Biogeneza *gr.* teorja E. Haeckla (zwolennika Darwina) głosząca, że rozwój jednostki jest analogiczny ze skróconym rozwojem swego gatunku.

Biografja *gr.* życiorys, opis życia.

Biologja *gr.* nauka o przyrodzie żywej.

Blaga *fr.* mówienie nieprawdy rozmyślnie z pyszałkowatości, chęci imponowania otoczeniu.

Błąd w definjowaniu powstaje wtedy, gdy definicja jest za ciasna, za obszerna, lub gdy się podaje cechy, których przedmiot nie posiada.

Błąd w dowodzeniu logicznem, jeśli dowód wychodzi z nieuznawanych przesłanek, albo posługuje się nieważną formą wnioskowania, albo wyrozumowany wniosek nie pokrywa się z zamierzoną tezą. (Zob. paralogizm, sofizmat.)

Błąd w logicznym podziale powstaje, jeśli człony podziału razem wzięte nie wypełniają zakresu dzielonej całości i jeżeli się nie wykluczają wzajemnie.

Błonica dyfteryt, zakaźna choroba błon śluzowych głównie u dzieci.

Bojaźliwość lękliwość przed byle czem, wada bardzo często spotykana u dzieci.

Bombastyczny styl *n.* przesadny, napuszony.

Bona fide *l.* w dobrej wierze. Ktoś np. kupił przedmiot, nie wiedząc, że przedmiot ten jest kradziony.

Borna szereg obrazy liczbowe w początkowem nauczaniu rachunków, udoskonalone przez Lay'a. System czwórkowy. (Zob. Rusieckiego szereg.)

Botanika *gr.* nauka o roślinach.

Braille Ludwik (1806—1852) pedagog francuski ułożył alfabet wypukły dla niewidomych, sam niewidomy od 3 r. życia.

Braille'a alfabet wypukłe litery dla niewidomych, pismo dotykowe. Alfabet zawiera 62 znaków wypukłych, złożonych z punktów od 1 do 6.

Brewilokwencja *ł.* krótkość w wyrażeniach.

Bufon *fr.* śmieszek, pyszałek, zarozumiały, butny.

Bulimja chorobliwa żarłoczność, wilczy głód.

Bursa *fr.* zakład o charakterze dobroczynnym, dający za małą opłatą lub bezpłatnie utrzymanie i mieszkania ubogim dzieciom i młodzieży.

Bystrość wzroku normalny wzrok. Odczytywanie liter wielkości 7 mm. z odległości 5 m.

C

Calmato *wł.* (w muz.) uspokajająco, łagodnie.

Calorosso *wł.* (w muz.) z zapałem.

Całostkowa metoda sposób uczenia napamięć wiersza w całości, nie częściami, a więc powtarzamy cały tekst od początku do końca tak długo, dopóki go pamięciowo nie opanujemy.

Campan Henrjeta (1752—1822), wychowawczyni, autorka prac: „O wychowaniu", „Rady dla młodych dziewcząt", „Teatr dla młodych".

Campe Jan (1746—1818) niemiecki pedagog i kierownik Philanthropinum w Dessawie. Z dzieł: „Nowa metoda uczenia dzieci czytania w sposób łatwy i przyjemny", oraz przeróbka „Robinsona Kruzoe" Defoe'a.

Cantabile *wł.* (muz.) śpiewnie.

Cantilena *wł.* śpiewka o nastroju poważnym, lirycznym.

Canzona *wł.* melodja liryczna na motywach ludowych.

Capriccio *wł.* (w muz.) utwór pełen niespodziewanych zwrotów.

Capriccioso *wł.* (w muz.) figlarnie.

Carezzando, Carezzevole *wł.* (w muz.) pieszczotliwie.

Carte blanche *fr.* biała karta, niezapisana karta, w przenośni dusza dziecka, które jeszcze nie nabyło wrażeń.

Carter James (1795—1849) propagator zawodowego kształcenia nauczycieli w Ameryce, autor „Listów do W. Prescotta o bezpłatnych szkołach w St. Zjed. wraz z uwagami o zasadach nauczania".

Cassiodor Aureli (koniec VI w. po Chr.) minister króla Gotów Teodoryka. Dzieło: „O siedmiu dyscyplinach."

Castis omnia casta *ł.* dla czystych, moralnych, wszystko czyste.

Causa *ł.* przyczyna, powód.

Causa causans ł. praprzyczyna.
Causa efficeus ł. przyczyna działająca.
Causa finalis ł. przyczyna celowa.
Causa justa ł. przyczyna sprawiedliwa.
Causa movens ł. przyczyna poruszająca.
Causa proxima ł. przyczyna najbliższa.
Causa sine qua non ł. przyczyna niezbędna.
Causa vera ł. przyczyna prawdziwa.

Caveant consules *ł.* niech czuwają konsulowie, ostrzeżenie przed niebezpieczeństwem.

Cecha *niem.* znak, piętno właściwe pewnym osobom, czy przedmiotom, objaw, charakteryzujący pewną rzecz lub czynność. W psychologji lub w logice najprostsza treść, która nie da się rozłożyć na elementy.

Cefalografja *gr.* opisanie głowy.

Cefalometr *gr.* przyrząd do pomiarów głowy.

Cegielski Hipolit (1815—1868) filolog, autor rozprawy „O zasadach wychowania w szkołach wyższych".

Cel *niem.* zamierzony skutek czynności, kres, do którego się dąży.

Cel nauczania; istnieją różne poglądy. Wedle jednych wiedza jest użyteczna, zapewnia pracę, stanowisko itp. Inni uważają, że *C. n.* mają być motywy społeczne, wiedza ma wartość nietylko dla jednostki, ale i dla danego społeczeństwa. Wiedza wreszcie ma wartość indywidualną, duchową.

Celarent w logice tryb I figury sylogizmu.

M e P
S a M
S e P

Cele wychowawcze; szkoła dzisiejsza stawia sobie jako najwyższy cel: wykształcenie osobowości i uspołecznienie jednostki. (Poglądy Józefa Hoene-Wrońskiego i Bronisława Trentowskiego.)

Celowość odpowiedniość w doprowadzeniu do zamierzonego wyniku.

Celowość funkcji działanie jakiegoś przedmiotu złożonego, łatwe, bez błędu i wysiłku, gładkie i sprawne np. dobra i dobrze naoliwiona maszyna.

Celowość urządzenia całość, której poszczególne cechy ułatwiają jej spełnienie zadania, nazywamy celowo urządzoną, np. maszynę, której poszczególne koła, osie, tryby itd. wykonano precyzyjnie i starannie.

Celujący najlepszy, wzorowy, najlepiej się uczący; dawniej najlepszy stopień z nauki na świadectwach szkolnych.

Cenestezja *gr.* wrażliwość ogólna, ustrojowa, poczucie wrażeń wewnętrznych w danej chwili.

Cenestezja asteniczna poczucie upadku sił.

Cenestezja hipersteniczna poczucie nadmiaru siły.

Cenestezja steniczna ogólne poczucie siły w organizmie.

Centralizowaćześrodkowywać, skupiać, spromieniać w centralnem ognisku.

Centralny *l.* stanowiący środek, umieszczony w środkowym punkcie swego działania.

Centrum *l.* środek.

Centryczny środkowy, używa się go często w połączeniu z innym wyrazem np. egocentryczny, geocentryczny (zob.) itp.

Cenzura władza rozpatrująca książki i czasopisma, czy nie zawierają czegoś niedozwolonego; stopień z nauki na świadectwie szkolnem. (Zob. wykaz cenzur.)

Cenzus naukowy stopień nauki, wymagany do jakiegoś celu, kwalifikacje naukowe.

Cerebracja działalność mózgu, ogół procesów psychofizjologicznych w mózgu.

Ceregiele *niem.* zbyteczna przesada grzeczności, zazwyczaj drobiazgowe i wymuszone.

Ceremonja *l.* obrzęd uroczysty, zastosowanie się do pewnych, przepisanych form.

Ceteris paribus *l.* przy tych samych okolicznościach.

Chalvet Piotr Wincenty (1767—1807) propagator wychowania narodowego we Francji. Praca: „O zaletach i obowiązkach nauczyciela publicznego".

Champan Jerzy (1723—1806) pedagog szkocki, autor prac: „Traktat o wychowaniu", „O wychowaniu niższych warstw ludu i nauczycieli".

Channing William (1780—1842) pastor amerykański, zwolennik idei demokratycznej. Prace: „O kulturze samego siebie", „O podniesieniu klas pracujących".

Chaos *gr.* zamęt, nieład, bezład.

Chaotyczna lekcja bez planu, bez ściśle obmyślanego porządku, dorywcza, bezładna.

Chaotyczny nieporządny, zagmatwany.

Charakter *gr.* (dosłownie: ostrzenie, karbowanie). Określenia charakteru są różnorodne. Wedle *Twardowskiego* „Ch" to ogół dyspozycyj do uczuć, pragnień i postanowień. *Stern* uważa go za jedność wszystkich dyspozycyj człowieka. Wedle *Dougalla* „Ch" jest sumą nabytych właściwości, wytworzonych na podstawie wrodzonego usposobienia i temperamentu. Jest to system hierarchiczny, w którym panuje jedna przewodnia myśl, jeden naczelny pogląd, będący rysem ogólnej struktury psychicznej jednostki. *Rowid* uważa, że na charakter jednostki składają się właściwości wrodzone tudzież nabyte jako wynik doświadczenia i nauki. Cechy szczególnie wybitne, szlachetne, silne i stałe, tworzą wewnętrzny „Ch" moralny. *Witwicki* określa ogólnikowo „Ch" jako siłę woli, a więc odporność przeciw sugestjom. Rozróżnia charaktery: silne, słabe, chwiejne, złe i dobre. (Lit. dr. J. Szmydtówna „O charakterze", czasop. „Praca Szkolna", Rok VI Nr. 3 i 4.)

Charakter pisma kształt liter, indywidualny sposób pisania, właściwy jednostkom.

Charakterystyczny mający własne wyróżniające, znamienne cechy i właściwości.

Charakterystyka zbiór cech zasadniczych i właściwości, wyróżniających daną osobę, przedmiot lub pojęcie od innych, określenie, uwydatnienie tych cech.

Charakterystyka dziecka synteza wszystkich właściwości fizycznych i psychicznych na podstawie badań i obserwacyj. (Zob. indywidualność, karta indywidualności.)

Charakterystyka wolna monografja dziecka w formie opisu i uwag z jego życia. Przykłady podaje Rowid w „Psychologji pedagogicznej", str. 338.

Charakteryzować opisywać, uwydatniać cechy i właściwości przedmiotu.

Chciwość gromadzenie dóbr materjalnych ponad potrzebę, bez możności ich użycia. Prowadzi ona nieraz do przestępstw, występków i zbrodni przeciw prawu własności. U dzieci chciwość występuje silniej, gdyż wynika z pobudek instynktu posiadania, nieurobionego jeszcze przez środki wychowawcze, a nawet przez „tresurę", jak się wyraża W. Witwicki.

Chemja *gr.* nauka o zjawiskach, przy których istota ciał ulega zmianie.

Cheve Emil (1804—1864) rzecznik nowej metody nauczania muzyki.

Chironomja *gr.* nauka o gestach, o ruchach mówiącego.

Chłonne gruczoły i naczynia, po których krąży limfa. U dzieci ulegają często zaburzeniom (zob. skrofuloza).

Chojnacki Wojciech Izydor profesor w szkole w Łowiczu (pierwsze lata XIX w.) Autor dzieła: „Zasady pierwiastkowe pedagogiki i metodyki".

Choleryczny temperament objawia się reakcją szybką, silną i długotrwałą.

Choroby psychiczne dzieci i młodzieży powstają z przyczyn dziedzicznych, z urazów mózgu, na tle zatruć i chorób infekcyjnych, wadliwości funkcjonalnych itp. Choroby umysłowe, czyli psychozy nie oszczędzają żadnego okresu życia, a więc i wieku dziecięcego; objawy ich odznaczają się u dzieci mniejszem natężeniem. (Zob. emantja, epilepsja, głuptactwo, hebefrenja, histerja, idjotyzm, infantylizm, katatonja, kleptomanja, kretynizm, negatywizm, neurastenja, obłęd, oligofrenja, paratymja, pląsawica, psychastenja, schizofrenja, spazmofilja, stupor.) Lit.: Dr. L. Wachholz: „O zaburzeniach umysłowych u dzieci i młodzieży", W. Witwicki: „Psychologja" tom II, rozdział XII.

Choroby zakaźne dziecięce (epidemiczne, nagminne).

1. Wysypkowe: a) *Kur* (ukraińskie), *żarnica, morbilli.* Inkubacja (zob.) 10 dni, pojawienie się wysypki do 14 dni. Temperatura do 40°, 40.5°. Wogóle choroba nie bardzo niebezpieczna. Smiertelność nieznaczna.

b) *Ospa wietrzna (varicellae).* Inkubacja 14—17 dni. Temperatura niewiele podwyższona. Przebieg łagodny. Na ciele rzadko rozsiane pęcherzykowate pryszczyki.

c) *Płonica (szkarlatyna) scarlatina.* Inkub. 4 - 7 dni. Początkowe objawy: wymioty, ból głowy i gardła. Temp. od 39,5—41°, na szyi i piersiach ukazują się czerwone plamy. Przebieg ciężki, śmiertelność niewielka. Niebezpieczne są następstwa (zapalenie ucha środkowego, nerek itp).

d) *Różyczka, rubeolae.* Inkub. 2—3 tygodni. Temperatura nieznacznie podwyższona, objawów kataralnych niema, wysypka podobna do płonicy. Przebieg łagodny, śmiertelności nie powoduje.

2. Niewysypkowe: a) *błonica* (dyfterja). Objawy: Ból gardła, opuchnięcie gruczołów limfatycznych, w krtani pojawia się nalot całemi płatami, barwy szaro-zielonkowatej. Przebieg łagodny, śmiertelność znaczna. Komplikacje niebezpieczne: zapalenie płuc, choroby serca, nerek, ucha itp.

b) *Meningitis, zapalenie opon mózgowo-rdzeniowych* (epidemiczne). Temperatura podwyższa się okresami, przebieg bardzo ciężki, śmiertelność około 30%. U uzdrowieńców pojawia się głuchota i ogólne upośledzenie umysłowe.

c) *Śpiączka* (Choroba Heine-Medina).

d) *Krztusiec*, koklusz, objawia się przykrym, przewlekłym katarem dróg oddechowych.

Choroby nerwowe (zob. *nerwowe choroby*).

Chorografja *gr.* opis szczegółowy jakiegoś kraju.

Chorologja *gr.* geografja opisowa roślin i zwierząt.

Chowanna nazwa słowiańskiej bogini.

„Chowanna“ dzieło pedagogiczne *Bronisława Trentowskiego* (1808—1869) ogłoszone drukiem w Poznaniu 1842, obejmuje trzy rozdziały: nepjodykę (zob.), dydaktykę (zob.), i epikę czyli historję rozwoju szkolnictwa.

Chóralne czytanie sposób czytania większej liczby uczniów razem (część lub cała klasa) tego samego tekstu w celu wyrobienia biegłości, bądź też do zbiorowych, chóralnych deklamacyj.

Chreptowicz Joachim (1729-1812) autor projektu, przesłanego na sejm r. 1773, domagającego się wprowadzenia publicznej edukacji.

Chromatyczna gama *gr.* (w muz.) gama utworzona przez zniżanie lub podwyższanie dźwięków o pół tonu.

Chromatyka *gr.* nauka o barwach.

Chronograf *gr.* przyrząd, oznaczający graficznie czas trwania jakiegoś zjawiska.

Chronografja *gr.* kronikarstwo, pisanie dziejów w porządku lat.

Chronologja *gr.* porządek w rachubie lat w historji.

Chróścikowski Samuel (1730—1799) pijar, nauczyciel filozofji i matematyki w Collegium Nobilium Konarskiego.

Chryja *gr.* nudna, rozwlekla rozprawa lub mowa; kłótnia, zamęt gorszący.

Chwiejny charakter niepewny, niezdecydowany, słaby, ulegający łatwo sugestji (zob. Etologja).

Chytrość przebiegłość, przewrotność, podstępne, zdradzieckie sposoby oszukiwania drugich.

Cielesna kara chłosta, wymierzona za pewne przewinienia. W szkole polskiej jest surowo wzbroniona, jako przeżytek barbarzyński i wy-

wierający w wychowaniu i nauczaniu najgorsze skutki. (Lit.: Kuliszer i Buncelman: „Dlaczego nie należy karać dzieci”, przekl. z ros.)

Ciekawość dyspozycja, wynikająca z potrzeby bliskiego poznania jakiegoś przedmiotu dla samej wiedzy, a nie dla pożytku.

Cierpliwość zdolność przetrwania przykrości i cierpień przez czas dłuższy w dążeniu do osiągnięcia zamierzonego celu, opiera się na silnej woli.

Cieszkowski August (1814—1894) przedstawiciel filozofji idealistycznej, działacz społeczny, bardzo zasłużony (zwłaszcza w Wielkopolsce) autor słynnej książki „Ojcze nasz”. Był gorącym zwolennikiem zakładania ochron w całym kraju, szczególnie po wsiach. Rozprawa: „O ochronach wiejskich“.

Circulus vitiosus *l.* koło błędne.

Citato loco *l.* w miejscu cytowanem.

Claparède Edward współczesny psycholog szwajcarski, prof. uniw. w Genewie. Autor „Pedagogiki eksperymentalnej i psychologji dziecka”.

Clara voce *l.* jasnym czystym głosem.

Clias Fokjon (1782—1854) Szwajcar, zwolennik fizycznego wychowania młodzieży. Prace: „Gimnastyka elementarna“, „Elementarne zasady gimnastyki“, „Kalistenika”, „Elementarny traktat o gimnastyce racjonalnej”.

Coda *wł.* (w muz.) zakończenie utworu muzycznego.

Cogito ergo sum *l.* myślę więc jestem. Słynny, podstawowy aksjomat Kartezjusza. (Descartes.)

Cognosco te ipsum *l.* poznaj samego siebie.

Colburn Karren (1739—1833) amerykański pedagog i matematyk. Praca: „Pierwsze lekcje arytmetyki”.

Collegium Nobilium szkoła dla młodzieży szlacheckiej, założona przez ks. Stanisława Konarskiego w Warszawie w r. 1740.

Colloquium *l.* dawniej zdawanie sprawy przez słuchacza uniwersytetu przed profesorem z wysłuchanych wykładów.

Compendium *l.* skrót, krótki zbiór wiadomości, podręcznik.

Comte August (1798—1857) twórca filozofji pozytywnej we Francji. Dzieła: „Kurs filozofji pozytywnej”. „System polityki pozytywnej“.

Con amore *l.* z przejęciem się, z zamiłowaniem.

Conclusio *l.* wniosek.

Condillac ks. Etienne (1715—1750) filozof francuski, przedstawiciel sensualizmu (zob.). Kurs nauk w 16 tomach. Na żądanie Komisji Eduk. napisał „Logikę”, przetłumaczoną na język polski przez Jana Znoskę „Loika, czyli pierwsze zasady sztuki myślenia”.

Conditio sine qua non *l.* warunek nieodzowny, konieczny.

Condorcet Marja Jan Antoni Mikołaj (1743—1794) matematyk i filozof, jeden z encyklopedystów francuskich.

Con eleganca *wł.* (w muz.) z elegancją.

Con expressione *wł.* (w muz.) wyraziście, dobitnie, z naciskiem.

Con fuoco *wł.* (w muz.) z ogniem.

Con grandezza *wł.* (w muz.) wzniośle, wspaniale.

Con moto *wł.* (w muz.) z przyspieszeniem, prędzej.

Con sentimento *wł.* (w muz.) z uczuciem.

Con sordino *wł.* (w muz.) z tłumikiem.

Con spirito *wł.* (w muz.) z natchnieniem.

Consortes *l.* towarzysze, wspólnicy.

Consuetudo est altera natura *l.* przyzwyczajenie jest drugą naturą.

Contra bonos mores *l.* przeciw dobrym obyczajom.

Contradictio in adjecto *l.* (w logice) sprzeczność w określaniu, np. koło kwadratowe albo trójkąt czworoboczny.

Contraria contrariis curantur *l.* Przeciwne leczy się przeciwnem.

Conversio *l.* (w logice) odwrócenie sądu.

Corollarium *l.* twierdzenie, wynikające z innego, już dowiedzionego.

Corpus delicti *l.* dowód rzeczowy, np. kradzieży.

Cousin Wiktor (1782—1867) filozof i polityk francuski, rzecznik przymusowego nauczania.

Crescendo *wł.* (w muz.) wzmacnianie, coraz silniej.

Criterium *l.* zob. Kryterjum.

Cudowne dziecko wskutek obciążenia psychopatycznego następuje u niektórych dzieci dysharmonja umysłowa t. j. nader pomyślny rozwój pewnych zdolności np. do muzyki, a równocześnie niedorozwój innych. Rozwój ten zazwyczaj załamuje się w okresie dojrzewania płciowego i „cudowne dziecko" traci siłę rozwojową, nie osiągnąwszy spodziewanej karjery.

Cui bono *l.* na czyją korzyść? poco?

Cum eximia laude *l.* z odznaczeniem, z najwyższą pochwałą.

Curiosum *l.* rzecz ciekawa, osobliwość, zwykle w ujemnem znaczeniu.

Currente calamo *l.* pisać biegle, szybko, bez namysłu.

Curriculum vitae *l.* krótki życiorys, wymagany do podań o dopuszczenie do egzaminu lub o posadę.

Ćwiczenie jest czynnikiem tylko utrwalającym nabytych wiadomości, a nie sposobem ich nabywania.

Ćwiczenie językowe Rozróżniamy:

a) *ćwiczenia w mówieniu* od pierwszych dni pobytu dziecka w szkole, z uwzględnieniem kolejności etapów: *wyraz, powiązanie logiczne, powiązanie gramatyczne* Posługujemy się okazami (opisy), stosujemy opowiadania z własnych przeżyć, powtarzanie treści powiastek itp.

b) *ćwiczenia ustne i piśmienne* obejmują następujące grupy: 1. wyrazy bliskoznaczne, 2. wyrazy o znaczeniu przeciwnem, 3. wieloznaczne, 4. jednoznaczne, 5. o znaczeniu właściwem i przenośnem, 6. wyrazy pochodne.

c) *ćwiczenia gramatyczne* mają na celu wyrobienie poprawności w mowie i piśmie przez przyzwyczajenie dzieci do używania odpowiednich przypadków, właściwych końcówek w deklinacji i konjugacji itd. Cwiczenia gramatyczne stosujemy już od I oddziału; należy je odróżnić od nauczania gramatyki (zob.) które rozpoczynamy w oddziale IV.

d) *ćwiczenia ortograficzne* polegają na użyciu alfabetu ruchomego w pierwszym oddziale, stosowaniu przepisywania obranego tekstu i pisaniu z pamięci. Dyktando jako ćwiczenie jest dopuszczalne tylko w starszych oddziałach, gdy dłuższe zdanie napiszemy na tablicy, omówimy właściwości pisowni wyrazów, potem zdanie to zasłonimy i dyktujemy uczniom.

Liter.: Szober: „Zasady nauczania języka polskiego", Jeleńska: „Metodyka pierwszych lat nauczania", Biliński: „Nauczanie języka polskiego", Klemensiewicz: „Dydaktyka nauki o języku ojczystym". (Obszerniejszą literaturę podano pod *Język polski*, zob.)

Cyanoblepsja *gr.* ślepota na barwę błękitną.

Cykl *gr.* okrąg, okres czasu, szereg zdarzeń, faktów. Cykl utworów pokrewnej treści. Cykl ustępów w czytance szkolnej np. historycznych, przyrodniczych itp.

Cyklotymik *gr.* typ człowieka pod względem temperamentu przypominający zachowanie się człowieka chorego na psychozę cykliczną czyli okresową. Zob. *Konstytucjonalizm Kretschmera.* (Lit.: Witwicki: „Psychologja" cz. II.)

Cynizm lekceważenie rzeczy wzniosłych, powszechnie szanowanych, niekrępowanie się ideałami w postępowaniu, zachowanie się nieobyczajne, bezwstydne, bezczelne.

Cyrkularz *ł.* okólnik obiegowy, dochodzący kolejno do pewnych urzędów lub osób, obecnie rzadko stosowany.

Cyrtometr *gr.* przyrząd do określania kształtu, wielkości i pojemności klatki piersiowej.

Cyrylica pismo słowiańskie, używane do druku ksiąg liturgicznych obrządku greckiego.

Cytować *ł.* przytaczać obce myśli dosłownie. W mowie należy zdanie, czy ustęp odpowiednio zaakcentować, w piśmie ujmuje się cytowany tekst w cudzysłowy „—".

Cywilizacja *ł.* wykształcenie, rozwój oświaty, dobrobytu, postęp.

Czacki Tadeusz (1765—1813) założyciel słynnego Liceum Krzemienieckiego (zob.) i organizator szkolnictwa.

Czambuł *tatar.* napad, zagon; potępić, zganić *w czambuł* = ryczałtem, ogólnie, ze wszystkiem.

Czartoryska Izabela (1761—1835) autorka dziełka, przeznaczonego dla dzieci wiejskich pt. „Pielgrzym w Dobromilu" (Popularne opowiadania z dziejów Polski).

Czartoryski Adam Kazimierz (1734—1823) twórca szkoły kadetów w Warszawie. Autor słynnego „Katechizmu moralnego dla uczniów Korpusu Kadetów".

Czas pojęcie trwania zjawisk. Elementem jest tu chwila, a czas ogółem chwil; mierzymy czas ustalonemi jednostkami sekundy, minuty, godziny, doby, lata itd. Najtrafniej oceniamy między 5 a 10 sekundami. Najmniejszy odcinek czasu, czas, jaki potrafimy odróżnić, wynosi między dwoma wrażeniami słuchowemi dwie tysiączne części sekundy.

Czas reakcji na podnięty (zmysłowe, lub mięśniowe). Przy badaniach uwagi (zob.) osoba badana kładzie palec na guziku elektr. i czeka hasła, na które naciska guzik. Odstęp między momentem hasła, a momentem ruchu mierzy się zapomocą zegara Hippa w tysiącznych częściach sekundy t. zw. sigmach.

Czasopisma dla dzieci (zob. *literatura dla dzieci).*

Czasopisma harcerskie (zob. *harcerstwo).*

Czasopisma pedagogiczne, wychodzące w Polsce w r. 1932:

Chowanna, Kraków, św. Marka 5.

Czasopismo Przyrodnicze, Łódź, Park Sienkiewicza.

Ilustracja Szkolna, Warszawa, Świętokrzyska 18.

Język Polski, Kraków, Sławkowska 17.

Kwartalnik Pedagogiczny, Warszawa, Senatorska 19.

Kwartalnik Psychologiczny, Poznań, Wielka 18.

Mathesis Polska, Warszawa, Marszałkowska 81.

Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy, Warszawa, Senatorska 31.

Miesięcznik Pedagogiczny, Cieszyn, ul. Świeżego l. 7.

Młody Technik, Poznań, al. Marcinkowskiego 22.

Muzeum, Lwów, Łyczakowska 5.

Nauczyciel Głuchoniemych i Niewidomych, Warszawa, Bracka 5.

Nauczyciel Pomorski, Grudziądz, Rynek 15.

Neofilolog, Warszawa, Filtrowa 69.

Ogniwo, Warszawa, Chmielna 49.

Oświata i Wychowanie, Warszawa, Szucha 25.

Pedagogium, Kraków, Czarnowiejska l. 32.

Pokłosie Szkolne, Płock, pl. Kanoniczny 4.

Praca Szkolna, Warszawa, Wybrzeże Kościuszkowskie 35.

Przegląd Pedagogiczny, Warszawa, Bracka 18

Przegląd Powszechny, Kraków, Kopernika 26.

Przeszłość, Poznań, Karwowskiego 22.

Przewodnik Społeczny, Poznań, Podgórna 12 b.

Przyjaciel Szkoły, Poznań, Wielka 18.

Przyroda i Technika, Lwów, Czarnieckiego 12.

Roboty Ręczne i Rysunki, Warszawa, Wybrzeże Kościuszkowsk. 35.

Ruch Pedagogiczny, Kraków, Rynek 29.

Szkoła, Warszawa, Senatorska 19.

Szkoła Specjalna, Warszawa, Świętokrzyska 30.

Szkoła Śląska, Katowice, Powstańców 10.

Szkoła Zawodowa, Poznań, Mielżyńskiego 25.

Wychowanie Fizyczne, Warszawa 21, Bielany.

Wychowanie Przedszkolne, Warszawa, Al. 3 Maja 16 m. 6.

Zrąb, Warszawa, Nowy Świat 30.

Życie Szkolne, Włocławek, Łęgska 20.

Cząstkowa metoda sposób uczenia napamięć wiersza częściami logicznemi, lub zwrotkami w przeciwieństwie do metody całostkowej (zob.).

Czerwony Krzyż nazwa stowarzyszenia dobroczynnego, mającego na celu niesienie pomocy rannym lub chorym żołnierzom i czyny miłosierdzia wogóle. Wśród młodzieży szkolnej istnieją specjalne oddziały tej instytucji w celu zaprawiania się do pracy obywatelskiej i charytatywnej w przyszłości. Lit.: „Czerwony Krzyż Młodzieży“, wyd. komisji oddziałowej P. C. K., „Korespondencja międzyszkolna w kraju i zagranicą Koła Młodzieży P. C. K.” wyd. j. w. „Regulamin Kół Młodzieży P. C. K.“ (zob. organizacja młodzieży).

Czucie termin doniedawna oznaczał jeden ze zmysłów; obecnie = elementarne zjawisko psychiczne o treści najprostszej, wywołane przez ton jednej struny, smak, wywołany dotknięciem kawałka cukru, dotknięciem ręką końca ołówka itp.

Czynnik przyczyna, działająca i wywierająca skutek, np. elektryczność jest czynnikiem przyrody.

Czynny stan nauczyciel, pełniący obowiązki, jest w stanie czynnym i może być przeniesiony w stan nieczynny (zob.) lub w stan spoczynku (zob. emerytura).

Czytanie jedna z czterech postaci czynności językowych, przyczem punktem wyjścia są wyobrażenia graficzne pisaniowo-wzrokowe, do których dołączać się mogą albo wyobrażenia głoskowo-słuchowe, albo wyobrażenia ruchowo-wyobrażeniowe. Lit.: Szober: „Podręcznik do nauki języka polskiego”, M. Grzegorzewska: „Struktura psychiczna czytania wzrokowego i dotykowego”, J. Ippold: „Jak młodzież naszą zachęcić do czytania”. (Zob. nauczanie początkowe czytania.)

Czytanie ciche stosujemy często przy nauce podzielnej w szkołach niżej zorganizowanych. (Jeden oddział ma zajęcie głośne, drugi ciche.) Lit.: G. L. Anderson: „Ciche czytanie w świetle badań psychologicznych i pedagogicznych”.

Czytanie estetyczne staranne, z uwzględnieniem znaków przestankowych, akcentów logicznych, momentów onomatopeicznych i z odpowiednią modulacją głosu, miłą dla słuchacza. Lit.: J. Balicki: „O wygłaszaniu estetycznem” (Pam. I Zjazdu Polonistów), J. Tenner: „Podręcznik sztuki czytania”, „Estetyka żywego słowa”. (Zob. estetyczne wygłaszanie, język polski, metodyka.)

Czytanie kursoryczne dla wyrobienia biegłości. Wybieramy ustępy już opracowane, jeśli były trudniejsze, lub nieopracowane, ale nie wymagające objaśnień.

Czytanie stataryczne czytanie części ustępu, podzielonego uprzednio, połączone z objaśnieniami językowemi. Objaśnienia rzeczowe należy przeprowadzić w pogadance wstępnej przed czytaniem statarycznem.

Czytanie wzorowe. Przed czytaniem statarycznem nauczyciel sam odczytuje wzorowo cały ustęp, przeznaczony do szczegółowego opracowania. Czytanie to przedewszystkiem należy stosować w oddziale drugim i trzecim, pożyteczne jednak jest i w oddziałach wyższych, ale nie za często. Czytanie wzorowe musi być zarazem w całej pełni estetyczne.

Czytelnia pokój, przeznaczony na czytanie książek i pism. Czytelnia szkolna to sala, w której skupia się młodzież w pewnych oznaczonych dniach i godzinach, by pod kierunkiem dyżurującego nauczyciela czytać odpowiednio dobrane, a stale abonowane przez szkołę, pisma, przeglądać ilustracje, wydawnictwa albumowe itp. Czasem czytelnię szkolną łączy się ze świetlicą (zob.).

D

Da capo *wł.* od początku, jeszcze raz.

Dadaizm (od dziecięcego wyrażenia *dada*) kierunek w literaturze, polegający na prostocie stylu i wyrazów.

Daktylologja, daktylografja *gr.* sposób rozmawiania z głuchoniemymi na migi.

Dalekowzroczność *hipermetropja* wada wzroku, która polega na tem, że osobnik widzi dokładnie tylko przedmioty odległe.

Daltonizm wada wzroku, polegająca na niewłaściwem rozpoznawaniu barw. (Nazwa od fizyka angielskiego Daltona, który u siebie odkrył tę wadę.) Około 4% chłopców dziedziczy ją po przodkach, u dziewcząt rzadkie wyjątki. Odmiany: ślepota na czerwień, dotkniętych tą wadą nazywamy *protanopami*, ślepi na zieleń — *deuteranopowie*, ślepota na błękit i barwę żółtą — *tritanopja*, ślepota na wszystkie barwy, zdarza się rzadko, nazywamy ją *achromatopsją*. Badając wady w rozpoznawaniu barw, używamy tablicy chromatycznej Pizzoli'ego, albo próbek materyj wełnianych, barwnych, lub wreszcie włóczki.

Daltoński system polega na indywidualizacji w nauczaniu, uwzględnia różnice uzdolnień uczniów, różne poziomy inteligencji i różne tempo pracy. Twórczynią tego systemu jest Helena Parkhurst, nauczycielka, założyła w Daltonie w Stanach Zjednoczonych szkołę wedle tego systemu. Praca: „Wykształcenie według planu daltońskiego". Lit.: H. Rowid: „System daltoński w szkole powszechnej", R. Taubenszlag: „System daltoński".

Danysz Antoni (1853—1925) wybitny pedagog polski i dydaktyk, w poglądach pedagogicznych zwolennik Herbarta (zob.). Prace: „Studja z dziejów wychowania", „O wychowaniu" i in.

Darii w logice tryb I figury sylogizmu

$$\frac{\begin{array}{c} M\ a\ P \\ S\ i\ M \end{array}}{S\ i\ P}$$

Darwin Karol (1809—1882) przyrodnik angielski, autor dzieła „O pochodzeniu gatunków", w którem udowadnia, że wszystkie zwierzęta i rośliny pochodzą od nielicznych form pierwotnych, ulegając stopniowemu doskonaleniu przez walkę o byt i dobór naturalny. Drugie

dzieło: „O pochodzeniu człowieka". (Zob. teorja selekcji.)

Darwinizm (zob. teorja selekcji) od Karola Darwina, przyrodnika angielskiego (zob.).

Dawid Jan Władysław (1859—1914) jeden z najwybitniejszych pedagogów polskich, autor pierwszego dzieła polskiego z dziedziny pedologji. Dzieła: „O zarazie moralnej", „Program postrzeżeń psychologiczno-wychowawczych nad dzieckiem od urodzenia do 20 r. życia", „Szkice psychologiczne", „Nauka o rzeczach", „Zasób umysłowy dziecka", „Psychologja", „Mózg i dusza", „Inteligencja, wola i zdolność do pracy", „O duszy nauczycielstwa".

Dawida testy (zob. metoda badań przyczyn i skutków).

Dawidson Tomasz (1840—1900) filolog szkocki. Prace: „Arystoteles i starożytne ideały wychowawcze", „Wychowanie u Greków", „Rousseau i wychowanie zgodne z naturą", „Wychowanie zarobkujących", „Historja wychowania".

Debilitas *ł.* słabość, wątłość, niedołęstwo.

Decrescendo *wł.* (w muz.) coraz słabiej, ciszej.

Decroly Owidjusz (1871—1932) pedagog belgijski, twórca nowej metody w nauczaniu. Plan ogólny:
I. Potrzeby dziecka: 1) społeczne: rodzina, szkoła, społeczeństwo.
II. Dziecko a środowisko: 2) przyrodnicze: zwierzęta, rośliny, ziemia, słońce.

Z inicjatywy D. powstało w Brukseli towarzystwo pedotechniczne i szkoła nowego typu t. zw. „szkoła życia", która stała się podstawą reformy wychowania w Belgji. Prace D. i Monchamp: „Gry wychowawcze", D. i Bonn G.: „Ku odnowie szkoły". Lit.: Hamaïde A.: „Metoda Decroly", przekł. M. Górskiej.

Decurion *ł.* zdolniejszy uczeń, kontrolujący w szkołach jezuickich własnych kolegów, czuwający nad ich zachowaniem się w szkole.

Dedukcja *ł.* wywód, rozumowanie, wyprowadzające z ogólnej zasady szereg prawd szczegółowych, wnioskowanie od ogółu do szczegółów. Przeciwieństwem *D.* jest indukcja (zob.). *D.* w filozofji: praca J. Salamachy: „Pojęcie dedukcji u Arystotelesa i św. Tomasza z Akwinu".

Defetyzm *fr.* niewiara w powodzenie, nastrój pesymistyczny.

Definicja *ł.* (definio = określam) podanie najbliższego rodzaju (*genus proximum*, zob.) i różnicy gatunkowej (*differentia specifica*, zob.) określanego pojęcia, np. kwadrat jest figurą geometryczną płaską (*genus prox.*) o czterech bokach i czterech kątach równych (*diff. spec.*). (Zob. Pseudodefinicja). Lit.: H. Radomska-Strzemeska: „Monografja testu definicji".

Defoe Daniel (1659—1731) publicysta angielski, autor powieści pt. „Robinzon Kruzoe", wyd. 1719, która stała się zawiązkiem literatury dla dzieci i młodzieży.

Deizm *ł.* kierunek filozoficzny, który opiera religję na rozumie, a nie na objawieniu. Przedstawicielami tego kierunku byli H. Cherbury, J. Toland, Shaftesbury, Voltaire i niemieccy filantropiniści (zob.).

Delirjum *ł.* majaczenie, zamroczenie świadomości, zaburzenia w ruchach i w mowie w czasie gorączki.

Dementia wczesne otępienie umysłu, z początku ukryte. Objawia się w okresie dojrzewania. Uczeń traci zdolności intelektualne, zmienia się pod względem uczuciowym i moralnym na niekorzyść. Zaburzenia różnorodne (zob. dojrzewanie).

Dementia paranoides otępienie umysłowe z urojeniami.

Demia Karol Ks. (1639—1689) zwolennik szkół bezpłatnych, dla biednych. Opracował metodę czytania syntetyczną.

Demonstracja *l.* w logice dowód, w nauce unaocznienie jakiegoś zjawiska np. w fizyce, chemji itp.

Dendrologja *gr.* nauka o drzewach i ich hodowli.

Denerwować *l.* rozdrażniać, rozstrajać. Karygodna wada wielu nauczycieli, którzy nie umieją panować nad sobą i surowem postępowaniem, drażliwością, opryskliwością, popędliwością, groźbami itd. wprawiają dziatwę w stan szkodliwego podniecenia i zaburzeń nerwowych.

De nihilo nihil *l.* z niczego nic. „Z próżnego nie naleje".

De nomine *l.* z imienia.

Dentatura *l.* układ zębów.

Denzel Bernard (1773—1838) Niemiec, autor prac: „Szkoła ludowa", „Wstęp do nauki o wychowaniu i nauczaniu".

Depersonalizacja *l.* anomalja psychiczna, polegająca na utracie poczucia samego siebie, bądź utracie poczucia rzeczywistości otoczenia.

Deprecjacja *l.* obniżenie wartości.

Depresja umysłowa *l.* przygnębienie.

Deprymować *l.* przygniatać, trapić, poniżać.

Dermograf *gr.* ołówek do pisania na skórze przy badaniach klinicznych lub antropometrycznych.

Descartes (zob. Kartezjusz).

Descendencja *l.* teorja o pochodzeniu wyższych organizmów od niższych (zob. Darwin).

Despekt *l.* uchybienie, obraza,obelga.

Desperacja *l.* utrata nadziei, rozpacz.

Despotyzm (w szkole) *gr.* system bezwzględnego narzucania dzieciom woli nauczyciela.

Destytucja *l.* wydalenie ze służby państwowej.

Desultoryczny *l.* niedokładny, dorywczy.

Determinacja *l.* w logice wyznaczanie, dodawanie do pojęcia ogólnego jakiejś cechy, wskutek czego treść pojęcia się zwiększa, a zakres zwęża.

Determinizm *l.* pogląd niektórych psychologów na wolność woli. Każdy czyn jednostki należy ujmować zgodnie z prawem przyczynowości, jako uwarunkowany łańcuchem przyczyn, tj. wyznaczony przez to, co się stało przedtem. (Zob. Indeterminizm).

Detestacja *fr.* niechęć, nienawiść.

Detonacja *l.* (w śpiewie) schodzenie z tonu.

Deus ex machina *l.* niespodziewany udział w akcji jakiejś osoby, zwykle nadprzyrodzonej (bogowie u Greków), rozwiązywanie opowieści w sposób nieuzasadniony logicznie.

Dewey Jan jeden z najznakomitszych pedagogów współczesnych i twórca nowych prądów w wychowaniu w Stanach Zjednoczonych. Dzieła tłumaczone na język polski: „Szkoła i dziecko", „Szkoła a społeczeństwo".

Dewiza *fr.* zasada postępowania.

Dewocja *l.* nadmierna, fałszywa pobożność.

Dezawuować *fr.* zaprzeczyć, wyprzeć się.

Dezorjentacja *l.* niewłaściwe pojmowanie zjawisk, błądzenie w myśleniu.

Dezyderat *l.* życzenie, żądanie czegoś.

Diagnoza psychiczna *gr.* określenie stanu psychicznego badanej jednostki.

Diakrytyczne znaki w pisowni, kropka nad ż, kreski nad ź, ś itp.

Dialektyka *gr.* sztuka prowadzenia rozpraw, dyskusji. W wiekach średnich wchodziła obok gramatyki i retoryki w skład trivium (zob.) uczyła mówienia logicznego.

Dialela *ł.* w logice, błędne koło w dowodzie, polega ono na tem, że przesłanki mieszczą w sobie w sposób jawny lub ukryty tezę, która ma być udowodniona.

Diametralny *gr.* przeciwny, biegunowo różny.

Diapozytyw *gr.* przeźrocze, sporządzane na szkle do wyświetlania.

Dichotomja *gr.* w logice podział dwuczłonowy.

Dickens Karol (1812—1870) powieściopisarz angielski, w pismach swoich pierwszy propagował sprawę przedszkoli, wychowania fizycznego i tworzenia zakładów dla kształcenia nauczycieli. Najpopularniejsze jego dzieło: „Dawid Copperfield”.

Dictum acerbum *ł.* gorzka prawda.

Diderot Dionizy (1713—1784) filozof francuski, główny autor „Encyklopedji”. Na żądanie Katarzyny II ułożył „Plan uniwersytetu rosyjskiego“, w którym m. in. jest zdania, że nauczanie powinno być powszechne, przymusowe i bezpłatne.

Dies diem nocet *ł.* każdy dzień przynosi naukę, doświadczenie.

Diesterweg Fryderyk (1790—1866) niemiecki teoretyk pedagogiczny, w duchu Pestalozziego, uważany za ojca związków nauczycielskich w Niemczech, był zwolennikiem i propagatorem szkoły powszechnej, zależnej od państwa.

Differentia specifica *ł.* różnica gatunkowa, cecha, którą należy dodać do pojęcia gatunku (zob. definicja).

Dimidium mei *ł.* drugie „ja“.

Diplopja *gr.* widzenie podwójne, objaw porażenia mięśni gałki ocznej.

Disencja *ł.* niezgoda.

Djakowska szkoła djak, śpiewak cerkiewny na Rusi uczył w dawnych czasach dziatwę czytania i pisania oraz śpiewu cerkiewnego zazwyczaj w swojem mieszkaniu.

Długość linjowy wymiar przestrzeni, astronomiczna jednostka długości = 149 450 000 km średniej odległości ziemi od słońca; zasadnicza jednostka 1 metr = 100 cm, 1 cm = 10 mm, 1 mm = 1000 mikronom, 1 mikron=1000 milimikronom (zob. jednostki miar i wag).

Długość geograficzna kąt, zawarty między południkiem danego miejsca i głównym południkiem; mierzy się łukiem równikowym, zawartym między dwoma południkami.

Dobczycki Jan († 1507) autor dziełka łacińskiego, którego tytuł w przekładzie brzmi: „Dziełko o sztuce pamięciowej.“ Charakter książeczki typowo scholastyczny.

Dobór naturalny wedle Darwina utrzymywanie się osobników w przyrodzie lepiej uposażonych do walki o byt i o przekazywanie gatunku.

Dobór pedagogiczny polega na uwzględnianiu poziomu i zdolności uczniów przy organizowaniu klas. Ideę tę propagowali Claparède, William Stern i inni. Najważniejszy jest t. zw. system manhejmski (zaprowadzony w Mannheim). Obejmuje wszystkie szkoły elementarne w tem mieście. Młodzież normalna podzielona jest na trzy równoległe stopnie: jeden dla uczniów przeciętnych, drugi dla słabszych, trzeci dla wybitnie uzdolnionych. System ten z pewnemi modyfikacjami wprowadzono obecnie w Austrji. Obszernie o doborze pedagogicznym pisze Nawroczyński w książce „Uczeń i klasa“. Poza tem lit.: Stern W.: „Inteligencja dzieci i młodzieży“, Claparède: „Szkoła na miarę”.

Docendo discimus *ł.* ucząc drugich, uczymy się sami.

Dogmatyzm kierunek myślenia w filozofji, przyjmujący twierdzenia bezkrytycznie, bez badań i sprawdzań.

Dojrzewanie a) *fizyczne:* przypada w naszym klimacie u chłopców między 13 a 15 r. życia, u dziewcząt między 12 a 14-tym. Objawy: o-

włosienie pewnych części ciała, u chłopców zmiana głosu (mutacja) u dziewcząt menstruacja. Zmianom fizycznym w okresie dojrzewania towarzyszą zmiany w sferze psychicznej; b) *psychiczne:* typowe jego cechy: wybitne zahamowanie zdolności umysłowych wskutek wzmożonego rozwoju fizycznego; wybujała wyobraźnia, fantastyczność nastrojów, zmienność usposobienia; brak równowagi psychicznej; popędy egoistyczne, nieuznawanie zasad społecznych i moralnych; usposobienie do powstawania różnych chorób nerwowych i umysłowych. Lit.: Artwiński E.: „O chorobach nerwowych wieku dziecięcego", Baley St.: „Psychologja wieku dojrzewania", Bogdanowicz J.: „Zarys rozwoju fizycznego dziecka", Friedlaender M.: „Zmiany duchowe u młodzieży w wieku przełomowym", Kreutz M.: „Rozwój psychiczny młodzieży", Mirski J.: „Rozwój i wychowanie dziecka w świetle freudyzmu". (Zob. fazy rozwoju fizycznego dziecka, umysłowy rozwój dziecka.)

Dokształcanie nauczycieli szkół powszechnych. Dla nauczycieli czynnych, posiadających egzamin dojrzałości, odbywają się obecnie kursy wakacyjne w różnych miejscowościach, na których uczestnicy przygotowują się do drugiego egzaminu (kwalifikacyjnego). W Warszawie, Krakowie, Lwowie i Poznaniu istnieją Państw. Wyższe Kursy Naucz. dla wyższego kształcenia nauczycieli wykwalifikowanych. Grupy przedmiotowe: 1) humanistyczna, 2) przyrodniczo-geograficzna, 3) fizyko-matematyczna. Wszystkich zaś słuchaczy obowiązuje grupa przedmiotów ped. ogólnych (psychologja, pedagogika, dydaktyka, higjena).

Doktryna *l.* teorja lub system naukowy, mający na celu wyjaśnienie splotu faktów w pewnej dziedzinie wiedzy.

Dolce *wł.* (w muz.) łagodnie, miło, słodko.

Doloroso *wł.* (w muz.) boleśnie, żałośnie, smutno.

Domatofobja gr. chorobliwa obawa przebywania w przestrzeni zamkniętej.

Dominanta *wł.* (w muz.) nuta główna.

Donatyści tak nazywano uczniów stopnia drugiego w średniowiecznej szkole parafjalnej, uczących się z podręcznika „Ars gramatica", napisanego przez *Donatusa*, gramatyka i retoryka z II w. po Chr.

Dörpfeld Fryderyk (1824—1893) pedagog niemiecki, zwolennik pedagogiki Herbarta (zob.). Prace: „Wolna gmina szkolna", „Myślenie a pamięć", „Zarys teorji i planu nauczania".

Dortuar *fr.* sypialnia w zakładach wychowawczych.

Doświadczenie eksperymentalne dowolne wywoływanie zjawisk w celu badania naukowego, mające szerokie zastosowanie w współczesnej nauce przyrody, psychologji itd.

Dowód (w logice) uzasadnienie logiczne polega na wyszukaniu sądu, z którego wynikałoby postawione twierdzenie jako następstwo z racji.

Rozróżniamy dowody:

apagogiczny, który polega na prawdziwości danego twierdzenia zapomocą wykazania fałszywości sądu z niem sprzecznego,

progresywny, syntetyczny,

regresywny, analityczny,

d. nie wprost, udowadniamy tezę nie wprost, wykazując, że sąd z nią sprzeczny, nie da się pogodzić ze sądem, uznanym już przedtem za prawdziwy.

Drgawki konwulsje, skurcze mięśni od woli niezależne. (Zob. choroby umysłowe dzieci.)

Dualizm *l.* pogląd filozoficzny, wedle którego w świecie istnieją dwie odrębne substancje: materjalna i duchowa.

Duet *wł.* śpiew na 2 głosy, lub muzyka na 2 instrumentach.

Dumas Ludwik (1776—1844) pedagog francuski, stosował alfabet ruchomy w nauczaniu początkowem.

Duola *wł.* dwie równe nuty w miejsce trzech równych w takcie trójdzielnym.

Dupont de Nemours Piotr (1739—1817) zwolennik szkoły fizjokratów (zob.) we Francji. Prace: „O sposobie nauki czytania i pisania i o organizacji szkół początkowych na wsi". Przez krótki czas był sekretarzem Komisji Edukacji Narodowej do korespondencji zagranicznej.

Duramente *wł.* (w muzyce) twardo.

Dusza substancja niematerjalna jako podłoże życia psychicznego (psychologja metafizyczna). Zespół całokształt zjawisk psychicznych (psych. empiryczna.)

Dydaktyka *gr.* (didaskein = uczyć). Część pedagogiki traktująca o nauczaniu, rozpatruje zagadnienia: *istotę nauczania* (Co to znaczy uczyć?), *cel nauczania* (Poco uczyć?), *przedmiot nauczania* (Kogo uczyć?), *materjał nauczania* (Czego uczyć?), *czynniki nauczania* (Kto i gdzie ma uczyć?), *sposób nauczania* (Jak uczyć?). Ostatnie zagadnienie należy do części dydaktyki, zwanej *metodyką* (zob.). Lit.: Komeński: „Dydaktyka wielka", Kosiński W.: „Dydaktyka", Nawroczyński B.: „Zasady nauczania", Regener Fr.: „Zarys dydaktyki ogólnej", Sośnicki K.: „Zarys dydaktyki", Szycówna A.: „Ogólne zasady nauczania", Zarzecki L.: „Dydaktyka ogólna".

Dygasiński Adolf (1839—1902) pisarz pozytywista; jako pedagog propagował w Polsce metodę poglądową. Prace: „Nauczanie bez książki", „Pierwsze nauczanie w domu i w szkole", „Jak się uczyć i jak uczyć innych", „Lekcje o rzeczach". Prace beletrystyczne dla dzieci i młodzieży.

Dygresja *l.* zboczenie, odstąpienie od tematu np. w czasie lekcji.

Dykcja *l.* wymowa, sposób wysławiania się i wyrażania, (zob. czytanie estetyczne, wymowa).

Dyktando *l.* dyktat, stosowano dawniej jako metodę wyuczenia zasad ortografji. Na podstawie badań przekonano się, że dyktowanie nie prowadzi do celu; w szkole nowoczesnej dyktando przy nauce ortografji stosuje się jako sprawdzian, rzadziej jako dyktat wzrokowo-słuchowy.

Dylemat *gr.* sylogizm, którego przesłanką większą jest sąd warunkowo rozjemczy.

Dynamometr *gr.* siłomierz, przyrząd do badania siły mięśni. (Zob. zmęczenie, badanie zmęczenia metodą dynamometryczną.)

Dysfazja *gr.* utrudnienie mówienia na tle chorobowem.

Dysharmonja *l.* nieporozumienie, rozdźwięk.

Dysjunkcja *l.* w logice rozjemczość, „albo — albo", („Albo Jan jest w domu, albo Jana niema w domu".

Dysjunktywny sąd w logice, rozjemczy „albo — albo", („Udam się na dworzec albo pieszo, albo tramwajem, albo dorożką, albo automobilem.")

Dysonans *wł.* w harmonji sekunda, septyma oraz rozległości zwiększone, lub zmniejszone, drażniące słuch.

Dyspozycja *l.* plan np. zadania szkolnego w głównych punktach. (Zob. metodyka wyprac. piśmiennych.)

Dyspozycja psychiczna wrodzona lub nabyta zdolność do czynności psychicznych. Dyspozycje do zjawisk intelektualnych nazywamy *zdolnościami*, do uczuć — *usposobieniem*.

Dysputa *l.* spór w sprawach naukowych.

Dystrakcja *l.* roztargnienie.

Dysypacja *l.* rozprószenie uwagi.

Dziekoński Tomasz (1790—1875) pijar, pedagog, autor prac pedagogicznych: „O pierwiastkowem wychowaniu i przysposobieniu do szkół dzieci i o korzyściach publicznej edukacji“, „Rys moralności, obejmujący przestrogi dla kończących edukację panien bardzo pożyteczny“, „O wychowaniu dzieci ze szczególniejszem do płci żeńskiej zastosowaniem”, „Rozmowy dziadka z wnukami”.

E

E w logice symbol sądu ogólno-przeczącego („Żaden człowiek nie jest wszechwiedzący”).

Ebbinghaus Hermann (1850—1909) wybitny psycholog niemiecki, specjalista w badaniach pamięci. Dzieło: „O nowej metodzie badania umysłowych zdolności i jej zastosowanie do dzieci w wieku szkolnym“.

Echolalja mimowolne natychmiastowe powtarzanie usłyszanych słów i zwrotów (zob. ideomotoryczne ruchy).

Echonimja natychmiastowe, mimowolne naśladowanie spostrzeganej u drugich mimiki (zob. ideomotoryczne ruchy).

Echopraksja mimowolne natychmiastowe naśladowanie czynności, spostrzeżonych u drugich, objaw patologiczny.

Edgeworth Marja (1767—1849) irlandzka pisarka dla dzieci i młodzieży. („Pierwsze lekcje”, „Powiastki moralne”, „Łatwe opowiadania dla młodych dziewcząt”). Wspólnie z ojcem Ryszardem opracowała „Próby wychowania praktycznego”, dzieło oparte na poglądach Russa.

Edgeworth Ryszard (1744—1815) pisarz irlandzki, współautor pracy „Próby wychowania praktycznego”, sam napisał „Próby kształcenia zawodowego”, oraz rozprawkę „Racjonalny elementarz”. Był zwolennikiem francuskiego systemu w szkolnictwie i wywarł wybitny wpływ na metody wychowawcze w Anglji i Irlandji.

Edukacja *l.* wykształcenie, wychowanie.

Efeb *gr.* w starożytnej Grecji młodzieniec od lat 18—20, pobierający wykształcenie wspólne w specjalnej szkole państwowej. Po jej ukończeniu przysługiwały mu prawa obywatelskie.

Efemeryczny *gr.* chwilowy, przemijający, krótkotrwały.

Egestas artes docet *l.* niedostatek uczy wszystkiego.

Egida *gr.* tarcza Zeusa z koziej skóry. W przenośni oznacza czyjąś opiekę.

Egoizm *l.* samolubstwo. Działanie wyłącznie na własną swą korzyść, bez oglądania się na dobro ogólne, na szczytne idee. Przedstawicielami filozoficznego egoizmu byli sofiści (zob.). W filozofji nowożytnej kwestją egoizmu zajmował się filozof angielski Tomasz Hobbes (1588—1679). Wedle jego poglądów dobre zrozumienie własnego interesu przez jednostkę zmusza ludzi do względności wobec bliźnich. Spinoza, Helvetius i inni uważają motywy egoizmu jako pierwotne źródło wszelkiej moralnej działalności.

Immanuel Kant (zob.) dzieli egoistów na: l o g i c z n y c h, którzy nie liczą się z sądami drugich, e s t e t y c z n y c h, kierujących się własnym gustem, i m o r a l n y c h. Ci ostatni ograniczają wszystkie cele do siebie samych. Schopenhauer (zob.) widzi w egoizmie główny bodziec działania w człowieku i zwierzęciu.

Egotyzm *l.* przedstawianie w utworach poetyckich własnych wzruszeń

i przeżyć; skłonność do zajmowania się wyłącznie własną osobą, stawianie jej na pierwszem miejscu w rozmowach, w piśmie itd., (zob. Solipsyzm).

Egzaltacja *l.* nastrój religijny, patrjotyczny, artystyczny, doprowadzony do przesady, zbytnie podniesienie uczuć.

Egzamin dojrzałości zdają uczniowie publiczni po ukończeniu szkoły średniej ogólno-kształcącej lub seminarjum nauczycielskiego. E. dojrz. seminarjum uprawnia do objęcia posady tymczasowego lub kontraktowego nauczyciela w szkołach powszechnych. Wedle poglądów higjenistów E. są silnym wstrząsem dla uczniów. Osobniki słabsze przechodzą je jak ciężką chorobę, tracą na wadze, wpadają w bezsenność i przygnębiające wzruszenia strachu i niepewności; nadmierna praca, niedosypianie powodują osłabienie pamięci, przytępienie zdolności myślenia i przedrażnienia systemu nerwowego. Uczniowie więc, a zwłaszcza uczenice nie mogą w tym nienormalnym stanie ujawnić ani sprawności swej inteligencji, ani zasobu wiedzy. (Czytaj: „Higjena szkolna" Kopczyńskiego.) Lit.: „Matura na podstawie nowego regulaminu" (wyd. Książnica-Atlas), Puterman J.: „Wpływ egzaminów szkolnych na układ krwionośny", Joteyko J.: „Znużenie".

Egzamin drugi (praktyczny) składają nauczyciele czynni, posiadający maturę sem. po dwu latach praktyki. Obecnie komisja egzaminacyjna wizytuje nauczyciela w jego szkole, przysłuchuje się lekcjom i odbywa egzamin ustny w zakresie ściśle praktycznym. Dyplom wystarcza do ustalenia w zawodzie automatycznie po 3 latach dalszej owocnej pracy nauczycielskiej. Lit.: Pawłowski L.: „Egzamin praktyczny na nauczyciela publicz. szkół powszechnych", Śliwiński F.: „Przepisy egzaminacyjne dla kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych", Litwin A.: „Egzamin praktyczny dla naucz. szkół powszechnych".

Egzamin psychologiczny (zob. selekcja). W pracowni psychologicznej Sterna w Hamburgu wypróbowano testy kolektywne (ułożyli Bobertag i Hulla). Badano uczniów po ukończeniu 4 kl. szk. powszechnej, czy nadają się do przejścia do szkół średnich. Próby okazały się niepraktyczne ze względu na wczesny wiek dzieci i trudności w rozpoznawaniu uzdolnień specjalnych. Nowocześni pedagogowie są za przesunięciem tego terminu selekcji do 13—14 roku życia.

Egzamin wyższy naukowy mogą składać nauczyciele, posiadający już egzamin drugi, a po ukończeniu Państw. Wyż. Kursu Naucz. (w Warszawie, Lwowie, Krakowie, Poznaniu) lub jako eksterniści. Grupy: humanistyczna, matem.-przyrodnicza i techniczna. Lit.: Marcinkowski A. i Pilch J.: „Wyższy kurs nauczycielski".

Egzegeza *gr.* wykład naukowy pisma św. według zasad t. zw. hermeneutyki religijnej (zob.) w kierunku teologicznym. W nowszych czasach przeważa kierunek historyczny i filologiczny.
Egzegezą nazywamy także metodę objaśniania przez nauczyciela dzieła czytanego w szkole. Uczniowie są tylko słuchaczami i przyjmują podane wiadomości bez roztrząsania i wogóle bez aktywnego udziału w lekcji.

Egzercycje *l.* ćwiczenia, wprawy.

Egzorta *l.* napomnienie, przemówienie okolicznościowe religijne, kazanie dla młodzieży szkolnej.

Egzoteryczny *gr.* wykład z zakresu filozofji lub religji itp., popularny, dostępny dla szerokiego ogółu słuchaczy.

Einstein Albert współczesny fizyk niemiecki (ur. 1879), twórca t. zw. teorji względności (zob.). Autor dzieła: „O szczególnej i ogólnej teorji względności". Laureat Nobla.

Ejdetyzm *gr.* (ejdos = kształt, forma) oznacza w psychologji zdolność do odtwarzania dopiero co widzianego, a usuniętego obrazu z pełną dokładnością, jak gdyby go dziecko w dalszym ciągu miało przed oczyma. Wśród dzieci szkolnych jest znaczny procent ejdetyków; stwierdził to w swoich badaniach współczesny psycholog niemiecki E. R. Jaensch (dzieło: „Die Eidetik", Lipsk 1925). Lit.: St. Błachowski: „Typologja ejdetyczna i jej znaczenie pedagogiczne".

Eklektycyzm *gr.* dowolny wybór rozmaitych systematów filozoficznych, które wydają się najodpowiedniejsze. Powstaje w ten sposób zlepek z różnych całości. Jeżeli części składowe kłócą się z sobą, nazywamy taką formę zlepka synkretyzmem. Eklektycyzm (eklektyzm) pedagogiczny polega na wyborze z różnych systemów pedagogicznych tego, co się uważa za najodpowiedniejsze.

Ekologja *gr.* nauka o stosunkach między zwierzętami a ich otoczeniem (klimat, roślinność itd.).

Ekonomja *gr.* gospodarstwo, gospodarność, rządność, oszczędność. (E. czasu: planowe, oszczędne rozmieszczenie czynności np. w nauce do egzaminu itp.) Lit.: Grabski St.: „Ekonomja społeczna", Marshall A.: „Zasady ekonomiki", Dziewulski St.: „Polska szkoła ekonomiczna", Caro L.: „Zasady nauki ekonomji społecznej", Laur-Staniewicz: „Ekonomika rolnicza ze szczeg. uwzgl. organizacji i zarządu gospodarstw włościańskich", Antoine K.: „Kurs ekonomji społecznej".

Ekonomja uczenia się. Wedle Meumanna należy zbadać dokładnie typ dziecka, jego zdolności przyrodzone i do tego zastosować metodę, a więc uczenie się napamięć sposobem mechanicznym, uczenie się materjału ze znaczeniem w całości lub większemi częściami, powtarzanie materjału i ćwiczenie dla wyrobienia biegłości. Przeczytaj: Rusk: „Pedagogika eksperymentalna", dział XIII. Lit.: Passowicz P.: „Praca domowa ucznia".

Ekshibicjonizm objaw patologiczny, odsłanianie pewnych części ciała dla podniecenia drugiej płci. Podlega kodeksowi karnemu.

Ekshortacja *l.* napomnienie, przestroga.

Ekskluzywność *l.* wyłączność.

Ekskursja *l.* wycieczka w celach naukowych, np. wycieczka, mająca na celu poznanie okolicy pod względem geograficznym, badanie roślin, minerałów itp. Lit.: Niemcówna St.: „Metodyka wycieczek", Haberkantówna: „Z naszych wycieczek". (Zob. przyroda, geografja, historja wycieczki.)

Ekskuza *l.* tłumaczenie się, uniewinnianie.

Ekspektatywa *l.* oczekiwanie czegoś, nadzieja.

Eksperjencja *l.* znajomość rzeczy na podstawie własnego doświadczenia.

Eksperyment *l.* doświadczenie, stworzenie sztucznych warunków, dających się zastosować do woli badacza w celu osiągnięcia zjawisk, podlegających badaniu.

Eksperymentalna pedagogika empiryczna, doświadczalna, opiera się na psychologji eksperymentalnej. Bliższe szczegóły zob. psychologja pedagogiczna.

Eksperymentalna psychologja (zob. psychologja).

Ekspiacja *l.* pokuta, życie ofiarne jako zadośćuczynienie za popełnione winy, np. *E.* ks. Robaka w „Panu Tadeuszu".

Eksploatować *fr.* ciągnąć zyski z gruntu, przedsiębiorstwa itp., także wyzyskiwać czyjąś pracę.

Eksploracja *l.* badanie, poszukiwanie, śledzenie.

Ekspozycja *l.* wyłożenie, wyjaśnienie; wystawianie kliszy fotograficznej na działanie światła; w dramacie pierwsze sceny, wprowadzające widza w tok akcji.

Ekspresjonizm dziecięcy wedle niektórych badaczy dziecko wyraża swe uczucia estetyczne przez rysunki, kształtuje rzeczywistość na wzór wyobrażeń, które sobie o niej wytworzyło, ilustruje więc swój świat wewnętrzny, a nie naśladuje wiernie świata zewnętrznego, rysuje to, co o rzeczy wie, lecz nie to, na co patrzy.

Ekspresyjne ruchy zapomocą których dziecko wyraża swoje doznania i stany wewnętrzne: krzyk, płacz, śmiech, mimika itp.

Eksprymować *ł.* wyrażać.

Ekstaza *gr.* stan marzycielskiego uniesienia, wzmożona działalność ducha w jednym kierunku np. religijnym, przy równoczesnem przyćmieniu świadomości i osłabieniu woli, stan chorobliwy.

Ekstemporale *ł.* piśmienne zadanie pod nadzorem, bez posługiwania się podręcznikami.

Ekstrawertyk typ jednostki, odznaczającej się aktywnością, szukającej urzeczywistnienia swych dążeń i zamierzeń w świecie realnym, w przeciwieństwie do introwertyka (zob.) jednostki biernej, zamkniętej w sobie. Szwajcarski psycholog Jung (zob.) dzieli wszystkich ludzi na te dwa zasadnicze typy. Typy ekstrawertyków i introwertyków opisał Green w dziele: „Psychanaliza w szkole".

Ekstrospekcja metoda badań procesów psychicznych danej jednostki na podstawie symptomów, wyrażających różne stany i przeżywania psychiczne jak ruchy, mimika, mowa, barwa głosu, postawa całego ciała itp. oraz objawów fizjologicznych (w związku z przeżyciami psychicznemi) jak zmiany barwy skóry, tętno, oddech, czynności gruczołów itp.

Ekwiwalent, *ł.* równoważnik, np. za jakąś rzecz równoważnik pieniężny i odwrotnie.

Eleaci w starożytności szkoła filozoficzna (od miasta Elea w Italji) założona przez Xenofanesa z Kolofonu. Eleaci twierdzili, że poznać rzeczy można tylko rozumem, że zmysły łudzą.

Elegiaco *wł.* w muz. smętnie.

Elegja utwór liryczny, nastrojowy, smutny.

Elektrochemja *gr.* nauka o zjawiskach chemicznych, wywołanych prądem elektrycznym.

Elektrodynamika *gr.* nauka o prawach elektryczności w stanie ruchu i o wzajemnym wpływie prądów.

Elektromagnetyzm *gr.* nauka o związku i wzajemnym wpływie zjawisk magnetycznych i elektrycznych. Magnetyzm, powstający pod wpływem działania prądu.

Elektrostatyka *gr.* nauka o elektryczności w stanie spokoju i o elektryczności, nagromadzonej w ciałach.

Elektrotechniczne szkolnictwo. Szkolnictwo wyższe: Wydział *e-ny* na Politechnice Warszawskiej, nauka trwa 4 lata. Na Politechnice Lwowskiej studenci wydziału mechanicznego mogą uzupełniać studja *e-ne*, Absolwenci mogą otrzymać tytuły inżynierów elektryków. Szkoły średnie: Państw. Szkoła Bud. Maszyn i Elektrotechników im. Wawelberga w Warszawie. Specjalne wydziały *e-ne* są w Państw. Szkole Górniczej i Hutniczej w Dąbrowie Górniczej i w Państw. Szkole Przemysłowej we Lwowie.

Elektryczność *gr.* siła, objawiająca się w przyrodzie i w różnych ciałach wskutek tarcia lub zetknięcia.

Elementarny prosty, łatwy do zrozumienia, początkowy. *E.* klęski = żywiołowe, powódź, posucha, pożary itp.

Elementarz pierwsza książka do czytania w nauczaniu początkowem. Pierwsze elementarze zastosowano w w. XV w Anglji, w w. XVI we Francji i w Niemczech. Elementarz polski wyszedł w r. 1570 w Królewcu i był przeznaczony dla dzieci

protestanckich. W r. 1780 wydało Tow. do Ksiąg Elementarnych „Elementarz do nauczenia się abecadła”. W r. 1785 wydała Komisja Edukacyjna Kopczyńskiego: „Elementarz dla szkół parafjalnych narodowych”. W r. 1811 wyszedł *E.* w Warszawie ks. Walskiego: „Nauka początkowego czytania, pisania i rachunków”, w r. 1819 w Warszawie: „Nauka początkowego czytania dla szkół elementarnych”, a w r. 1827: B. B. „Nowy elementarz polski”. W r. 1845 wydał w Warszawie T. Sierociński „Zasady poprawnego czytania i pisania po polsku”, w r. 1875 ks. Bogdan: „Nauka czytania polskiego”. W r. 1869 w Krakowie wyszedł S. Zarańskiego: „Wykład elementarza”, wreszcie w b. Królestwie Polskiem bardzo rozpowszechniony przez długie lata był *E.* Promyka (K. Pruszyńskiego) „Obrazkowa nauka czytania i pisania”. W b. zaborze austrjackim był rozpowszechniony „Elementarz”, wydany przez Ossolineum.

W r. 1932 były w użyciu następujące elementarze:

Arnoldowa i Witwicki: „Elementarz”, Lwów.

T. Bernadzikiewicz „Początki czytania i pisania“, Poznań.

E. Chodak „Moja pierwsza książeczka“, Warszawa.

J. Chrząszczewska i J. Porazińska „Mój elementarz”, Warszawa.

A. Dargielowa i A. Oderfeldówna „Chcę czytać”, Warszawa.

„Elementarz śląski”, Katowice.

M. Falski „Elementarz powiastkowy”, Lwów.

„Moja książeczka”, dla dzieci wyzn. mojż., Warszawa.

B. Ikert „Oj dana”, Poznań.

W. Kłosiński „Elementarz”, Kraków.

J. Kornecki, J. Stemler i J. Wierzejski „Elementarz i czytanki”, Warszawa.

K. Króliński i W. Kucharski „Elementarz“ (met. dźwiękowa), Lwów.

Mikulski, Wójcik i Kozera „Elementarz powszechny”, Lwów.

L. Piotrowski „Elementarz dla szk. powsz. w Wielkopolsce”, Poznań.

B. Smolińska „Elementarz polskiego dziecka” Warszawa.

Lit.: A. Szymański „Najlepszy elementarz świata”.

(Zob. język polski, początkowa nauka czytania i pisania.)

Elementy *l.* żywioły, zasadnicze pierwiastki, ciała proste, nie dające się rozłożyć. W starożytności wedle teorji filozofa Empedoklesa uważano, że wszystkie ciała powstały z czterech elementów: ziemi, wody, powietrza i ognia.

Eleuterjologja *gr.* nauka o wolności woli.

Elevato *wł.* w muz. wzniośle.

Elew *fr.* wychowaniec, uczeń.

Eliptyczny w gramatyce i logice: opuszczony, ulegający wyrzutni.

Elliot Tomasz (1409—1546) autor angielski w dobie odrodzenia. Pierwszy kładzie nacisk na potrzebę wychowania fizycznego.

Elokwencja *l.* zdolność łatwego i pięknego wysłowienia, wymowa, krasomówstwo. (Zob. estetyczne czytanie i wygłaszanie.)

Elsner Józef (1769—1854) pedagog i kompozytor licznych utworów religijnych, dyr. konserwatorjum w Warszawie.

Elukubracja *l.* wypracowanie piśmienne, nieudolne, bez talentu (pogardliwie: „wypociny mózgowe”).

Elżbieta królowa polska, żona Kazimierza Jagiellończyka (1436—1506). Wydała pierwszą w Polsce książkę o wychowaniu pt. „De institutione regii pueri”, („O wychowaniu królewicza”). Przeznaczona była dla syna Władysława, króla Czech i Węgier. Treść tej pierwszej pracy pedagogicznej opiera się na poglądach humanistycznych.

Emanacja *l.* dosłownie znaczy wpływ. W filozofji oznacza powstawanie wszelkich rzeczy z boskiego prapoczątku (u neoplatoników i gnostyków) (zob.).

Emancypacja *ł.* wyzwolenie, osiągnięcie równouprawnienia warstw zależnych, nieuprzywilejowanych. Od połowy XX w. odbywa się ruch emancypacyjny kobiet, które dążą do uzyskania równouprawnienia z mężczyznami na wszystkich polach życia społecznego, politycznego, kulturalnego itd.

Emblemat *gr.* symbol, godło, uzmysłowienie.

Embrjologja *gr.* nauka o powstawaniu i rozwoju komórek rozrodczych.

Emerytura stałe uposażenie wypłacane funkcjonarjuszom państwowym lub prywatnym po wysłużeniu przez nich ustanowionej liczby lat i zwolnieniu ze służby. Wedle ustawy emerytalnej R. P. z r. 1923, znowelizowanej w r. 1932, obowiązują następujące przepisy: Prawo do zaopatrzenia emerytalnego nabywa funkcjonarjusz po 15 latach służby i otrzymuje wymiar w wysokości 40% płacy. Następne lata liczą się po 2,4% (do 25 lat) dalsze lata po 2,8%, po 35 latach otrzymuje funkcjonarjusz 92% płacy. Lata, spędzone na wojnie w czynnej polowej służbie, czy to w armjach państw zaborczych, czy w armji polskiej, liczą się podwójnie, o ile emeryt udowodni to dokumentami lub zaświadczeniem 2 świadków, którzy z nim razem służbę pełnili.

Emfaza *gr.* przesada, napuszystość w mowie.

Eminent *ł.* uczeń celujący.

Emocja *ł.* stan uczuciowy, wzruszenie, przeżywanie czegoś pięknego, wzniosłego.

Empirjokrytycyzm system filozoficzny, wedle którego niema zasadniczego przeciwieństwa pomiędzy światem psychicznym a fizycznym. Twórcami systemu byli Avenarius i Mach.

Empiryzm *gr.* doświadczenie, pogląd filozoficzny w zakresie teorji poznania, uznający doświadczenia za jedyne źródło wiedzy w przeciwieństwie do filozofji spekulatywnej (zob.). Zwolennikami tego poglądu byli: Fr. Bacon, J. Locke, Stuart Mill i H. Spenzer (zob.).

Emulacja *ł.* współzawodnictwo, współubieganie się, wyprzedzanie innych w nauce. Metoda stosowana w szkołach jezuickich. Ślady jej można odnaleźć jeszcze dzisiaj w organizacjach jak np. w harcerstwie (zob.). System daltoński (zob.) zawiera także pierwiastki emulacji. Lit.: Jaxa-Bykowski: „Badania eksperymentalne nad znaczeniem współzawodnictwa".

En bloc *fr.* ryczałtem, hurtem.

Encyklopedja całokształt nauk w zwięzłem streszczeniu, ułożony w porządku alfabetycznym. W języku polskim mamy następujące *E.*:

Encyklopedja Powszechna Orgelbranda (w 16 tomach i 2 tomy uzupełnień).

Powszechna Encyklopedja Ultima Thule (obliczona na 7 tomów).

Encyklopedja Powszechna Trzaski, Ewerta i Michalskiego.

Encyklopedja Powszechna Gutenberga.

Encyklopedja Macierzy Polskiej (2 tomy).

Encyklopedja rolnicza (11 tomów).

Encyklopedja staropolska Glogera (4 tomy).

Encyklopedja wychowawcza T. N. S. W.

Encyklopedja pedagogiczna Kierskiego (2 tomy).

Podręczna encyklopedja handlowa (3 tomy).

Encyklopedja kościelna (30 tomów).

Encyklopedja muzyki oprac. dr. F. Reiss.

Radjoencyklopedja w oprac. St. Burzyńskiego.

Encyklopedyści francuscy filozofowie: Voltaire Fr. (1694—1778) Condillac (zob.), Montesqieu Karol (1689—1755), Condorcet Antoni (1743—1794), Rousseau Jan Jakób (zob.), d'Alembert Jan (1717—1783), Diderot Dionizy (1713—1784) wydawali dzieło zbiorowe: „Encyklopedja czyli słownik rozumowany nauk, sztuk i kunsztów". Celem było udostępnienie nauk, sztuk i umiejętności praktycznych szerokiemu ogółowi i zastąpienie bibljoteki człowiekowi wykształconemu. Encyklopedja traktuje sprawy pedagogiczne pobieżnie, mimo to pośrednio wywarła na nie wpływ bardzo wielki.

Encyklopedyzm zwany także materjalizmem dydaktycznym (w przeciwieństwie do formalizmu, zob.) polega na dążeniu do encyklopedycznej wszechwiedzy, „wszystkiego po trochę") stąd w programie jego zwolenników przeładowanie i werbalizm. Kierunek ten przejawia się u Komeńskiego, Miltona, Basedowa i encyklopedystów francuskich.

Energetyka metoda fizyki teoretycznej, polegająca na ujmowaniu zjawisk fizycznych wyłącznie z punktu widzenia przemiany jednych form energji na inne.

Energja *gr.* siła i dzielność charakteru jednostki, sprężystość, niezłomność woli. W fizyce: energja statyczna, uwięziona w ciałach, będących w stanie spoczynku, *e.* kinetyczna — w ruchu.

Energja swoista zmysłów. Wedle ustalonego prawa przez fizjologa niemieckiego J. Müllera każdy zmysł jest przystosowany tylko do podniet swoistej natury, jednakowa podnieta wywołuje za pośrednictwem różnych zmysłów różne wrażenia zgodnie z naturą danego zmysłu, różne zaś podniety wywołują za pośrednictwem jednego zmysłu to samo wrażenie, np. za pośrednictwem nerwu wzrokowego różne podniety wywołują tylko wrażenia optyczne.

Enfant terrible *fr.* dziecko źle wychowane, które swemi naiwnemi pytaniami wprowadza otoczenie w kłopot.

Enharmonja uważanie pewnych dźwięków, różniących się między sobą o mały tylko ułamek, za identyczne np. cis i des, dis i es itd.

Enigmatyczny *gr.* zagadkowy.

Enklityka *gr.* wyraz jednozgłoskowy, wymawiany bez własnego akcentu, łączy się pod względem przycisku z wyrazem poprzedzającym. Jeżeli wyraz łączy się z następnym pod względem akcentu, nazywamy go, proklityką.

Entomologja nauka o owadach.

Entoptyczne obrazy (obłoczki, plamki, iskierki) powstają przy zamkniętych oczach pod wpływem obiegu krwi w siatkówce i procesów fizjologicznych, nie wywołanych podnietą fizyczną.

Entymemat *gr.* wnioskowanie skrócone, w którem opuszczono pośrednie ogniwa jako łatwe do odgadnięcia.

Eo ipso *l.* tem samem.

Epanafora *gr.* postawienie jakiegoś wyrazu na początku kilku następujących po sobie zdań.

Epée Karol (1712—1789) ksiądz zwolennik jansenizmu (zob.) wynalazca metody migów i alfabetu palcowego w nauczaniu głuchoniemych. Dzieło: „Nauczanie głuchoniemych drogą znaków metodycznych".

Epicheremat *gr.* w logice sylogizm, którego jedna przesłanka lub obie są stwierdzone przez wniosek z nich wynikający.

Epifora *gr.* powtarzanie tych samych wyrazów na końcu zdań, następujących po sobie.

Epigenetyczna teorja *gr.* teorja rozwoju.

Epigeneza *gr.* teorja, wedle której organizmy rozwijają się stopniowo.

Epikur (341—270 przed Chr.) filozof grecki, założyciel szkoły epikurejczyków. Według jego poglądów filozofja prowadzi drogą pojęć i dowodzeń do szczęścia, którem jest trwale odczuwana rozkosz osiągnięta przez cnotę. Najwyższą z cnót jest rozwaga, umiejętność wyboru co dla człowieka przynosi rozkosz lub cierpienie. Szczęście polega na braku cierpienia i na poczuciu zdrowia cielesnego i duchowego.

Epikureizm *gr.* nauka filozofa greckiego Epikura, który twierdził, że szczęście polega na spokoju sumienia i rozumnem użyciu przyjemności. Lit.: Krokiewicz Adam: „Nauka Epikura".

Epikurejczyk typ psychologiczny jednostki, miłej w pożyciu, jeśli jej się dobrze powodzi, gdy zaś los jej nie sprzyja, staje się zmienną, niepewną. Hołduje przedewszystkiem rozkoszom zmysłowym.

Epilepsja traumatyczna padaczka urazowa jako następstwo wstrząśnienia mózgu przez uderzenie w głowę, upadek itp.

Epipedometrja *gr.* mierzenie płaszczyzn.

Epistemologiczny dualizm teorja poznawcza uznaje dwoistość między podmiotem a przedmiotem, pomiędzy świadomością a bytem.

Epistemologja *gr.* (*episteme* = wiedza), *gnoseologja* gr. (*gnosis* = poznanie) teorja poznania, dział filozofji ścisłej, zajmujący się badaniem, w jaki sposób poznajemy prawdę: przez zmysły (empirycy z nowożytnych: Locke, Berkeley, Hume), czy przez rozum (racjonaliści i transcendentaliści (Kartezjusz, Leibnitz, Kant). Szczegóły w książce K. Ajdukiewicza: „Główne kierunki filozofji".

Episylogizm *gr.* w logice wniosek dodatkowy, dopełniający.

Epitet *gr.* określenie przymiotnikowe lub rzeczownikowe, wyrażające stałe cechy przymiotu, np. nagła śmierć, skromny fiołek, król bohater, ziemia matka itp. Wyrazu epitet używa się także w znaczeniu ujemnem, np. ktoś nie szczędził komuś dosadnych epitetów itp.

Epitome *gr.* skrót, streszczenie tekstu.

Epizodyczny (propedeutyczny) **program nauczania.** Materjał nauczania ma charakter poglądowy, łatwy do ujęcia, dający szereg barwnych epizodów z zakresu przedmiotu. (Nie przywiązuje się przy tem wagi do wyczerpania materjału.) Taki charakter ma program nauczania dla dzieci do lat 11—12, np. historja, geografja, przyrodoznawstwo. Dopiero po należytem przygotowaniu przystępuje się do nauki systematycznej.

Epoka *gr.* moment, rozpoczynający erę (zob.).

E pur si muove *wł.* „a jednak ona (ziemia) się porusza", słowa Galileusza o obrocie ziemi.

Era szereg kolejno następujących po sobie lat od jakiejś ważnej daty, zwanej epoką ery.

Era chrześcijańska weszła w użycie w VI w., liczy się od daty narodzenia Chrystusa.

Era bizantyńska uznaje jako epokę dzień stworzenia świata, obliczony oczywiście bez podstaw źródłowych na dzień 1 września 5509 przed Chr.

Era żydowska przypada na dzień stworzenia świata 7 października 3761 przed Chr.

Era indyjska 17 lutego 3102 przed Chr. (Złączenie planet ze słońcem.)

Era grecka, rok w którym odbyły się pierwsze igrzyska olimpijskie, 776 przed Chr.

Era mahometańska od hedżra, ucieczki Mahometa 15 lipca 622 po Chr.

Erazm z Rotterdamu (1467—1536 z pochodzenia Niderlandczyk) znakomity humanista, zwolennik wycho-

wania publicznego; rzecznik wychowania fizycznego i kształcenia kobiet. Dzieła: „O sposobie studjów", „O niezbędności wczesnego i przystojnego nauczania chłopców".

Eremita *gr.* samotnik, odludek.

Ergal *gr.* energja potencjalna.

Ergoterja *fr.* manja sprzeczania się.

Eroico *wł.* w muz. bohatersko.

Erotematyczna metoda *gr.* (erotema = pytanie) polega na ułożeniu szeregu pytań, na które uczniowie mają dać odpowiedzi, stanowiące całość reguły, opisu itp. Typowy dla erotematycznej metody dogmatycznej jest katechizm. Pytania poglądowo-indukcyjne są wówczas wskazane, jeśli pobudzają również uczniów do stawiania pytań ze swej strony.

Erozja działanie, żłobiące wód płynących, deszczów, lodowców itp., którego skutkiem są zmiany na powierzchni ziemi jak np. powstawanie dolin rzecznych, kanjonów, jarów itp.

Errare humanum est *l.* błądzić jest rzeczą ludzką — zdanie, wypowiedziane przez Senekę starszego.

Erudycja *l.* rozległa wiedza, uczoność.

Erytrofobja u typów słabych psychicznie stan natrętny, polegający na obawie rumienienia się, zdradzenia się z czemś w ten sposób.

Eskamotować *fr.* kraść w żywe oczy, przywłaszczyć sobie rzecz cudzą.

Esperanto język międzynarodowy, sztuczny, wynaleziony przez lekarza dra Ludwika Łazarza Zamenhofa z Warszawy, ur. 1859 r. w Białymstoku, um. 1917 w Warszawie.

Liter.: Dr. Antoni Czubryński: „Esperantyzm". Turno Leo: „Kompletny podręcznik języka esperanckiego dla początkujących." Grenkampf-Kernfeld S.: „Kompletny samouczek języka esperanckiego ze zbiorem wyrażeń handlowych i radjowych". Gajzler Teofil: „Podręcznik do nauki międzynarodowego języka esperanto". Tłumaczenie Ant. Grabowskiego „Pana Tadeusza" na język esperancki.

Espressivo *wł.* w muz. z naciskiem, dobitnie.

Estetyczna postawa polega na tem, że przedmiot jakiś budzi w nas bezinteresowne upodobanie, bez myśli o celu. Twierdzenie to kwestjonuje W. Witwicki. Postawa estetyczna nie polega na bezinteresownem upodobaniu, tylko na gotowości do bezpośredniego zainteresowania się wyglądem przedmiotów.

Estetyczne czytanie i wygłaszanie sztuka prawidłowego, pięknego czytania i wygłaszania utworów lub przemawiania w szkole, na estradzie, przed mikrofonem itp. Lit.: Balicki J.: „O wygłaszaniu estetycznem w szkole średniej". (Pam. I Zjazdu Polonistów). Benni T.: „Ortofonja polska". Krasnowolski: „Słowniczek frazeologiczny". Kwintyljan: „O wykształceniu mowcy" (Ks. XII). Maryański Henryk: „Kult żywego słowa". Stateczny E.: „Listy o wymowie", Tenner Jul.: „Podręcznik sztuki czytania", „Technika żywego słowa", „Estetyka żywego słowa". Wołkoński S.: „Słowo wyraziste". Woroniecki J.: „Około kultu mowy ojczystej".

Estetyczne uczucia. Pierwszem źródłem doznań estetycznych u dziecka jest zabawa np. budowanie z klocków, zdobienie, rysunki itp. W rysunkach rozróżniamy fazę bazgroty, następnie rysunku schematycznego (5—6 letnie), faza doskonalenia rysunku schematycznego i wreszcie ilustracja rysunkowa.

Wrażliwość estetyczna dziecka zależy od środowiska, w którem żyje. Pierwszym krokiem do rozwijania tej wrażliwości jest przyzwyczajenie do porządku i schludności osobistej oraz w rzeczach do niego należących: ubranie, zabawki, książki itp. Dalej kształcący charakter mają

gry, zabawy, obserwacja przyrody i wreszcie rysunki, lepienie w glinie itd.
Przeczytaj J. Sully: „Dusza dziecka", St. Szuman: „Sztuka dziecka" (zob. roboty ręczne, rysunki).

Estetyka *gr.* nauka o objawach piękna, o poczuciu piękna w życiu, w literaturze i sztukach pięknych. Lit.: Ossowski St.: „U podstaw estetyki".

Estezjologja *gr.* nauka o organach zmysłowych, dział fizjologji (zob.)

Estkowski Ewaryst (1820—1856) nauczyciel, założyciel Towarzystwa Pedagogicznego w Poznaniu, redaktor „Szkoły Polskiej" i „Szkółki dla Dzieci". W pierwszem piśmie pomieszczał artykuły z zakresu nauczania początkowego. Według E. wychowanie powinno być narodowe. Szkoła elementarna ma uszlachetnić ucznia, kształcić jego władze umysłowe i ułatwić mu zdobycie wiedzy przedewszystkiem praktycznej. Cele te można osiągnąć, jeśli będą zastosowane przepisy Kom. Edukacji Narodowej.

W piśmie dla dzieci pomieszczał E. powiastki, opowiadania historyczne, życiorysy sławnych Polaków i liczny dział poezji romantyków (Mickiewicza, B. Zaleskiego, Gaszyńskiego i i.).
Prace E. wyszły w wydaniu pośmiertnem pt.: „Pisma pedagogiczne", Poznań, 1863. Lit.: Osterloff: „Ewaryst Estkowski".

Est modus in rebus *l.* jest miara w rzeczach: wszystko ma swoje granice. Jest sposób na wszystko.

Estreicher Karol (1827—1908) sławny bibljograf polski. Epokowa jest jego „Bibljografja polska", obejmująca całokształt piśmiennictwa od XV do XIX wieku.

Eter *gr.* wedle teorji względności Einsteina (zob.), autora dzieła „Eter a teorja względności", oznacza środowisko, które samo jest pozbawione jakichkolwiek własności mechanicznych i kinematycznych, ale warunkuje zjawiska mechaniczne i elektryczne. Popularnie mówimy o falach radjowych, które się rozchodzą w eterze, np. „Nadano na falach eteru utwór"...

Etnografja *gr.* nauka o kulturze poszczególnych ludów, badanie jej genezy i rozwoju.
Liter.: Fischer A.: „Lud polski, podręcznik etnografji Polski", Bystroń: „Wstęp do ludoznawstwa polskiego", Oskar Kolberg: „Pieśni", roczniki, czasopisma „Lud", Makosińska J.: „Etnografja Polski w nauczaniu geografji", Gloger Z.: „Rok polski", Dynowska M.: „Polska w zwyczaju i obyczaju".

Etnopsychologja *gr.* nauka o powstaniu języka, podań, obyczajów; psychologja ludów.

Etologja *gr.* nauka o charakterze (zob.). Lit.: Foerster Fr.: „Szkoła i charakter", Zarzecki: „Charakter i wychowanie", „O charakterze ze stanowiska narodowego", Pellowski „Problem zła", Kerschensteiner: „Charakter", Piltz J.: „O charakterze", Barker E.: „Charakter narodowy i kształcące go czynniki", Bilczewski J.: „Charakter", Ciemniewski J.: „Poznanie i kształcenie charakteru", Cunn Mc.: „Kształtowanie charakteru", Leshaft: „Charakter i temperament u dzieci", Scholz: „Wady charakteru i ich leczenie", Kalinowski St.: „O charakterze".

Etyczne kryterjum określenie ogólnikowe cech, wedle których oceniamy, czy przedmiot jest dobry czy zły. Rozróżniamy tu pewne grupy:

Kryterjum teleologiczne (telos = cel) cecha dobra w zgodności z celem, którym może być szczęście własnej osoby (egoiści) lub szczęście ogółu (utylitaryści). Jedni i drudzy należą do eudemonistów. Tych, którzy cel widzą w dążeniu do doskonałości, nazywamy perfekcjonistami.

Kryterjum ateleologiczne, cecha zgodna nie z celem lecz z normami, z któremi muszą być zgodne rzeczy dobre.

Etyczny formalizm formułowanie norm w zagadnieniach etycznych (zob. *etyczne kryterjum*).

Etyka *gr.* ethos; w dalszem znaczeniu: obyczaj, moralność; nauka o wartości czynu, postępowanie etyczne opiera się na ocenie zamierzonego czynu wedle nakazu własnego rozumu, bądź obowiązujących przykazań, przepisów, zwyczajów itd. Pierwszy system etyki stworzył Arystoteles, później tworzyli własne systemy stoicy i epikurejczycy, w wiekach średnich rozszerza się system etyki katolickiej, religijnej. Z nowożytnych filozofów zajmują się etyką: Spinoza, Hume, Kant. W najnowszych czasach wywiązała się z etyki nowa gałąź, t. zw. teorja wartości. Lit.: Wundt: „Wstęp do filozofji" cz. III, Höffding: „Etyka", Stuart Mill: „Zasada użyteczności", Spencer: „Zasady etyki", Kant: „Krytyka praktycznego rozumu", Benni T.: „Zasady etyki kulturalnej", Sieniatycki „Etyka katolicka", Woroniecki: „Katolicka etyka wychowawcza", Kropotkin Piotr: „Etyka współczesna", Narajewski St.: „Odczyty z zakresu etyki ogólnej", Piętka Henryk: „Słuszność w teorji i w praktyce", Lubelski J.: „Etyka katolicka czyli książka życia katolickiego", Tync: „Nauka moralna w szkołach Kom. E. Nar.", Pellowski: „Problem zła", Morawski Jan K.: „Podstawy etyki i prawo", Moore G. E.: „Zasady etyki".

Etymologja *gr.* nauka o pochodzeniu i przemianach wyrazów. Lit.: Szober St.: „Życie wyrazów", Doroszewski Witold: „Monografje słowotwórcze", Łoś J.: „Gramatyka historyczna", Rozwadowski J.: „Semazjologja, czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów", Brückner A.: „Dzieje języka polskiego", Zawiliński R.: „Nasz język ojczysty w przeszłości i teraźniejszości". Monumentalnem dziełem z tej dziedziny jest „Słownik etymologiczny" Al. Brücknera. (Zob. gramatyka, język polski).

Etymologja ludowa fałszywe pojmowanie znaczenia wyrazów zwłaszcza obcych przez osoby niewykształcone i zmienianie ich brzmień, np. nizinier, jomentra, ferlagunek (Vorladung = wezwanie) itp.

Eubiotyka *gr.* sztuka dobrego, zdrowego, szczęśliwego życia.

Eudemonizm *gr.* pogląd etyczny, wedle którego szczęście indywidualne jest celem wszystkich czynów jednostki (etyka egoizmu) lub grup (utylitaryzm społeczny).

Eufemizm *gr.* omówienie, zastąpienie wyrazu drastycznego innym, mniej przykrym, np. zamiast złodziej mówimy przywłaszczyciel obcej rzeczy.

Eugenika *gr.* higjena rasy; nauka, zajmująca się wpływami, które się przyczyniają do udoskonalenia rasy. W Polsce „Towarzystwo Eugeniczne" w Warszawie wydaje czasopismo pt.: „Zagadnienia Rasy", oraz liczne broszury. M. i. Wernic L.: „Eugenika i stosunek jej do higjeny szkolnej".

Ewangelicko - augsburski kościół opiera się na nauce Lutra.

Ewangelicko-reformowany kościół urządzony według nauki Kalwina.

Ewenement *fr.* zdarzenie, wypadek.

Ewolucja rozwój; wypływanie z siebie coraz to nowych, lepszych i doskonalszych form rozwojowych u istot organicznych. Teorją ewolucji zajmowali się uczeni od czasu rozwoju nauk przyrodniczych. Lamarck (zob.) twierdzi, że rozwój gatunków wyższych z niższych jest warunkowany przez środowisko, krzyżowanie oraz używanie lub nieużywanie organów, które bądź funkcjonują, bądź zanikają. Darwin (zob.) twierdzi, że

ewolucja wynika z cech dziedzicznych, walki o byt i doboru naturalnego. A. Weismann (zob.) zwolennik t. zw neodarwinizmu, nie uznaje cech, nabytych przez dziedziczność; zmienność może tylko występować w plazmie zarodkowej. Neolamarkiści przypisują dużą rolę w ewolucji czynnikom psychicznym. (Zob. teorja mutacji, teorja selekcji, genetyka, mendelizm.)

Ewolucja zainteresowań dziecka. Nie w każdej fazie swego rozwoju objawia dziecko jednakowe zainteresowania. Stumpf rozróżnia 4 główne okresy zainteresowań 1) od urodzenia do zjawienia się mowy, 2) od początku mowy do wstąpienia do szkoły, 3) od wstąpienia do szkoły do wieku młodzieńczego, 4) wiek młodzieńczy. L. Nagy rozróżnia okresy: 1) zainteresowanie czuciowe (0—2 lat), 2) subjektywne (2—7 lat), 3) objektywne (7—10 lat), 4) stałe (10—15 lat), 5) logiczne po 15 roku. Claparède rozróżnia 3 stadja zainteresowań:

1. stadjum nabywania i eksperymentowania (zainter. spostrzegawcze w 1 roku, mowne w 2 i 3 roku, ogólne, wiek pytań 3—7 rok, specjalne i objektywne 7—12 roku),

2. stadjum organizacji oceniania, (okres sentymentalny, interesy etyczne i społeczne, interesy stałe, zainteresowania płciowe (12—18 roku),

3. stadjum wytwarzania (okres pracy, rozmaite zainteresowania, podporządkowane najwyższemu obranemu celowi).

Ewolucji teorja pogląd na rozwój świata organicznego na ziemi, oparty na zjawiskach pokrewieństwa żyjących organizmów.

Ex abrupto *l.* bez przygotowania.

Ex nihilo nihil *l.* z niczego nic.

Ex officio *l.* z urzędu, z obowiązku.

Explicite *l.* wyraźnie.

Ezoteryczna nauka przeznaczona tylko dla wybranych, specjalistów.

F

F w muzyce = forte, silnie, głośno, *ff* = fortissimo, bardzo silnie.

Fabrycy Kowalski Piotr (1556—1622) jezuita, dokonał szeregu tłumaczeń dzieł ascetycznych m. i. „O naśladowaniu Chrystusa".

Fading *ang.* zanikanie np. fal radjowych.

Fahrenheit Daniel (1686—1736) fizyk holenderski, twórca termometru, używanego w Anglji i Ameryce; stopień temp. topnienia lodu wynosi wedle jego skali 32°, a temper. wrzenia wody 212°.

Fakty fizyczne zjawiska z zakresu innych nauk, nie psychologji, obchodzące jednak psychologa, a więc, jak pisze Witwicki: psucie się dentyny, skład chemiczny amonjaku, ruch drgający płyt i strun, ruch falowy powietrza, ruchy serca i płuc itd.

Fakty psychiczne albo fakty podmiotowe. Wszelkie widoki, barwy, światła i cienie, głosy, afekty przerażenia czy zachwytu itp. powstają w ten sposób, że ktoś ich doznaje. *F. psychiczny prosty* = widok białej kartki papieru, ton widełek stroikowych itp. — złożony np. stan przeżywany w obcowaniu z tragedją na scenie, albo stan wewnętrzny świadka, który składa zeznania w jakimś doniosłym procesie itp.

Fakultatywny *l.* dowolny, nieobowiązujący

Falk Jan Daniel (1768—1826) pedagog niemiecki. Założył pierwsze w Niemczech schronisko dla dzieci bezdomnych (1813 r.) i dla dziewcząt szkołę szycia i przędzenia.

Falkowski Jakób (1775—1848) założyciel i pierwszy dyrektor Zakładu

dla Głuchoniemych w Warszawie (1817). Prace: „O kształceniu głuchych i niemych",' „O instytucie głuchoniemych", „Rys historyczny usiłowań w uczeniu głuchoniemych".

Fanatyzm *l.* przesadne wyznawanie religji lub doktryn, połączone z zaciekłością względem wyznawców innych religij czy doktryn.

Fantasmagorja *gr.* urojenie, mamidło, widziadło, straszydło, przedstawienie zapomocą środków technicznych strasznych rzeczy, upiorów, duchów itd. W literaturze dziecięcej brednie o smokach, djabłach itp.

Fantazja twórcza wyobraźnia twórcza, zdolność tworzenia nowych wyobrażeń z nabytych uprzednio i kombinowanie nowych form, obrazów i koncepcyj, które jako całość nie mają odpowiedników w rzeczywistości, lecz są rezultatem samorzutnych i twórczych aktów jaźni, a tylko poszczególne części nowych tworów fantazji w rzeczywistości mają odpowiedniki. W procesie fantazji twórczej rozróżniamy funkcje: reprodukcję, asocjację, desocjację i kombinację. Składają się na nią wedle Ribota czynniki: intelektualny (reprodukcja, asocjacja i dysocjacja), uczuciowy (smutek, radość, miłość itp.), podświadomy (natchnienie, inspiracja itp.) i wreszcie syntetyczny, czyli kontrolujący trzy czynniki poprzednie i organizujący harmonijną całość. Ribot rozróżnia fantazję praktyczną, techniczną, artystyczną, naukową, mistyczną, utopijną itd. Duch twórczy ukazuje nam wciąż nowe formy barw, kształtów, tonów, ruchów, stwarza nowe wartości etyczne, społeczne, naukowe, techniczne itd. Czytaj Rowid: „Pedag. eksperymentalna" rozdział XIV. Sully: „Dusza dziecka", Rusk: „Pedagogika eksperymentalna", Szuman „Wpływ bajki na psychikę dziecka".

Faraday Michał (1791—1867) jeden z najwybitniejszych fizyków świata. Przeczytaj: Grotowski Marjan: „Michał Faraday, jego życie i dzieła".

Farmacja *gr.* nauka o przygotowywaniu lekarstw.

Farmakolologja *gr.* nauka o działaniu lekarstw na organizm.

Fas et nefas *l.* godziwe i niegodziwe.

Fatalizm doktryna, wedle której każdy fakt, zachodzący w życiu, jest zgóry oznaczony przez siłę najwyższą, z pominięciem naturalnych, logicznych przyczyn; wiara w przeznaczenie zwłaszcza wśród warstw niewykształconych i ciemnych.

Fatuitas *l.* tępota umysłowa.

Fatum *l.* wyrok z woli bogów, los nieprzyjazny, przeznaczenie.

Fauna *l.* zespół zwierząt jakiegoś kraju lub części świata, fauna morska obejmuje zwierzęta, żyjące w morzu, fauna górska, zwierzęta w górach itd. (zob. *przyrodoznawstwo*).

Fazy fizycznego rozwoju dziecka. U dzieci, rozwijających się normalnie, ustalono pewne okresy rozwojowe względnie fazy. Jeśli za podstawę podziału weźmiemy zmiany w rozwoju jak wymiany uzębienia, dojrzewanie, możemy wyróżnić fazy:

1. od urodzenia do ukończenia ząbkowania (do 2 i pół lat);

2. od ukończenia ząbkowania do wymiany zębów mlecznych (2 i pół do 7 lat);

3. od wymiany uzębienia do mutacji, wzgl. menstruacji (14 lat, u dziewcząt 12—13 r. życia);

4. okres dojrzewania i tężenia fizycznego, trwający po przełomie około 2 lat,

5. pełne dojrzewanie do 24—25 r. życia.

Jeśli podstawą podziału będzie rytm wzrostu — wyróżniamy fazy:

1. faza pierwszej pełni (1—4 lat).

2. faza pierwszego bujania (5—7 lat),

3. faza drugiej pełni (8—10 lat),
4. faza drugiego bujania (11—15 lat),
5. faza ogólnego dojrzewania (15—24 lat).

Lit.: Jaros F.: „Rozwój fizyczny dziecka w wieku szkolnym".

Fechnera prawo oparte na badaniach i odkryciach Webera (zob.), wedle którego napięcie, siła wrażenia jest proporcjonalna do logarytmu siły bodźca, czyli że intensywność nowych odczuwań wrażeń jest zależna od intensywności dotąd działających. Fechner oznaczył współczynniki dla wszystkich zmysłów. Np. jedna świeca dodana do 100 już daje odczuć zaledwie dostrzegalną różnicę oświetlenia. Współczynnikiem jest tu więc 1/100.

Fechner Gustaw (1801—1897) fizyk i filozof niemiecki, twórca nauki o stosunku między objawami psychicznemi a fizycznemi w organizmie ludzkim t. zw. psychofizyki.

Felbinger Jan Ignacy (1724—1788) reformator szkolnictwa na Śląsku, później w Austrji. Był autorem „Ogólnego regulaminu szkolnego", obowiązującego w Austrji.

Feliński Alojzy (1771—1820) literat i dyrektor Liceum Krzemienieckiego. Wykładał w tym zakładzie literaturę. Był zwolennikiem praktycznego nauczania języka ojczystego (pisanie listów, próśb itp., na drugiem dopiero miejscu stawiał wykształcenie literackie.)

Fellenberg Filip (1771—1844) pedagog szwajcarski. Otworzył w okolicy Berna zakład wychowawczy dla biednych dzieci, oparty na systemie Pestalozziego (zob.).

Felsztyński Sebastjan ks. (1490—1544) kompozytor hymnów kościelnych i autor pierwszych w Polsce podręczników do nauki muzyki.

Fénelon Franciszek de Salignac (1651—1715) biskup francuski, wychowawca wnuka Ludwika XIV. Napisał „Przygody Telemaka" dla swego ucznia (Ad usum Delphini), dając mu wzór dobrego wychowania i umiejętności rządzenia. Dziełko to jest pierwszem w literaturze powszechnej, przeznaczonem dla dzieci i znane było w Polsce w przekładzie. Inne prace: „Traktat o wychowaniu córek", „Zbiór bajek" i „Rozmowy umarłych" (Pogadanki historyczne).

Fenokaligrafja *gr.* sztuka szybkiego i zarazem pięknego pisania.

Fenologja *gr.* nauka o zjawiskach w przyrodzie takich, jak pojawianie się pierwszych liści na drzewach, odlot ptaków itp.

Fenomen *gr.* w filozofji zjawisko takie, jakie nam się wydaje, a nie jakiem jest w rzeczywistości. Stąd teza, że poznanie zmysłowe jest zwodnicze. Na tem oparto wniosek, że prawdę o istocie rzeczy można poznać tylko rozumem. (Racjonalizm.)

Fenomenalizm nauka Hume'a i Stuart Mill'a: świat składa się tylko ze zjawisk, poza któremi poszukiwania jakiejś istoty rzeczy są bezcelowe, gdyż znamy tylko zjawiska, nie zaś ich źródła.

Ferio w logice tryb I figury sylogizmu:

$$\frac{\begin{array}{c} M \; e \; P \\ S \; i \; M \end{array}}{S \; o \; P}$$

Ferje szkolne wedle najnowszych rozporządzeń są:

f. letnie od 15 czerwca do 20 sierpnia,

f. zimowe od 22 grudnia do 15 stycznia.

Fermat Piotr (1601—1665) matematyk francuski, autor teorji liczb i teorji prawdopodobieństwa.

Ferrar Fryderyk (1831—1903) pedagog angielski: odegrał wybitną rolę w reformie szkolnictwa jako zwolennik nauk nowożytnych. Prace: „O reformie szkół publicznych", „Szkice na temat wychowania ogólnego", „Opowiadanie o szkole" i i.

Ferrer Franciszek (1859—1909) społecznik hiszpański, wolnomyśliciel, założyciel „Nowożytnej szkoły” (bezwyznaniowej), opartej na zasadach racjonalizmu wszechludzkiego. Prześladowany w kraju, udaje się F. do Paryża, gdzie w r. 1908 założył „Ligę międzynarodową dla racjonalnego wychowywania dzieci.“ W rok później, w czasie rewolucji hiszpańskiej, uwięziono go i stracono. Wkrótce odbyła się rewizja procesu, staraniem komitetu międzynarodowego, a rada miejska w Brukseli wystawiła pomnik na jego cześć.

Ferwor *l.* zapał, gorliwość.

Festina lente *wł.* spiesz się powoli.

Festivamente *wł.* w muz. uroczyście, świątecznie.

Fetyszyzm oddawanie czci jakiemuś przedmiotowi, któremu się przypisuje moc czarodziejską, przynoszącemu rzekomo szczęście. Ślady fetyszyzmu można spotkać nawet u nas wśród ludu, a nawet wśród warstw inteligentnych (noszenie laleczek murzyńskich, wstążek, niedźwiadków itp.)

Fichte Jan (1762—1814) filozof niemiecki, przedstawiciel idealizmu filozoficznego (zob.). Podstawa, na której opiera swój system, jest jaźń, a jej władzą wola. Należy więc kształcić wolę. Wychowanie opiera na religji, bez której niema prawdziwej cnoty. Człowiek powinien posiadać silną wolę i możność działania wedle zasad idei dobra. Jako jednostka jest komórka składowa w zbiorowym organizmie, któremu na imię cały naród. Wychowanie więc powinno objąć cały naród, nie wyłączając ludu, a organizację jego należy oddać państwu. F. jest wybitnym rzecznikiem nauczania powszechnego i wychowania narodowego w Niemczech. Dzieła: „Mowy do narodu niemieckiego“, „Podstawa teorji nauki albo filozofji“, „System etyki“.

Figmentum somniale *l.* marzenie senne.

Figura *l.* w geometrji układ elementów różnych wymiarów; rycina; u ludu krzyż, statua przydrożna. *Figura* w logice (zob. Sylogizm).

Figuracja ożywienie harmonji zwrotami muzycznemi jako urozmaicenie.

Fijałek Jan ks. (ur. 1864) znakomity badacz życia religijnego w dawnej Polsce. Prace: „Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej“, „Mistrz Jakób z Paradyza“, „Kościół rzym.-kat. na Litwie“.

Fikcja *l.* złudzenie, zmyślenie, wymysł, urojenie.

Fikcjonalizm *l.* kierunek filozoficzny, określony „als ob“ (jakgdyby) Vaihingera.

Fiksacja *l.* choroba umysłowa, dziwactwo, polegające na tem, że osobnik ciągle myśli lub mówi o jednym jakimś przedmiocie.

Filantropja *gr.* miłość ludzi, okazywana przez dobroczynność publiczną i prywatną. W historji pedagogiki oznacza dążenia reformatorskie w Niemczech, zapoczątkowane przez Basedowa (zob.) i filantropinistów (zob. filantropinizm).

Filantropinizm *gr.* kierunek w nauczaniu i wychowaniu, zapoczątkowany przez Basedowa w Niemczech, który założył w Dessawie zakład, zwany „Philanthropinum“, „szkoła przyjaźni ludzkiej i dobrych umiejętności i dla uczniów i młodych nauczycieli, bogatych i biednych, powierzone przez społeczność, dobro dla udoskonalenia dzieła wychowania“. W nauczaniu zerwano z werbalizmem (zob.), a stosowano naukę poglądową, ćwiczenia fizyczne. Zamiast kar cielesnych uwzględniano emulację i system nagród. Uczniowie składali się z warstwy zamożnej i biednej. Biedni usługiwali zamożniejszym. W zakładzie pracowali

jako nauczyciele wybitni pedagogowie: Campe, Salzmann, Olivier i i. (zob.).

Filatelistyka *gr.* kolekcjonowanie znaczków pocztowych różnych krajów, rozpowszechnione w znacznej mierze także wśród dziatwy szkolnej w fazie gromadzenia i kolekcjonowania drobiazgów jako dóbr materjalnych.

Filogeneza *gr.* rozwój gatunkowy organizmów od początku życia na kuli ziemskiej do czasów dzisiejszych.

Filologja *gr.* nauka o zabytkach grecko-rzymskich (język, literatura, kultura itd.) = filologja klasyczna. W nowszych czasach pojęcie znacznie rozszerzone; rozróżniamy bowiem filologję orjentalną, filologję angielską, filologję słowiańską itd. Lit.: Przychocki G.: „Co to jest filologja klasyczna?", Zieliński T.: „Świat antyczny a my", „Starożytność antyczna a wykształcenie klasyczne", „Z życia idei", „Chrześcijaństwo starożytne a filozofja rzymska", Sinko T.: „Żywy spadek po Grecji i Rzymie", „O tradycjach klasycznych A. Mickiewicza", Ćwikliński L.: „Spuścizna Greków i Rzymian".

Filozoficzna pedagogika uzasadnienie pedagogiki praktycznej z pomocą kryterjów moralności i psychologji. Obecnie, według Natorpa, oparcie umiejętności wychowawczych na ogólnym poglądzie na świat.

Filozoficzne czasopisma w Polsce:

Kwartalnik Filozoficzny, Kraków, wyd. Akad. Umiejętności.

Przegląd Filozoficzny, kwartalnik, wyd. warszawski Instytut Filozoficzny.

Ruch Filozoficzny, miesięcznik, wyd. prof. Twardowski, Lwów.

Filozoficzne towarzystwa w Polsce:

Instytut Filozoficzny w Warszawie,
Pol. Tow. Filozoficzne we Lwowie,
Towarzystwo Filozoficzne w Krakowie,
Towarzystwo Filozoficzne w Poznaniu,
Wydział Hist.-Filozoficzny przy Akad. Umiejętności,
Komisja Historji Nauk. i Fil. przy Tow. Naukowem w Warszawie.

Filozofja *gr.* zamiłowanie do mądrości i uczoności. Pojęcie to definjowano różnie. Jest to wedle:

Sokratesa — wiedza pojęciowa,
Platona — nauka o ideach,
Arystotelesa — nauka o najwyższych zasadach,
Kanta — nauka o rozumowych zasadach poznania,
Mahrburga — teorja nauki.

W *f.* rozróżniamy następujące działy nauk czyli dyscypliny: metafizyka (zob.), teorja poznania (epistemologja) (zob.), etyka (zob.), psychologja (zob.), estetyka (zob). Lit.: Ajdukiewicz K.: „Główne kierunki filozofji", Stöckel A. i Weingarten J.: „Historja filozofji w zarysie", Gąsiorowski Wł.: „Historja filozofji", Tatarkiewicz Wł.: „Historja filozofji", Heinrich Wł.: „Zarys historji filozofji", Korecki E.: „Zwięzły podręcznik hist. filozofji", Romanowski H.: „Nowa filozofja", Steiner R.: „Filozofja wolności", Kowalski K.: „Istota i zadanie filozofji według zasad neotomizmu", (zob.), Kotarbiński: „Elementy teorji poznania, logiki formalnej i metodologji", Gościcki St.: „Zagadnienia metafizyki".

Filozofja specjalna dostosowana do różnych dziedzin wiedzy np. f. historji (historjozofja), filozofja pedagogji, f. przyrody, f. religji (teozofja), f. sztuki itd. Lit.: Hoene-Wroński: „Filozofja pedagogji", Cieszkowski: „Prolegomena do historjozofji", Hegel: „Philosophie der Geschichte" i i.

Filozofowie świata najwybitniejsi:

VI w. przed Chr. Tales, Anaksymander, Anaksymenes, Ksenofanes, Parmenides, Heraklit;

V. Pitagoras, Zenon, Empedokles, Demokryt, Anaksagoras, Protagoras, Gorgjasz, Sokrates;

IV. Antystenes, Arystyp, Platon, Ksenokrates, Arystoteles, Teofrast, Epikur;
III. Diogenes;
II. Chryzyp;
I. Lukrecjusz;
I w. po Chr. Seneka;
II. Epiktet;
III. Marek Aureljusz, Sextus Empiricus, Plotin, Orygenes, Tertuljan;
IV. Porfirjusz, św. Augustyn;
V—XI. Scotus, Erigena;
X—XI. Avicenna, Anzelm z Canterbury;
XII. Averroes, Abelard, Piotr Lombardzki, Bernard z Clairvaux;
XIII. Albert Wielki, Tomasz z Akwinu, Bonaventura;
XIV. Duńczyk Scot;
XV. Pico Mirandola;
XVI. Macchiavelli, Tomasz Morus, Paracelsus, Montaigne;
XVII. Bakon, Locke, Hobbes, Kartezjusz, Spinoza, Malebranche;
XVIII. Hume, Voltaire, Condillac, Beutham, Leibnitz, Kant, Berkeley, d'Alembert, Helwecjusz, Herder, Rousseau, Vicó, Montesqieu;
XIX. James, Mill, Fichte, Hegel, Schelling, Schleiermacher, Schopenhauer, Comte, SaintSimon, Proudhon, Herbart, Stuart Mill, Bain, Hartmann, Feuerbach, Lange, Wundt, Brentano, Lipps, Eucken, Nitzsche;
XX. Croce, Volkelt, Rickeit, Poincaré, Höffding, Simmel, Windelband, Guyau, Bergson, Stern.

Finis coronat opus *ł.* koniec wieńczy dzieło.

Finkel Ludwik (1868—1930) najwybitniejszy historyk polski, prof. Uniw. J. K. we Lwowie. Napisał wiele prac naukowych z zakresu historji i wydał: „Bibljografję historyczną". Przyczynił się ogromnie do rozwoju nauki polskiej. Był rzecznikiem dopuszczenia kobiet do wyższych studjów. Kierował wydawnictwami „Macierzy Polskiej", mającej na celu oświatę ludu.

Firmy nakładowe polskie, które wydają dzieła pedagogiczne, podręczniki i książki dla dzieci (najważniejsze dla nauczycielstwa).

1. Arct Michał, Warszawa. Firma wydała wielką ilość dzieł z zakresu psychologji, pedagogiki, metodyki itp., mnóstwo podręczników szkolnych dla szkół powszechnych i średnich, prac pomocniczych dla nauczycieli oraz szeroko rozpowszechnione słowniki: języka polskiego i wyrazów obcych, staropolski, frazeologiczny, skrótów. Ponadto wydała wielką ilość książek beletrystycznych dla dzieci i młodzieży. Nakładem firmy wychodzi najpoczytecznie jsze w Polsce czasopismo dla dzieci „Moje pisemko". Cykle: „Bibljoteczka podróżnicza", „Czerwone książki" i i.

2. Gebethner i Wolff, najstarsza firma wydawnicza polska w Warszawie. Wydała wielką ilość prac naukowych, beletrystycznych, podręczników szkolnych. Cykle: „Bibljoteka Biologiczna", „Biblj. Muzyczna", „B. Młodzieży Szkolnej", „B. Uniwersytetów Ludowych", „B. Wyższej Szkoły Handlowej", „B. Fil. Społecznej", „Wybór pisarzy dla domu i szkoły".

3. Księgarnia Jakubowskiego we Lwowie wydała szereg podręczników dla szkół powszechnych i średnich, zawodowych i akademickich, podr. pomocnicze dla nauczycieli, monografje itd. Cykl: „Lwowska Bibljoteka Slawistyczna".

4. Książnica-Atlas, sp. akc., założona przez Tow. Naucz. Szkół Średnich i Wyższych we Lwowie, firma, która przyczyniła się ogromnie do wzbogacenia i rozpowszechnienia literatury pedagogicznej i szkolnej wogóle. Produkuje podręczniki szkolne, wydawnictwa metodyczne i dydaktyczne dla nauczycieli, wydawnictwa pedagogiczne, mapy ścienne i podręczne geograficzne, konturowe i historyczne, atlasy. Najważniejsze cykle wydawnictw ped. i dyd. dla nauczycieli: „Bibljoteka Geograficzno-Dydaktyczna", „Bibljoteka Higjeniczna", „Bibljoteka

Pedagogiczno-dydaktyczna", „Bibljoteka Przekładów Dzieł Pedagogicznych", „Prace Psychologiczne", „Współpraca Domu i Szkoły". Wyd. dla młodzieży: „Biblj. Iskier", „Biblj. Iskierek", „Dookoła Ziemi", „Świat i Życie" (Zarys encyklopedyczny współczesnej wiedzy i kultury — dla młodzieży).

5. „Nasza Księgarnia", założona staraniem Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie. Wydaje „Bibljotekę Dzieł Pedagogicznych", obejmującą najwybitniejsze prace pedagogiczne oryginalne i w tłumaczeniach (Dawida, Nawroczyńskiego, Karpowicza, Kierskiego, Jeleńskiej, Bineta, Claparède'a, Kerschensteinera i i.), podręczniki szkolne, książki dla dzieci itd.

6. Wydawnictwo Zakł. Nar im., Ossolińskich we Lwowie. Najstarsza polska firma wydawnicza dzieł naukowych wszystkich dziedzin, dzieł beletrystycznych, podręczników szkolnych z zakresu religji, j. polskiego, języków obcych, historji, przyrody, matematyki itd. Naważniejsze cykle: „Bibljoteka Wychowania Fizycznego i Sportu" oraz „Nasza Bibljoteka".

7. Księgarnia św. Wojciecha w Poznaniu, założona przez ks. arcyb. Stablewskiego w r. 1895. Wydaje w zakresie książek, przeznaczonych dla szkolnictwa, podręczniki dla szkół powszechnych i średnich, książki pomocnicze („Bibljoteczka przyrodnicza"), pomoce szkolne, obrazy, tablice itp., książki pedagogiczne w cyklu „Zagadnienia wychowawcze", wydawnictwa beletrystyczne dla dzieci i młodzieży. Firma wydaje ponadto czasopisma, specjalnie zagadnieniom szkolnym poświęcone: „Parametr", „Młody Matematyk" i „Młody Technik", wreszcie czasopisma, nadające się do lektury dla dziatwy i młodzieży: „Orlątko", „Mały Przewodnik" i dla starszych „Przewodnik Katolicki" oraz „Tęcza".

Fischer Adam ur. 1889, prof. uniw. we Lwowie, etnolog, autor kilku wartościowych prac ludoznawczych: „Lud polski", „Polskie widowiska ludowe" i i.

Fischer Alojzy ur. 1880, filozof i psycholog niemiecki, prof. pedag. w Monachjum. Napisał olbrzymią ilość rozpraw w czasopismach pedagogicznych niemieckich w czasach ostatnich.

Fischer Kuno (1824—1907) filozof niemiecki, autor dzieła: „Historja nowożytnej filozofji".

Fitobiologja *gr.* nauka o życiu roślin. (Zob. przyrodoznawstwo.)

Fitologja *gr.* botanika. (Zob. przyrodoznawstwo.)

Fizjognomika *gr.* dawniej sztuka poznawania charakteru człowieka z jego rysów. Obecnie zupełnie upadła, ponieważ dowiedziono, że nie posiada podstaw naukowych.

Fizjografja *gr.* opis kraju pod względem przyrodniczym (zob. geografja).

Fizjokraci szkoła ekonomistów w XVIII w. we Francji, przyjmujących zasadę, że przyroda jest źródłem wszelkich dóbr i bogactwa narodowego; jedynie rolnicy są klasą produkującą, inne zaś nieproduktywne. Najskuteczniejszym środkiem propagującym swe poglądy miała być szkoła. Do najwybitniejszych fizjokratów należeli: Quesnay, Turgot, Mirabeau, Gournay. W Polsce zwolennikami *f.* byli Walerjan Strojnowski, Stan. Staszic, Hugo Kołłątaj, J. Chreptowicz, Popławski i i.

Lit.: Czarnowski St. „Filozofja społeczna w Polsce z końcem 18 i pocz. 19 wieku", Gide K. i Rist K. „Historja doktryn ekonomicznych od fizjokratów do czasów najnowszych", Marchlewski J. „Fizjokratyzm w dawnej Polsce".

Fizjologja *gr.* nauka o życiu; o normalnych czynnościach organów w ustrojach żywych organizmów (zob. przyrodoznawstwo).

Lit.: Beck A. „Podręcznik fizjologji".

Fizyczne jednostki miernicze

amper jed. natężenia prądu elektr. prąd, przewodzący 1 kulomb w 1 sekundzie.

dyna jed. siły, nadającej masie 1 g przyśpieszenie (1 cm : 1 sek^2).

erg jed. pracy, praca wykonana przez 1 *dynę*, przesuwająca punkt zaczepienia o 1 cm,

farad jed. pojemności prądu elektr. pojemność kondensatora, naładowanego 1 woltem i zawierającego 1 kulomb,

gauss jed. natężenia pola magnetycznego, pole magn., rozciągające się na odległość 1 cm od jednostki masy magnetycznej.

gram - siła = 981 *dyn*,

henry współczynnik indukcji zmiennej dwu obwodów.

joule jednostka pracy praktyczna, *siła* = 10 miljonów *ergów*.

kalorja mała ilość ciepła niezbędna do nagrzania 1 cm^3 wody o 1^0 C,

kalorja wielka ilość ciepła niezbędna do 1 kg wody o 1^0 C,

kilogramometr miara siły zużytej na podniesienie 1 kg masy na 1 m wysokości.

kilowatt jed. elektr. = 1000 wattów (1 · 36 konia mech.)

koń mechaniczny = praca 75 *kilogramometrów* w 1 sekundzie.

kulomb jed. ilości, prąd 1 *ampera* w jednej sekundzie,

ohm jed. oporu, opór elektr. słupka rtęci 1 cm wysokości o przekroju 1 mm^2,

volt jed. elektrobodźcza, 100 miljonów jednostek C. G. S. = 1 *amper*, przechodzący przez przewodnik o oporze 1 *ohma*.

Fizyczne wychowanie działa głównie zapomocą środków fizycznych i chemicznych (żywienie, powietrze, słońce, woda, praca mięśniowa) wiąże się z dziedziną umysłową i emocjonalną, (gry, zabawy, wycieczki) dąży do prawidłowego rozwoju organizmu, do wzmożenia odporności ustroju na czynniki chorobotwórcze, do rozwoju umysłu i charakteru przez urabianie odwagi, przytomności umysłu, do wyrobienia pięknej budowy ciała, zręcznych ruchów i wreszcie do nabycia sprawności cielesnej w celu pokonywania różnych trudów (zob. gimnastyka, gry i zabawy, sport).

Lit.: „Regulamin wychowania fizycznego" (wyd. Księgarni Wojskowej w Warszawie), Piasecki E. „Bibljoteka podręczna wychowawcy fizycznego", Gostkowski R. „Wychowanie fizyczne w starożytności", Piasecki E. „Zarys historji wych. fiz.", „Zasady wychowania fizycznego", Drabczyk T. „Wychowanie fizyczne młodzieży jako zadanie społeczne", Śniadecki Jędrzej „O fizycznem wychowaniu dzieci", Demeny J. „Wychowanie fizyczne w Szwecji", Mosso A. „Fizyczne wychowanie młodzieży", Spencer H. „O wychowaniu umysłowem, moralnem i fizycznem", Lagrange F. „Higjena ruchu dzieci i młodzieży" „Higjena sportu", oprac. zbiorowe, wyd. Arcta, Missiuro W. „Laboratorjum fizjologiczne na usługach wychowania fizycznego".

Fizyczne zjawiska fakty, dokonywujące się w przyrodzie, dzielimy je na mechaniczne, termiczne, akustyczne, elektryczne, magnetyczne, i optyczne.

Fizyczny rozwój dziecka (zob. fazy rozwoju fiz. dziecka).

Fizyka *gr.* nauka o zjawiskach w przyrodzie martwej, (w których nie zachodzą zmiany w wewnętrznej budowie ciał, to należy do chemji). Obejmuje jednak budowę atomów.

Lit.: „Fizyka współczesna" praca zbiorowa wyd. Kom. Ped. Min. W. R. i O. P., Witkowski August „Zasady fizyki", Zillinger W. „Zbiór ćwiczeń z fizyki dla szkół powszechnych", Halanbrenner M. „Cwiczenia praktyczne z fizyki w szkole

średniej", „Z dziejów rozwoju fizyki", wypisy, praca zbiorowa. „Dzieje rozwoju fizyki", wyd. „Mathesis Polskiej".

Fizyko-teologja dążność do ugruntowania rozważań na podstawie celowości w przyrodzie i wiary w Boga jako mądrego, dobrotliwego, wszechmogącego sprawcę dobra i żywiciela świata.

Flamma fumo est proxima *ł.* niema dymu bez ognia.

Flammarion Kamil (1842—1925) astronom francuski, propagator wiedzy astronomicznej.

Flatau Edward, ur. 1869, znakomity neurolog polski. Prawo Flataua: o koncentrycznem położeniu długich dróg nerwowych.

Flegmatyk *gr.* osobnik o małej pobudliwości i ospałem, powolnem życiu duchowem (zob. temperament).

Flora *ł.* ogół roślin na pewnym obszarze. Flora wodna obejmuje rośliny, rosnące na wodzie lub pod wodą; flora górska: rośliny, rosnące w górach itd. (zob. przyrodoznawstwo).

Florykultura *ł.* hodowla roślin dla kwiatów (zob. przyrodoznawstwo).

Foerster Fryderyk wybitny pedagog niemiecki, ur. 1869. Z powodu przekonań pacyfistycznych utracił kątedrę uniwersytecką w Monachjum i przeniósł się do Szwajcarji. Dzieła jego pedagogiczne cieszą się niezwykłą poczytnością we wszystkich krajach cywilizowanych. W języku polskim mamy: „O wychowaniu obywatelskiem", „Szkoła i charakter", „Wychowanie człowieka", „Wychowanie i samowychowanie" i i.

Folie de doute objaw chorobowy, stan zwątpienia, występujący nałogowo w odniesieniu do własnych przeszłych czynności i napawa człowieka nieznośnem poczuciem odpowiedzialności za te czyny, z reguły tylko urojone.

Folkierski Władysław (1841—1904) inżynier, matematyk polski. Z dzieł: „Zasady rachunku różnicowego i całkowego".

Folklor *ang.* = wiedza ludu, jego wyobrażenia o świecie, o przyrodzie, o czasie, o religji itd. itd. Do zakresu tego pojęcia należą także obrzędy, zajęcia, sposoby walki itd. Nie należy tu jednak kultura techniczna ludu.

Forel August (1848—1931) psychjatra i psycholog szwajcarski. Autor dzieł: „Zagadnienia seksualne", „Hipnotyzm" i. i.

Formalizm *ł.* wysuwanie na plan pierwszy formy z uszczerbkiem dla treści.

Formalizm dydaktyczny uważa materjał naukowy jako jedyny środek kształcenia umysłu, który wyćwiczony i wygimnastykowany na jednym przedmiocie np. matematyce, łatwo przyjmuje wiadomości z innych dziedzin. W ten sposób rozumiany formalizm dydaktyczny nie zyskuje uznania u pedagogów nowoczesnych, którzy twierdzą wprawdzie, że „wyrobienie" umysłu ułatwia naukę, ale formalizm dydaktyczny należy łączyć równorzędnie z materjalizmem dydaktycznym (zob.). Rzecznikami form. dydakt. byli przedstawiciele idealistycznej filozofji niemieckiej: Fichte, Schelling, Hegel, Pestalozzi, Diesterweg i neohumaniści (zob.); przeciwnikami Herbart, Spencer i i. Przedstawiciele pedagogiki eksperymentalnej poświęcili wiele pracy temu zagadnieniu (James, Meumann i i.)

Formalne stopnie nauczania Dewey'a:

1. Zetknięcie się z trudnością natury teoretycznej i praktycznej.
2. Obserwacja faktów w celu umiejscowienia i sformułowania zagadnienia.
3. Postawienie hipotezy.
4. Opracowanie tezy drogą rozumowania.

5. Sprawdzenie hipotezy zapomocą nowych obserwacyj i eksperymentów.

Formalne stopnie nauczania Herbart-Ziller; ustalił je Herbart (cztery stopnie), uzupełnił Ziller (stopień piąty):

1. *przygotowanie* (nauczyciel przygotowuje grunt do jasnego ujęcia rzeczy nowej),
2. *przedstawienie* (poglądowy wykład),
3. *połączenie* (kojarzenie z materjałem nabytym),
4. *uogólnienie* (ujęcie tego wszystkiego w jedną całość),
5. *zastosowanie* (ćwiczenia i przykłady praktyczne).

Formalne stopnie w/g. Nawroczyńskiego.

1. Zetknięcie ucznia z trudnością teoretyczną lub praktyczną.
2. Sformułowanie podstawowego pytania.
3. Poszukiwanie, w razie potrzeby rozbite pytaniami pomocniczemi na drobniejsze etapy.
4. Sformułowanie i utrwalenie zdobytej odpowiedzi.
5. Połączone z wyrażeniem (ekspresją) zastosowanie jej w szeregu ćwiczeń.

Formy nauczania. Rozróżniamy trzy główne formy nauczania:

1. *f. wykładowa (akroamatyczna)* (od akroama = wykład). W szkole powszechnej i średniej stosowana tylko wyjątkowo i to w tym wypadku, gdy wykład stanowi rdzeń lekcji np. przy nauce historji. (Wykład jest krótki, w małych ustępach, połączony z rozmówkami, objaśnieniami, okazami obrazków itd.)

2. *f. pytaniowa (erotematyczna)*, (od greckiego erotema = pytanie). Nauczyciel daje pytania naprowadzające, przy pomocy których uczniowie formułują odpowiedzi. (Nie pytania w celu przekonania się, czy uczniowie coś zrozumieli, pytania sprawdzianowe). Z pytań naprowadzających tworzy się całość, zaznajomienie z nowym materjałem,

3. *f. poszukująca (heurystyczna)*, (od heurisko = znajduję). W formie tej główny motyw lekcji polega na stawianiu zagadnień i poszukiwaniu rozwiązania tych zagadnień przez uczniów. (Zob. pytania).

Forte *wł.* w muz., mocno, silnie.

Fortes fortuna adjuvat *l.* szczęście silnym (odważnym) sprzyja.

Fourier Karol (1772—1837) twórca doktryny komunistycznej we Francji, zastosowanej w wychowaniu w specjalnych zakładach.

Franck Adolf (1809—1893) filozof francuski, autor ważnych dzieł dla filozofji żydowskiej.

Francke August (1663—1727) wybitny pedagog niemiecki, założyciel szeregu szkół dla dzieci wszystkich warstw społeczeństwa. Z prac (niem.): „Krótka i prosta nauka, jak dzieci przysposabiać do prawdziwej szczęśliwości w Bogu i chrześcijańskiej roztropności". „Organizacja i sposób uczenia w zakładach wychowawczych dla sierot".

Francoeur Ludwik (1773—1849) matematyk, przyczynił się do wprowadzenia nauki rysunków w szkołach powsz. we Francji.

François de Neufchâteau Mikołaj (1750—1828) polityk, agronom, pedagog francuski. Autor licznych publikacyj z dziedziny metodyki i szkolnictwa.

Franke Jan, ur. 1846, matematyk polski, jeden z twórców i organizatorów politechniki lwowskiej, autor dzieła „Mechanika teoretyczna".

Franklin Benjamin (1706—1790) amerykański wynalazca i uczony, założyciel akademji w Pensylwanji. Prace m. i.: „Idea angielskiej szkoły" i „Prośba lewej ręki."

Frankowski Eugenjusz ur. 1884, prof. Uniw. Poznańskiego, etnolog. Prace: „Zbiory etnograficzne w Polsce" „Ludoznawstwo na wsi", „Sztuka ludu polskiego".

Frazeologja *gr.* zbiór wyrazów i wyrażeń jako zasób do użytku mówców i pisarzy; oznacza też przewagę słów nad treścią, napuszony styl, pełen pięknych zwrotów retorycznych ale często treściowo pustych. Lit.: Krasnowolski: „Słownik frazeologiczny".

Frazes *gr.* wyrażenie, zwrot w mowie; piękne słowa bez głębszej treści.

Fredro Andrzej Maksymiljan (1620—1679) obrońca swobód szlacheckich w Polsce. Napisał broszurę po łacinie, „O należytem chowaniu dzieci", w której podaje zasady wychowania, oparte na autorytecie rodziny, zaleca surową karność i posłuszeństwo, jest rzecznikiem religijnego wychowania, radzi uczyć dzieci obcych języków, kładzie nacisk na nauczanie historji, geografji; młodzież starsza powinna się zaznajomić z architekturą wojskową.

Frenezja *gr.* szaleństwo, szał.

Frenologja *gr.* doniedawna uchodziła za naukę, wedle której można było z ukształtowania wyniosłości i wgłębień na czaszce poznać charakter osobnika. Dziś zupełnie upadła, jako pozbawiona jakichkolwiek podstaw naukowych.

Freud Zygmunt ur. 1856, lekarz wiedeński i profesor uniwersytetu. Wynalazca psychoanalizy (zob.), teorji sprowadzającej całe życie psychiczne do objawów seksualnych np. już ssanie u dziecka, pieszczoty, zabawy dzieci itd. Prace: „O marzeniu sennem", „Trzy rozprawy o teorji seksualnej", „O psychoanalizie", „Psychopatologja". Lit.: Mirski J.: „Rozwój i wychowanie dziecka w świetle *freudyzmu*.

Freyer Jan ur. 1887, filozof niemiecki. Podstawowe dzieło: „Theorie des objektiven Geistes". Spostrzeganie i poznawanie nie są biernem odzwierciedleniem świata, ale skupioną aktywnością duszy. Tylko ten w pełni zrozumie wynik cudzego wysiłku, kto sam mógłby go dokonać.

Frick Otton (1832—1892) pedagog niemiecki, zwolennik wychowania religijno-chrześcijańskiego; w dziedzinie dydaktycznej był zwolennikiem metod Herbarta.

Froebel Fryderyk (1782 — 1852) wybitny pedagog niemiecki, zwolennik metod Pestalozziego, twórca „ogródków dziecięcych". Główną jego zasługą jest racjonalne postawienie sprawy wychowania dzieci w wieku przedszkolnym. Zob. Przedszkole. Wedle jego koncepcji szkoła jest ogrodem, dzieci roślinami, a wychowawca ogrodnikiem. Pisma: „Wychowanie człowieka", „Kołysanki".

Froeblowskie dary zabawki dla dzieci, są symbolami metafizycznemi. Pierwszą zabawką dziecka ma być *piłka,* symbol jedności, ogarniającej wszechświat. Sześcian — symbol równości w jedności, kula, nieelastyczna jak piłka. Kula reprezentuje ruch (teza), sześcian — spoczynek (antyteza), walec łączy naturę kuli z naturą sześcianu (synteza). Pogląd heglowski!
Do dźwięku, kształtu i liczby tj. zasadniczych elementów nauczania u Pestalozziego, Froebel dodał czwarty: barwę.
Dydaktyczne znaczenie mają dary w grupach: 1) 6 kolorowych piłek (barwy zasadnicze i mieszane), 2) kula, walec, sześcian z drzewa, 3) sześcian, podzielony na 8 równych części (poglądowość), 4) 8 klocków różnej wielkości, tworzących razem sześcian (równowaga, ciężar), 5) sześcian, podzielony na 27 części (przygotowanie do nauki rachunków), 6) 27 klocków, pogłębienie daru piątego. W dzisiejszem przedszkolu dary freblowskie używane są tylko w kombinowaniu z innemi metodami, (Montessori, Decroly).

Fuga *l.* utwór muzyczny wielogłosowy, osnuty na jednym temacie, który się powtarza w porządku

dowolnym w każdym z głosów, ile ich jest w fudze bez zmiany. Zastosowanie zwykle w oratorjach i muzyce religijnej. Mistrzem w kompozycji fugi był Jan Sebastjan Bach.

Fuga idearum *ł.* objaw chorobliwy, zwany biegunką myśli. Występuje u manjaków w formie nagłych przeskoków z przedmiotu na przedmiot i zaburzeniach w kojarzeniu wyobrażeń.

Fuliński Benedykt ur. 1881, prof. zoologji i anatomji porównawczej na politechnice lwowskiej. Zajmuje się embrjologją.

Fundament w muzyce, najniższa nuta akordu.

Funk Kazimierz ur. 1884, chemik i fizjolog polski, pierwszy propagator nauki o witaminach.

Funkcja *ł.* czynność, proces, działalność, spełnienie czegoś; w matematyce t. zw. wielkość zmienna.

Fuocoso *wł.* w muz. ogniście.

Furioso *wł.* w muz. szalenie, z wielką siłą.

Furor *wł.* szał, wściekłość, *f. loquendi* = rozpętana gadatliwość, *f. poeticus* = szał poetycki.

G

Gabelsberger Franciszek (1789—1849) niemiecki wynalazca sztuki stenograficznej.

Gabinet *fr.* fizyczny, geograficzny, przyrodniczy, rysunkowy itd. Zbiór okazów, potrzebnych do nauki. W zasadzie każda szkoła powsz. powinna mieć takie zbiory a prowadzić je można latami i powoli stworzyć naprawdę wysokocenne i pożyteczne pomoce naukowe (zob.)

Gabryl Franciszek ks. (1866—1914) prof. uniw. w Krakowie, autor dzieł: „Nieśmiertelność duszy w świetle rozumu i nowożytnej nauki", „Psychologja", „Noetyka" (teorja poznania).

Gaertner Henryk ur. 1892, prof. filol. słow. na Uniw. Jana Kazimierza we Lwowie, autor dzieł: „Gramatyka współczesnego języka polskiego", „O zadaniach stylistyki", „Ziemianin, bezimienny dialog XVI wieku" i bardzo cenna praca dla nauczycieli „Nauka o języku polskim".

Gallaudet Tomasz (1787—1851) pierwszy w Ameryce nauczyciel i założyciel instytutu dla głuchoniemych. Uniwersytet dla głuchoniemych w Washingtonie został nazwany jego imieniem.

Galeanthropia *gr.* zboczenie psychologiczne; chory wierzy, że się zmienił w kota.

Galen Klaudjusz (129—199) lekarz grecki, autor wielu dzieł z zakresu medycyny, które były ogromnie rozpowszechnione w średniowiecznych uniwersytetach (tłum. w jęz. łacińskim i arabskim).

Galicyzm błąd stylistyczny, polegający na używaniu zwrotów francuskich, niezgodnych z duchem języka polskiego.

Galileusz (1564—1642) fizyk, astronom i filozof włoski, za obronę odkrycia Kopernika był więziony. Słynne powiedzenie na śledztwie: *E pur si muove* (zob.). Odkrywca prawa ruchu wahadłowego, prawa spadku ciał, skonstruował lunetę i dokonał licznych odkryć astronomicznych.

Galin Piotr (1786—1822) twórca nowej teorji muzyki t. zw. meloplastycznej, zreformowanej później i propagowanej pod nazwą „Galin-Paris-Chevé"

Galiński Adam polonista współczesny, autor popularnych, niezawsze krytycznie opracowanych, ale pożytecznych dziełek: „Młoda Polska", „Powieść epicka i reali-

styczna". „Powieść liryczna", „Poezja Polski Odrodzonej".

Gall Franciszek (1785—1828) lekarz austrjacki, twórca frenologji. Pracował w dziedzinie anatomji i fizjologji mózgu.

Galle Henryk ur. 1872, pedagog i krytyk, autor licznych artykułów i rozpraw z zakresu literatury oraz wypisów dla szkół. Z popularnych prac: „Stylistyka".

Gallus najstarszy kronikarz polski z XII w.

Galton Franciszek (1822—1911) lekarz, antropolog angielski. Badacz na polu dziedziczności wzrostu ludzi.

Galvani Ludwik (1737—1798) fizjolog włoski, odkrywca wpływu elektryczności na mięśnie. Jego doświadczenia dały początek nauce o prądzie elektrycznym, zwanej galwanizmem.

Gałecki Antoni (1882) prof. uniw. w Poznaniu. Autor dzieł: „Swiat atomów", „Budowa materji".

Gałeczka Jan (1766—1845) kapłan katolicki, krzewiciel oświaty na G. Śląsku. Założył w tej dzielnicy pierwszą drukarnię polską.

Gałęzowska Teresa Jadwiga zam. Papi (1844—1906). Była nauczycielką zakładu naukowego żeńskiego w Warszawie. Ogłaszała prace literackie dla dzieci i młodzieży w pismach „Przyjaciel Dzieci", „Świat", „Wieczory Rodzinne". Wydała osobno około 30 dziełek. Tendencja jej powieści zawsze moralna i szlachetna. W powieściach historycznych szuka autorka pięknych charakterów, zwraca uwagę na rozwój kultury. Z powieści najbardziej aktualną była „W warszawskiej szkole".

Gangljon *gr.* guzek, złożony z komórek nerwowych, połączonych z neurytami (zob.).

Ganszyniec Ryszard ur. 1888, prof. uniw. we Lwowie, filolog klasyczny i specjalista w badaniach dziejów religij. Dzieła: „De Agatho daemone", „Pas magiczny", „Polskie listy miłosne" i i.

Garbowski Tadeusz ur. 1869, prof. Uniw. Jagiellońskiego. Badacz, przyrodnik, prace specjalne z zakresu rozwoju partenogenetycznego i z badań psychogenetycznych.

Gary-System kierunek metodyczny, stosowany przez W. Wirta z miejscowości Gary nad jeziorem Michigan w Ameryce. Początkowo była to mała szkółka dla nowoosiadłej ludności, złożonej z różnych narodowości. Wirt przyjął zasadę, że w jego szkole ma być miejsce dla każdego ucznia i że każdy uczeń ma znaleźć się na odpowiedniem miejscu. Z biegiem czasu rozszerzył szkołę, pobudował budynki, boiska, założył bibljoteki, pracownie, warsztaty i założył kolonję szkolną, w której każdy uczeń może sobie wybrać swobodnie zajęcie w różnych kierunkach o charakterze ogólnym i praktycznym. Obok nauczycieli-opiekunów pracują w tych zakładach także nauczyciele-specjaliści. Specjalizacja uczniów odbywa się już na stopniu najniższym. Czynnik wychowawczo - społeczny opiera się na grach i zabawach, urządzaniu wzniosłych odczytów dla większej ilości młodzieży, aby wywoływać masowy nastrój, zgodnie z założeniami psychologji grupy — tłumu.

Gatunek w logice pojęcie ogólne, wchodzące w skład innego pojęcia, bardziej ogólnego, stanowiące jego rodzaj.

Gaudig Hugo (1860—1923) niemiecki pedagog, rzecznik szkoły pracy, która obfituje w ważne momenty wychowawcze. Praca: „Freie geistige Schularbeit in Theorie und Praxis".

Gaultier ks. (1746—1818) Francuz, twórca metody t. zw. gier pouczających. Nauczyciel rozdaje przed lekcją tabliczki, żetony, poczem zadaje pytania z zakresu lekcji.

Za dobrą odpowiedź uczeń wygrywa żeton, za złą płaci temu koledze, który po nim dał odpowiedź dobrą. Metoda ta swego czasu rozpowszechniła się także i w Anglji. G. napisał kilka dziełek o tej metodzie w języku francuskim m. i.: „Wykład całego kursu gier pouczających".

Gauss Karol (1777—1825) Niemiec, największy matematyk wszystkich czasów. Napisał wiele znakomitych prac z dziedziny matematyki, astronomji i fizyki.

Gauthey Ludwik (1795—1864) pedagog szwajcarski, należący do szkoły Port-Royal'u (zob.). Z prac (po francusku): „O wychowaniu czyli zasady pedagogiki chrześcijańskiej".

Gawroński Andrzej (1885—1927) prof. uniw. we Lwowie, językoznawca (sanskryt), autor licznych prac z tego zakresu.

Gawroński Rawita Franciszek (1846—1930), historyk, autor wielu prac, m. i. „Ustrój państwowo-społeczny Rusi w XI i XII wieku", „Historja ruchów hajdamackich", „Bohdan Chmielnicki".

Gazy trujące. Ogólnie pod tą nazwą rozumiemy związki chemiczne głównie organiczne jak np. gazowe: chlor, fosgen, cyanowodor; ciekłe: iperyt, chlorpikryna; stałe: chloroacetofenon. Każdy nauczyciel powinien przestudjować wiadomości o gazach trujących i pouczać dziatwę oraz ludność o ochronie przed tą straszną i barbarzyńską bronią. Broszur dostarczy L. O. P. P.

Gedike Fryderyk (1755—1803) pedagog niemiecki, autor metody nauki czytania systemem wyrazowym, która polegała na rozpoczynaniu nauki czytania całych wyrazów, bez sylabizowania. W wieku XIX pedagog Vogel znacznie metodę tę rozpowszechnił (metoda wyrazów podstawowych).

Gedoyn Mikołaj (1667—1744) jezuita, autor rozprawy „Education des enfants" (Wychowanie dzieci), w której domagał się stosowania metod wychowawczych starożytnych Rzymian, ale z dodaniem przedmiotów nowożytnych.

Geissler Henryk (1814—1879) niemiecki konstruktor przyrządów fizycznych, z których najważniejsze rurki (Geisslera) szklane, napełnione rozrzedzonym gazem a służące do doświadczeń z wyładowaniem elektrycznem.

Gembarzewski Bronisław ur. 1872, historyk wojskowości. Prace: „Wojsko polskie 1815 — 1830", „Wojsko polskie i Księstwo Warszawskie 1807—14" i i.

Generalna pauza w muz. chwila odpoczynku w środku utworu dla wywołania pożądanego efektu.

Generoso *wł.* wspaniale, wzniośle.

Genetyczna metoda badanie przedmiotu od jego pochodzenia i rozwoju.

Genetyka nauka o dziedziczności i zmienności żywych istot, posiadająca doniosłe znaczenie dla wiedzy stosowanej, gdyż daje teoretyczne podstawy nowoczesnej hodowli roślin i zwierząt oraz walki z zwyrodnieniem ras ludzkich (zob. eugenika).

Geneza *gr.* początek, powstanie, pochodzenie.

Genjusz *gr.* najwyższy stopień zdolności umysłowych człowieka, umysł, torujący nowe drogi myśli, nowe idee itd.

Genlinx Arnold (1625—1669) filozof holenderski, twórca okazjonolizmu czyli doktryny metafizycznej, dotyczącej stosunku duszy do ciała.

Genlis Felicja (1746—1830) wychowawczyni i pisarka francuska. Dzieło ped. „Adela i Teodor czyli listy o wychowaniu".

Gentile *wł.* w muzyce, wdzięcznie, subtelnie.

Gentile G. współczesny pedagog włoski, twórca systemu faszystowskiego w szkolnictwie włoskiem. Autor m. i. wspaniałego dzieła: „Sommario di pedagogia generale".

Genus proximum *l.* w logice najbliższy rodzaj (zob. definicja).

Geny elementy, zawiązki dziedziczne, warunkujące rozwój poszczególnych cech w organizmie.

Geofizyka *gr.* nauka o własnościach fizycznych globu ziemskiego, geografja fizyczna.

Geografja *gr.* nauka o zjawiskach fizycznych, biologicznych i społecznych, zachodzących na ziemi. Podział: g. ogólna obejmuje ziemię jako całość, g. szczegółowa (opisowa) zajmuje się poszczególnemi częściami ziemi. W ogólnej rozróżniamy: *astronomiczną* (stanowisko ziemi w wszechświecie), *fizyczną* (badanie powierzchni ziemi), *klimatologję* (klimat), *hydrografję* (wodę), *biogeografję* (fauna i flora), *antropogeografję* (człowiek).

Podręczniki do nauczania geografji są bardzo liczne. Wymieniamy najbardziej rozpowszechnione: Lubicz Majewski St.: „Krótka geografja powszechna", Łaganowski: „Ziemia w opisach i obrazach", Nałkowska: „Geografja" i „Geografja fizyczna", Radliński T.: „Geografja dla szkół powszechnych", Romer E. i Polaczkówna: „Geografja", Siwak M.: „Geografja", Pawłowski St.: „Geografja Polski", Sobiński St.: „Geografja Polski", Milata A. i Skrzypek T.: „Geografja Polski w formie lekcyj metodycznych".

Metodyczne, specjalne, pomocnicze i i.: Benni T.: „O udzielaniu początków geografji", Hrabyk P.: „Wskazówki metodyczne do nauczania geografji w szkole powszechnej", Mścisz M.: „Zarys metodyki geografji", Nałkowski W.: „Metodyka geografji", Niemcówna S.: „Dydaktyka geografji", Milata A.: „O znaczeniu i sposobie nauczania geografji", Pawłowski St.: „O metodach geografji jako nauki i metodach nauczania geografji" („Czas. Geogr. 1928), „Geografja, jej istota i podstawy", Rutkowski W.: „Szkolna pracownia geograficzna". Przejrzeć: Poniatowska H.: „Spis książek geograficznych dla szkół średnich". Przeczytać warto: Ernst M.: „Budowa świata", „O przyrodzie planet". Dzieło zbiorowe: „Wszechświat i człowiek" (zob. kosmografja), Tarnawski A.: „Najważniejsze pomoce przy nauczaniu geografji", Bzowski K.: „Jak uczyć o klimacie", Makosińska J.: „Etnografja Polski w nauczaniu geografji", Kosiba A.: „Blokdiagramy w nauczaniu geografji", „Studja regjonalne z geografji Polski" (prace zbiorowe wyd. Książnicy-Atlasu,) Szumański T.: „O najważniejszych projekcjach kartograficznych", Wąsowicz J.: „Jak powstaje geogr. mapa szkolna", Przybylska M.: „Mapki konturowe w nauce geografji", Olszewicz B.: „Wiadomości z historji geografji potrzebne w praktyce szkolnej", Janowska: „Środki poglądowe w nauczaniu geografji".

Szczegóły: „Słownik geograficzny". Obszerną literaturę znaleźć można w „Bibljografji Pedagogicznej", wyd. M. W. R. i O. P., „Rocznikach Pedagogicznych" Książnicy-Atlasu i w rocznikach „Przeglądu Bibljograficznego." Olbrzymia ilość rozpraw i artykułów z zakresu geografji w czasopismach: „Czasopismo Geograficzne", Lwów, „Przegląd Geograficzny", W-wa, „Wiadomości Geograficzne", Kraków, „Wiadomości Służby Geograficznej", Org. Wojsk. Inst. Geogr. Warszawa, „Ziemia", w „Polskim Przeglądzie Kartograficznym", Lwów, w „Pamiętnikach Tow. Tatrzańskiego" i wreszcie w czasopismach pedagogicznych: „Przyjaciel Szkoły", „Miesięcznik Pedag.", „Ruch Pedag.", „Muzeum" i i. (Zob. krajoznawstwo, nauka o Polsce współczesnej.)

Geologja *gr.* nauka o budowie skorupy ziemskiej i jej przeszłości. Historję ziemi podzielono na epoki, a te na okresy.

1. Epoka *archaiczna* najstarsza,
2. *eozoiczna* (ślady skamielin),
3. *paleozoiczna* obejmuje okresy:
   a) *kambryjski*,
   b) *sylurski* (pierwsze kręgowce),
   c) *dewoński*,
   d) *karboński* (węglowy),
   e) *permski*;
4. *mezozoiczna* (pierwsze ssaki, olbrzymie gady):
   a) *trias* (ptaki),
   b) *jura* (rośl. iglaste),
   c) *kreda* (rośl. dwuliścienne);
5. *kenozoiczna* (rozwój ssaków):
   a) trzeciorzęd. z piętrami: *eocen, oligocen, miocen, pliocen*,
   b) czwartorzęd. obejmuje: *dyluvium* (lodowce w Polsce, mamut, niedźwiedź jaskiniowy — człowiek), *aluvium* (współczesność).

Lit.: Friedberg W.: „Zasady geologji", Siemiradzki J.: „Geologja ziem polskich", Neumayer M.: „Dzieje ziemi", Karczewski St.: „Geologja i mineralogja w szkole średniej, wsk. metod.".

Geometrja *gr.* nauka o tworach przestrzennych, badająca własności i związki wzajemne utworów, zbudowanych z elementów, punktów prostych i płaszczyzn na podstawie aksjomatów, definicyj i twierdzeń. Rozróżniamy następujące działy g.: a) płaska, b) sferyczna.

G. płaska obejmuje następujące działy:

1. *elementarna*, obejmująca naukę o elementarnych figurach:

a) *trygonometrja:* nauka o mierzeniu trójkątów, zastosowanie użyteczne w pomiarach odległości, wysokości itp.,

b) *gonjometrja:* nauka o mierzeniu kątów. (Przyrząd do mierzenia kątów w kryształach nazywa się *gonjometr* kątomierz),

2. *syntetyczna* (rzutowa), badająca własności rzutowe figur geometrycznych,

3. *wykreślna* przedstawia twory przestrzenne przy pomocy obrazów graficznych płaskich,

4. *analityczna:* badania tworów geometryczn. metodami rachunku,

5. *różniczkowa:* zbliżona do analitycznej z zastosowaniem rachunku różniczkowego. (Zob. matematyka.)

Lit.: Jezierska J.: „Początki nauczania geometrji", Grabowski J.: „Geometrja dla szkół powszechnych", Zydler J.: „Geometrja w zakresie szkoły średniej", Chomicz A.: „Geometrja", Łomnicki A.: „Początki geometrji analitycznej", Łazarski M.: „Zasady geometrji wykreślnej", Chodowicki-Kalicun: „Zarys geometrji wykreślnej", Stodółkiewicz A. J.: „Wykład trygonometrji prostokreślnej", Rebière A.: „Trygonometrja dla szkół średnich", Wojtowicz Wł.: „Trygonometrja płaska". Dokładne wiadomości bibljograf. w „Rocznikach Bibljograficznych" Książnicy-Atlasu i „Bibljografji Pedag." Min. W. R. i O. P.

Geopsychika *gr.* dział psychologji stosowanej, zapocz. przez W. Hellpacha, badanie wpływów atmosfery na życie duchowe człowieka.

Geozofja *gr.* filozofja geografji, rozpatrywanie kuli ziemskiej pod względem filozoficznym.

Gerdil Hiacynt (1718—1802) kardynał, jako pisarz zwalczał poglądy Rousseau'a, zawarte w „Emilu".

German Juljusz ur. 1880 r., pisarz polski, autor kilku poczytnych utworów dla dzieci. „Bursztynowy dwór", „Błękitny generał" i i.

Germanista nauczyciel języka niemieckiego w szkole powszechnej i średniej polskiej. Lit.: Ippoldt J.: „Dydaktyka języka niemieckiego". Które dzieła i czasopisma niemieckie potrzebne są germaniście, podano w „Bibljogr. Pedagogicznej", rok V, zeszyt II i III.

Germanizm wyraz lub zwrot, wzięty z języka niemieckiego, niezgodny z duchem mowy polskiej np. „trzymać mowę" (die Rede halten) zamiast „wygłosić mowę", w „pierwszym rzędzie", zamiast „przedewszystkiem" itp.

Gerson-Dąbrowska Marja ur. 1869, pisarka polska dla dzieci, propagatorka idei teatrów szkolnych. Prace: „Obrazki historyczne", „Baśń o królowej Róży", „Obrazy żywe", „Polscy artyści".

Gerson Jan (1362—1428) teolog francuski, zwany dla swoich poglądów teologicznych „Doktor Christianissimus". W pismach pedagogicznych był rzecznikiem wychowania religijnego, którego celem jest doprowadzenie dziatwy do Chrystusa, środkami do tego celu są: przyzwyczajenie, przykład i karność.

Gesner Jan (1691—1761) filolog i reformator wyższego nauczania w Niemczech, inicjator neohumanizmu (zob.) niemieckiego, rzecznik nauk klasycznych.

Geyser Józef ur. 1869, prof. uniw. w Monachjum, filozof niemiecki. Z licznych prac filozoficznych: „Allgem. Philosophie des Seins und der Natur."

Gębarski Stefan ur. 1864, pisarz i redaktor „Przyjaciela Dzieci". Z licznych prac wymieniamy: „Zaginiony w grotach Ojcowa".

Gieburowski Wacław ks. ur. 1879, doc. muzyki w Uniw. Poznańskim, skomponował szereg utworów o charakterze religijnym.

Gimnastyka *gr.* ćwiczenia cielesne, t. zw. metodyczne, rozumowane; mają za cel równomierny rozwój organizmu i przygotowanie do sportów.

U starożytnych Greków ćwiczenia cielesne odbywano nago, na świeżem powietrzu; zespół ćwiczeń *pentathlon* obejmował bieg, skok wdal, rzuty oszczepem i dyskiem, zapasy i zapewniał młodzieży rozwój prawie wszechstronny. W czasach nowożytnych zastosowano gimn. do potrzeb szkoły z końcem XVIII w. (zob. Gutsmuths).

Z początkiem w. XIX Niemiec F. Jahn stwarza t. zw. *system niemiecki*, nieoparty jednak na wiedzy anatomicznej i fizjologicznej. Na wiedzy tej oparł swój system P. Ling, (zob.) Szwed.

System szwedzki, uzupełniony i udoskonalony przez licznych reformatorów, między innemi przez Szwajcara Dalcroze'a (gimn. rytmiczna) rozwija się obecnie u wszystkich narodów w całej pełni.

Ćwiczenia cielesne kształtujące, które dążą do nadania kształtu ciału (ćwiczenia ramion, nóg, głowy, szyi, tułowia). Cwiczenia korektywne, prostujące, mają na celu zapewnienie prawidłowej postawy. Cwiczenia rzędowe (musztra) wyrabiają karność. Cwiczenia równowagi i zwinności mają charakter praktyczny w życiu, (przejście przez kładkę, zabezpieczenie przed upadkiem itp.)

Literatura:

Bayer H. i Winter F.: „Gimnastyka dla małych dzieci", Björksten E.: „Gimnastyka kobiet", Cenar E.: „Gimnastyka szkolna i gry", „Ćwiczenia rzędowe i musztra", Durski A.: „Zarys nauki gimnastyki", Germanówna M.: „Ćwiczenia cielesne" I, II, III część, Hamburger A.: „Wskazówki do gimnastyki", Jaerschky P.: „Gimnastyka, światło, powietrze", Pizłówna J.: „Zbiór ćwiczeń gimn. dla szk. powszechnych", Piasecki E.: „Współczesna gimnastyka wobec fizjologji i higjeny", Połomski Sz.: „Cwiczenia cielesne dla młodz. szk.", Popard I.: „Gimnastyka rytmiczna", Reicher E.: „O działaniu ćwiczeń cielesnych na ustrój ludzi zdrowych i chorych", Rosenberg D.: „Podręcznik gimnastyki", Schmidt F.: „Zarys fizjologji gimnastyki", Sikorski W.: „Gimnastyka, podr. metod.", „System Linga w zarysie", Sko-

wroński R.: „Ruch i ćwiczenia cielesne", Thulin J. G. „Gimnastyka małych dzieci" (zob. fizyczne wychowanie).

Gimnazjum *gr.* nazwa placu ćwiczeń młodzieży w dawnej Grecji; od XV w. nazwę zaczęto stosować do wyższych szkół humanistycznych. W Polsce istnieją dotychczas pod tą nazwą szkoły średnie ogólnokształcące, podzielone na typy: humanistyczny, neohumanistyczny, klasyczny, neoklasyczny, licealny, matematyczno-przyrodniczy. Gimnazja w Polsce ulegają stopniowej likwidacji. Wedle ustawy z 11 marca 1932 Dz. U. R .P. Nr. 38 nastąpi obecnie reforma szkolnictwa. Młodzież VI kl. szkoły powszechnej przechodzi do czteroletniego gimnazjum, poczem może przejść do 2-letniego liceum. Program gimnazjum jest jednolity i zawiera naukę łaciny. Obok wykształcenia ogólnego gimn. uwzględnia i praktyczne potrzeby życia. (Zob. szkolnictwo średnie.)

Girard Jan Baptysta (1765—1850) pedagog szwajcarski, franciszkanin, twórca planu wychowania dla całej Szwajcarji; w szkole, którą założył we Fryburgu, wprowadził metodę Bella i Lancastra (zob. monitorjalny system). Prace pedagogiczne w j. francuskim: „Nauczanie młodzieży j. ojczystego jako środek do rozwoju umysłowego, moralnego i religijnego", „O systematycznem nauczaniu j. ojcz. w szkołach i rodzinach". „Dialogi o ustanowieniu szkół wiejskich" i i.

Giżycki Franciszek Ksawery (1786—1850) geolog i krajoznawca polski. Liczne prace krajoznawcze.

Glazenapp Sergiej ur. 1848, rosyjski popularyzator astronomji. Prace z dziedziny pomiarów gwiazd i wyznaczania paralaks.

Gliczner-Skrzetuski Erazm (1535—1603) wyznawca i szerzyciel herezji luterskiej w Polsce, uczeń Trotzendorfa (zob.). Wydał dzieło pedagogiczne: „Książki o wychowaniu dzieci bardzo dobre, pożyteczne i potrzebne, z których rodzice ku wychowaniu dzieci swych naukę dołożną wyczerpać mogą, teraz nowo uczynione i z pilnością wyrobione". W Krakowie u Siebeneichera 1558. Jest to pierwsza książka polska, poświęcona wychowaniu. G. jest rzecznikiem wychowania publicznego. Nauczyciel powinien być prawym chrześcijaninem i posiadać należyte oświecenie i zamiłowanie do pracy wychowawczej.

Glixelli Stanisław ur. 1882, współczesny chemik polski, prof. uniw. w Poznaniu.

Gliwic Henryk ur. 1878, ekonomista polski, autor prac: „Ewolucja syndykatów", „Podstawy ekonomiki światowej" i i.

Gloger Zygmunt (1845—1910) etnograf polski, autor prac: „Obchody weselne", „Starodawne dumy i pieśni", „Krakowiaki", „Zwyczaje doroczne", „Pieśni ludu", „Księga rzeczy polskich", „Geografja historyczna ziem dawnej Polski", „Encyklopedja staropolska".

Glosa *gr.* wyjaśnianie niezrozumiałych wyrazów, komentarz.

Glosologja *gr.* nauka o językach, językoznawstwo (zob.).

Głąbiński Stanisław ur. 1862, prof. Uniw. J. K. we Lwowie, ekonomista. Wydał m. i. „System ekonomji politycznej", „Historja ekonomji społecznej".

Głogowczyk Jan (umarł 1507), filozof, matematyk i astronom polski. Prace: „Liber posteriorum analeticorum", „Exercitium veteris artis" i i.

Głos wrażenie słuchowe, do którego podnietą jest drganie ciał i fale, powstałe wskutek tego drgania; dźwięk o częstości drgań od 15 do 40000 na sekundę. Fale proste dają dźwięk muzyczny, fale złożone dźwięk, szelest lub szmer. W fizyce nauka o głosie nazywa się akustyką.

Głosownia (fonetyka) nauka o powstawaniu głosek, ich połączeniach i zmianach. Głosownia:

a) *opisowa* zajmuje się opisem głosek współczesnego języka,

b) *funkcjonalna* bada współczesne wymiany głosek w związku z ich wartością znaczeniową w formach wyrazu,

c) *gwarowa* bada właściwości głosek w różnych dialektach polskich,

d) *historyczna* bada zmiany głosek w rozwoju historycznym języka,

e) *ortofonja* i *ortografja* podają normy poprawnego mówienia i pisania.

Lit. zob. pod gramatyka, oprócz tego Krasnowolski: „Najpospolitsze błędy językowe", Passendorfer A.: „Słowniczek błędów językowych", Gawroński: „O błędach językowych", Szober: „O poprawności języka". Wróblewski J.: „2000 błędów językowych" (z pewnemi zastrzeżeniami w poglądach!), Kryński A.: „Jak nie należy mówić i pisać po polsku", BenniT.: „Ortofonja polska", Tenner J.: „Estetyka żywego słowa", Wołkoński: „Słowo wyraziste". (Zob. gramatyka, język polski, stylistyka.)

T e r m i n o l o g j a w o b r ę b i e g ł o s o w n i: *afrykaty* — spółgłoski zwartoszczelinowe np. *c*, *dz*, będące kombinacją t+s, d+z;

akcent, wyróżnienie części wyrazu przez silniejszy wydech (akcent ekspiratoryczny), *przycisk* lub zmienny ton (a. *toniczny*). Rozróżniamy a. *zdaniowy* — wyróżnienie pewnego wyrazu w zdaniu, *wyrazowy* — wyróżnienie zgłoski w wyrazie;

alternacje, oboczności np. e||o||a g||dz||ż, (*e* wymienia się z *o*, wymienia się z *a*, *g* wymienia się z *dz*, wymienia się z *ż*);

artykulacja, ruch i układ narządów mowy przy wymawianiu głosek,

asymilacja, upodobnienie: *wsteczne*, regresywne (ba*b*ka, ba*p*ka — bezdźwięczne *k* ubezdźwięczniło dźwięczne *b*), *postępowe*, progresywne (przemysł, pszemysł), *międzywyrazowe* (da*h* domu).

Odpodobnienie nazywamy *dysymilacją*;

dźwięk, wrażenie słuchowe; dźwięk, wywołany regularnem drganiem powietrza. Właściwości akustyczne dźwięku a) *wysokość*, zależna od ilości drgań na sekundę, b) *siła*, zależna od długości amplitudy czyli wychylenia drgającej cząstki od położenia w spoczynku, c) *długość*, zależna od ilości czasu drgania, d) *barwa*, zależna od tonów pobocznych t. zw. harmonijnych. Siła i barwa zależne są od rezonatora. (Zob. rezonans);

epenteza, wtrącenie spółgłoski np. z*d*rada od „zrada".

głoski, najmniejsze elementy wymawianiowo - słuchowe, dzieli się ogólnie na:

a) *dźwięczne*, (głosowe, słabe. lebes) i *bezdźwięczne* (niegłosowe, mocne, fortes),

b) *czyste* i *nosowe* (nasales),

c) *otwarte samogłoski* (pełnogłoski) *półsamogłoski* i *spółgłoski*.

Ze względu na położenie w wyrazie: *nagłosowe, śródgłosowe* i *wygłosowe*, ze względu na rolę fonetyczną: *zgłoskotwórcze* i *niezgłoskotwórcze*.

Lit.: Abiński M.: „Obrazy głosek polskich";

haplologja, skrócenie wyrazu np. człek od człowiek;

jery, półsamogłoski, starosłowiańskie *ъ* (jor) twarde (w pol. mech), *ь* (jer) miękkie (w pol. pies).;

kontrakcja, skrócenie lub wzdłużenie głoski;

labljalizacja, uwargowienie głoski np. okno „uokno":

mazurzenie (wymawianie ż, sz, cz, dż jak z, s, c, dz);

metateza, przestawka, przerzutnia np. który — tkóry;

narządy mowy (terminol. ścisła według uchwał zjazdu gramatyków) *płuca*, *tchawica*, *krtań*, na której chrząstki: *tarczowa*, *obrączkowa*, *nalewkowa*, *wiązadła głosowe*, *szpara głosowa*, *nagłośnia*, *nasada*, *jamy:*

gardłowa, *nosowa*, *ustna*, *wargi*, *zęby*, *dziąsła*, *podniebienie twarde* (palatum), *miękkie*, *języczek*, *język*: jego koniec, brzeg, grzbiet, osada;

nasalizacja, zmiana głoski czystej na nosową (np. kredęs);

palatalizacja, uśredniojęzykowienie głoski (np. *c* na *ć*, *s* na *ś*);

prejotacja, dodanie *j* przed pierwszą samogłoską (np. Agata—Jagata).

Samogłoski (pełnogłoski, vocales) podział pod względem iloczasu: *długie*, *krótkie*, położenia języka: *wysokie i*, *y*, *u*, *średnie e*, *ę*, *o*, *ą*, *niskie a*: pod wzgl. warg: *przednie e*, *ę*, *y*, *i*, *środkowe a*, *tylne a*, *ą*, *u*; wobec jamy nosowej: *czyste* i *nosowe ę*, *ą*; pod wzgl. szerokości ust: *jasne a*, *e*, *o*, *ę* i *pochylone* (ścieśnione) *e*, *ó*, *ą*. Oprócz tego rozróżniamy *e* ruchome (pies, psa), dwugłoski *eu*, *au* (Europa, Austrja).

Spółgłoski (consonantes) rozróżniamy ze względu na artykulację: *wargowe*, *wargowo-zębowe*, *przedniojęzykowe*, *zębowe*, *dziąsłowe*, *średniojęzykowe*, *tylnojęzykowe*, ze względu na udział średniej części języka: *miękkie* (palatalne), *twarde*; ze względu na stopień otwarcia naszej mowy: *chwilowe*, *zwarte*, *zwartoszczelinowe*, *trwałe*, *półotwarte* (sonorne) *l*, *ł*, *r*, *nosowe m*, *n*; ze względu na wrażenia słuchowe dzielimy *szczelinowe* i *zwartoszczelinowe* na *syczące* (s, z, c, dz), *szumiące* (sz, ż, cz, dż) i *ciszące* (ś, ź, ć, dź).

Głuchoniemota kalectwo, polegające na braku zmysłu słuchu. Głuchy od urodzenia albo ogłuchły, nim zaczął mówić, nie mógł się nauczyć mowy, jest więc z reguły także niemym. Przyczyny głuchoniemoty:

a) dziedziczna z rodziców głuchoniemych, z powodu bliskiego pokrewieństwa między rodzicami, zwyrodnienia rasy, zatrucia organizmu rodziców, (alkoholizm, syfilis),

b) nabyta po chorobach zakaźnych ostrych, lub urazach mózgowych.

Pierwszym nauczycielem głuchoniemych był w XVI w. benedyktyn Pedro Ponce de Leon; pierwszą książkę o wychowaniu głuchoniemych napisał w XVII w. Pablo Bonet w Hiszpanji. Pierwszą szkołę dla głuchon. założył w Paryżu w r. 1760 ks. de l'Epée, równocześnie założono takie szkoły w Anglji i w Niemczech. W Ameryce założył instytut T. Gallaudet (zob.) w roku 1817, a w r. 1864 powstał w Washingtonie pierwszy i jedyny na świecie uniwersytet dla głuchon., imienia Gallaudeta.

W Polsce pierwszy zakład dla głuchon. założył w 1817 r. ks. Jakób Falkowski (zob.). W r. 1830 założono instytut we Lwowie a 1832 r. w Poznaniu. Metoda nauczania głuchoniemych jest dwojaka: 1) *głosowa*, 2) *mimiczna*.

Lit.: Jarecki Wł.: „Szkoły dla dzieci głuchoniemych". Falkowski: „O instytucie głuchoniemych". „O trudniących się nauczaniem głuchoniemych od XVI w." Hollak J. i Jagodziński T.: „Słownik mimiczny dla głuchoniemych".

Głuptactwo objawia się u osobnika szczupłym zasobem pojęć, brakiem logicznego myślenia, niezdolnością do dalszego rozwoju umysłowego. Uczy się z trudem, ale mechanicznie. Liczy tylko z pomocą palców, czyta tylko ze swojej książki itp. (Zob. choroby umysłowe dzieci.)

Gmina szkolna (zob. samorząd uczniowski).

Gnom krasnoludek, karzełek, istota wymyślona przez alchemika szwajcarskiego Paracelsusa, żyjąca w pieczarach i — niestety — w literaturze dla dzieci. Przeczytaj M. Konopnickiej „O krasnoludkach".

Gnoseologja *gr.* (zob. epistemologja, teorja poznania).

Gnostycyzm *gr.* kierunek filozoficzny w pierwszych wiekach chrześcijańskich, zmierzający do zastąpienia

wiary religijnej wiedzą, opartą na poglądach greckich, żydowskich i chrześcijańskich. Do wybitniejszych gnostyków należą: Basilides z Syrji i Valentinus.

Lit.: Twardowski K.: „O filozofji średniowiecznej".

Godlewski Emil ur. 1847, botanik polski, wydał „Oddychanie roślin", „Wpływ światła na wzrost roślin" i i.

Godwin William (1756—1836) filozof angielski. Wedle jego poglądów wychowanie powinno być dostępne dla wszystkich, powszechne i wyjęte z pod kontroli rządu, która tamuje swobodę opinji. Jest rzecznikiem stosowania środków wychowawczych do indywidualnych zdolności i przyszłego zawodu ucznia.

Goetel Walery ur. 1889, współczesny geolog polski, badacz Spisza, Orawy i Tatr.

Goethe Jan (1749—1832) genjalny poeta niemiecki. Interesował się zagadnieniami pedagogicznemi, darząc sympatją pedagogów-filantropinistów i filozofów współczesnych. Sam zabrał głos w publikacji „Pädagogische Provinz", w której zaznacza, że celem wychowania jest cześć dla Boga, natury i człowieka.

Lit.: Münz B.: „Goethe als Erzieher" (Goethe jako wychowawca).

Golański Filip (1753—1824) pijar, profesor literatury w akademji wileńskiej, zwolennik idei wychowawczej wieku oświecenia. Napisał dziełko „O wymowie i poezji".

Golicyn Borys (1645–1710) rosyjski pedagog, wychowawca Piotra Wielkiego.

Gołębiowski Łukasz (1773–1849) archeolog, bibljotekarz. Wydał m. i.: „Lud polski, jego zwyczaje i zabawy".

Gołuchowski Józef (1797—1858) przez niedługi czas prof. logiki, metafizyki i filozofji na uniwersytecie wileńskim. Z prac: „O wpływie matematyki na wykształcenie człowieka", „Kwestja włościańska w Polsce". Zalecał zakładanie ochron i szkółek wiejskich, w których należy przygotowywać dziatwę do życia. Nauczyciele wiejscy powinni mieć studja rolnicze.

Lit.: Dickstein S. „Gołuchowski J." (Encyklop. Wych.)

Gonitwa myśli (fuga idearum) zaburzenia w procesie kojarzenia. Chory plecie ogromnie szybko byle co i byle o czem bez żadnego planu, ładu i związku logicznego. Przeciwieństwem jest monoideizm (zob.).

Gorgończyk *stpl.* człowiek, łatwo zmieniający swoje przekonania.

Gosiewski Władysław (1842—1911) matematyk, autor dzieł: „Wykład mechaniki cząsteczkowej", „Zasady rachunku prawdopodobieństwa".

Gostyński Andrzej prof. Uniw. Jagiell. w połowie XVI w. Wydał dziełko po łacinie „O wychowaniu dzieci ludzi szlachetnych i zacnych zapomocą systemu nauk", w którem twierdzi, że panowie rządzący państwem muszą mieć wykształcenie najwyższe, klasyczne, szlachcie zaś wystarczy wykształcenie średnie z kierunkiem realnym. Dla ludu wystarczy wykształcenie elementarne.

Górnicki Łukasz (1527—1603) humanista polski, autor słynnego „Dworzanina". W dziele tem mieszczą się poglądy humanistyczne na wychowanie, mianowicie podstawą edukacji jest literatura starożytna.

Grabski Stanisław ur. 1871, prof. ekon. w Uniw. J. K. we Lwowie, autor wielkiej ilości artykułów z dziedziny ekonomji, socjologji itd. Prace: „Zarys rozwoju idei społeczno - gospodarczych w Polsce", „Ekonomja społeczna".

Gradacja *ł.* w stylistyce, ustopniowanie pojęć według pewnej cechy wspólnej, którą każde z nich posiada w większej mierze niż poprzednie (ciężkie jest „ubóstwo i od ubóstwa gorsza choroba i od choroby gorsza żałoba i od żałoby gorsza jest strata żywych serc bratnich...").

Gradevole *wł.* w muzyce miło, wdzięcznie.

Grafemat *gr.* wyobrażenie graficzno-wzrokowe (przy czytaniu) i mięśniowo-ruchowe przy pisaniu.

Grafologja *gr.* zbiór przepisów, służących do odgadywania indywidualności na podstawie pisma. „Jest to — wedle W. Witwickiego — przeważnie zabawka w rękach szarlatanów".

Wogóle grafologja w dzisiejszej fazie nie opiera się na ścisłych badaniach naukowych. Przeczytaj w „Psychologji" Witwickiego, rozdział „Próby diagnostyki charakterów".

Grafometr *gr.* przyrząd do mierzenia kątów, zaopatrzony w lunetę.

Grajnert Józef (1831—1910) etnograf polski, autor „Studjów nad podaniami ludu naszego".

Gralewski Jan ks. (1868—1924) wybitny pracownik na niwie szkolnictwa, autor dziełek: „Pan Jezus w duszy dziecka", „Nauczanie religji rzym.-kat. w oddz. I—IV szkół powszechnych niżej zorganizowanych, oraz w klasie II i III wyżej zorganizowanych", „Zadania wychowawcze szkoły narodowej w Polsce".

Gramatyczna terminologja. Polską terminologję gramatyczną ustalono na Zjeździe Gramatyków w Krakowie w r. 1921. Przeczytaj: Króliński K. „Polska terminologja gramatyczna", Gaertner H. „Nauka o języku polskim".

Terminologję podajemy pod: głosownia, morfologja, składnia.

Gramatyka *gr.* nauka o języku. Dzieli się na: *fonetykę*, czyli głosownię (nauka o dźwiękach, z których składa się mowa), *morfologję* (nauka o budowie języka), *składnię* (nauka o budowie zdań i ich połączeń, tudzież o związku i zależności wzajemnej wyrazów w zdaniach), *semazjologję* (nauka o znaczeniu wyrazów), *leksykologję* (nauka o słownictwie), *etymologję* (nauka o pochodzeniu wyrazów).

Wskazówki do studjów czytaj: Gaertner H.: „Nauka o języku polskim". — P o d r ę c z n i k i: Benni, Rozwadowski, Ułaszyn, Łoś: „Gramatyka języka polskiego Akademji Umiejętności". Gaertner H.: „Gramatyka współczesnego języka polskiego". Kryński A.: „Gramatyka języka polskiego". Lehr-Spławiński i Kubiński: „Gramatyka języka polskiego". Stein I. i Zawiliński R.: „Gramatyka języka polskiego". Szober St.: „Gramatyka języka polskiego" (większa). „Podręcznik do nauki w sem. naucz." Pizło Tad.: „Gramatyka języka polskiego".

Prace naukowe i naukowo-popularne z zakresu gramatyki języka polskiego (zob. gramatyka historyczna porównawcza, gwary). Łoś J.: „Funkcje narzędnika w języku polskim." „Pisownia polska w przeszłości i obecnie". „Jakóba syna Parkoszowego traktat o ortografji polskiej". Bystroń J.: „O użyciu genetiwu w języku polskim". Blatt G.: „O pochodnej spółgłosce końcowej". Oesterreicher H. „Imiesłów bierny w języku polskim". Rudnicki M.: „Studja psychofonetyczne I. Asymilacja". „Zmiany rodzaju w rzeczownikach zapożyczonych". Taszycki W.: „Imiesłowy czynne, teraźniejszy i przeszły w języku polskim". „Najdawniejsze polskie imiona osobowe". Brückner Al.: „Dzieje języka polskiego". „Walka o język". „Cywilizacja i język". Roudet: „Zasady fonetyki ogólnej".

Liczne rozprawy znajdzie czytelnik w wyd. Ak. Um. „Materjały Komisji Językowej", oraz rocznikach „Poradnika Językowego" i czasop. „Język Polski", org. Tow. Miłośników Języka Polsk. Towarzystwo to wydaje cenne książeczki z zakresu językoznawstwa.

P o d r ę c z n i k i p o p u l a r n e i m e t o d y c z n e:

Klemensiewicz Z. „Metodyka nauczania głosowni opisowej w gimnazjum", „Nasz język, najważniejsze

wiadomości z gram. j. polskiego" (dla ucznia cz. I, dla naucz. cz. II), Benni T. „Gramatyka polska w rozmowach i zadaniach", Klemensiewicz Z., Majewiczówna, Lehr-Spławiński „Gramatyka polska w szkole powszechnej", podręcznik metodyczny dla nauczycieli, Weychert-Szymanowska: „Gramatyka obrazkowa dla młodzieży i samouków", Baczyńska S. i Oderfeldówna A.: „Patrzę i opisuję, książka do ćwiczeń gram., ortogr. i stylist.", Baczyńska i Chyczewska: „Moje ćwiczenia w nauce języka, gramatyki i ortografji", Brzezińska J.: „Początki poprawnego pisania", Perkowska Z. i Herzberżanka M.: „Nauka poprawnego pisania", Drzewiecki: „Początki gramatyki języka polskiego", Dzierżanowska, Niewiadomska, Warnkówna: „Gramatyka języka polskiego z ćwiczeniami", Krasnowolski: „Gramatyka języka pol. szkolna" Niewiadomska: „Pierwszy, drugi, trzeci, czwarty rok naucz. gram.", Szober: „Gramatyka polska w ćwiczeniach".

Gramatyka historyczno - porównawcza zajmuje się rozwojem języków pokrewnych w przeszłości i porównywaniem ich w celu uzyskania wniosków, objaśniających pewne fakty i zjawiska językowe. Podręczniki: Pilat R.: „Gramatyka języka polskiego" (wykłady uniwersyteckie), Łoś J.: „Gramatyka języka polskiego", Szober S.: „Gramatyka" (większa), „Wiadomości z głosowni historycznej", Rozwadowski J.: „Historyczna fonetyka", w „Gram. jęz. pol. Akad. Umiej.", Lehr-Spławiński: „Zarys gramatyki starocerkiewno-słowiańskiej", Łoś J.: „Gramatyka języka starosłowiańskiego". Ułaszyn H.: „Język starocerkiewnosłowiański."

Gramofon w szkole może stanowić bardzo pożyteczną pomoc przy nauce wymowy, deklamacji, nauce języków obcych, nauce o gwarach, o pieśniach ludowych itd.

Graphospasmus *gr.* skurcz pisarski, rodzaj neurozy, wskutek nadmiernego zmęczenia prawej ręki przy pisaniu, występuje w formie silnych kurczów ręki i palców tak, że uniemożliwia pisanie.

Graser Jan (1766—1841) inspektor szkolny w Bawarji, popularyzator nauki czytania na podstawie pisania. Litery pisane zdaniem G. zbliżają się kształtem do układu ust; mniemanie to okazało się mylnem. Poglądy wychowawcze G.: Zadaniem człowieka jest poskromienie w sobie zwierzęcości i wydobycie idei bóstwa. Wykształcenie powinno być dostosowane do potrzeb przyszłego stanu ucznia. Prace w języku niem.: „Pierwsze nauczanie dziecka jest jego pierwszą męczarnią", „Głuchoniemy zwrócony społeczeństwu z pomocą czucia i mowy artykułowanej", „Boskość wychowania".

Grasica (*ł.* thymus) gruczoł w klatce piersiowej, wydzielający do krwi substancje potrzebne do wzrostu. Od okresu dojrzewania przestaje powoli działać i wkońcu zupełnie zanika.

Grave *wł.* w muz. uroczyście, poważnie.

Grawitacja *ł.* ciążenie powszechne wszystkich ciał. Prawo Newtona: dwa ciała przyciągają się siłą wprost proporcjonalną do ich mas i odwrotnie siłą proporcjonalną do drugiej potęgi ich odległości wzajemnej.

Grazioso *wł.* w muz. z wdziękiem.

Gräfe Henryk (1802—1868) jeden z propagatorów niemieckiej szkoły ludowej, autor „Pedagogiki ogólnej" i „Niemieckiej szkoły lud." (po niemiecku).

Greaves James (1777—1842) pedagog, filantrop angielski, przyjaciel Pestalozziego, który pisywał do Gr. listy pedagogiczne, wydane p. t. „Listy o początkowem wychowaniu dziecka", Gr. założył pod Londynem szkołę na wzór Pestalozziego i nazwał ją „Alcott House", od amerykańskiego zwolennika Pestalozziego Bronsona Alcotta.

Greenwich przedmieście Londynu, na którem znajduje się obserwatorjum astronomiczne. Od tej miejscowości liczy się pierwszy południk.

Gregorjanek *stpl.* tak nazywano żaka, który dopiero uczył się abecadła, mianem tem oznaczano także nieuków.

Gregorjański śpiew (nazwa od papieża Grzegorza III) stosowany w liturgji kościoła katolickiego, jednogłosowy, bardzo poważny.

Gregorowicz Jan Kanty (1818 – 1890) długoletni wydawca pisma dla dzieci „Przyjaciel Dzieci", autor „Elementarza dla chłopców wiejskich" i „Książeczek obrazkowych". Obszerniejsze wiadomości w „Enc. Ped." i „Historji lit. dla dzieci i młodzieży" Królińskiego.

Grignard Wiktor ur. 1871, chemik francuski, laureat nagrody Nobla.

Grimm Jakób (1785—1863)
Grimm Wilhelm (1786 — 1859) bracia, profesorowie uniwersytetów w Getyndze i Berlinie, współautorowie niemieccy znanych baśni i bajek dla dzieci.

Griscom Jan (1774—1852) zwolennik metod Pestalozziego, działacz na polu pedagogicznem w Ameryce i autor kilku prac pedagogicznych.

Groddeck Ernest (1762—1825) prof. lit. greckiej w Uniw. Wileńskim, nauczyciel i wychowawca Adama Czartoryskiego. Jako profesor i autor duże zasługi położył około podniesienia nauki filozofji w Polsce. Szczegóły w „Enc. Wych."

Grosselin Augustyn (1800—1878) wynalazca alfabetu mimicznego, zastosowanego do jęz. francuskiego, nazwał swą metodę fonodaktylologiczną, z której później powstała fonomimiczna do nauczania głuchoniemych.

Gruberski Eugenjusz ks. (1870—1922) kompozytor utworów religijnych.

Grundtvig Mikołaj (1783—1872) duński historyk, mąż stanu, założyciel wyższych szkół ludowych o programie, obejmującym: język ojczysty, historję, literaturę, matematykę, muzykę, śpiew, gimnastykę, sporty, ogrodnictwo, rolnictwo, rysunki, nauki przyrodnicze itp. System szkół ludowych wyższych rozszerzył się w Szwecji i Norwegji i był początkiem t. zw. uniwersytetów ludowych (zob.).

Grupa społeczna na gruncie szkoły, zespół przyjaciół, kolegów, zorganizowany samorzutnie w celu wspólnych zabaw, nauki itp. Klasa szkolna stanowi także grupę społeczną, mającą swoje życie zbiorowe, a często nawet wyraźnie zarysowaną indywidualność. Lit.: Dougall M.: „Psychologja grupy". (Zob. klasa szkolna, nauczanie masowe, samorząd szkolny.)

Gruźlica choroba zaraźliwa bakterjologiczna (laseczniki, u dzieci sadowiące się najczęściej w gruczołach szyjnych, oskrzelowych, gruczołach jamy brzusznej, a następnie przechodzą na płuca, kości, stawy, oponę mózgową itd.) Statystycznie stwierdzono u 60% dziatwy w wieku szkolnym czynny lub utajony jad gruźliczy. Najczęstszą formą gruźl. utajonej są zołzy (skrofuły). Objawy: przewlekły katar nosa i błon śluzowych, obrzmiała górna warga, katar spojówek, obrzmienie gruczołów podszczękowych, szyjnych, pachowych i i., klatka piersiowa wąska i płaska. Gruźlica utajona przechodzi często w otwartą po chorobach infekcyjnych (ospa, koklusz); w okresie dojrzewania dziecko jest najbardziej podatne na przejście gruźl. utajonej w otwartą. Przepisy obowiązujące zakazują przebywania w szkole osobników z gruźlicą otwartą. Po wielkich miastach istnieją towarzystwa walki z gruźlicą. Staraniem ich wychodzą popularne broszury, pouczające, jak zapobiegać gruźlicy. Między innemi przeczytaj: „Higjena szkolna", praca zbiorowa pod red.

dr. Kopczyńskiego, (w 13 zeszytach), „Gruźlica i jej zwalczanie", praca zbiorowa, wydana przez Pol. Zw. Przeciwgruźliczy w Warszawie, Janowski Tom.: „Społeczna walka z gruźlicą zagranicą i w Polsce". Sabatowski A.: „O gruźlicy" (Bibl. Higj. Ks.-Atlas).

Gry ruchowe i zabawy mają za podstawę wrodzony popęd do zabawy, przysparzający przyjemności i radości. Odbywają się na wolnem a więc świeżem powietrzu, wpływają korzystnie na obieg krwi i oddech, wywołują pogodny nastrój i radość zwycięstwa, ćwiczą odwagę i przytomność umysłu, wyrabiają towarzyskość, solidarność, karność itd. Popęd do gry może się wyrodzić w namiętność, np. gra w piłkę nożną, która pociąga za sobą jednostronność w rozwoju, brutalność, próżność itp. Lit.: Cwenar E.: „Gry i zabawy ruchowe różnych narodów", Cicimirska N.: „Gry i zabawy w przedszkolach zagranicą", „Piosnki i zabawy dla szkół freblowskich", Decroly i Monchamp: „Gry wychowawcze", Germanówna M.: „Gry i zabawy oraz ćwiczenia", Hamburger A.: „Wzory igrzysk i piramid", Jordan H.: „O zabawach młodzieży", Molendzińska-Wernerowa: „Gry i zabawy", Piasecki E.: „Zabawy i gry ruchowe", Queyrat Fr.: „Gry i zabawy dziecięce, studjum nad wyobraźnią twórczą u dzieci", Skierczyńska M. i Krawczykowski F.: „Zabawy i gry ruchowe", Tańska M.: „Zabawy rytmiczne bez muzyki", Weryho M.: „Zabawy i zajęcia dziecięce".

Grzegorz z Sanoka (1406—1477) humanista, arcybiskup lwowski, przeciwnik scholastyki, zalecał studja przyrodnicze, medyczne i przedewszystkiem klasyczne. Wychowanie ma mieć cele praktyczne. Szczegóły w „Enc. Wych."

Grzegorzewska Marja (ur. 1887) psychopedagog polski, zajmuje się pracą badawczą w dziedzinie psychologji i psychologją niewidomych. Prace: „Iloraz inteligencji w skali Bineta", „Struktura psychiczna czytania wzrokowego i dotykowego", „Psychologja niewidomych".

Grzegorzewski Jan (1849—1922) etnograf, orjentalista, założyciel „Rocznika Orjentalistycznego".

Grzepski Stanisław (1526—1570) autor pierwszego podręcznika geometrji w języku polskim, wydanego 1566 r. pod tyt. „Geometrja tj. miernicka nauka po polsku krótko napisana z greckich i łacińskich ksiąg".

Grzybowski Józef (1869—1922) paleontolog i geolog, podróżnik po Ameryce, badacz terenów naftowych na Podkarpaciu.

Gubrynowicz Bronisław (1870—1933) historyk literatury, prof. uniw. w Warszawie, autor dzieł: „Stan dotychczasowych badań nad Słowackim", „Andrzej Brodziński", „Rozwój powieści w Polsce do połowy XVIII w.", „Antoni Małecki" i i.

Guizot Franciszek (1787—1874) historyk francuski i mąż stanu. Za jego urzędowania jako ministra oświaty zreorganizowano nauczanie powszechne i ustanowiono wyższe szkoły powszechne. Żona jego Elżbieta, literatka, wydała zbiór szkiców pt. „Nauczanie domowe", w których znajdują się ciekawe obserwacje pedagogiczne.

Gullstrand Alwar (1862-1930) oftalmolog szwedzki, autor pracy „Dioptryka oka", laureat nagrody Nobla.

Gumowski Marjan ur. 1881, archeolog i numizmatyk, dyrekt. Muzeum Wielkopolskiego. Prace: „Monety polskie", „Medale Jagiellonów", „Medale polskie" i i.

Gustatio colorata *l.* barwosmak, odczuwanie wrażeń barw pod wpływem pewnych bodźców smakowych.

Gustawicz Bronisław (1852—1917) profesor, autor szeregu prac naukowych z dziedziny matematyki i geografji, spolszczył niemieckie atlasy Kozenna do użytku szkół w byłym zaborze austrjackim.

Gustometrja *ł-gr.* badanie wrażliwości i zdolności rozróżniającej zmysłu smaku.

Gutkowski Tadeusz ur. 1881, matematyk, autor dzieł: „Algebra", „Arytmetyka", „Trygonometrja", „Fizyka", „Tablice logarytmów".

Gutsmuths Jan (1759-1839) pierwszy niemiecki teoretyk gimnastyki. Uczył w instytucie Salzmanna (zob.) i tu wprowadził zapoczątkowane przez Basedowa ćwiczenia gimnastyczne.
Jest twórcą zasad, na których oparły się nowoczesne systemy wychowania fizycznego Jahna w Niemczech i Linga w Szwecji.
Wydał w języku niemieckim „Podręcznik gimnastyki", „Katechizm sztuki gimnastycznej", „Gimnastyka dla młodzieży."

Guyau Jan (1854—1888) filozof i socjolog francuski. Napisał „Éducation et Hérédité" (Wychowanie i dziedziczność); w dziele tem twierdzi, że celem wychowania powinien być harmonijny rozwój intelektualny, moralny i obywatelski wychowanka.

Gwara albo narzecze ludowe, mowa ludu w pewnej okolicy kraju z jej właściwościami, odróżniającemi od języka literackiego. Najważniejsze gwary polskie: podhalańska, mazurska, śląska, kaszubska, kurpiowska, krakowska itd.
Literatura: Nitsch K.: „Mowa ludu polskiego", Karłowicz J.: „Słownik gwar polskich", liczne rozprawy w rocznikach Komisji Językowej Akad. Umiejętności. Specjalne wydawnictwa Ak. Um.: Blatt G.: „Gwara ludowa we wsi Pysznica", Chomiński O.: „Dialekty polskie okolic Rymanowa", Dobrzycki S.: „O mowie ludowej we wsi Krzęcinie", „O tak zwanem mazurowaniu", Kleczkowski A.: „Dialekt Wilamowic", Nitsch K.: „Monografje polskich cech gwarowych", Ramułt S.: „Słownik języka pomorskiego", Szyperski A.: „Dialekt kulturalny a gwara."

Gwara w szkole. Był czas, kiedy nauczyciele po wsiach tępili gwary ludowe, nie wiedząc, że są one żywem, obfitem źródłem dla rozwoju języka literackiego. Szkoła nowoczesna ochrania więc gwarę nietylko lokalną, ale daje też dziatwie wiadomości o gwarach i innych okolicach Polski. Dziecko polskie powinno nauczyć się władać językiem wykształconego ogółu, ale żywić też kult dla mowy, którą się posługiwały całe jego poprzednie pokolenia.

Gwaroznawcze wycieczki. Nauka o języku ludu polskiego w różnych okolicach jest bardzo trudna, bo wchodzi tu w grę oprócz słownictwa także akcent i specjalny styl. W celu bliższego zapoznania się z daną gwarą nauczyciel urządza z uczniami wycieczkę np. na Pomorze, na Śląsk, na Podhale. Zetknięcie się uczniów z ludem, słuchanie opowiadań itp, jest najlepszą lekcją poglądową.

Gyri cerebrales *l.* zwoje mózgowe.

H

H : ch. Rdzennie polska ludność wymawia spółgłoski *h* i *ch* jednakowo, a tylko na kresach, gdzie działały wpływy niemieckie lub ruskie, różnica między temi głoskami jest wyraźna (hurt, hebel, hazard itd., nie: churt, chebel, chazard itd.).
H jest głoską dźwięczną, ulega jednak asymilacji jak inne dźwięczne np. w wygłosie wyrazu druh (wymawiamy druch); wymienia się z *ż* (Sapieha — Sapieże) lub jest obocznością *g* (waga — wahadło), podczas gdy *ch* wymienia się z *sz* (mucha — musze). Pedantyczne wymaganie w szkole odróżniania w mowie *h* od *ch* nie jest wskazane.

Habara Franciszek (1843—1869) prof. gimn., autor pracy: „Stanowisko propedeutyki filozoficznej

w systemie nauk gimnazjalnych i jej znaczenie w dydaktyce".

Haber Fryderyk (ur. 1868) fizykochemik niemiecki, prace z elektrochemji. Laureat Nobla.

Haberkant Wanda (ur. 1871) przyrodniczka, autorka kilku prac popularnych, między innemi wydała ciekawą książkę „Śmietnik".

Habilitacja *l.* uzyskanie prawa na podstawie odpowiedniej pracy naukowej do wykładania na uniwersytecie w charakterze docenta.

Hadamard Jakób, ur. 1865, matematyk francuski, autor cennych prac z zakresu teorji liczb.

Haeckel Ernest (1834—1919) biolog niemiecki, rzecznik darwinizmu, twórca kierunku *monistycznego* (zob.). Autor dzieł: „Die Welträtsel", „Der Monismus", „Die Lebenswunder".

Haehn Jan Fryd. (1710—1789) pedagog niemiecki, przedstawiciel pietyzmu (zob. Francke) i rzecznik nauczania realnego w Niemczech. Wprowadził do szkoły Heckera (zob.) metodę mnemotechniczną tablic i liter. (Zob. mnemotechnika.)

Hagjologja *gr.* nauka o świętych i ich życiu.

Hagjoskop *gr.* rodzaj aparatu projekcyjnego do wyświetlania obrazów na ekranie.

Hagjotyka *gr.* nauka o doskonaleniu, uświęcaniu samego siebie.

Hakata „H. K. T-Verein", stow. nacjonalistów niemieckich, powstałe 1894 r. w celu tępienia polskości na naszych ziemiach. Nazwa od pierwszych liter nazwisk założycieli: Hansemann, Kennemann, Tiedemann.

Hakenkreuz *nm.* swastyka, krzyż łamany, godło t. zw. hitlerowców, nacjonalistów niemieckich.

Halban Alfred (1865—1925) prof. Uniw. Jana Kaz. we Lwowie, autor licznych prac z dziedziny prawa.

Halecki Oskar (ur. 1891) prof. Uniw. Warsz. Dzieło: „Dzieje unji jagiellońskiej" i i.

Hall John (1627—1656) pedagog angielski, zwolennik reform szkolnych w kierunku realistycznym.

Hall Samuel (1795-1877) pionier zawodowego kształcenia nauczycieli w Stanach Zjednoczonych. Należał do założycieli „Amerykańskiego Instytutu Nauczania".

Haller Albrecht (1708—1777) lekarz szwajcarski, fizjolog. Autor dzieła: „Elementa physiologicae".

Hallstroem Gustaw (1755—1844) fizyk finlandzki, prace nad rozszerzalnością wody.

Halo zjawisko optyczne w atmosferze (wielkie koła barwne naokoła słońca lub księżyca).

Halologja *gr.* nauka o solach.

Halucynacja *l.* oman zmysłowy, polegający na wyobrażeniach subjektywnych bez udziału bodźców zewnętrznych.

Hamartofobja *gr.* chorobliwa obawa neurasteników przed nieodpowiedniem leczeniem.

Hamilton James (1769 — 1831) twórca systemu uczenia języków obcych (system Hamiltona). Między wierszami tekstu języka obcego podaje dosłowne tłumaczenie w języku ojczystym. Naukę gramatyki wprowadza dopiero w późniejszych etapach nauki.

Handlowe szkoły przygotowują młodzież do zawodu kupieckiego. Dzielą się na niższe, średnie i wyższe. W Polsce mamy szkoły jednoroczne 2- i 3-letnie dla absolwentów szkoły powszechnej, licea handlowe 2-letnie (po ukończ. 6 klas gimn.), 4-letnie szkoły ekonom. handlowe w Krakowie i Lwowie, gimnazjum handlowe w Łodzi, Wyższą Szkołę Handlową w Warszawie, Wyższą Szkołę dla Handlu Zagranicznego we Lwowie, Wyższe Studjum Handlowe w Krakowie, Wyższą Szkołę Handlową w Poznaniu.

Hann Juljusz (1839—1921) meteorolog i klimatolog austrjacki. Dzieła: „Handbuch der Klimatologie", „Lehrbuch der Meteorologie".

Hantle *nm.* dwie kule żelazne, połączone rączką, służące do ćwiczeń gimnastycznych.

Haphalgesia *gr.* zwiększona czułość skóry na ból u histeryków.

Harcerskie czasopisma:
„Gromada", miesięcznik, Warszawa,
„Harcmistrz" „ „
„Na Tropie", dwutygodnik, Katowice,
„Skaut", miesięcznik, Lwów.
„Skrzydła", miesięcznik, Warszawa,
„Strażnica Harcerska", miesięcznik, Warszawa,
„Związek Harcerstwa Polskiego", miesięcznik, Poznań.

Harcerstwo na gruncie polskim odmiana systemu angielskiego wychowywania młodzieży w duchu obywatelskim. Twórcą tego systemu był generał Baden-Powell, autor klasycznego dzieła: „Scauting for boys", zawierającego podstawowe prawa skautingu. Polskie harcerstwo dostosowane jest do warunków naszego kraju i charakteru narodu. Celem jego jest utrwalenie w narodzie polskim typu miłością sprawy przejętego obywatela-żołnierza, dzielnego i ofiarnego bojownika prawdy, sprawiedliwości i wolności.

Przyrzeczenie harcerskie brzmi: „Mam szczerą wolę całem życiem pełnić służbę Bogu i Ojczyźnie, nieść chętną pomoc bliźnim, być posłusznym prawu harcerskiemu".

Prawo to składa się z punktów:

1. Na słowie harcerza polegaj jak na Zawiszy,
2. Harcerz służy ojczyźnie i dla niej sumiennie spełnia swe obowiązki,
3. H. jest pożyteczny i niesie pomoc bliźnim,
4. H. w każdym widzi bliźniego a za brata uważa każdego innego harcerza,
5. H. postępuje po rycersku,
6. H. miłuje przyrodę,
7. H. jest karny i posłuszny rodzicom i wszystkim swoim przełożonym,
8. H. jest zawsze pogodny.
9. H. jest oszczędny i ofiarny,
10. H. jest czysty w myśli, mowie i uczynkach, nie pali tytoniu i nie używa napojów alkoholowych.

Organizacja Harc. Pol.: Władzą ustawodawczą jest doroczny Walny Zjazd członków, który wybiera Radę Harcerską, składającą się z 24 członków (kadencja 3-letnia). R. N. wybiera Naczelnictwo.

Najniższą jednostką jest zastęp. Kilka zastępów tworzy drużynę, kilka drużyn tworzy chorągiew.

Związek H. Pol. łączy w sobie wszystkie organizacje h. w kraju i zagranicą. Celem jego jest: współdziałanie z rodziną i szkołą w wychowaniu młodzieży w kierunku urabiania charakterów, rozwijania dzielności fizycznej, pielęgnowania uczuć narodowych, zaprawiania do życia społecznego.

Lit.: Baden-Powell: „Skauting jako system wychowania młodzieży" w opracowaniu polskiem Małkowskiego A. i tenże: „Wskazówki dla skautmistrzów", przekład Sedlaczka; Bogdański A.: „Podstawy harcerstwa polskiego", Getrych Andrzej: „My, nowe pokolenie o harcerskiej służbie polskiej", Gibbes St.: „Obozownictwo", Glass H.: „Książeczka harcerza", Nekrasz Wł.: „Harcerz w bojach", Pawełek A.: „Hasła współcz. pracy harcerskiej", Piasecki i Schreiber: „Harce młodzieży polskiej", Sedlaczek St.: „Szkoła harcerza", „Gawędy o prawie harcerskiem", „Przeglądy i pokazy harcerskie", „Wytyczne metodyki harcerskiej", Słoniewicz Z.: „Jak organizować pracę harcerską", Tworkowska J.: „Równajmy krok", „O współpracy z ruchem harcerskim nauczycieli i rodziców", Zawada J.: „Jak prowadzić pracę skautową"; prace zbiorowe: „Harcerstwo w obozach", „Harcerski kodeks honorowy", „O wychowanie i życie religijne w harcerstwie".

Harmoniczne tony szereg tonów, w których częstości drgań mają się do siebie, jak 1 : 2 : 3 itd., liczba zaś 1 odpowiada tonowi zasadniczemu.

Harmonijne wykształcenie ideał wychowawczy, polegający na równomiernym rozwoju wszystkich zdolności i sił ludzkich, postulat Kanta. W dawnej Grecji: *kalokagathia*. Pogląd obecnie przestarzały. Dziś podział czynności ludzkich jest zróżniczkowany i wyspecjalizowany, bo życie wymaga organizacji sił dla zdobycia pomyślności społecznej, ta zaś wymaga specjalizacji, która jest przeciwieństwem „harmonji". (Thorndike E. „Education".)

Harmonja *gr.* w muzyce, równoczesne brzmienie kilku dźwięków zestawionych według odpowiednich interwałów i w myśl ustalonych zasad. Lit.: H. Richter: „Zasady harmonji", Noskowski i Zawirski: „Wykład praktyczny harmonji".

Harmonja barw przyjemne wrażenie z zestawienia barw w pewnych prawidłowych stosunkach.

Harnisch Wilhelm (1787—1864) pedagog niemiecki, organizat. związków nauczycielskich dla celów samokształcenia i omawiania spraw szkolnych. W nauczaniu był zwolennikiem Pestalozziego i pod wpływem filozofji Fichtego rzecznikiem wychowania w duchu narodowym.

Harris William (1835—1909) pedagog amerykański, jeden z założycieli Szkoły Filozofji i Literatury w Concord. W licznych pracach pedagogicznych domagał się oparcia wychowania o psychologję, szkołę uważał jako instytucję o socjologicznych funkcjach i znaczeniu. Nauczanie według jego poglądów jest procesem świadomej ewolucji.

Hartley Dawid (1705—1757) fizjolog angielski, twórca psychologji kojarzeniowej, asocjacyjnej. Według jego poglądów zjawiska psychiczne są wynikiem określonych drgań w nerwach i mózgu. Powtórzenie podobnych drgań wywołuje w mózgu dyspozycje do mniejszych drgań podobnych, te zaś wywołują drgania, z któremi byłyby skojarzone. Ze skojarzonych wyobrażeń powstają idee złożone.

Hartlib Samuel (około 1600—1670) Polak, osiadły w Anglji. Należał do zwolenników Bacona i Komeńskiego. Z jego inicjatywy parlament angielski wezwał Komeńskiego do zreformowania szkół w Anglji. H. pisał w j. angielskim na tematy reform pedagogicznych i dydaktycznych.

Hartmann Edward (1842—1906) filozof niemiecki, historyk metafizyki. Pisma: „Philosophie des Unbewussten", „Kategorienlehre", „Aesthetik".

Hartowanie metodyczne potęgowanie odporności organizmu na szkodliwe wpływy zewnętrzne. Odbywać się może tylko w granicach, przepisanych przez higjenę, powoli, umiejętnie, bez przeskoków, ze ścisłem uwzględnianiem własności indywidualnych wychowanka, a zwłaszcza jego stanu zdrowotnego. (Zob. rekordomanja, wola.)

Harwey William (1578—1657) fizjolog angielski, twórca teorji embrjologicznej: „Wszelka żywa istota rozwija się z jaja".

Haüy Walenty (1745—1822) Francuz, wynalazca pisma wypukłego dla niewidomych i udoskonalonego przez Braille'a, pierwszy kierownik Instytutu Narodowego dla niewidomych w Paryżu.

Haydn Józef (1732—1809) kompozytor austrjacki, twórca nowoczesnej orkiestry symfonicznej, kompozytor słynnych oratorjów.

Hebephrenia *gr.* otępienie umysłowe, proste, obejmujące tylko sferę intelektualną i czuciową.

Hebetudo *ł.* tępota umysłowa.

Hebrajski język najstarszy ze semickich, dawniej judzki, zanikł w II w. przed Chr., poczem powstał nowohebrajski, czyli aramejski, którym nauczał Chrystus. Zachował się do dziś w liturgji żydowskiej.

Hecker Jan (1707—1768) zwolennik pietyzmu i propagator realnego kształcenia w Niemczech. Założył w Berlinie szkołę realną, która wywarła duży wpływ na spopularyzowanie realnego kształcenia.

Hedonizm *gr.* hedone = rozkosz, doktryna filozofa greckiego Arystypa, który uważał rozkosz zmysłową za najwyższy cel życia. (Zob. eudemonizm.)

Teorja hedonistyczna usiłuje oprzeć uczenie się na pragnieniu przyjemności, jaką daje osiągnięcie celu. Teorję tę określił B. Nawroczyński jako jedną z najzgubniejszych.

Hegel Fryderyk Jerzy Wilhelm (1770—1831) filozof niemiecki, twórca systemu, zwanego heglizmem. Wywarł wpływ na naszych filozofów Hoene-Wrońskiego, Trentowskiego i Cieszkowskiego. W dziedzinie pedagogji zaleca kształcenie moralne i kształcenie intelektu: estetyczne, religijne i filozoficzne.

Wykształceniem zajmować się musi państwo, które jest najwyższą rzeczywistością moralną. Prócz państwa potęgami wychowawczemi są: rodzina, społeczeństwo i kościół.

Dzieła: „Phaenomenologie des Geistes", „Encyklopädie der philosoph. Wissenschaften" i i.

Lit.: Ehlert „H. Pädagogik", Entner: „H. Ansichten über Erziehung".

Heidenstein Reinhold (1556-1620) kronikarz, pamiętnikarz polski z czasów Batorego i Zygmunta III.

Heilpern Maksymiljan (1856—1925) pedagog polski, popularyzator nauk przyrodniczych. Wydał szereg popularnych książeczek m. i.: „Jak żyją rośliny", „Zasady botaniki", „Początki nauki o przyrodzie", „Zasady metodyki ogólnej nauk przyrodniczych" i i.

Heine-Medina choroba zakaźna, epidemicznie występująca u dzieci choroba; porażenie rdzenia.

Heinicke Samuel (1729—1790) założyciel pierwszego zakładu głuchoniemych w Niemczech. Stosował metodę głosową, którą udoskonalił.

Heinrich Władysław (ur. 1868) filozof i psycholog polski, autor dzieł: „Psychologja uczuć", „Filozofja grecka do Platona", „Teorja i wyniki badań psychologicznych" i i.

Heljofobja *gr.* chorobliwa obawa światła słonecznego.

Heljocentryczny system, wedle którego ziemia i planety krążą dokoła słońca.

Hellenizm *gr.* okres w literaturze i sztuce starożytnej od Aleksandra Wielkiego do cesarza Augusta.

Helmholtz Hermann (1821—1894) słynny fizjolog i fizyk niemiecki, autor licznych prac z tego zakresu. Wedle jego poglądów wyobrażenia o rzeczach są symbolami, któremi osobnik posługuje się w regulowaniu własnych czynności. Pojęcie przedmiotu powstaje przez nieświadome wnioskowanie od wrażeń do ich przyczyn, a więc zasada przyczynowości jest prawem myślenia, poprzedzającem wszelkie doświadczenia, a przez żadne doświadczenie nie może być obalona.

Helwecjusz Klaudjusz (1715—1771) filozof francuski, specjalista w etyce. W teorji poznania był zwolennikiem sensualizmu (zob.).

Hematofobja *gr.* chorobliwa obawa widoku krwi.

Hemeralopja *gr.* kurza ślepota, utrudnione widzenie przy niedostatecznem oświetleniu.

Heortologja *gr.* nauka o rozwoju historycznym świąt kościelnych.

Heraklit z Efezu (około r. 540—480 przed Ch.). Wedle jego poglądu *panta rei* — wszystko płynie, wszystko wciąż się zmienia w świecie. Wywarł wielki wpływ na Platona i stoików.

Herbart Jan Fryderyk (1776—1841) filozof, psycholog i pedagog niemiecki, prof. pedag. na uniw. w Królewcu (po Kancie). Ustalił związek pedagogiki z etyką, która oznacza cele wychowania i z psychologją, wskazującą środki, wiodące do tych celów. Etyka H. opierała się na ideach praktycznych: wolność duchowa, doskonałość, życzliwość, prawo, słuszność. Wskazuje ona cel wychowania: wyrobienie silnego charakteru moralnego.

Praca wychowawcza obejmuje:

1. rząd wychowawczy (karność), 2. nauczanie, 3. hodowanie (wych. moralne).

W dydaktyce ustalił formalne stopnie (zob.), położył wielki nacisk na koncentrację (zob.). Syntezę swej teorji podał sam. „Nauka stwarza zakres myślenia, wychowanie — charakter, który nie może istnieć bez nauki".

H. wywarł wielki wpływ na rozwój teoretycznej myśli pedagogicznej i teorjami jego przejęli się liczni pedagogowie, m. i. Drobisch, Strümpell, Ziller, Stoy, Dörpfeld, Willman, Rein, tworząc t. zw. szkołę Herbarta.

Dzieła H.: „Allgemeine Pädagogik", „Psychologie als Wissenschaft, neugegründet auf Erfahrung, Metaphysik u. Mathematik", „Umriss päd. Vorlesungen".

Z licznej literatury w jęz. niem. o H. na uwagę zasługują: Strümpell: „Das System der Pädagogik Herbarts" i Ostermann: „Die hauptsächlichsten Irrtümer der Herbart-Psychologie und ihre pädagogische Konsequenzen".

Herbert of Cherbury Edward (1583—1648) filozof angielski, twórca deizmu (doktryna, uznająca możliwość rozumowego dowodu istnienia Boga, odrzucająca objawienie).

Herberyzacja *ł.* zbieranie i przechowywanie roślin w celach naukowych.

Herder Jan (1744—1803) poeta i filozof niemiecki. W jednej ze swych prac nakreślił plan idealnej szkoły w duchu humanistycznym. Celem jej jest uszlachetnienie człowieka, jego zmysłów i popędów, uzdolnienie go do opanowania ziemi. Był zwolennikiem nauczania przedmiotów, kształcących uczucia patrjotyczne. Dzieło: „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit".

Hergenröther Jan Baptysta (1780—1835) pedagog bawarski, zwolennik Pestalozziego.

Hermeneutyka *gr.* dział metodologji, nauka, zmierzająca do wykrycia i ustalenia właściwego sensu i znaczenia, jakie autor nadawał pierwotnie swoim wyrażeniom, stosowana głównie do biblji i do źródeł historycznych.

Herofilos (3 wiek przed Chr.) grecki uczony, twórca farmakologji, uważał mózg za siedlisko życia umysłowego.

Herpetologja *gr.* część zoologji, traktująca o gadach.

Hertz Benedykt ur. 1872, bajkopisarz, pisarz dla dzieci. Ulubiony przez „radjosłuchaczątka" prelegent radjowy.

Hertz Henryk (1857—1894) fizyk niemiecki. Wykazał doświadczalnie istnienie fal elektromagnetycznych; doświadczenia jego dały początek radjotelegrafji.

Heryng Zygmunt ur. 1854, ekonomista, autor dzieł: „Logika ekonomji", „Zasadnicze pojęcia ekonomiczne ze stanowiska nauki o energji".

Hessen Sergjusz ur. 1887, filozof i pedagog rosyjski, ostatnio na emigracji (w Pradze). Redaguje czasop.: „Russkaja szkoła za rubieżom", wydał: „Podstawy pedagogiki" (tłum. pol. Zieleńczyka).

Heteredoksja *gr.* błędna nauka o sprawach religji.

Heterogonja celów wedle Wundta „stosunek osiąganych wyników działania do przedstawionych celów układa się w ten sposób, że w pierwszych zawsze zawierają się jeszcze takie uboczne efekty, które nie były pomyślane wraz z przedstawionemi celami, a które jednak wchodzą w nowe łańcuchy motywów i w ten sposób albo zmieniają dotychczasowe cele, albo dołączają do nich nowe". Wundt: „Grundriss der Psychologie".

Heteronomja *gr.* rządzenie się prawami, lub podleganie prawom, wychodzącym z obcej sfery; w wychowaniu podwładność wychowanka względem autorytetu (wychowawcy).

Heteropatyczne uczucia (zob. uczucia).

Heurystyczna metoda dydaktyczna, polega na umiejętnem naprowadzaniu ucznia z pomocą pytań, by doszedł do odpowiedzi przez samodzielną pracę myślową.

Heubaum Alfred (1863—1910) niem. teoretyk pedagogiczny. Wyrażał przekonanie o niezbędności jednolitego systemu szkolnego, który od szkoły ludowej prowadzi do wyższych uczelni. Idea, którą obecnie wprowadziła w czyn Polska. (Zob. szkoła jednolita).

Heusinger Jan Henryk (1766—1837) pedagog niemiecki, propagował jeszcze przed Froeblem oparcie kształcenia dziecka na jego popędzie do działania, oraz wprowadzenie gier i zabaw i reformę nauki przyrody metodą, jaką posługujemy się obecnie.

Hiatus *l.* rozziew, niemiły dla ucha zbieg samogłosek.

Hibernacja *l.* sen zimowy u niektórych zwierząt.

Hierarchja *gr.* zespół uczestników władzy z coraz to szerszym zakresem działania. H. szkolna (zob. władze szkolne).

Hieratyczne pismo rodzaj kursywy w hieroglifach.

Hierokles z Aleksandrji filozof grecki (V w. przed Chr.) przywódca neoplatoników aleksandryjskich.

Hieronim św. (340—420) doktor Kościoła. Starał się pogodzić kulturę pogańską z chrześcijańską. Prace: „Listy do Rzymianki Laety". „List do Gaudencjusza".

Higjena *gr.* nauka o zachowaniu zdrowia. H. ogólna rozważa wpływy otoczenia na życie osobnika i wskazuje środki zapobiegawcze, h. społeczna zajmuje się wpływem życia społecznego na zdrowie poszczególnych członków społeczeństwa i usiłuje pogodzić interesy ogółu z interesami zdrowia jednostek.

Higjena szkolna nauka, obejmująca pod względem zdrowotnym budownictwo i urządzenia wewnętrzne szkoły, zajmuje się uczniem zdrowym i chorym, roztacza opiekę nad wychowaniem fizycznem, wkracza w dziedzinę dydaktyki (higjena nauczania), propaguje swoje zasady przez szkoły wśród ludności i wreszcie zajmuje się warunkami zdrowotnemi nauczycielstwa,

grunt pod budowę powinien być suchy, dobrze zdrenowany; nie nadają się tu dawne śmietniska, zawiezione moczary, sadzawki itp.,

położenie dogodne pod względem komunikacji, zabezpieczone przed wylewami rzeki lub potoku, przed pożarem, zapewniające spokój w czasie nauki,

plac szkolny powinien obejmować dla szk. 1—3 kl. około 5500 m², więcejklasowych około 8500 m²,

budynek powinien się znajdować co najmniej 6 m. od drogi lub ulicy, front najlepiej w naszym klimacie zwrócony na południowy wschód. Odległość od budynków przeciwległych powinna wynosić 1½ wysokości tych budynków. Wykonanie:

budynek powinien być: trwały, na fundamentach, z pokryciem dachu ogniotrwałem, suchy, nieulegający podmoknięciu (chodnik betonowy dookoła), widny, ciepły tj. dobrze zaopatrzony przed zimnem (drzwi, okna uszczelnione itp.),

wejście i schody, przed głównem wejściem powinien być ganek kryty, drzwi bezwarunkowo otwierane na zewnątrz, u wejścia słomianka, wycieraczka. Schody ogniotrwałe o stopniach 15 cm. i 30 cm.

szatnia: w każdej szkole już o 3 izbach powinna być szatnia, widna, przewiewna, przestrzenna (gdyż inaczej może się stać rozsadnikiem chorób),

korytarz powinien być obszerny, nie wyższy nad 3 do 3½ m., służy do rekreacji w czasie przerw w porze słotnej lub zimnej itp. Ciepłota nie niższa od 12° C.,

klasa, izba szkolna, wielkość: na 1 ucznia 1 m² powierzchni podłogi i 3½ m³ objętości klasy. Długość 9 m., głębokość 6 m., wysokość 3½ m. Ogólna powierzchnia szyb w oknach powinna wynosić co najmniej 1/5 (w miejscach otwartych), 1/6 powierzchni podłogi. Dolna krawędź oddalona od podłogi o 1 m., oświetlenie jednostronne od lewej strony uczniów. Przy oświetleniu sztucznem lampy mają zwisać od sufitu o 1 m., zasłonięte od dołu reflektorami, by światło padało na biały sufit i uległo pożądanemu rozprószeniu. Zanieczyszczenie powietrza: dwutlenek węgla. Jedno dziecko wydziela go w ciągu jednej godziny 15 do 20 l., co przy 50 uczniach daje 1 do 1½% zanieczyszczenia. Należy więc urządzać przewietrzanie pięć razy w ciągu godziny. Ciepłota klasy powinna być jednostajna (a wiec nie żelazne piece!). W klasie 9 × 6 × 3,5 powinny być 2 piece kaflowe o powierzchni ogrzewalnej 10 m². Oddalenie od najbliższych ławek 1 m. Wysokość ciepłoty przeciętna 16° C. Podłoga w klasie powinna być drewniana i powleczona zaprawą pyłochłonną,

umeblowanie izby szkolnej: ławka skonstruowana tak, aby zapewniła prawidłowe trzymanie się dziecka podczas pisania (należyta pozycja kręgosłupa i oddalenie wzroku od pisma). Wymiary muszą być ustosunkowane należycie do wzrostu dziecka. Długość 1-siedzeniowych 50 do 60 cm. Wysokość stołu nad podłogą najmniejsza 70 cm., wysokość siedzenia winna się równać długości goleni ucznia. Stosunek wysokości stołu nad siedzeniem powinien być taki, aby uczeń przy pisaniu podnosił łokcie tylko nieznacznie. Głębokość siedzenia o dobrem oparciu powinna wynosić 1/5 wzrostu ucznia. Oparcie ławki zlekka wygięte. Stół najlepiej wysuwalny, szerokość około 50 cm., pochylenie deski od 12 do 15°. Tablica ścienna pomalowana na czarno, długość około 1,5 do 1,8 m. wysokość 1 do 1,2 m. W klasie powinna być spluwaczka, napełniona wodą, umywalnia, kosz na śmiecie, ciepłomierz, stół dla nauczyciela i szafa,

boisko powinno być przy każdej szkole. Na każde dziecko przypada 5 m², a więc na normalną 7 kl. szkołę trzeba 1750 m². Należy je okolić drzewami i zabezpieczyć od kurzu. Powierzchnia sucha, równa, niezbyt twarda, nieśliska,

studnia musi być oddalona co najmniej 20 m. od ustępów, gnojówek itp., zaopatrzona w pompę,

ustępy pomieszcza się w samym budynku, jeśli jest kanalizacja; jeśli nie, pomieszczamy je w osobnym budynku 10 do 20 m. od budynku szkolnego z tej strony, skąd najmniej wieją wiatry. Urządza się nieprzepuszczalny betonowy zbiornik. W szkołach koedukacyjnych ustępy muszą być osobne dla chłopców, osobne dla dziewcząt,

sala rysunkowa osobna już w 6-klasowej szk. powszech. Na jednego ucznia liczy się 1,2 m² podłogi, okna zwrócone na północ, oświetlenie boczne, górnoboczne lub górne,

sala gimnastyczna, najlepiej w osobnej przybudówce. Obszar około 3 m² na każde z liczby około 50 ćwiczących. Przeciętna długość około 20 m., szerokość 10 m., wysokość 5,5 m. Podłoga z klepek dębowych, zapuszczona olejem lnianym. Sala winna być dobrze przewietrzana. Uczniowie ćwiczą w pantoflach,

ogród szkolny powinien być przy każdej szkole na wsi. Obszar około 2500 m². Służy jako środek poglądowy w nauczaniu przyrody,

zabudowania gospodarcze kierownika szkoły (komórka na węgiel, kurnik, chlewek itp.) ma być zgrupowany pod jednym dachem, zdala od budynku szkolnego,

mieszkanie dla kier. szk. powinno się składać z 3 pokoi i kuchni, o ogólnej powierzchni użytkowej co najmniej 70 m². Nie powinno się łączyć z pomieszczeniami szkolnemi,

podręczniki szkolne, druk: na pierwszych stronach elementarza wysokość liter ma wynosić 3—4 mm. W drugim roku szkolnym wysokość liter 2 mm., w klasach średnich 1,75 mm., w wyższych 1,50 do 1,75 mm. Odległość między literami: dwukrotna grubość kresek 0,30 mm. Odstępy (interlinje) mniejsze od podwójnej wysokości liter. Szerokość wierszy 100 mm., marginesy 25—30 mm.

higjena pisania:

1. papier w zeszytach powinien być biały i czysty, pismo z przeciwnej strony nie powinno przebijać,
2. atrament płynny i mocno czarny,
3. pióra miękkie i sprężyste,
4. obsadki (rączka) niezbyt cienkie i niezbyt gładkie,
5. ołówków jak najmniej używać do pisania,

postawa przy pisaniu: tułów przy pisaniu trzymać należy prosto z uwzględnieniem naturalnych krzywizn kręgosłupa. Klatka piersiowa nie powinna dotykać stołu. Odległość mniej więcej na grubość 2—3 palców. Ramiona ułożone w jednakiej wysokości. Łokcie skierowane ku sobie pod kątem prostym. Linja, łącząca ramiona i przechodząca przez klatkę piersiową, powinna biec równolegle do brzegu stołu, a linja, łącząca guzy siedzeniowe, równolegle do brzegu siedzenia. Uda spoczywać powinny od dołów kolanowych na siedzeniu, golenie prostopadle. Nóg nie zakładać jednej na drugą. Głowa prosto, nie wykrzywiona, ani zbyt pochylona naprzód. Odległość oczu od zeszytu u mniejszych dzieci 25 do 30 cm., u starszych 30—40. Rączkę trzymać między 3 palcami (grubym, wskaz. i śred.) Nie wyginać wskazującego (skurcz pisarski),

higjena czytania. Czytać należy:

1. tylko przy dostatecznem oświetleniu,
2. w pozycji wygodnej,
3. normalne oddalenie książki od oczu zdrowych wynosić powinno 30—40 cm.,
4. książkę należy trzymać pochyło najlepiej pod kątem 30—40°,
5. nie wolno czytać, jeśli na karty książki padają promienie słoneczne,
6. czytanie należy często przerywać dla wypoczynku oczu,

higjena pracy umysłowej. Praca umysłowa jest pracą mózgu, wymaga:

a) starannego pielęgnowania strony cielesnej ustroju, racjonalnego odżywiania, unikania narkotyków i alkoholu, odpowiedniej liczby godzin snu,

b) przerw i odpoczynku, stosowanych odpowiednio do wieku dziecka, płci, godzin, dnia, pory roku itp.,

c) przebiega nierównomiernie, daje krzywą o przebiegu falistym, wymaga więc stopniowania, urozmaicenia itp.,

d) zmęczenie fizyczne jest jednocześnie zmęczeniem psychicznem, gimnastyka nie jest więc wypoczynkiem,

e) praca umysłowa nadmierna wywołuje przeciążenie, zmęczenie i znużenie (zob.),

f) wydajność pracy umysłowej zależy też od stopnia zainteresowania,

g) każda jednostka stanowi indywidualny typ pracy. (Zob. zmęczenie, domowa praca ucznia.)

Lit: „Higjena szkolna", dzieło zbiorowe pod red. St. Kopczyńskiego, z 380 rys. Wyd. M. Arcta, Warszawa. Kopczyński St.: „Szkice higjeniczno-wychowawcze z dziedziny higjeny domowej i szkolnej", Wachholz L.: „O zaburzeniach umysłowych dzieci i młodzieży", Artwiński E.: „O chorobach nerwowych wieku dziecięcego", Nowicki W.: „O chorobach zakaźnych", Sabatowski A.: „O gruźlicy", Hilarowicz H.: „Pierwsza pomoc w nagłych wypadkach", Gądzikiewicz W.: „Higjena książki", Ruff St.: „O zapobieganiu zniekształceniom ciała", Klęsk A.: „Psychofizjologja i patologja pisma".

Higrometrja *gr.* dział fizyki i meteorologji, zajmujący się stanami wilgotności powietrza.

Hildebrand Rudolf (1824—1894) inicjator pedagogiki indywidualnej w Niemczech. Kładł nacisk na znaczenie nauczania języka ojczystego. Był przeciwnikiem pedanterji w zakresie ortografji, werbalizmu, nudzie szkolnej.

Hill Tomasz (1763—1851) reformator wychowania w Anglji. Założył własną szkołę w Hazelwood, w której nauczano języków systemem konwersacyjuym z usunięciem gramatyki na plan dalszy. Kładziono nacisk na poprawną wymowę, piękne i szybkie pisanie i na biegłość w rachunkach i geometrji w kierunku praktycznym, (System Hazelwoodu.)

Hilologja *gr.* nauka o materji.

Hilozoizm *gr.* kierunek filozoficzny pierwszych greckich filozofów, którzy twierdzili, że wszelka materja jest nierozerwalnie połączona z duchem.

Hiperalgezja *gr.* nadmierna wrażliwość na ból, objaw chorobliwy na tle histerji.

Hiperbola *gr.* przesadne wyrażenie w retoryce i poezji, np. „wylano morze łez", „bezkresne morze" itp.

Hiperestezja *gr.* przeczulica, objaw chorobowy, polegający na spotęgowanej wrażliwości zmysłów.

Hipermetropja *gr.* dalekowidztwo, wada wzroku, polegająca na tem, że jednostka widzi dokładnie tylko przedmioty odległe. Wada tkwi w soczewce i niekiedy w nienormalnej odległości soczewki od siatkówki.

Hipermnezja *gr.* nienormalne spotęgowanie zdolności pamięci.

Hipnologja *gr.* dział psychologji, traktujący o snach i marzeniach sennych.

Hipnotyzm *gr.* uśpienie sztuczne w czasie którego osobnik może wykonywać czynności zasugerowane zupełnie nieświadomie.

Hipochondrja *gr.* wmawianie w siebie urojonych chorób u neurasteników.

Hipokryzja *gr.* obłuda, nieszczerość.

Hipostaza *gr.* w filozofji uważanie za substancję czegoś, co nią nie jest, np. przebieg, zjawisko, proces duchowy itp., uprzedmiotowanie, uosobienie pojęcia.

Hipotetyczny *gr.* przypuszczalny.

Hipotetyczny sąd, sąd warunkowy.

Hipoteza *gr.* uzasadnione naukowo przypuszczenie, które może się okazać prawdą po dalszych, dokładnych badaniach uzasadniających (weryfikacji).

Hippa chronoskop zegar, który służy do mierzenia tak zwanego czasu reakcji w badaniach psychologicznych z dokładnością do jednej sigmy.

Hipseologja *gr.* nauka o ideach wzniosłych.

Hipsometr *gr.* termometr z podziałką między 90° i 105° C., służący do mierzenia wysokości miejsca.

Hirschler Jan (ur. 1883) prof. uniw. we Lwowie, zoolog, liczne prace z zakresu embrjologji, zoologji itd.

Histerja choroba nerwowa, polegająca na wygórowanej wrażliwości, zmienności usposobienia, skłonności do autosugestji. (Zob. choroby nerwowe.)

Historja. Przedmiotem historji jest rozwój i stan w różnych czasach twórczości materjalnej i duchowej ludzkości (cywilizacji). Widomym jej przedstawicielem w zorganizowanej zbiorowości jest człowiek, jednostka, produkt danych historycznie warunków geograficznych, socjologicznych i politycznych. Nauczanie h. zmierza do poznania tej cywilizacji oraz do zrozumienia w jej procesie rozwojowym roli jednostki, a stąd do wychowania obywatela czynnego w społeczeństwie, narodzie i państwie. H. poucza o wartości kierunku rozwoju cywilizacyjnego, o jego prawidłowości i o granicach wpływu jednostki, wykazując, że ludzkość w pochodzie dziejowym realizuje coraz to nowe dobra materjalne i duchowe i czerpie moc do dalszych wysiłków. H. budzi wiarę w owocność pracy, potęguje chęć i energję czynu; otwiera pole do obserwacji i formułowania praw, kierujących życiem, toruje drogi przyszłości. Odbudowa życia polskiego wymaga restauracji świadomości narodowej, ambicji i poczucia własnej twórczości historycznej, zaufania do sił polskich, do polskiego życia zbiorowego i osobistego wysiłku. Nauczanie h. musi dziś wyrównać niedobory, wytworzone w psychice polskiej przez niewolę i uprzytomnić ideologję życia narodowo-państwowego w Polsce. (Poglądy d-ra T. Kupczyńskiego.) O nauczaniu historji w szkole powszechnej, rozkładzie materjału, metodach itp. znajdzie czytelnik wiadomości w nowych programach Min. W. R. i O. P. (które w chwili przygotowania Leksykonu nie wyszły jeszcze z pod prasy).

Publikacje metodyczne: Bobek P.: „Uwagi o nauce historji w szkole powszechnej", Fischerówna A.: „Nauka historji w szkole powszechnej", Gąsiorowska: „Historja Polski w nauczaniu analfabetów", Gebert B.: „Jak uczyć historji w szkole powszechnej", Kłodziński A.: „Z zagadnień dialektyki historji", Nowaczyk St. i Bandura L.: „Historja w szkole powszechnej", Orsza-Radlińska: „O początkowem nauczaniu historji", Sobiński St.: „Uwagi metodyczne o nauczaniu historji".

Dla tych, którzyby chcieli pogłębić swoje wiadomości z historji, podajemy kilka dzieł:

a) hist. powszechna: „Dzieje powszechne ilustrowane", praca zbiorowa pod red. L. Kubali (16 tomów), dalej h. powszechna Cz. Nankego, A. Szelągowskiego, J. Gadomskiego, Zakrzewskiego i i.,

b) z h. polskiej: Friedberg-Lewicki: „Zarys historji Polski", Bałaban: „Dzieje Polski", Smoleński: „Dzieje Polski".

Literatura naukowa jest dość obfita: Kubala L.: „Szkice historyczne", Szajnocha: „Szkice historyczne". Łoziński: „Prawem i lewem", „Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie", Zakrzewski: „Bolesław Chrobry", Handelsman M.: „Historyka, zasady metodologji i teorji poznania historycznego", Sochaniewicz K.: „Nauka historji, wskazówki do samokształcenia" (zob. historycy).

Czasopisma: „Kwartalnik Historyczny", Lwów, „Przegląd Historyczny", Lwów. „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne", Lwów. „Przeszłość", Poznań.

Zrozumienie ducha epok znakomicie ułatwiają powieści historyczne. Księgarnia Arcta w Warszawie wydała 30 powieści historycznych Kraszewskiego i 18 powieści T. T. Jeża. W handlu i bibljotekach łatwo dostać powieści Z. Kaczkowskiego. Jeske-Choińskiego, W. Gąsiorowskiego, Kossak-Szczuckiej, a przedewszystkiem Sienkiewicza Trylogja, „Krzyżacy".

Dla młodzieży są liczne powieści historyczne: Gerson-Dąbrowskiej, W. Przyborowskiego, J. Powalskiego i w. i.

Historjografja *gr.* dziejopisarstwo. Lit.: Zeissberg: „Dziejopisarstwo polskie wieków średnich", Smoleński: „Szkoły historyczne w Polsce", Finkel: „Bibljografja historji polskiej".

Historycy polscy najwybitniejsi w dwu ostatnich wiekach i współcześni.

Askenazy Szymon ur. 1867, prof. uniwersytetu. Prace: „Sto lat zarządu w Królestwie Polskiem", „Przymierze polsko-pruskie", „Dwa stulecia, wiek XVIII i XIX", „Wczasy historyczne", „Książe Józef Poniatowski", „Walerjan Łukasiński" i i.

Balzer Oswald (1858—1933) prof. uniw., jeden z największych organizatorów polskiej nauki historycznej, słynny obrońca sprawy Morskiego Oka. Autor mnóstwa rozpraw naukowych, m. i. „Studja nad prawem polskiem", „Genealogja Piastów", „O następstwie tronu w Polsce", „Geneza trybunału koronnego", „Corpus iuris Polonici".

Bobrzyński Michał ur. 1849, wybitny polityk i autor dzieła „Dzieje Polski w zarysie", które posiada nadzwyczaj doniosłą wartość.

Finkel Ludwik (zob.)

Gawroński-Rawita Franciszek ur. 1846, dzieła: „Ustrój państwowo-społeczny na Rusi w XI i XII w.", „Historja ruchów hajdamackich", „Rok 1863 na Rusi", „Bohdan Chmielnicki", „Materjały do historji polskiej XIX w." i i.

Kalinka Walerjan (1826—1886) dzieła: „Sejm czteroletni", „Ostatnie lata panowania Stan. Augusta", „Jenerał D. Chłapowski" i i.

Korzon Tadeusz (1839—1918) największy w historjografji polskiej krzewiciel wiary w siły narodu i jego moc odrodzenia. Dzieła: „Wewnętrzne dzieje Polski za Stan. Augusta", „Kościuszko", „Dola i niedola Jana Sobieskiego", „Dzieje wojen i wojskowości w Polsce" i i.

Kubala Ludwik (1838—1918) ogłosił wspaniałe „Szkice historyczne", „Stanisław Orzechowski", „Handel i przemysł za czasów Stanisława Augusta" i i.

Kutrzeba Stanisław (ur. 1876) znakomity znawca ustroju Polski i współczesnych zagadnień prawnych i politycznych. „Historja ustroju Polski w zarysie", „Polska odrodzona 1914—1922", „Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich" i i.

Lelewel Joachim (1786—1861) olbrzym wiedzy i pracy, autor dzieł z zakresu historji, geografji, numizmatyki, bibljografji, archeologji i prawa. Wymieniamy: „Polska wieków średnich", „Bibljograficznych ksiąg dwoje", „Polska dzieje i rzeczy jej".

Limanowski Bolesław (ur. 1837), socjolog, działacz polityczny, dzieła: „Historja ruchu społeczn. w Polsce w XVIII i XIX w.", „Historja demokracji polskiej w epoce porozbiorowej" i i.

Liske Ksawery (1838—1891) dzieła: „Cudzoziemcy w Polsce", „Studja z dziejów w. XVI" i i.

Łoziński Władysław (1843—1914) dzieła: Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII w.", „Prawem i lewem", „Życie polskie w dawnych wiekach".

Mościcki Henryk (ur. 1881) dzieła: „Dzieje porozbiorowe Litwy i Rusi", „Pod znakiem Orła i Pogoni" i i.

Pepłowski-Schnür Stanisław (1859—1900) dzieła: Szkice historyczne", „Kościuszkowskie czasy" i i.

Smoleński Władysław (1851—1926) dzieła: „Dzieje narodu polskiego", „Przewrot umysł. w Polsce w XVIII w.", „Ostatni rok Sejmu Wielkiego", „Konfederacja targowicka", „Mieszczaństwo warszawskie w końcu XVIII w." i i.

Szajnocha Karol (1818—1868) dzieła: „Szkice historyczne" „Jadwiga i Jagiełło", „Dwa lata dziejów naszych" i i.

Szelągowski Adam (ur. 1873) dzieła: „Polska na przełomie wieków średnich i nowych", „Walka o Bałtyk", „Sprawa północna w XVI i XVII w.", „Polska współczesna" i i.

Szujski Józef (1835—1883) dzieła: „Odrodzenie i reformacja w Polsce", „Teka Stańczyka" (współpraca) i i.

Zakrzewski Stanisław (ur. 1873) prof. uniw., dzieła: „Geneza narodowości polskiej", „Bolesław Chrobry" i i.

Zakrzewski Wincenty (1844—1918) dzieła: „Powstanie i wzrost reformacji w Polsce", „Stefan Batory" i i.

Historyka nauka przygotowująca do zbierania i opracowywania źródeł historycznych. Lit.: Handelsman: „Historyka".

Historyzm *gr.* rozpatrywanie zdarzeń jedynie z punktu widzenia historycznego.

Hłasko Marjan (ur. 1889) chemik, prof. uniw. w Wilnie, napisał: „Badania współczesne nad oznaczaniem ciężarów atomowych".

Hobbes Tomasz (1588—1679) filozof angielski, pierwszy rzecznik materjalizmu nowożytnego. Lit.: Toennies: „Tomasz Hobbes, życie jego i nauka".

Hodogetyka *gr.* część wprowadzająca, przygotowawcza do jakiejś nauki.

Hoene-Wroński Józef (1778—1853) matematyk i filozof polski. Dzieła w języku francuskim jak: „Zagadnienia współczesnej polityki", „Mesjanizm" i i. Lit.: Chomicz P.: „Hoene-Wroński w Polsce i zagranicy", Cherfils Chr.: „Zarys religji naukowej, wstęp do Wrońskiego filozofa i reformatora".

Höffding Harald (ur. 1843) filozof i psycholog duński. Dzieła: „Zasady etyki", „Historja filozofji współczesnej" i i.

Hoffmanowa z Tańskich Klementyna (1798—1845) wychowawczyni i autorka polska. Wydawała pierwsze w Polsce czasopismo dla dzieci: „Rozrywki dla dzieci", jest twórczynią polskiej literatury dziecięcej i dla dziewcząt. Prace z tego zakresu: „Powieści moralne dla dzieci", „Wiązanie Helenki", „Powiastki, powieści i komedyjki moralne", „Pamiątka po dobrej matce", „Aurelja matką", „Karolina", „Krystyna", „Podarek dobrej matki" i i. Dzieła zbiorowe wyszły: „Wybór pism" (10 tomów), „Pisma pośmiertne" (9 tomów), „Dzieła" (12 tomów).

Holewiński Józef (ur. 1878) autor podręcznika: „O budowie szkół".

Hollak Józef ks. (1812—1890) naucz. religji w zakładzie głuchoniemych w Warszawie. Autor podręcznika: „Nauka religji dla głuchoniemych" i wspólnie z ks. T. Jagodzińskim: „Słownik mimiczny dla głuchoniemych i osób z nimi styczność mających".

Hołowiński Antoni (1832—1906) fizyk, prace: „Metody badań fal fizjologicznych", „O fotografji tonów serca" i i.

Home Henryk (1696—1782) filozof angielski, określił charakter uczuć estetycznych: Rozróżniamy piękno właściwe i piękno względne. Pierwsze odczuwamy bezpośrednio, drugie z pomocą rozsądku.

Homeopatja *gr.* zasada lecznicza „podobne leczy się podobnem", polegająca na stosowaniu lekarstw w bardzo małych ilościach. Spotykamy często w dydaktyce zwrot: „dawki homeopatyczne", tj. podawanie nauki w małych dawkach.

Homo *l.* człowiek, wiadomości ogólne:

Szkielet ludzki składa się ze 198 kości: stos pacierzowy — 24, os sacrum — 2, czaszka — 8, twarz — 14, os hyoide — 1, żebra i mostek — 25, kończyny górne — po 32, kończyny dolne — po 30.

Serce uderza 70 do 86 razy na minutę. Zależy to jednak od wieku. U nowonarodzonego serce uderza

130 razy, w 1 roku — 120, w 3 roku — 90, w 7 roku — 85, u młodzieńca — 80, u dojrzałego — 75, u starca — 65.

Człowiek ma w sobie 7 litrów krwi. Krew w tętnicach płynie z szybkością 9,24 m na sekundę. Pełny obrót krwi u dorosłego człowieka odbywa się w 23 sekundy. W 1 cm krwi znajduje się 4—5 000 000 czerwonych ciałek, białych 335 razy mniej.

Temperatura średnia u człowieka dojrzałego wynosi 37° C. Zmienia się według godzin: o północy — 36,5°, 4-tej rano — 36,3°, o 8-ej rano — 36,8°, w południe — 37,2°, o g. 4-ej po poł. — 37,4°, o g. 8-ej wiecz. — 36°.

Człowiek oddycha 16 razy na minutę. Płuca mogą zmieścić 4 do 5 litrów powietrza, ale zwykły oddech wynosi około pół litra. 10 000 litrów przechodzi przez płuca w ciągu doby.

Mózg dorosłego mężczyzny waży około 1 kg 358 g, kobiety — 1 kg 256 g.

Średni wzrost mężczyzny wynosi 1 m 68 cm, kobiety 1 m 58 cm. Człowiek rośnie do 30 roku.

Dorosły człowiek waży przeciętnie tyle kilogramów, ile centymetrów wzrostu ma ponad metr: np. przy wzroście 1 m 65 cm waga 65 kg.

Skład chemiczny ciała: wody (tlen i wodór) — 49,9 kg, węgla — 12,6 kg, wodoru — 1,9 kg, azotu — 1,8 kg, tlenu — 4,5 kg, różnych soli — 3,3 kg. (Kal. „Iskier".)

H. aurignacensis, rasa człowieka dyluwjalnego, wedle wykopaliska w Combe-Chapelle we Francji.

H. heidelbergensis, najstarsza rasa człowieka pierwotnego, znalez. pod Heidelbergiem.

H. mousteriensis, dyluwjalna rasa opisana na podstawie czaszki, znalezionej w Le Mostieur we Francji.

H. neandertalensis, rasa j. w., opisana wedle czaszki, znalezionej w grocie Neandertal w Niemczech.

H. primigenius, ogólna nazwa ras człowieka dyluwjalnego.

H. rhodesiensis, istota o najbardziej pierwotnej organizacji ze wszystkich dotychczas znanych ras człowieka kopalnianego.

H. sapiens, człowiek z epoki dzisiejszej.

Homolacs Karol współczesny pisarz dla dzieci i młodzieży. (Zob. literatura dla dzieci i młodzieży.)

Honor *ł.* cecha względna każdej jednostki, polegająca na tem, że drudzy liczą się z nią, uznają jej moc i boją się podawać ją w poniżenie publiczne.

H. stanowi wielką i zrozumiałą wartość życiową. Wiele jednostek ceni go nad życie, niektóre cenią go narówni z ojczyzną. Mało kto wie zresztą, co to jest właściwie i na czem polega, ale sam ten wyraz należy do świętych znaków. (Pogląd W. Witwickiego „Psychologja" II.)

Hoole Karol (1610—1667) pedagog angielski, autor dzieła „Nowe wyłożenie starej sztuki nauczania", w którem jest mowa o obowiązkach nauczyciela, metodach, karności itd.

Hormony *gr.* substancje wydzielane przez niektóre gruczoły wewnętrzne i służące do pobudzenia czynności innych narządów.

Horribile dictu *ł.* strach powiedzieć, o zgrozo!

Hortologja *gr. ł.* nauka o sztuce ogrodniczej.

Horyzont *gr.* widnokrąg, *h. astronomiczny*, koło wielkie, prostopadłe do pionu miejsca obserwacji, *h. pozorny*, koło małe, prostopadłe do pionu miejsca obserwacji, powstające z przecięcia się promieni widzenia z powierzchnią ziemi.

Hospitant *ł.* uczeń, przydzielony w charakterze gościa do jakiejś klasy na pewien czas przed zdaniem egzaminu; nauczyciel, przysłuchujący się lekcji swego kolegi w celu zapoznania się z jego metodą. Uczniowie seminarjum odbywają hospitacje w specjalnie do tego celu utrzymywanej szkole ćwiczeń.

Howe Samuel (1801—1876) twórca zakładów dla niewidomych w Ameryce. Pierwszy stosował system alfabetu, opartego na dotyku.

Hozjusz Stanisław (1504—1579) kardynał polski, przeciwnik reformacji. Sprowadził do Polski zakon jezuitów (zob.).

Hrabanus Maurus (784—856) uczeń Alkuina, obdarzony w historji mianem „pierwszego nauczyciela Niemiec". Główne dzieło w jęz. łacińskim „De institutione clericorum" (O kształceniu duchownych).

Hrynakowski Konstanty (ur. 1878) prof. Uniw. Poznańskiego. Prace z chemji nieorganicznej.

Hryniewiecki Bolesław (ur. 1875) prof. Uniw. Warszawskiego. Prace z zakresu flory Polski i Litwy.

Huarte Navarro Juan de Dios (ur. ok. 1536) medyk i psycholog hiszpański, z pochodzenia Francuz. Dzieło „Examen de ingenios" (Egzamin zdolności), w którem domagał się oparcia nauki na psychologji. Klasyfikacja uczniów powinna się odbywać na zasadzie ich psychiki, a nie zapasu nabytej przez nich wiedzy.

Hube Michał (1737—1807) fizyk i matematyk polski. Napisał: „Wstęp do fizyki", „Listy fizyczne".

Huber Maksymiljan (ur. 1872) prof. Politechniki Lwowskiej, autor wielu prac z zakresu techniki.

Hughes David (1831—1900) fizyk angielski, wynalazca aparatu telegr. drukującego i mikrofonu.

Hughes Tomasz (1823—1896) angielski pisarz pedagogiczny, propagator systemu Tomasza Arnolda, założyciela nowej szkoły „Rugby-School" i reformatora szkolnictwa w Anglji. Popularnem było dziełko Hughesa: „Tom Brown's School Days" (Dni szkolne Tomasza Browna).

Hugo de St. Victor (1096—1141) wybitny pedagog średniowiecza, „mistrz nauczania", autor dzieła „Eruditionis Didascaliae" (Wykształcenie naukowe.)

Humanizm *l.* (humanus = ludzki) ruch umysłowy, który powstał we Włoszech z początkiem XIV wieku, dążący do swobody myśli, do pełnego rozwoju wszystkich władz duchowych człowieka. Wywołał i w wychowaniu wielki przewrót. Przedewszystkiem wprowadzono zaniedbane dotychczas wychowanie fizyczne, usunięto surową chłostę, dbano o wyrobienie ambicji i współzawodnictwa.

Wybitniejsi pedagogowie humanistyczni: Piotr Paweł Vergerio, autor dziełka „Książeczka o szlachetnych obyczajach", Eneasz Sylwjusz (papież Pius II), autor traktatu „O swobodnem wychowywaniu dzieci", Leonard Bruni, autor „Rozprawy o studjach i naukach". W XV w. wybitny wpływ na wychowanie w duchu humanistycznym wywarli Erazm z Rotterdamu (zob.) Niederlandczyk z pochodzenia i Jan Ludwig Vives (zob.), Hiszpan.

Humbert Szczepan (1756—1827) Francuz osiadły w Polsce, przeznaczył cały swój majątek jako fundusz na bursy rzemieślnicze w Krakowie.

Humboldt Wilhelm (1767—1835) reformator szkolnictwa w Prusiech w duchu Pestalozziego, szkoły wyższe zaś w duchu neohumanizmu (zob.)

Hume Dawid (1711—1776) filozof szkocki, uważany za zwolennika kierunku sceptycznego w filozofji. Oddziałał swemi dziełami na późniejsze rozwinięcie pozytywizmu. Z dzieł jego znane jest w przekł. polskim Łukasiewicza i Twardowskiego: „Badania dotyczące rozumu ludzkiego".

Humfrey (Humphrey) **Wawrzyniec** (1527—1590) pedagog angielski, autor dzieła o wychowaniu szlachty.

Humor. U człowieka zdrowego, którego nic nie gnębi, nie truje, nie trapi, jest naturalnem zjawiskiem dyspozycja do śmiechu i bawienia

się niezwykłym wyglądem rzeczy, osób i sytuacyj. Ktoś jest nie w humorze znaczy tyle, co nie chce mu się śmiać. (Obszerniej u Wł. Witwickiego „Psychologja“ t. II).

Huxley Tomasz (1825--1895) przyrodnik angielski, przyjaciel Darwina. Jako członek pierwszej w Londynie rady szkolnej wywarł znaczny wpływ na organizację szkolnictwa angielskiego. Domagał się w licznych pismach zakładania ochron, wprowadzenia do szkół wychowania fizycznego, rysunków i muzyki.

Huyghens Chrystjan (1628-1695) astronom, matematyk i fizyk holenderski. Podał zasady rachunku prawdopodobieństwa, ulepszył lunety, pierwszy skonstruował zegar wahadłowy.

Hydraulika *gr.* mechanika praktyczna w zakresie wyzyskania siły wodnej.

Hydrografja *gr.* zbieranie i opracowywanie materjałów do nauki o żywiole wodnym, zwanej hydrologją.

Hydrotechnika *gr.* budownictwo wodne.

Hypostaza *gr.* wedle Arystotelesa byt przedmiotowy. Fechner przez h. rozumie przypisywanie pojęciu ogólnemu bytu rzeczywistego w dziedzinie doświadczenia.

I

I w logice znak symboliczny sądu kategorycznego szczegółowo twierdzącego; w matematyce oznacza wielkości urojone.

Iatrja *gr.* nauka lekarska.

Ichtjologja *gr.* nauka o rybach.

Ickelsamer Walenty (1500-1541) pedagog niemiecki. Zwalczał zaniedbywanie w owych czasach języka ojczystego. W nauce czytania był inicjatorem metody głoskowej. Był autorem gramatyki języka niemieckiego (wyd. 1537).

Ictus *l.* uderzenie, nacisk, akcent,

Idea *gr.* (eidos = kształt, postać) w platońskiem rozumieniu jest to przedmiot niepostrzegalny zmysłowo, dający się umysłowo uprzytomnić, niezmienny, niezależny od zmian przedmiotów zmysłowo spostrzegalnych, które biorą w nim udział. W czasach nowożytnych (od Locke'a) przez ideę rozumieją, stosownie do użytku, poszczególny jakikolwiek element treści wyobrażenia lub układ takich elementów np. barwy, wchodzące w skład naszych wzrokowych obrazów wewnętrznych, brzmienia, składające się na treść naszych przeżyć słuchowych itp. Potocznie idea znaczy tyle, co jakieś hasło (np. idea polityczna), pomysł itp.

Idealista w fil. wyznawca idealizmu (zob.); potocznie: człowiek, który dąży do celów wyższych, choćby były nieosiągalne; stąd określa się go jako człowieka niepraktycznego.

Idealizm *gr.* kierunek filozoficzny, wedle którego istota bytu jest natury duchowej. Zwolennikiem tego kierunku w starożytności był Plato. W czasach nowożytnych różne były poglądy na idealizm. Leibnitz twierdził, że świat składa się z istot duchowych t. zw. monad, z których każda śni o pozostałych zgodnie z niemi wszystkiemi. Wedle Berkeley'a świat istnieje tylko przez twórczy akt umysłów i wyobrażeń tych umysłów. Prawdziwemi są tylko natchnione przez najwyższy umysł tj. Boga.

Kant był twórcą *idealizmu krytycznego:* umysł nadaje poznaniu formę a treść jego powstaje z wrażeń zmysłowych. Hegel utrzymywał, że świat jest logicznie skonstruowanym snem jaźni *(panlogizm)*. Schopenhauer twierdził: „Świat jest

wolą *(i. woluntarystyczny)*. Przedstawicielami idealizmu w Polsce byli Hoene-Wroński (zob.), J. Gołuchowski, B. Trentowski (zob.), K. Libelt (zob.), A. Cieszkowski (zob.).

I. etyczny, dążność do wyższych, szlachetnych celów;

I. estetyczny, dąży do doskonałości form w sztuce;

I. życiowy, polega na dążeniu do urzeczywistnienia ideałów.

Ideał *gr.* wyobrażenie najwyższej osiągalnej doskonałości w postępowaniu życiowem jednostek i grup; cel wartościowy, który osiągnąć pragniemy.

Lit.: Struve „Wstęp do krytycznej filozofji".

Ideał typu człowieka w pedagogice współczesnej:

a) *typ teoretyczny*, wykształcony na wzorach klasycznych, uczony i esteta o charakterze moralnym, silnej woli itd.

b) *typ praktyczny*, charakter moralny ma być zespołem dyspozycyj nie do samego tylko myślenia, ale nadewszystko do energicznego, twórczego działania; człowiek dzielny, przedsiębiorczy, twórczy, szlachetny, ofiarny, w razie potrzeby bohaterski, obywatel-patrjota pod każdym względem pożyteczny własnemu społeczeństwu i ludzkości.

Ideały wychowania są zm zależnie od różnych czynników w danej epoce. W starożytnej Sparcie ideałem była tężyzna fizyczna, w Atenach harmonijne kształcenie (kalokagathia) (zob.), w Rzymie „w zdrowem ciele zdrowy duch"; w średniowieczu doskonałość chrześcijańska. Słynny humanista J. Sturm (zob.) uważał za cel wychowania „pobożność rozumną i wymowną". Jezuici widzieli ideał w wyrobieniu charakteru religijno-moralnego. St. Konarski „Kształcenie młodzieży szlacheckiej na uczciwych i dzielnych obywateli ku chwale boskiej i chlubie i podporze ojczyzny". Kom. Ed. Nar.: „człowiek światły, któremu byłoby dobrze z ludźmi i ludziom z nim". (Zob. ideał typu człowieka w pedagogice współczesnej.)

Lit.: Czerwiński Sław. „O nowy ideał wychowawczy", Górzyński St. „O ideał wychowania społecznego młodego pokolenia", Karpowicz St. „Ideały i metody wych. współczesnego", Koniński K. „Szkoła na miarę", Kerschensteiner G. „Pojęcie szkoły pracy", Szczepanowski St. „Myśli o odrodzeniu narodowem", Dewey J. „Szkoła a społeczeństwo", Gentile G. „Reforma wychowania". (Zob. pedagogika, wychowanie.)

Idei asocjacja wyrażenie oznaczające kojarzenie przedstawień.

Identyczność *ł.* w logice pewnik A = A, każdy przedmiot jest równy sobie samemu. W filozofji: system *i*, wedle którego świat składa się z substancji a w niej duch i materja, myśl i przestrzeń, podmiot i przedmiot są tylko różnemi sposobami objawienia się tej samej istoty.

Identyczny *ł.* ten sam.

Ideokratyzm *gr.* doktryna, wedle której poglądy mają wartość jedynie wówczas, gdy opierają się na rozumie.

Ideologja *gr.* nauka o ideach, rozpowszechniona u myślicieli francuskich z końcem XVIII wieku. Potocznie: doktryna, wedle której formują się kierunki naukowe, artystyczne, polityczne itp.

Ideomotoryczne ruchy wedle W. B. Carpentiera, które ktoś wykonuje bez udziału woli, oparte tylko na wyobrażeniach spostrzegawczych np. ssanie u niemowląt (r. instynktowne), ziewanie (naśladowczo-mimowolne).

Idjo *gr.* własny, właściwy.

Idjograficzna nauka *(gr.* idion = to co swoiste) dąży do opisu poszczególnych przedmiotów i zdarzeń jednorazowych w przeciwień-

stwie do *nomotetycznych*, które są określone prawidłami obowiązującemi jednocześnie dla wielu zjawisk.

Idjosynkrazja *gr.* wrodzony wstręt do pewnych potraw, zapachów itp. lub upodobanie w tem, co jest normalnie uważane za niesmaczne lub wstrętne.

Idjotyzm *gr.* (idiotys = nieobeznany z czemś) inaczej *oligofrenja*, upośledzenie rozwoju umysłu. Stopnie:

a) *idiotismus*, zupełna tempota umysłu,

b) *imbecillitas*, głuptactwo przy znacznem otępieniu,

c) *debilitas mentalis*, ograniczenie umysłu o słabszem nasileniu tępoty.

Idjotyzm amaurotyczny spotykany w rodzinach żydowskich, połączony z zaćmą. Dziecko już w pierwszym roku życia objawia szybki zanik czynności psychicznych oraz ruchów i ślepnie. Choroba kończy się zwykle śmiercią do 2 lat.

Ignorancja *ł.* nieuctwo, brak wiedzy.

Ignorantyni bractwo, założone we Francji przez Baptiste de la Salle w r. 1680, zajmujące się bezpłatnem nauczaniem ludu.

Ignoratio elenchi w logice nieznajomość przedmiotu dowodzenia, błąd w dowodzeniu.

Igrzyska zawody publiczne w ćwiczeniach cielesnych u Greków (zob. Olimpjady). W średniowieczu turnieje (zob.). W czasach dzisiejszych zob. sport, gimnastyka, fizyczne wychowanie.

Lit.: Piasecki E.: „Dzieje wychowania fizycznego".

Ikert Bronisław (ur. 1881) pedagog pozn., autor elementarza „Oj dana".

Ikonografja (ikonologja) *gr.* dział historji sztuki, znawstwo obrazów, zwłaszcza starożytnych, umiejętność poznawania podobizn osób na zabytkach sztuki, monetach itp.

Ikosaedr *gr.* dwudziestościenna bryła geometryczna o ścianach trójkątnych.

Ikositetraedr *gr.* bryła geom. o 24 ścianach trapezowych.

Iliński Jan Stanisław (1795-1860) kompozytor polski, wydał szereg utworów muzycznych, utrzymywał w swoim majątku w Romanowie teatr.

Illegitimi thori *ł.* w metrykach: z nieprawego łoża.

Illogizm *gr.* w logice wniosek nielogiczny.

Ilnicka Marja (1825—1897) literatka polska, redaktorka czasopisma dla kobiet „Bluszcz". Wiersze i inne utwory pomieszczała w wydawnictwie „Zabawy przyjemne i pożyteczne". Wydała osobno dzieje Polski wierszem pt. „Skarbczyk".

Iloczyn logiczny zdań (sądów) jest wynikiem mnożenia sądów, czyli łączenia ich zapomocą *i* (*p* i *q*), przyczem *p q* oznaczają sądy. Iloczyn logiczny jest prawdą, jeśli obydwa sądy są prawdami, a fałszem, jeśli jeden z nich jest fałszywy.

Iloraz inteligencji. Diagnozę inteligencji oparł Stern (zob.) na stosunku, zachodzącym między wiekiem inteligencji a wiekiem życia. Formuła: *WI* : *WŻ* = *I. I.*

I. I. dziecka normalnego równa się jednostce; dziecko, rozwinięte ponad wiek, będzie miało *I. I.* większy; niedorozwinięty mniejszy od jednostki (ułamek). Rachunek na przykładzie:

WŻ = 9 lat 5 mies. = 113 mies.
WI = 10 „ 2 „ = 122 „
WI 122 : *WŻ* 113 = 1,08

Dla uniknięcia ułamka mnożymy iloraz przez 100 i otrzymujemy 108. (Inteligencja normalna z pewnym naddatkiem.)

Według Termana (zob.) *I. I.* powyżej 140 oznacza jednostkę niemal genjalną,
od 120 do 140 wybitną inteligencję,
„ 110 „ 120 wyższą „
„ 90 „ 110 normalną „
„ 80 „ 90 ociężałość umysłową,
„ 70 „ 80 linję graniczną upośledzenia umysłowego.

poniżej 70 istotne upośledzenie umysłowe.

Ilorazy poniżej 60 cechują jednostki anormalne (matołectwo, idjotyzm itp.).

Ilustrowanie bajek, powiastek przez dzieci w czasie nauki szkolnej, lub jako wypracowanie domowe przyczynia się w dużym stopniu do kształcenia wyobraźni i jest miłem dla dzieci urozmaiceniem pracy. Szczegóły w podręcznikach metodycznych (zob. metodyka).

Iluzja *l.* złudzenie zmysłowe, powstające z powodu błędnego pojmowania przedmiotu lub zjawiska (np. pień drzewa weźmie ktoś za postać ludzką). Należy ją odróżnić od halucynacji (zob.).

Iluzjonizm *l.* teorja, wedle której wszystko, co poznajemy zmysłami, istnieje tylko w naszej wyobraźni.

Imaginacja *l.* wyobraźnia, fantazja, przewidzenie.

Imago czasopismo, założone w r. 1912 w Wiedniu przez Freuda (zob.), zajmujące się psychoanalizą.

Imbroglio *wł.* w muz. łączenie tematów o różnych taktach.

Imieniny. Zachował się oddawna zwyczaj urządzania przez młodzież i grono obchodu imienin dyrektora szkoły (nabożeństwo, składanie życzeń, produkcje artystyczne, deklamacje). Uroczystości takie mają duże walory wychowawcze, nie powinny jednak być połączone z wydatkami na upominki, kwiaty itd. Również młodzież urządza uroczystości w dniu imienin swego wychowawcy w obrębie własnej klasy, zazwyczaj skromnie, ale niemniej serdecznie. Zwyczaj także dobry, byle bez kosztów.

Imiesłów forma, urobiona z czasownika; rozróżniamy imiesłowy przymiotnikowe (piszący, poległy, kryty, znany) i przysłówkowe (robiąc, napisawszy).

Immanencja *l.* pozostawanie w obrębie doświadczenia, bytowanie czegoś w czemś, coś wyobrażonego, treść świadomości, w przeciwstawieniu do *transcendentnego*, istniejącego poza świadomością.

Immanentna filozofja, wedle której przedmiot jest związany nierozłącznie z podmiotem.

Immaterjalizm *l.* pogląd, który upatruje byt świata nie w materji.

Immoralizm *l.* w fil. ocenianie działań i zdarzeń bez uwzględniania zasad moralnych.

Immunizacja *l.* uodpornianie, odporność.

Imperatyw *l.* nakaz, wynikający z prawa moralnego w myśl zasady Kanta: „Postępuj tak, aby zasada twego postępowania mogła być jednocześnie zasadą prawodawstwa powszechnego".

Imperioso *wł.* w muz. rozkazująco.

Imperjalizm *l.* dążność jakiegoś państwa do opanowania obcych terytorjów, polityka ekspansywna, zdobywcza.

Impetyk człowiek gwałtowny, skłonny do wybuchów.

Impetuoso *wł.* w muz. gwałtownie, z rozmachem.

Implikacja *l.* (implico = wplątuję) w logice stosunek między wnioskami taki, że jeden zawiera się w drugim.

Impresjonizm *l.* pierwotnie kierunek w malarstwie, termin jednak w ostatnich czasach rozszerzony i na literaturę.

Improwizacja *l.* umiejętność tworzenia czegoś od ręki. Lekcja szkolna bez przygotowania, udać się może tylko wypraktykowanym i zdolnym rutynistom i to niezawsze.

Impuls *l.* popęd do działania, wrodzona skłonność do dążenia w kierunku pewnego celu w pewnych

sytuacjach (chęć uniknięcia niebezpieczeństwa, usunięcie przeszkody itp.) (Zob. odruch.) Wywołują go wszelkie spostrzeżenia, które zdają się osobnikowi uprzytomniać jedną z takich sytuacyj, a może on dążyć do owego celu zapomocą jakiegokolwiek sposobu, którego nauczył się używać. Miernik impulsu zob. „Psychotechnika". — Lit.: Saxby: „Kształcenie postępowania".

Incalzando *wł.* w muz. wnikliwie, zaczepnie.

Indeterminizm *l.* pogląd filoz. na wolę ludzką, wedle którego może ona być niezależna od przyczyn wewnętrznych lub zewnętrznych.

Indifferente *wł.* w muz. obojętnie.

Indoeuropejskie języki pokrewne, wywodzące się od wspólnego ongiś, nieznanego bliżej języka praindyjskiego; dzielą się na następujące grupy: indyjska, irańska, grecka, albańska, italska, celtycka, germańska, bałtycko-słowiańska, armeńska, tocharska.

J

Jabczyński Jan Nepomucen ks. (1799—1869) historyk, autor licznych prac z zakresu dziejów kościoła i prawa kościelnego w Polsce.

Jabłczyński Kazimierz (ur. 1869) prof. chemji Uniw. Warszawskiego, prace naukowe z zakresu chemji.

Jabłonowska z Sapiehów Anna (1727—1806) wojewodzina bracławska, organizatorka oświaty ludowej na obszarze olbrzymich swoich majętności na kresach wschodnich.

Jabłonowski Jan (1669—1731) wojewoda ruski, na starość poświęcił się piśmiennictwu. M. i. tłumaczył wierszem słynną książeczkę Fenelon'a (zob.) pt. „Historja Telemaka", wyd. w Sandomierzu 1726 r.

Jabłonowski Aleksander Walerjan (1829—1913) historyk, jeden z organizatorów Warszawskiego Towarzystwa Naukowego. Z licznych prac historycznych, dotyczących dziejów południowo-wschodnich ziem polskich, zainteresować może nauczyciela „Akademja Kijowsko-Mohilańska".

Jabłonowskich Towarzystwo założone w Lipsku przez Józefa Aleks. Jabłonowskiego w r. 1768; miało na celu pracę nad dziejami Polski i Słowiańszczyzny. W połowie XIX w. zmieniło swój program i dziś niema nic wspólnego z ideą założyciela.

Jachimecki Zdzisław (ur. 1882) prof. Uniw. Jagiell., muzykolog i kompozytor polski. Z dzieł: „Muzyka na dworze Wł. Jagiełły", „Historja muzyki polskiej", monografje: „Chopin", „Mozart", „Haydn", „Moniuszko" i i.

Jachowicz Stanisław (1796—1857) pedagog, którego trafnie nazywają Pestalozzim polskim, opiekun sierot i dzieci opuszczonych. Obok Klementyny z Tańskich Hoffmanowej był twórcą literatury dziecięcej polskiej, wydawał jedyne do dnia dzisiejszego pismo codzienne pt. „Dziennik dla dzieci". Wydał: „Bajki i powieści", „Rozmowy mamy z Józią", „Pamiątka dla Eryczka", „Nowe powiastki i bajki", „Książka dla rzemieślników". „Rozrywki dla młodzieży rzemieślniczej", „Śpiewy dla dzieci" z muzyką Moniuszki, Chopina, Dobrzyńskiego i i.

W wierszach i powiastkach J. występuje zwykle w sposób wybitny nauka moralna; nic dziwnego, gdyż prace jego były przeznaczone przedewszystkiem dla dzieci gminu, nieokrzesanych, niewychowanych odpowiednio. Mimo dzisiejszych haseł, rugujących przejaskrawione pierwiastki moralizatorskie, utwory J. proste, nacechowane serdeczną miłością Boga i bliźnich, nie straciły swej wartości wychowawczej.

Lit.: Majchrowicz Fr.: „St. Jachowicz", Dygasiński: „Bajka" w „Encykl. Wychowawczej." Obszerniejsze szczegóły: Króliński K.: „Historja literatury dziecięcej".

Jackowski Maksymiljan (1816—1905) ekonomista polski, twórca kółek rolniczych w Wielkopolsce.

Jacobi Fryderyk Henryk (1743—1819) filozof niemiecki, „poganin przez rozum, chrześcijanin przez uczucie". Według niego każda spekulatywna filozofja musi prowadzić do panteizmu, do świata jako całości, a nie do Boga, pozostającego poza tym światem. Do rzeczy samej w sobie i wogóle do wszystkiego, co jest ponadzmysłowe, prowadzi tylko bezpośrednie przekonanie o jego istnieniu, wiara, światło serca, które gaśnie z chwilą, kiedy ma być objęte przez rozum. Pisma zbiorowe J. wyszły w 6 tomach.

Jacotot Józef (1770—1841) nauczyciel logiki, języków starożytnych, wynalazca metody nauczania, wedle której każdy człowiek jest uzdolniony do pracy umysłowej i należy go kształcić. Maksymę: „Umiej jedną rzecz dobrze i odnoś do niej wszystko inne", zawierającą zasadę koncentracji (zob.) i ciągłości nauki, uzasadnia J., wykazując związki, jakie zachodzą między poszczególnemi przedmiotami nauczania. Metoda J. opierała się na trzech punktach: a) uczenie się dokładne napamięć tekstu, b) uświadamianie sobie treści i c) synteza. Był przeciwnikiem werbalizmu w nauczaniu gramatyki i wprowadzał utwór literacki do analizy treściowej i gramatycznej.

Jadassohn Salomon (1831-1902) niemiecki kompozytor i teoretyk muzyki, autor wielu podręczników harmonji, kontrapunktu, fugi itd. Wykształcił bardzo wielu muzyków, do których należy i nasz St. Niewiadomski (zob.).

Jaensch Eryk (ur. 1883) psycholog niemiecki, specjalista w badaniu zjawisk ejdetycznych (zob. ejdetyzm). Dzieła: Über den Aufbau der Wahrnehmungswelt und ihre Struktur im Jugendalter", „Die Eidetik und die typologische Forschungsmethode".

Jagić Watrosław (1838–1923) slawista chorwacki. Z licznych prac wymieniamy: „Dzieje filologji słowiańskiej".

Jaglica (trachoma) zapalenie egipskie spojówek, choroba zakaźna, może doprowadzić do ślepoty. Warto przeczytać broszurę Wydawnictwa Służby Zdrowia: „Jaglica i jej zwalczanie", oraz broszury: Lauber J.: „Jaglica a zdolność do pracy", Matinband M.: „W sprawie rozpowszechnienia jaglicy wśród młodzieży szkół powszech. na Nowem Bródnie". Mikulińska J.: „Zwalczanie jaglicy we Lwowie", Seidler-Dowbuszowa M.: „Przyczynek do statystyki jaglicy".

W Warszawie wychodzi czasopismo, poświęcone wyłącznie tej niebezpiecznej i zaraźliwej chorobie, pt. „Przegląd Trachomatologji".

Jagodziński Teofil ks. (1833—1907) pedagog polski i pisarz kościelny, dyr. Zakładu Głuchoniemych w Warszawie, autor „Książki do nabożeństwa dla głuchoniemych".

Jahn Ludwik (1778—1852) twórca niemieckiego systemu gimnastyki, opartej na ćwiczeniach na przyrządach (rek, trapez, koń).

Jakimowicz Roman (ur. 1889) współczesny archeolog polski. Z prac wymieniamy: „Ochrona zabytków przedhistorycznych", „Muzea regjonalne, ich cele i zadania".

Jakowicki Ignacy (1797—1847) prof. Uniw. Wileńskiego. Dzieła geognostyczne o Polsce i z zakresu mineralogji.

Jakubowski Adam ks. pijar (1801 do 1882). Wydał: „O sposobie rozszerzania oświaty między ludem", „O wadach w wychowaniu publicznem i domowem i o zmianach pożądanych w tym względzie".

Jakubski Antoni (ur. 1885) prof. uniw. w Poznaniu, zoolog i podróżnik. Autor: „W krainach słońca“, „Z tajników życia”, „Rys biologji polskiego morza”.

Jamb *gr.* stopa wierszowa, składająca się w językach nowożytnych z pierwszej głoski nieakcentowanej i drugiej akcentowanej (zob. stopy).

Jamboree *ang.* międzynarodowy zjazd harcerstwa.

James William (1842—1910) filozof i psycholog ameryk., twórca systemu tzw. pragmatyzmu (zob.) Znakomite są jego analizy uczuć, wzruszeń, odczuwania wysiłku, teorje o uwadze, woli, instynkcie itd. Poglądy: Nie możemy dociec tajemnicy powstania, istnienia i przeznaczenia świata i ludzkości, ale można wierzyć w doktryny zwłaszcza takie, które budzą nadzieje wiecznego życia i szczęścia poza grobem. W języku polskim mamy następujące jego dzieła: „Nałóg” (rozdział z dzieła: „Zasady psychologji”), „W obronie wiary”, „Czy warto żyć“, „Pogadanki psychologiczne“, „Doświadczenia religijne” i i. Lit.: Th. Flournoy: „Filozofja W. James’a“.

Jan Damasceński († 750 r.) św., ostatni z ojców kościoła. Dzieło: „Zródło poznania“, którego III-cia część jest próbą systematycznej dogmatyki.

Jan z Efezu (505—585), autor „Historji kościoła“ i „Żywotów wschodnich świętych“.

Jan z Głogowa najwybitniejszy przedstawiciel scholastycyzmu Akademji Krakowskiej (prof. od 1468—1507). Dzieła łacińskie o dialektyce, astrologji i i.

Jan z Łańcuta (żył na przełomie XV i XVI w.) prof. Akademji Krakowskiej, autor pierwszego w Polsce podręcznika matematyki (wyd. 1513 r.).

Jan z Stobnicy († ok. 1530) geograf i filozof, prof. Akademji Krakowskiej i rektor Kolegjum Lubrańskiego. W r. 1512 wydał dzieło (przeróbkę Waldseemüllera) „Introductio in Ptolomei Cosmographiam“, w którem po raz pierwszy w literaturze naszej ukazała się wzmianka o Ameryce.

Janczewski Edward (1848—1918) botanik i anatom polski, prof. Un. Jagiell. Zajmował się również badaniami naukowemi w dziedzinie ogrodnictwa.

Janet Paweł (1823—1899) filozof francuski, spirytualista, zwolennik Cousina, przeciwnik naturalizmu. Z prac: „Principes de métaphysique et de psychologie”.

Janet Piotr (ur. 1859) psycholog francuski, autor prac: „L’automatisme psychologique“, „Les obsessions et la psychosthenie”.

Janicki Konstanty (ur. 1876) prof. Uniw. Warsz., zoolog, autor specjalnych prac naukowych o pasorzytach i istotach jednokomórkowych.

Janik Michał (ur. 1874) literat i pedagog polski o bardzo śmiałych poglądach na szkolnictwo.

Oprócz licznych prac z dziedziny krytyki literackiej wydał „Dzieje szkolnictwa polskiego”.

Janiszewski Zygmunt (1888 — 1920) prof. uniw., matematyk, autor cennych prac z dziedziny topologji.

Jankowski Józef (ur. 1865) pisarz, propagator poglądów filozofji Hoene-Wrońskiego.

Janocki Jan Daniel (1720—1786) pochodzenia niemieckiego, pierwszy bibljograf polski.

Janota Eugenjusz ks. (1823-1878) pedagog i etnograf polski, prof. Un. Jana Kaz. Prace krajoznawcze, dotycz. okolic ywca, Tatr itd.

Janowski Aleksander (ur. 1870) jeden z głównych pionierów krajoznawstwa polskiego, świetny pisarz dla dzieci i młodzieży. Prace z tej dziedziny: „Duch Warszawy“, „Nasz plac“, „Pogadanki krajoznawcze”,

„Samolotem nad Polską", „Jędrek Mędrek w Honolulu", „Marysia w Japonji", „Maciuś Pędrak wśr. Indjan".

Jansen Kornel (1585—1638) reformator religijny i twórca kierunku, zw. jansenizmem (zob.).

Jansenizm, kierunek teologiczny, oparty na nauce św. Augustyna i kalwinizmie. Zwolennicy tego kierunku, potępieni przez papieża, schronili się w Port Royal. Zwalczali oni głównie jezuitów, którym zarzucali zbyteczny formalizm i osłabienie wiary wśród wiernych. Uczyli chłopców w małych grupkach, opierając nauczanie na najnowszych zdobyczach filozoficznych, zwłaszcza na Kartezjuszu. Twierdzili, że naukę należy rozpocząć od tego, co dziecku jest znane i to w języku ojczystym. Stosowali metodę poglądową. Przy nauczaniu początkowem stosowali sylabizowanie głosowe (słynna metoda Port Royal'u, twórcą jej był Błażej Pascal.) Janseniści nie stosowali kar cielesnych i jezuickiej emulacji, roztaczali natomiast nad młodzieżą przesadny nadzór.

Janusz Bohdan współcz. archeolog polski. Autor prac: „Typy etniczne i kulturalne w prahistorji Galicji Wschodniej", „Kultura przedhistoryczna Podola galicyjskiego", „Zabytki hist. w Galicji Wsch." i i.

Jarecki Henryk (1846—1918) kompozytor polski i pedagog.

Jarecki Kazimierz (ur. 1878) romanista, autor prac: „O bajkach La Fontaine'a", „O filologji i nauce filologji" i i.

Jarkowski Stanisław (ur. 1882) historyk prasy polskiej.

Jarochowski Kazimierz (1829—1888) historyk polski, autor prac: „Dzieje panowania Augusta II", „Wielkopolska w czasie wojny szwedzkiej", „Literatura poznańska w pierwszej połowie XIX w." i i.

Jarocki Feliks (1790—1869) zoolog polski. Dzieła: „Zoologja czyli zwierzętopismo ogólne" i i.

Jarra Eugenjusz (ur. 1882) prawnik. Z prac: „Idea państwa u Platona i jej dzieje", „Historja filozofji prawa" i i.

Jasełka, resztki dawnych misterjów, utwory sceniczne, grywane najczęściej przez młodzież szkolną. Najlepszem literackiem opracowaniem są jasełka: L. Rydla „Betlejem polskie", dla młodzieży „Jasełka" Konopnickiej, „Jasełka" Szalay-Groele, „Historyczne jasełka polskie" ks. Łukaszkiewicza, „Jasełka" ks. J. N., „Szopka" Or-Ota i w. i.

Jasnopolańska szkoła, założona przez Lwa Tołstoja (zob.) w majątku Jasnaja Polana, gub. tulska. Założyciel kierował się zasadami Rousseau'a, wprowadził w niej nieograniczoną wolność, która wyrodziła się wkrótce w samowolę i eksperyment w zupełności się nie udał.

Jastrzębowski Wojciech (1799—1882) przyrodnik polski, prof. w Instytucie Gospodarstwa Wiejsk. w Marymoncie. Prace: „Kompas polski", „Historja naturalna zastosowana do potrzeb życia praktycznego" i i.

Jaworski Władysław Leopold (ur. 1865) prawnik, jeden z najwnikliwszych umysłów, oparty na głębokiej wiedzy filozoficznej, politycznej i prawniczej, autor licznych prac z zakresu prawa.

Jaxa Bykowski Ludwik (ur. 1881) prof. uniw. w Poznaniu. Jeden z pierwszych propagatorów pedagogiki eksperymentalnej, autor rozlicznych artykułów pedagogicznych w czasopismach pedag. polskich. Prace o wybitnej wartości: „Wskazówki metodyczne do zajęć praktycznych z dziedziny psychologji", „Podręcznik do zajęć praktycznych z dziedziny psychologji", „Zasady pedagogiki doświadczalnej ze szczególnem uwzględnieniem szkoły polskiej", „Przewodnik do ćwiczeń fizjologicznych w zakresie szkoły średniej", „Kształcenie charakteru", „Badania eksperymentalne nad zna-

czeniem współzawodnictwa", „O godność stanu nauczycielskiego", „Wycieczki szkolne" i i.

Jaźń, termin, wprowadzony przez Trentowskiego (zob.) na oznaczenie ciała i duszy, względnie własnego *ja*. Używamy go w psychologji (świadomość własnego *ja*), w metafizyce rozumiemy przez j. naszą duszę jako substancję duchową, w teorjopoznawczem: całość przeżyć myślącego osobnika.

Lit.: Górecki J. „Swiadomość jaźni", Witwicki W. „Psychologja".

Jąkanie, wada, polegająca na skurczach ciągłych lub przerywanych w narządach mowy. Napady bywają wywoływane przez wzruszenia, wysiłki fizyczne i psychiczne itp. Przyczyny: łatwa pobudliwość nerwowa, choroby przebyte, zwężenia przewodów nosowych, polipy, choroby mózgu itp. Wśród jąkałów nieletnich znajduje się $^2/_3$ chłopców a $^1/_3$ dziewczat, a więc większość chłopców. Leczenie polega na usunięciu przeszkód w narządach mowy, przez gimnastykę tych narządów itp. Lit.: Ołtuszewski „Niemota, bełkotanie, mowa nosowa, jąkanie".

Jednostka metodyczna w dydaktyce, opiera się na t. zw. stopniach formalnych (zob. formalne stopnie Herbarta, Deweya, Nawroczyńskiego). Przeczytać rozdział IX „Tok nauczania" w znakomitej pracy B. Nawroczyńskiego „Zasady nauczania", wyd. Książnicy-Atlasu.

Jednostki miar. Główny Urząd Miar w Warszawie wydał „Tablice legalnych jednostek miar". W myśl postanowień dekretu o miarach z dnia 8 II 1919, art. 8, obowiązują ściśle w całem państwie ustalone przez fachową Komisję Polskiego Komitetu Normalizacyjnego terminy. (Okólnik Min. W. R. i O. P. z 1 XII 1932, podany w *Przyjacielu Szkoły* Nr. 3/1933.)

Jedwabnictwo, przemysł jedwabniczy. rozpowszechniony ogromnie w Chinach, Japonji i innych krajach azjatyckich, również w Europie, m. i. we Włoszech i Francji. Współczesna produkcja jedwabiu na całym świecie wynosi około 50 milj. kg. Hodowla jedwabnika może się rozpowszechnić i u nas. Istnieje pod Warszawą, w Milanówku, „Centralna Stacja Doświadczalna", która chętnie udzieli wskazówek i porad w sprawie sadzenia drzew morwowych i hodowli jedwabnika. Sprawa hodowli j. powinna zainteresować przedewszystkiem nauczycielstwo szkół powsz. po wsiach.

Lit.: Czyżowski St. „Anatomja gąsienicy jedwabnika morwowego", Witaczek H. i Witaczkówna St. „O hodowli jedwabników". Zamówić można we wspomnianej stacji w Milanówku.

Jedynak. Rodzice, mający tylko jedno dziecko, koncentrują na niem całą swą miłość rodzicielską i zbyt często popadają w przesadę, rozpieszczają je zbytnio, nie troszcząc się o to, że takie wychuchanie, wydelikacenie, rozpieszczenie nie zahartuje go, nie przysposobi do twardego życia (małpia miłość). Typy jedynaków znajdujemy we wielu powieściach, zna je najlepiej każdy nauczyciel-wychowawca i ma wiele kłopotu z wychowaniem rozkapryszonych „maminych synków".

Doradzamy przeczytać: Sniehota Fr. „Charakter i typy jedynaków".

Jenajski plan jest typem nowej szkoły w Jenie (Niemcy). Twórcą jego właściwym jest Piotr Petersen, prof. pedagogiki w uniw. jenajskim, a terenem realizacyjnym „Uniwers. Szkoła Cwiczeń" w Jenie. Szkoła ta z początku służyła jako teren ćwiczeń dla kandydatów nauczycielskich, później jako laboratorjum pedagogiczne i wreszcie jako zakład eksperymentalny, w którym Petersen chce ustalić wzorowy typ nowej wiejskiej szkoły ludowej 1-, 2- i 3-klasowej.

Petersen twierdzi, że szkoła ludowa jako teren pracy szkolnej i wspólnoty życia z wyzwoleniem i

uduchowieniem niedojrzałego jeszcze dziecka (7—14 lat) powinna być tak zorganizowana, by siła twórcza, właściwa każdej jednostce, mogła się w niej ujawnić w sposób wolny i wszechstronny i stężać się w postaci człowieka znającego i odczuwającego swą współczesność. Wychowanek, żyjąc w ścisłem i ciągłem powiązaniu ze wspólnotą, musi indywidualną swą wartość i osobiste życie przeżywać i oceniać jako służbę dla „wspólnoty" swego ludu, a przez nią całej ludzkości. Cel ten ujawnia się wybitnie w planie jenajskim. Metody polegają na t. zw. nauce zespołowej (zob.). Nauczanie grupowe i jednostkowe, oparte na samodzielności uczniów.

Lit.: Mirski J. „Plan jenajski jako szkoła wspólnoty".

Jerusalem Wilhelm (1854—1923) pedagog austrjacki, autor dzieł: „Zur Reform des Unterrichts in d. phil. Propädeutik", „Lehrbuch der empirischen Psychologie", „Einführung in die Soziologie". W jęz. pol. znany jest przekład Dicksteinówny „Wstęp do filozofji".

Jeruzalem Jan (1709—1789) założyciel „Collegium Carolinum" w Brunświku (1745), które przygotowywało absolwentów gimnazjalnych do studjów uniwersyteckich. Od r. 1862 zamieniono je na wyższą szkołę techniczną.

Jeske August (1836—1875) pedagog polski, propagator metody indukcyjno-poglądowej. Założył wydawnictwo w Warszawie „Augusta Jeskego systematyczny kurs nauk, przeznaczony do pomocy w wychowaniu domowem dzieci od lat 3 do 15".

Prace: „Pedagogika", „Świat i dzieci, czyli nauka o rzeczach", „A B C, czyli nauka czytania i pisania metodą poglądową".

Jezierski Edmund współczesny pisarz polski dla młodzieży. Publikacje z tej dziedziny: „Od Raszyna do Krakowa", „Napoleon zdobywca świata", „Potomek hetmański", „Ojczyzna", „Serce Polski" i i.

Jezierski Feliks (1817—1901) pedagog, filozof, zwolennik Hegla, autor wielu prac, m. i. „Nauczyciel ze stanowiska moralnego i naukowego". Poglądy: Jeśli jednostka chce dobrze spełnić swe zadanie, musi podporządkować się ogółowi. Wszechstronny rozwój umysłu może dać tylko wychowanie publiczne, bo wówczas jednostka uczy się żyć życiem ogółu. Nauki rozumowe kształcą syntetycznie umysł. Umiejętne wysławianie się, polegające na ścisłości w myśleniu, budowie stylu i poprawności jest najwyższem uzdolnieniem ducha.

Jezierski Franciszek ks. (1740—1791) wybitny współpracownik Kom. Ed. Narod. i najbliższy współpracownik Kołłątaja.

Jezierski Wacław (1868—1928) pedagog, przyrodnik i geograf, autor podręcznika „Zarys geografji ziem polskich".

Jezuici. Zakon j. założony został przez św. Ignacego Loyolę, zatwierdzony przez papieża w roku 1540. Zadaniem jego była walka z reformacją, prowadzona zapomocą szkół, zakładanych w celu wychowania dobrych katolików. System ich naukowo-wychowawczy zawarty został w kodeksie „Ratio studiorom", wyd. w Neapolu w r. 1599 i obowiązującym bezwzględnie we wszystkich krajach. Wszystkie szkoły podlegały generałowi zakonu w Rzymie. Generał mianował prowincjałów dla poszczególnych prowincyj. Kierownikiem zakładu wychowawczego, zw. kolegjum, był mianowany przez prowincjała rektor, mający do pomocy prefektów. Kolegja dzieliły się na wyższe, średnie i niższe. Językiem wykładowym była łacina. Kolegja miały niezależność akademicką i wraz z bursami, sodalicjami i uroczystościami szkolnemi tworzyły swój własny, zamknięty świat. Nauka była bezpłatna.

Do nauki gramatyki był używany podręcznik Alwara, z którego uczniowie uczyli się reguł napamięć. Stosowano często ćwiczenia pisemne. W przepytywaniu nauczyciel często posługiwał się zdolniejszymi uczniami t. zw. dekurjonami. Stosowano zasadę współzawodnictwa (emulacja) nietylko w nauce ale i w pobożności. Szkoła jezuicka w porównaniu ze średniowieczną była do pewnego stopnia postępowa.

Do Polski sprowadził jezuitów kardynał Hozjusz w r. 1565 w celu obrony wiary przed protestantyzmem. W w. XVIII jezuici posiadali w Polsce 51 kolegjów, 18 rezydencyj, 60 domów i stacyj misyjnych, 66 szkół, 15 konwiktów, 2 seminarja duchowne, 2 akademje. Zakon zniesiony został przez papieża w roku 1773, a majątek jego przeszedł na własność Kom. Ed. Narodowej.

Jędrzejewicz Jan (1835 — 1887) lekarz i astronom, założyciel obserwatorjum w Płońsku, przeniesionego później do Warszawy.

Język u człowieka, narząd, mięsień w jamie ustnej (zob. narządy mowy).

Język (mowa) sposób porozumiewania się ludzi między sobą, obejmujący całokształt wyrazów i form, względnie zbiór wyobrażeń, jest wyrazem myśli, ujętych w formę zewnętrzną a) akustyczną (mówienie), b) graficzną (zapomocą znaków konwencjonalnych: obrazy, litery i wyrazy itp.), c) ruchową (mimika, gesty itp.).

Język literacki rozwija się z jęz. codziennego, potocznego, posługują się nim warstwy wykształcone oraz pisarze, nazywamy go też z tego powodu językiem książkowym.

Język literacki, konserwowany i uszlachetniony przez pisarzy-stylistów, jest ogólną własnością narodu, stanowiącą jego nieoceniony skarb.

Wytworność jęz. lit. zależy od inteligencji, wykształcenia i talentu osoby, która się nim posługuje, a nawet język osób równych pod tym względem posiada charakterystyczne, swoiste cechy. (Wystarczy porównać naszych trzech wieszczów.) J. lit. bądź się ustawicznie rozwija i żyje, bądź z biegiem czasu obumiera, staje się jęz. martwym, jak np. greka lub łacina — istnieje tylko w książkach.

Język ludowy narzecze, gwara. W pewnych okolicach mowa posiada swoiste cechy lokalne w zakresie słownictwa, akcentu, składni itp. Cechy te odróżniają ją od innych i od języka literackiego. (Zob. gwara.)

Język polski pochodzi z pnia indoeuropejskiego (zob.) należy do grupy „satem", (w której pierwotne *k* zmieniło się na *s*) i do gałęzi słowiańsko-bałtyckiej.

Literatura: „Encyklopedja polska" tom II i III, „Język polski i jego historja", wyd. Akad. Umiejętności. Brückner A.: „Dzieje języka polskiego", „Walka o język", Rudnicki M.: „Z dziejów polskiej myśli językowej i wychowawczej", Zawiliński R.: „Nasz język ojczysty w przeszłości i teraźniejszości". (Zob. gramatyka, język polski w szkole, stylistyka, metodyka).

Język polski w nowych programach jest przedmiotem ogniskowym, na którym opiera się cała budowa nauki w szkole powszechnej.

Lit.: „Język polski (projekt)" wyd. Państw. Wyd. Książ. Szk., Drzewiecki K.: „Zarys metodyki j. pol.". Grabowicz H.: Wskazówki metodyczne do nauki j. polskiego", Sokołowski Fr.: „Język polski jako czynnik wychowawczy", Chodak E.: „Dydaktyka i metodyka języka polskiego", Biliński J.: „Ćwiczenia słownikowe w związku z wypracowaniami piśmiennemi", Letniowski P.: „Rozkład nowoprogramowy materjału naukowego na miesiące dla klas I i II", Linke K.: „Nauczanie łączne oraz nauczanie j. ojczystego w szkole powszechnej", Kotarbiński M.: „Organizacja pracy w kl. I na podsta-

wie nowych programów", Dańcewiczowa J.: „Jak realizować nowy program języka polskiego w szkole powszechnej". (Zob. gramatyka, metodyka, stylistyka, programy szkolne).

„Język Polski" organ Tow. Miłośników Języka Polskiego, wychodzi w 5 zeszytach rocznie i zawiera artykuły z zakresu języka polskiego najwybitniejszych specjalistów. Adres: Kraków, Sławkowska 17.

Języka filozofja zajmuje się zagadnieniami z dziedziny zjawisk językowych. Zapoczątkował ją W. Humboldt (zob.).

Języka fizjologja nauka o naturalnych zjawiskach, towarzyszących rozwojowi języka.

Języka psychologja zapoczątkowana przez Wundta (zob.), jest to nauka o poszczególnych zjawiskach, zachodzących przy funkcjach językowych (zob. wyobrażenia językowe i pozajęzykowe).

Języki aglutynacyjne, w których wyrazy niesamodzielne są jakby przylepione do innych wyrazów bez ścisłego związku, a tylko określają stosunki. Są to języki uralsko-ałtajskie (m. i. estoński, fiński, węgierski itp.).

Języki fleksyjne, w których wyrazy ulegają odmianom (deklinacja i konjugacja), należą tu jęz. indoeuropejskie i semickie.

Języki izolujące nie mają form deklinacyjnych i konjugacyjnych a tylko formy połączenia wyrazów w zdaniu. Należy tu przedewszystkiem język chiński.

Języki obce w nauce szkolnej były wprowadzone jeszcze w średniowieczu. W okresie humanizmu studjowano języki starożytne, martwe, grecki i łaciński. Przetrwały one w gimnazjach do czasów dzisiejszych. Język grecki obecnie został usunięty z programu naszych gimnazjów. Język łaciński pozostał w programie 4-klasowego gimnazjum jako przedmiot obowiązkowy. W kl. I w drugiem półroczu 5 godzin tygodniowo. Materjał: przyswojenie wiadomości o życiu Rzymian w ramach czytanek, opanowanie 300 wyrazów i zwrotów, umiejętność rozróżniania tematów i końcówek, biegłość w formowaniu przypadków i form czasownikowych, stopniowaniu przymiotników i przysłówków, deklinacja zaimków, liczebników do 20, analiza zdania pojedyńczego i rozwiniętego, sprawność w tłumaczeniu przerobionych ustępów łacińskich.

Lit.: Program 4-letn. gimnazj.: Pawlikowski J. „Jak uczyć języka łacińskiego w gimn.", Kobierzycki L. „O nauczaniu jęz. łacińskiego na stopniu najniższym", Kruczkiewicz Br. „Słownik łacińsko-polski". Spis dzieł, potrzebnych w bibljotece nauczyciela filologji klasycznej podano w „Bibljografji Pedagogicznej", rocz. V, zesz. IV.

Z powstaniem państw narodowościowych i rozkwitu komunikacji rozwija się coraz bardziej nauka języków obcych nowożytnych, z których najważniejsze są trzy:

1) Jęz. angielski, który powstał z połączenia dawnych dialektów anglosaskich z jęz. starofrancuskim i domieszką pierwiastków celtyckich. Rozpowszechniony jest w Anglji, w Ameryce środkowej i północnej oraz we wszystkich kolonjach angielskich.

Podręcznik: Benni T. „Ortofonja angielska". Kierst W. i Callier O. „Słowniczek polskiego i angielskiego języka".

2) Jęz. francuski. Przed wyprawami Cezara w I w. przed Chr. używane były w Galji różne dialekty celtyckie i akwitańskie. Od Cezara wprowadzono tu język łaciński. Obok łaciny klasycznej tworzył się język ludowy (język żołnierzy, kupców i niewolników). Z tej ludowej łaciny powstał język romański, sformowany ostatecznie w VII w., a około w. XI tworzył

dwa wielkie narzecza na północy i na południu. a te rozpadały się na drobniejsze dialekty. Jeden z tych dialektów północnych (używany na dworze królewskim) stał się w wieku XIII językiem ogólnonarodowym. Język francuski jest oficjalnym w stosunkach międzynarodowych (j. dyplomacji).

Lit.: Benni T. „Ortofonja francuska", Jarecki K. „Metodyczne ukształtowanie nauki jęz. francusk.“, Czerny Z. „Współczesna wymowa francuska", Ciesielska - Borkowska „Język francuski, zarys metodyczno-dydaktyczny“, Callier O. „Słownik podręczny francusko-polski i polsko-francuski".

3) Język niemiecki Pierwszą wzmiankę w źródłach łacińskich znajdujemy w w. VIII. Był to język gminu *(diutisc)*. W szkołach naszych uczymy się jęz. niemieckiego t. zw. „Hochdeutsch", książkowego albo literackiego. Dialekty: „Oberdeutsch“ (na południu Niemiec, Austrja, Szwajc.), „Mitteldeutsch“ (Niemcy środkowe), „Plattdeutsch" na północy.

Bibljografję dzieł podręcznych germanisty podano w „Bibljografji Pedag.“ rocznik V, zesz. II. Oprócz tego podajemy: Benni T. „Ortofonja niemiecka", Ippoldt J. „Dydaktyka j. niemieckiego“, Piątek J. „Jak uczyć j. niemieckiego w szk. pow.“, Jakóbiec J. „Przewodnik i wzory metodyczne do nauki jęz. niemieck.", Booch-Arkossy „Nowy dokładny słownik polsko-niemiecki i niemiecko-polski“.

Języki świata. Badania w dziedzinie językoznawstwa porównawczego ustaliły pewne grupy językowe stosownie do ich pokrewieństwa (zob. językoznawstwo).

1) Najbardziej rozwinięte i najlepiej zbadane są języki: indoeuropejskie, dzielące się na grupy. W Azji: indoirańskie (indyjski, sanskryt), irańskie (perski), armeńskie, greckie, albańskie. — W Europie: italo-celtyckie, z których italski dał język łaciński, a z niego wytworzyły się: włoski, hiszpański, portugalski, francuski, prowansalski, rumuński; celtyckie (galijski, brytyjski, gocki), (nowe: irlandzki, bretoński, walijski). Języki germańskie, dziś islandski, norweski, szwedzki, duński, niemiecki, holenderski, angielski; grupa bałtycko - słowiańska; należą tu litewski i łotewski, a słowiańskie: na północy i wschodzie: j. ruski, białoruski, rosyjski; na półn.-zach. czeski z morawskim i słowackim, połabski (czesko-łużycki) i polski; na połud.-wsch.: macedoński, bułgarski, serbsko - chorwacki, słoweński.

2) Jęz. uralsko-ałtajskie obejmują grupę ugro-fińskich: fińskie (laponski, mordwiński, czeremiski, permski, fiński), ugryjskich (wogulski, ostjacki. węgierski), dalej grupa jęz. samojedów i ałtajska (ta ostatnia obejmuje jęz. turko-tatarskie, mongolskie i tunguskie), grupy j. koreańskich i japońskich.

3) Jęz. kaukaskie stanowią kilka grup mało jeszcze zbadanych.

4) Jęz. semickie starsze rozpadają się na wsch.-semickie (akkadyjski, babiloński, asyryjski), południowe (sabejski, himjarycki) i pd.-zach. (etjopski, pn.-arabski). Młodsze obejmują: zach.-aramejski, kanaanejski, hebrajski, fenicki, punicki i średnio-sem.-arabski.

5) Jęz. afrykańskie składają się z grup: Khoin (Buszmenów i Hotentotów), Bantu (grupy: Teke, Ndoga i Shoto). Jęz. sudańskie: (grupy: Wule, Ngonke, Manfu, Kanuri).

6) Na Dalekim Wsch. jęz. paleazjatyckie (Czuczków, jukagirski, korjacki, itelmijski, Ainu, giljacki, drawidzki). Osobny, o skomplikowanej budowie, j. andamanezyjski (na wyspach Andamanach).

Bardzo rozpowszechnione są jęz. tybeto-chińskie, obejmujące języki jenisejsko-ostjackie, kotyckie, tybeto - himalajskie, asamskie; grupy

wsch. - chińsko - siamskie (chiński, Sihia, Lolo, Mozo, karenijski, Thai, anamicki, Muong.

Austroazjatyckie: Semang, Senoi, Khasi, Wa, Palong, Nikobar, Mon, Khmer, Munda, Czam.

Austronezyjskie dzielą się na indonezyjskie i j. Oceanji.

Papuaskie czyli amelanezyjskie na Nowej Gwinei i wyspach okolicznych.

Języki plemion tubylczych Australji obejmują dwie grupy: południowo-austr. i półn.-austr.

W Ameryce j. tubylcze indjańskie mało zbadane, rozklasyfikowano je ogółem na 123 rodzin.

W okolicach podbiegunowych j. eskimoski, na południu j. mieszk. ziemi ognistej.

Językoznawstwo systematyczne badanie naukowe zjawisk językowych i ustalanie pokrewieństwa drogą porównywania budowy i słownictwa danych języków. Twórcą tej nauki był Franciszek Bopp (1791—1867), autor wielu prac z tego zakresu.

• Lit.: Szober St.: „Zarys językoznawstwa ogólnego".

Jocher Adam (1791—1860) polski bibljograf, autor źródłowego dzieła „Obraz bibljograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce".

Jodl Fryderyk (1849—1914) filozof i psycholog niemiecki, przedstawiciel naturalistycznego monizmu. Dzieła: „Geschichte der Ethik in der neueren Philosophie", „Kritik des Idealismus" i i.

Joël Karol (ur. 1864) filozof niemiecki, zwolennik poglądów Bergsona. Dzieła: „Die philosophische Krisis der Gegenwart", „Geschichte der antiken Philosophie" i i.

Johannes Duns Scotus (ok. 1266—1308) scholastyk średniowieczny, franciszkanin, profesor w Oxfordzie, Paryżu i Kolonji. Reprezentował augustynizm franciszkański, a zwalczał tomistów.

Johannes Eriugena (810—877) filozof irlandzki, nauczyciel szkoły na dworze Karola Łysego. Główne jego dzieło: „De divisione naturae" (O podziale przyrody) zostało wyklęte i spalone.

Jońska szkoła filozoficzna, przed Sokratesem, reprezentowana przez Talesa, Anaksymandera i Anaksymenesa.

Jordan Henryk (1842—1907) prof. medycyny w Uniw. Jag. Pierwszy w Polsce dbał szczególniej o rozwój fizyczny młodzieży i założył w Krakowie park, przeznaczony na zabawy i ćwiczenia gimnastyczne młodzieży.

Jordanowskie parki na wzór krakowskiego zakładają różne instytucje i dziś jeszcze w różnych miastach.

Lit.: Piasecki E. „Dzieje wychowania fizycznego" oraz „Parki jordanowskie".

Joteyko Józefa (1866—1928) najwybitniejsza pracowniczka polska w dziedzinie psychologji i pedagogji. Przez 17 lat pracowała jako kierowniczka laboratorjum psychologicznego uniwersytetu w Brukseli. W r. 1917 i 18 wykładała w Sorbonnie paryskiej. W r. 1919 wróciła do Polski. Wykładała tu pedagogikę eksperymentalną w Inst. Pedagogicznym w Warszawie, następnie na Wolnej Wszechnicy. W r. 1926 została docentką Uniw. Warszawskiego na wydziale medycznym. Prace w jęz. polskim: „Poziom inteligencji uczniów gimnazjum niższego", „Metody i zakres powszechnego nauczania w Belgji", „Metoda testów umysłowych i jej wartość naukowa", „Znużenie jako środek obronny ustroju" i w. in. w języku francuskim. Była członkiem Komisji Pedagogicznej przy Min. W. R. i O. P. i współpracowała w tworzeniu programów szkoły polskiej, opartych na naukowych, psychologicznych podstawach. Była wreszcie inicjatorką powstania „Polskiego Archiwum Psychologji".

Joteyko Tadeusz (ur. 1872) kompozytor polski, utwory orkiestralne, fortepianowe itp. i opera „Zygmunt August“.

Jouffroy Teodor (1796—1842) filozof francuski, zwolennik uniezależnienia psychologji od metafizyki i fizjologji.

Józefczyk Andrzej (1816—1878) dyrektor semin. naucz., autor „Listów pedagogicznych brata do siostry”.

Jubiloso *wł.* w muz. radośnie.

Judaizm kierunek filozofji żydowskiej w I i II w. przed Chr. w duchu filozofji greckiej.

Jullien Marek Aureljusz (1775—1848) pracownik utworzonej przez konwent francuski Kom. Wyk. Ośw. Publicznego. Opracował „Ogólny szkic wychowania fizycznego, moralnego i umysłowego“. Opierał się na filozofji Locke'a, Condillac'a i Rousseau'a. Jego koncepcje wychowawcze popularyzował w Polsce J. K. Krzyżanowski (zob.).

Jundziłł Józef (1794—1887) przyrodnik, autor pracy: „Opisanie roślin w Litwie, na Wołyniu, Podolu i Ukrainie”.

Jundziłł Stanisław (1761—1847) autor „Botaniki stosowanej” i „Zoologji”.

Jung C. G. współczesny psycholog, docent psychjatrji w uniw. w Zurychu, psychoanalityk, autor kilku głośnych prac psychologicznych.

Junge Fryderyk (1832—1905) reformator nauczania przyrody żywej w Niemczech, które oparł na podstawie biologicznej; był przeciwnikiem systematyki w nauczaniu przyrody. Podstawowem pojęciem jego metodyki jest „Lebensgemeinschaft“, co oznacza ogół istot żyjących w pewnem środowisku (np. las, pole, rzeka), tworzących „zespoły życiowe“. Domagał się wprowadzenia ucznia w istotę przyrody.

Jurgielewicz Aleksander (1835—1896) nauczyciel ludowy, autor prac: „Organizacja najpierwszego nauczania”, „Wskazówki metodyczne do nauki początków języka ojczystego”.

Ponieważ przez niedopatrzenie opuszczono na str. 79 objaśnienia wyrazów, następujących alfabetycznie po **Indoeuropejskie języki,** przeto podajemy poniżej

dalszy ciąg słów, należących do litery

I

Indukcja *ł.* droga badań od szczegółów do ogółu, *Indukcyjna metoda*, stosowana głównie w naukach przyrodniczych, polega na obserwowaniu faktów, eksperymentowaniu, tłumaczeniu danych obserwacyjnych przez hipotezy, o zależnościach zdarzeń oraz o wysnuwaniu z tych hipotez wniosków o innych faktach (Bacon).

Stuart Mill sformułował 5 kanonów met. i. (kanon = prawidło, przepis): met. zgodności, m. różnicy, m. zmian towarzyszących, m. reszt, m. łączna zgodności i różnicy.

Indukcyjne choroby powstają na tle nerwowem, np. histerja masowa w szkołach żeńskich. Osobniki podatne na sugestję „zarażają się” od jednego chorego i następują ataki histeryczne t. zw. klasowe.

Indyferencja *ł.* obojętność w jakiejś akcji.

Indyferentyzm *ł.* w metafizyce przyjęcie niezależności woli od pobudek.

Indywidualizacja nauczania polega na dostosowaniu nauczania do indywidualności ucznia. Jest to możliwe tylko w nauczaniu jednostkowem (domowem), lecz nie zbiorowem, gdyż u dzieci zauważyć się dają znaczne różnice indywidualne. Niektóre z tych różnic dają się ująć ogólnie w typy, jak np. typ wzrokowców, słuchowców, ruchowców, lub w typy charakteru: (dziecko ambitne, bierne, naśladowcze, rozpieszczone itp.), wreszcie w typy usposobień czyli temperamenty (zob.). Nie dają się jednak ująć pod wspólny mianownik specjalne uzdolnienia. Organizowanie oddziałów wedle cech indywidualnych jest w praktyce bezcelowe, gdyż cechy te ulegają częstym zmianom w rozwoju jednostek, uzależnionym od różnych okoliczności. (Zob. korelacja, system mannheimski, przedmiotowy system nauczania; selekcja itp.)

Lit.: Koniński: „Szkoła na miarę". Parkhurst: „Wykształcenie według planu daltońskiego", Nawroczyński: „Zasady nauczania", „Uczeń i klasa".

Indywidualizm *i.* kierunek w etyce, wedle którego jednostka ma prawo starać się o pełny rozwój własnej osobowości, wykorzystując swoiste cechy psychiczne, uzdolnienia, warunki materjalne itp. w przeciwieństwie do tendencji, która na plan pierwszy wysuwa interes grupy społeczeństwa lub państwa.

Indywidualizm pedagogiczny opiera się na psychologji indywidualnej (zob.), poczęści na pedagogice humanistycznej, przejawia się nadawaniem szczególniejszej wartości temu, co w wychowanku oryginalne, samorodne; stąd dążność do rozszerzenia swobody wychowanka, do wychowywania od wewnątrz do indywidualizowania. Rzecznikami tego kierunku byli: Montaigne, Locke, Rousseau, Herbart, Ellen Key i i. Przeciwstawieniem *i. p.* jest pedagogika socjalna (zob.).

Indywidualna psychologja. Zasadniczem pojęciem *i. p.* jest jedność i całość osobowości, płynąca z dążeń celowych. Każda jednostka już w dzieciństwie ma właściwy sobie plan życiowy. Zapomocą odpowiednich metod *i. p.* stara się poznać ową linję kierunkową, ów plan życiowy i w ten sposób dojść do zrozumienia różnych przejawów życia jednostki. Twórcą *i. p.* jest uczeń Freuda Alfred Adler.

Lit.: Adler A.: „Psychologja indywidualna", Chmaj L.: „Teorja pedagogiczna psych. indywidualnej", Gutman L.: „Na marginesie wskazań psych. indywidualnej".

Indywidualność *i.* zespół cech fizycznych i duchowych jednostki, ujętych strukturalnie jako odrębna całość. Każde dziecko jest indywidualnością tj. jego życie fizyczne i duchowe tworzy niepodzielną jedność i całość, różniącą się od wszystkich innych. Ilu uczniów w klasie, tyle indywidualności. Pedagogika współczesna stawia więc postulat poznania i uwzględniania indywidualności każdego ucznia (zob. indywidualizm pedagogiczny).

Lit.: Karpowicz St.: „Indywidualność i jej kształcenie", Key E.: „Indywidualność". O różnicach indywidualnych charakteru szczegóły: Rusk: „Pedagogika eksperymentalna", Danysz A.: „O wychowaniu", Zienkowski W.: „Psychologja dziecięctwa".

Indywidualności karta (psychogram). Naukowa metoda badania indywidualności (met. psychograficzna Sterna) zmierza na podstawie odpowiedniego schematu do przedstawienia charakterystyki danego osobnika w celu a) uzyskania materjału naukowego do badań indywidualności, b) uzyskania wytycznych przy opracowywaniu biografij wybitnych ludzi, c) służy celom wychowawczym i poradnictwu zawodowemu. *I. k.* obejmuje działy: 1) środowisko, 2) stan i rozwój fizyczny, 3) rozwój duchowy i usposobienie (kwestjonarjusz hamburski). Szczegóły w pracach: Rowid

H.: „Psychologja pedagogiczna", Sokal Kl.: „Karta indywidualności dziecka", Szuman St.: „Podstawowe zagadnienia konstrukcji i wypełniania karty indywidualności", Buckingham B. R.: „Praca badawcza na terenie szkoły". (Zob. wolna charakterystyka.)

Infantylizm *l.-gr.* stan dziecięcy w ustroju dorosłym, nienormalne pozostanie na poziomie dziecięcym w wieku późniejszym.

Inferencja *l.* wnioskowanie.

Infiks *l.* wstawiona głoska w środku wyrazu.

Infima *l.* najniższa klasa w dawnej szkole.

Infima species *l.* w logice klasa najniższa, nie dająca się już rozkładać.

Infirmerja *fr.* osobna izba chorych w internacie, na kolonji letniej itp.

Inicjatywa *l.* wystąpienie z projektem, popęd do działania, cecha bardzo ważna w życiu nauczyciela.

Inkoherencja *l.* rozprężenie umysłowe, brak powiązania treści w mowie, objaw charakterystyczny dla t. zw. wczesnego otępienia.

Inkubacja *l.* czas od chwili zakażenia do wystąpienia objawów choroby (zob. choroby zakaźne).

Innerwacja *l.* unerwienie.

Inquieto *wł.* w muz. niespokojnie.

Insania *l.* obłąkanie.

Inscenizacja czytanek. Niektóre czytanki (powiastki) dają się łatwo podzielić na role i wykonać w formie dialogu scenicznego względnie przedstawienia. Korzyści: rozwija się inicjatywa, dobrowolny wysiłek, współdziałanie dzieci z dziećmi i nauczycielem, radość z tworzenia i pokonywania trudności, wczuwanie się głębsze w treść, powiązanie swoich przeżyć z przeżyciami postaci utworu itd. (zob. teatr szkolny).

Insektologja *l.-gr.* nauka o owadach.

Insensibile *wł.* w muz. nieznacznie.

Insomnia *l.* bezsenność.

Inspektorat szkolny. Rozp. Prez. Rzp. P. z 4 lipca 1933 z mocą ustawy zreorganizowano dotychczas. inspektoraty i rady szk. powiatowe na *inspektoraty obwodowe.* Obwód szkolny obejmuje jeden lub więcej powiatów, a na jego czele stoi *inspektor szkolny,* który podlega bezpośrednio kuratorowi okręgu szk. i jest w obwodzie władzą pierwszej instancji w zakresie organizacji, kierownictwa i nadzoru pedagogicznego i administracyjnego nad publicznem szkolnictwem powsz. i wychowaniem przedszk.; pełni ponadto nadzór nad prywatnemi szkołami powszechnemi, nad prywatnemi zakładami wych. przedszkolnego i nad oświatą pozaszk.

W skład inspektoratu wchodzą w odpowiedniej liczbie *pracownicy pedagogiczni* (zob.) i administracyjni. (Zob. obowiązki i kompetencje inspektora szkolnego, władze szkolne.)

Instabile *wł.* w muz. niestałe.

Instante *wł.* w muz. naciskając.

Instruktor *l.* osoba, udzielająca objaśnień i pouczeń zawodowych, nauczyciel.

Instrumentacja *l.* sposób zestawienia instrumentów w orkiestrze (zob. muzyczne instrumenty).

Instynkt *l.* wrodzona, powszechna skłonność w pewnej grupie istot żywych do świadomego zachowywania się pod wpływem pewnych podniet w sposób naogół korzystny dla jednostki, grupy lub gatunku, choćby się tej korzyści nie znało zgóry.

Rozróżniamy instynkty:

a) *osobnicze*, objawiające się dążeniem do zabezpieczenia istnienia danego osobnika lub jego gatunku (*i.* zdobywania pożywienia, *i.* unikania niebezpieczeństw itp.),

b) *społeczne*, jak np. *i.* do szukania towarzystwa, do wymiany usług z drugiemi istotami żywemi, solidarność, potrzeba stwarzania i szanowania pewnych norm, reguł zachowania się, potrzeba nagradzania tych, którzy przynoszą pożytek grupie, a prześladowania tych, którzy ją rozbijają, gotowość do ofiar w obronie grupy itd. Objawy tych instynktów spotykamy i u dzieci (organizowanie zabaw, tworzenie band itp.). Wychowawcy mają wielki trud, żeby rozbudzić uśpione w dzieciach instynkty społeczne i pomóc im do zwycięstwa w walce z instynktami osobniczemi. Tą drogą dziecko staje się lepsze, moralne.

Lit.: Witwicki W.: „Psychologja", Zienkowski W.: „Psychologja dziecięctwa", Bovet P.: „Instynkt walki", Dougall Mc.: „Psychologja grupy", Saxby I.: „Kształcenie postępowania".

Instynktowne ruchy (np. ssanie u niemowlęcia, dziobanie ziarn u piskląt) są wykonywane na podstawie samych wyobrażeń spostrzegawczych.

Instytut Pedagogiki Specjalnej państwowy, założony w Warszawie w r. 1922. składa się z oddziałów: 1) kształcenia na naucz. zakładów głuchoniemych, 2) kształcenia na naucz. zakładów dla ociemniałych, 3) na naucz. dzieci moralnie upośl., 4) naucz. dzieci umysłowo upośl. Oprócz tego *i.* zajmuje się badaniami naukowemi w różnych dziedzinach szkolnictwa specjalnego.

Instytut Rousseau'a w Genewie (Institut J. J. Rousseau, Genève) jest uczelnią pedagogiczną dla osób, pragnących się poświęcić zawodowi nauczycielskiemu. Wykładane są przedmioty: psychologja eksperymentalna, psychologja dziecka, antropometrja, choroby dziecięce, patologja dziecka, psychologja i pedagogika dzieci anormalnych, wychowanie moralne, historja i filozofja rozmaitych pedagogów, higjena szkolna, socjologja pedagogiczna, dydaktyka eksperymentalna i wreszcie rysunki i prace ręczne dla wychowawczyń przedszkoli.

Wydaje prace pedagogiczne i czasopismo miesięczne: „L'Intermédiaire des Educateurs".

Instytutor *l.* nauczyciel szkolny.

Intelekt *l.* umysł, ogół czynników pojmowania, poznawania, myślenia, pamięć, uwaga itd.

Intelektualizm *l.* (intelligere = spostrzegać, zrozumieć, poznać) kierunek w psychologji, polegający na twierdzeniu, że podstawa życia duchowego tworzy myślenie (przedstawienia, myślenia, sądy) a uczucia i wola są podrzędne (Herbart, Wundt).

W etyce — wedle Platona — człowiek mądry jest przez to samo moralny, cnota bowiem opiera się na wiedzy.

Intelektualizm pedagogiczny. W dobie humanizmu ideałem intelektualnym był człowiek, który nabył wiedzę antyczną. Wychowanie w wieku oświecenia opierało się na kulcie rozumu, ideałem był człowiek wszechstronnie oświecony, który tak postępuje, aby jemu było dobrze z ludźmi i ludziom z nim (postulat Kom. Ed. Nar.) Późniejsi indywidualiści opierają wychowanie na kształceniu umysłu, z pewnem niedocenianiem sfery uczuć i woli.

Lit.: Horoch: „Intelektualizm a woluntaryzm", Zychliński „Intelektualizm św. Augustyna".

Inteligencja *l.* sprawność poznawcza, zdolność do poprawnego rozumowania, definicje zresztą są różne. Według Sterna (zob.) jest to zdolność przystosowywania się do nowych warunków i zadań życia. Wł. Dawid (zob.) uważa, że istotą inteligencji jest myślenie czyli przebieg wyobrażeń, zdążających ku jakiemuś celowi i działaniu, które osobnik przewiduje i w tym kierunku usiłuje regulować ów przebieg. Wundt (zob.) uważa *i.* jako kom-

binację rozumu i wyobraźni, Ebbinghaus (zob.) za dar kombinowania, Meumann (zob.) za pojęcie określonego systemu własności i zdolności. Miarą jej jest stopień, w jakim człowiek zdoła stwarzać rzeczy nowe, np. prawdy w nauce i nowe cele i wartości w życiu i działaniu. Binet (zob.) rozróżnia typy *i.*: 1) opisowy wyliczający, 2) interpretujący, 3) uczuciowy, 4) erudycyjny. Inni rozróżniają *i.* żywą, chwytną a płytką, ciężką a głęboką, dalej praktyczną, teoretyczną, krytyczną, przedsiębiorczą itp. Najwyższym stopniem *i.* jest genjusz, na najniższym stoją osobniki, obarczone wadami patologicznemi, np. idjoci.

Lit.: Dawid Wł.: „Inteligencja› wola i zdolność do pracy", Stern: „Inteligencja dzieci i młodzieży", Orsejani: „Co to jest inteligencja?", Bykowski L.: „Podręcznik do zajęć praktycznych w dziedzinie psychologji". Obszerniej w dziełach: Witwicki: „Psychologja", Baley S.: „Psychologja wieku dojrzewania", Kreutz M.: „Rozwój psychiczny młodzieży". O *i.* tłumów: Dougall Mc.: „Psychologja grupy", o ćwiczeniu *i.*: Nawroczyński: „Zasady nauczania", własności intelektualne nauczyciela. Dzierzbicka: „O uzdolnieniach zawodowych nauczyciela-wychowawcy". Metody badań *i.* podają: Rusk R.: „Pedagogika eksperymentalna", Dąbrowski P.: „Nauka o dziecku". Ponadto przejrzyj: Hamczyk St.: „Jak badać inteligencję", Grzegorzewska: „Iloraz inteligencji", Baley: „Skala inteligencji Bineta Termana", Szuman W.: „Testy inteligencji" (zob. testy).

Interakcjonizm *l.* teorja, wedle której ciało oddziaływa na duszę i odwrotnie.

Interferencja *l.* ogół zjawisk, zachodzących przy nakładaniu się różnych ciągów fal.

Interferometr *gr.* przyrząd do pomiaru długości fal świetlnych na podstawie zjawiska interferencji.

Intermezzo *wł.* krótki utwór muzyczny w środku dłuższej kompozycji.

Internat *l.* zakład wych., w którym młodzież otrzymuje pomieszczenie, utrzymanie, opiekę i pomoc w nauce. Na wartość wychowawczą *i.* zapatrują się pedagogowie rozmaicie. Jedni uważają, że skupienie młodzieży pod ścisłym nadzorem pedagogicznym, zmuszonej do przestrzegania regulaminu jest korzystne ze względu na przygotowanie do życia społecznego. W internacie młodzież nie jest narażona na różne ujemne wpływy tak, jak np. na prywatnych „stancjach". Inni twierdzą, że *i.* izoluje młodzież od bezpośredniego, dobroczynnego wpływu rodziny.

I. racjonalny powinien się znajdować na wsi (tak jest na Zachodzie). Pożądane są budynki pawilonowe w celu oddzielenia innych, jak kuchnia, infirmerje itp. Młodzież powinna być podzielona na mniejsze grupy, żyjące z rodziną wychowawcy w warunkach podobnych do życia rodzinnego. Przepisy higjeniczne dla internatów znajdzie czytelnik w pracy St. Łyskawińskiego: „Higjena internatów" (w dziele zbiorowem: „Higjena szkolna", wyd. M. Arcta).

Lit.: Szczurkiewicz F.: „Internaty dla kandydatów stanu nauczycielskiego".

Interpolacja *l.* w matem. określenie zależności funkcjonalnej na podstawie wiadomych wartości funkcyj, odpowiadających pewnym wartościom zmiennej, niezależnej.

Interpretacja *l.* metoda badań historycznych, mająca na celu ustalenie wartości dokumentu źródłowego i faktu historycznego, opartego na tym dokumencie. W życiu potocz. pojmowanie, rozumienie, wyjaśnienie treści, np. utworu literackiego, paragrafów prawa itp.

Interpunkcja *l.* znaki pisarskie. Przeczytaj Hełczyński Teofil: „Stawianie znaków przestankowych".

Interwał *l.* w muz. stosunek wysokości dźwięków, wyrażony stosunkiem ilości drgnień na sekundę. Najważniejszy *i.* oktawa, stosunek 1 : 2, kwinta 2 : 3, kwarta 3 : 4, wielka tercja 4 : 5, mała tercja 5 : 6.

Intonacja *l.* wzięcie właściwego tonu głosem ludzkim lub wydobycie go z instrumentu, rozpoczęcie frazy muzycznej.

Introdukcja *l.* wstęp do utworu muzycznego.

Introjekcja *l*, pogląd realistów (zob.), wedle którego wyobrażenia wraz ze swoją treścią znajdują się w głowie człowieka obserwującego.

Introligatorstwo w szkole (zob. prace ręczne). Lit.: Dubrawski Fr.: „Introligatorstwo w szkole".

Introspekcja *l.* obserwacja własnych czynności psychicznych w celu zrozumienia zjawisk, zachodzących w umyśle. W wielu wypadkach jest to jednak niemożliwe z tego powodu, że osobnik nie może być równocześnie przedmiotem i podmiotem badania, np. w dziedzinie uczuć. Z chwilą bowiem, gdy zwróci całą energję uwagi na zjawisko uczuciowe, znika ono z pod obserwacji. Mimo to *i.* jest ważnym środkiem do zrozumienia zasad psychologji.

Lit.: Witwicki: „Psychologja", Green: „Psychanaliza w szkole".

Introwertyk *l.* wedle psychologa szwajcarskiego G. Junga (zob.) typ człowieka, którego świadomość skierowana jest ku życiu wewnętrznemu i którego cechuje bierność w przeciwieństwie do *ekstrawertyka*, odznaczającego się aktywnością, szukającego urzeczywistnienia swych zamiarów w świecie realnym.

Intuicja *l.* (wejście w wewnątrz) zdolność szybkiego ujęcia spraw zagmatwanych drogą poglądu intelektualnego, rzeczy artystycznych, filozoficznych itp.

Lit.: Dawid Wł.: „O intuicji w filozofji Bergsona", „O intuicji w mistyce, filozofji i sztuce".

Intuicyjne wychowanie wychowanie w rodzinie, w pierwszych okresach rozwoju dziecka, polegające na doświadczeniu rodziców.

Intuicjonizm w filozofji pogląd, wedle którego poznajemy istotę wszechbytu bezpośrednio przez wysokie napięcie uczuciowe poza poznaniem zmysłowem i rozumowem.

Inwentarz szkolny. Księga, w której wpisane są wszystkie przedmioty, będące własnością szkoły. (Przy objęciu kierownictwa należy zbadać stan majątku szkoły i porównać objekty z inwentarzem).

Inwersja *l.* odwrócenie; w muzyce odwrócenie tematu w kontrapunkcie.

Inwigilacja szkolna *l.* nadzór nad dziatwą w czasie przerw, pochodów itp.

Inwolucja *l.* rozwój wsteczny, zmniejszanie się jakiegoś narządu, w filozofji: zstępowanie ducha do poziomu materji.

Irańskie języki pochodzą od praindyjskiego. Znane są: jęz. staroperski, zachowany w napisach klinowych i avesta. W Turkestanie język pehlwi i sogdyjski. Z nowych: perski, kurdyjski oraz narzecza: afgańskie i beludzi.

Irenika *gr.* nauka o pokoju. W teologji dążność do zespolenia różnych wyznań chrześcijańskich.

Ironja *gr.* wyrażenie myśli przeciwnych tym, jakie mówiący w istocie pragnie wypowiedzieć np. wyraża naganę w słowach pozornie chwalących. Bardzo często posługują się ironją nauczyciele w stosunku do uczniów; metoda ta jednak nie zasługuje na polecenie, nie zbliża bowiem nauczyciela do uczniów, lecz go oddala. Wyższy stopień ironji nazywamy *sarkazmem*.

Irracjonalizm *l*, pogląd, wedle którego nie można pojąć rozumem istotnej rzeczywistości, a ośrodkiem poznania jest instynkt, intuicja i uczucie.

Irradjacja *l*. złudzenie geometryczno-wzrokowe. Powierzchnie jasne na czarnem tle wydają się większe, a na jasnem tle mniejsze. Przyczyną jest to, że podnieta fizjologiczna już na siatkówce zajmuje powierzchnię większą, niż geometryczna granica obrazu optycznego. O złudzeniach optycznych szczegóły: Witwicki Wł.: „Psychologja" I.

Irytacja *l*. gniewliwość, podrażnienie, nierzadko objawiające się i u nauczycieli w czasie nauki. Osoba, irytująca się stale z byle jakiego powodu, nie powinna uczyć.

Ischophonia *gr*. jąkanie się.

Iselin Izaak (1728—1782) pedagog i filantrop szwajcarski. Zwolennik metod Pestalozziego i Basedowa. Założył „Towarzystwo Dobrych i Pożytecznych Ludzi", które zakładało czytelnie dla dzieci, organizowało zabawy dziecięce itp. Prace: „Ephemeriden der Menschheit", „Geschichte der Menschheit".

Isokrates (436—338 przed Chr.) uczeń słynnych greckich sofistów, prowadził szkołę dla uczniów od 15 do 21 lat, w której przygotowywał do czynnego życia publicznego przez wygłaszanie mów, pisanie rozpraw itp.

Izba Edukacyjna. Władza oświatowa w Księstwie Warszawskiem od 1807 do 1812 r. Starała się głównie o rozbudowę szkolnictwa parafjalnego, założyła kilka nowych szkół średnich i wyższą szkołę lekarską w Warszawie.

Lit.: Górzycki W.: „Oświata publiczna w Księstwie Warszawskiem i organizacja władz i funduszów". (Wyd. Książnicy-Atlasu.)

Izdebska Władysława (ur. 1829) pisarka dla dzieci o pokroju Klementyny z Tańskich Hoffmanowej (zob.). Utwory: „Pamiętnik babuni", „Wianek", „Praca bogactwem" i i.

Izo = *gr*. równy, podobny; wyraz łączy się z innemi, dając terminy głównie z zakresu geografji:

izoamplitudy = linje, łączące na mapach geograficznych punkty o jednakowych amplitudach;

izobary = linje itd. o jednakowem ciśnieniu atmosferycznem;

izobaty = linje itd. o jednakowej głębokości mórz;

izobazy = linje itd. o jednakosilnem wydźwignięciu;

izochimeny = linje itd. z jednakową średnią temperaturą zimy,

izofony = linje, odgraniczające na mapie terytorja jednakowego wymawiania pewnych głosek,

izoglosy = linje, odgraniczające na mapach terytorja używania jednakowych jakichś form językowych,

izohiesty = linje, łączące na mapach geogr. punkty o jednakowych ilościach opadów atmosferycznych,

izohipsy = linje, itd. o jednakowej wysokości nad poziomem morza,

izokrymy = linje itd. o jednakowej średniej zimna,

izonefy = linje itd. o jednakowem zachmurzeniu,

izotermy = linje itd. o jednakowej temperaturze w oznaczonym czasie,

izotery = linje itd. o jednakowej średniej temperaturze lata. (Zob. geografja, klimatologja, mapa).

Izotomeograf *gr*. przyrząd pomysłu Hagena, wykazujący obrót ziemi.

Izydor z Sewilli św. (560—636) biskup, autor licznych dzieł religijn. oraz encyklopedji (Etymologiarum seu Originum libri), która przez całe średniowiecze służyła jako podręcznik do wyższych studjów.

K

Kabała nauka tajemna, rodzaj żydowskiego gnostycyzmu, rozpowszechniona w w. IX po Chr. Według doktryny kabalistów żydowskich Bóg jest praświatłem, a świat jego emanacją. Pierwszym tworem, który wyszedł z Boga, był Adam, praczłowiek, prototyp wszelkiego stworzenia, przez niego wyszło znów z Boga 10 sefiroth (= kręgi świetlne koncentryczne, powodujące istnienie rzeczy stworzonych).

W w. XVI rozpowszechniła się w Niemczech *neokabalistyka*, którą propagował Jan Reuchlin. Wedle niego *kabała* jest poczęści nauką, poczęści sztuką. (Symboliczne wykładanie liter i słów z Pisma św.)

Kacheksja *gr.* charłactwo.

Kaczkowska Marja współczesna pisarka dla dzieci, autorka pięknej książeczki „Śpiący rycerze w Tatrach".

Kaczyński Józef (ur. 1849) ogrodnik, zał. „Tow. Ogrodniczego" i współredaktor „Ogrodnika Polskiego". Prace: „Warzywa w ogrodzie", „Warzywa w inspektach".

Kaczyński Władysław (ur. 1848) współzałożyciel Szkoły Ogrodniczej w Warszawie.

Kaden-Bandrowski Juljusz (ur. 1885) literat, członek Akad. Lit. Pol., autor przepięknych prac dla młodzieży: „Miasto mojej matki", „Nad wielką rzeką", „W cieniu zapomnianej olszyny", „Aciaki".

Kadłubek Wincenty (1160—1223) pierwszy polski kronikarz. Jego „Chronica Polonorum" jest niejako podręcznikiem moralności i retoryki dla szkół, odznacza się encyklopedyczną erudycją i zasadami dydaktycznemi. Była używana przez długie lata w szkołach. Pierwsze wydanie „Kroniki" sporządził Herburt w r. 1612.

Kairis Teofil (1784—1853) nowogrecki filozof i nauczyciel, potem duchowny. Rozpowszechniał poglądy deistyczne.

Kajak łódka Eskimosów dla jednego wioślarza. W ostatnich latach rozpowszechnił się u nas sport kajakowy w stopniu bardzo znacznym, jako jeden z najprzyjemniejszych i najpożyteczniejszych.

Lit.: Fonferko Tad.: „Jak zbudować kajak", Bublewski W.: „Kajakami na szlaku wodnym".

Kajsiewicz Hieronim (1812—1873) pisarz, kaznodzieja, współzałożyciel zakonu zmartwychwstańców (zob.).

Kakografja *gr.* pismo, zawierające mnóstwo błędów ortograficznych.

Kakologja *gr.* niepoprawna, zła wymowa.

Kakomorfja *gr.* nieprawidłowy rozwój organizmu.

Kakosynteton *gr.* wyraz, złożony nieprawidłowo.

Kalambur *gr.* gra słów, zestawionych w ten sposób, że mogą one mieć znaczenie podwójne (Żyd karabin niesie — Żydka rabin niesie).

Kalasanty Józef św. (1556—1648) założyciel bractwa, które zajmowało się uliczną, bezdomną dziatwą w Rzymie i zakładało dla niej szkoły. Niebawem bractwo przemieniło się w zakon „Fratres scholarum piarum", który zdziałał ogromnie wiele na polu szkolnictwa we wszystkich krajach katolickich. Do Polski sprowadził pijarów król Władysław IV (zob. Konarski Stan., pijarzy).

Kalendarz spis dni roku, uporządkowanych wedle miesięcy z podaniem świąt itp. Dzień kalendarzowy = średniej dobie słonecznej, podstawą podziału na miesiące jest miesiąc synodyczny, roku kalendarzowy = r. zwrotnikowemi.

K. juljański ustanowiony został przez Juljusza Cezara a to dlatego, że w r. 47 przed Chr. *k. rzymski* różnił się od roku zwrotnikowego o 67 dni. Rok 46 przed Chr. zawierał wyjątkowo 445 dni, poczem ustalono długość roku na 365 dni i 6 godzin, co czwarty ma liczyć 366. Ponieważ i ten podział nie był ścisły, bo na 129 lat przybywał jeden dzień za dużo, papież Grzegorz XIII powołał komisję, która w r. 1582 *k. jul.* poprawiła w ten sposób, że kalendarz ten dopiero po 10 000 lat nie będzie się zgadzał z ruchem słońca o jeden dzień. Poprawiony w ten sposób kalendarz zw. *gregorjańskim,* wprowadzono w całej Europie, z wyjątkiem krajów wschodnich.

W wiekach średnich rachubą czasu zajmowali się duchowni, którzy układali pisane kalendarze. W r. 1494 ukazał się w Krakowie pierwszy drukowany k. Od tego czasu rozpowszechniły się w Polsce jako książki popularne, zawierające oprócz wykazu świąt, przepowiednie pogody, różne przepisy, porady itp. Obecnie docierają k. do najodleglejszych zakątków wiejskich, w wielu wypadkach jako jedyny rodzaj — literatury.

W obiegu mamy liczne kalendarze specjalne. Z pedagogicznych na uwagę zasługują bardzo cenne i praktyczne: „Kalendarz Iskier“ (dla młodzieży) i „Kalendarz Pedagogiczny „Przyjaciela Szkoły”.

Kaleologja *gr.* nauka o pięknie.

Kaligrafja *gr.* sztuka pięknego i ozdobnego pisania.

Lit.: Czernecki J.: „Najdawniejsze wzory pisma polskiego”, tenże: „Kaligrafja w naszych szkołach średnich”, Czernecki, Szablowski, Tatuch: „Podręcznik do nauki kaligrafji dla użytku szkolnego i domowego“, Klęsk A.: „Psychofizjologja i patologja pisma”.

Kalina Antoni (1846-1906) wybitny lingwista i autor wielu prac naukowych, m. i. „Historja języka polskiego”, „Mowa kaszubska jako narzecze j. polskiego” i i. Należał do założycieli Tow. Ludoznawczego i był redaktorem czasopisma „Lud”.

Kalinka Walerjan (zob. historycy).

Kalinowski Stanisław (ur. 1873) fizyk, prof. Politechniki Warszawskiej, założyciel obserwatorjum magnetycznego pod Warszawą. Z dzieł cenny podręcznik „Fizyka”.

Kalinowski Zdzisław (1879—1926) architekt, autor wielu projektów budynków szkół powszechnych.

Z Kalisza Wojciech (umarł około 1601) polski pedagog arjański, przeciwnik jezuitów, autor dzieła źródłowego do dziejów oświaty polskiej: „Schola Levartoviana restituta”.

Kallenbach Józef (1861—1927) prof. hist. literatury w Uniw. J. K. we Lwowie, później w U. J. w Krakowie, wychowawca całego szeregu świetnych polonistów. Z dzieł dla nauczyciela niezbędna jest 2-tomowa bibljografja „Adam Mickiewicz”.

Kallimach (Filip Buonaccorsi) (1437—1496) humanista, wychowawca synów Kazimierza Jagiellończyka, jeden z pierwszych krzewicieli humanizmu w Polsce, autor licznych prac w j. łacińskim.

Kalobiotyka *gr.* sztuka pięknego życia u starożytnych Greków.

Kalokagatja *gr.* (kalos kai agathos = piękny i dobry) ideał człowieka doskonałego pod względem duchowym i fizycznym u Ateńczyków.

Kalorja *gr.* jednostka ciepła. Pośrednio w kalorjach podaje się także wartość odżywczą pokarmów według ilości ciepła, wytworzonej przez organizm z danego pokarmu.

Kaloryka *gr.* nauka o cieple.

Kalorymetr *gr.* przyrząd do pomiaru ciepła właściwego. Rozróżniamy k. wodny Berthelota, k. lodowy Bunsena i i.

Kameralna muzyka przeznaczona na kilka instrumentów (trio, kwartet, kwintet itp.).

Kameralna nauka nauka o administracji, wyparta obecnie przez ekonomję polityczną.

Kamerlingh-Onnes Heike (1853—1926) fizyk holenderski, laureat nagrody Nobla za fizykę.

Kamerton widełki do strojenia o 435 drgnieniach na sekundę.

Kamieński Adolf (1737—1784) pedagog polski, pijar, profesor wymowy w Collegium Nobilium. Napisał dzieło „Edukacja obywatelska". Pierwszy w Polsce poruszył sprawę kształcenia ludu i jego prawa do oświaty.

Kamieński Antoni (1795—1862) pisarz polski, wychowanek Liceum Krzemienieckiego, napisał historję szkoły krzemienieckiej.

Kamieński Franciszek (1851—1912) botanik polski, autor wielu prac naukowych m. i.: „Spis paproci krajowych", „Skąd rośliny pobierają węgiel".

Kamieński Henryk (1812—1865) teoretyk demokracji polskiej, autor „Filozofji ekonomji ludzkiego społeczeństwa" i „O prawdach żywotnych narodu polskiego".

Kamieński Łucjan (ur. 1885) muzykolog polski, prof. uniw. w Poznaniu. Kompozytor wielu utworów na chóry, pieśni itd.

Kamieński Michał (ur. 1879) współczesny astronom polski, wynalazca nowego typu chronometru do porównywania zegarów astronomicznych.

Kamieński Stanisław (1860 - 1913) lekarz polski. Z pism: „Początki histerji u dziecka", „Właściwości fizjologiczne ustroju dziecięcego".

Kamocka Józefa (1830—1897) pisarka pedagogiczna, autorka utworów dla dzieci i młodzieży, wydanych w zbiorku „W imię dobra i prawdy".

Kancelarja szkolna. Każda szkoła musi posiadać swoją kancelarję, czyli miejsce do wygotowywania i przechowywania dokumentów urzędowych. Do prowadzenia k. sz. niezbędne są podręczniki: Tłuczek P.: „Kancelarja publicznej szkoły powszechnej", Kukurewicz J.: „Podręcznik do prowadzenia kancelarji szkolnej", Lewicki W. i Zaklika Z.: „Kancelarja szkolna".

Kancjonał *l.* zbiór pieśni kościelnych.

Kancona *wł.* pieśń liryczna, forma poetyczno-muzyczna.

Kania Emanuel (1827—1887) kompozytor popularnych krakowiaków, mazurków, polonezów itp.

Kanon *gr.* miara, norma, w filozofji zbiór zasad i przepisów dla należytego używaniu władz poznania; w muz. forma imitacyjna, w której dwa lub więcej głosów wykonywa kolejno tę samą melodję.

Kant Immanuel (1724—1804) wielki filozof niemiecki. Filozofję swą zawarł w trzech podstawowych dziełach (tłumaczone są na j. pol.): „Krytyka czystego rozumu", „Krytyka praktycznego rozumu", „Krytyka sądzenia". K. ogłaszał na uniwersytecie w Królewcu także przez pewien czas wykłady z dziedziny pedagogiki. Poglądy jego w tej dziedzinie nie są jednak skrystalizowane, dopiero jego uczniowie zastosowali w dydaktyce naukę K. o czystych formach wyobrażenia i myślenia. Wedle K. najwyższą zasadą etyki jest: „Postępuj tak, aby prawidło woli twojej mogło się stać podstawą prawodawstwa powszechnego tj., aby to, co uważasz za dobre dla siebie, mogło być bez sprzeczności dla każdego". Poza tem zob. *Kryterja.*

Lit.: Bauch B.: „Immanuel Kant", Żółtowski A.: „Filozofja Kanta, jej dogmaty, złudzenia i zdobycze", Bornstein: „Zasadniczy problemat filozofji Kanta", Harassek: „Kant w Polsce przed rokiem 1930".

Kantata *wł.* zazwyczaj kompozycja okolicznościowa na jakąś uroczystość.

Kantyczka *l.* zbiór kolęd i pastorałek. W Polsce były szeroko rozpowszechnione k., naprzód pisane, potem drukowane i obecnie znaleźć je można bodaj czy nie w każdej chacie wiejskiej, gdzie tylko umieją czytać. Dzięki do pewnego stopnia kantyczkom dochowała się do dziś wielka liczba prześlicznych kolęd staropolskich.

Kapryśne dziecko, zazwyczaj jedynak (zob.), wychuchane, wypieszczone, prowadzone przez rodziców, ignorujących zasady wychowania. Dziecku takiemu o zmiennych humorach zachciewa się (wedle przysłowia) „kafli z pieca, gwiazdki z nieba“, jest utrapieniem samych rodziców, służby, ale najwięcej cierpi nauczyciel, gdy je przyprowadzą do szkoły. Bardziej jeszcze wychowawczyni w przedszkolu. Cierpliwość, takt pedagogiczny wychowawcy, umiejętność postępowania łagodnego lecz stanowczego wystarczą do „wyleczenia“ kapryśnika w krótkim czasie.

Kara cielesna polega na ukaraniu biciem: kijem, rózgą, batem itp. Stosowano ją od najdawniejszych czasów w wychowaniu (jako środek pedagogiczny). Obecnie istnieje jeszcze w Anglji jako kara dla chłopców do lat 16 i w zakładach poprawczych w Niemczech. W szkolnictwie polskiem surowo wzbroniona.

Lit. Markowski T.: „Kara cielesna w teorji pedagogicznej.”

Kara dyscyplinarna, służbowa, nakładana jest na urzędników, nauczycieli itp. za naruszenie obowiązków służbowych. Może je nakładać jedynie komisja dyscyplinarna (zob.) w drodze orzeczenia na podstawie wyniku postępowania dyscyplinarnego (art. 74 Ust. z dn. 1 lipca 1926 o stosunk. służbowych nauczycieli). Kary te są: 1) nagana, 2) potrącenie jednorazowe, nie przekraczające 20% miesięcznego uposażenia, 3) potrącenie części uposażenia na określony przeciąg czasu, nie więcej wszakże niż 20% miesięcznie, 4) nagana z pozbawieniem awansu i wybieralności od 1 roku do dwóch, 5) odliczenie lat służby od roku do trzech, 6) przeniesienie bez zwrotu kosztów przesiedlenia, 7) zwolnienie ze służby z zachowaniem praw do emerytury lub odprawy, 8) wydalenie ze służby, 9) wydalenie z zawodu nauczycielskiego z pozbawieniem prawa zajmowania jakiegokolwiek stanowiska w szkolnictwie państw. lub prywatnem. Wydalenie jak pod 8) i 9) pociąga za sobą utratę wszystkich praw, związanych ze stanowiskiem i prawa do emerytury.

Karbowiak Antoni (1856—1919) docent Uniw. Jagiell, historyk, zasłużony ogromnie przez opracowanie: „Dziejów wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich” oraz „Polskiej bibljografji pedagogicznej”.

Karcer *l.* kara, stosowana do uczniów za przekroczenia szkolne (odsiadywanie w szkole pod nadzorem nauczyciela pewnej ilości godzin poza nauką szkolną).

Karg-Elert Zygfryd (1877-1933) muzykolog i kompozytor niemiecki, skomponował szereg dzieł.

Karliński Franciszek (1830—1906) astronom polski, prof. Un. Jagiell. Z prac: „Żywot Kopernika i jego naukowe zasługi“, „Rys dziejów obserwatorjum U. J.“.

Karłowicz Jan (1836—1903) wybitny ludoznawca i językoznawca, redaktor czasopisma ludoznawczego „Wisła“, wydał: „Słownik języka polskiego“ (8 tomów), „Słownik gwar polskich“ (6 tomów), autor rozlicznych rozpraw, artykułów itp.

Karność. Poglądy na karność i jej rolę w wychowaniu są rozbieżne. Jedni sądzą, że należy bezwzględnie podporządkować wolę ucznia woli wychowawcy. Postulat ten jest wyrazem mechanicznych metod w nauczaniu i wychowaniu. Drudzy

stawiają postulat nieograniczonej wolności, opierając się na posuniętym do przesady psychologizmie. Inni wreszcie ujmują karność kompromisowo, a typowym przedstawicielem tego poglądu jest Foerster (zob.). Jest on przeciwny przesadnemu kultowi indywidualności, ale przeciwny też jest karności bezdusznej, pozbawionej podstaw moralnych. Chłopiec nie posiada jeszcze skrystalizowanej „własnej" woli, chcenie jego stanowi raczej refleks kłębiących się impulsów, które opanować zdołają tylko mocna karność i posłuszeństwo. Dziewczęta stają się ofiarą swoich mgławicowych stanów uczuciowych, o ile nie znajdą przeciwwagi ze strony woli wychowawcy. Karność powinna być bezwarunkowa i nieugięta; raczej żadnej karności, niż karność luźna. Tylko taka karność zaprawi do ładu i porządku w życiu codziennem, co jest podstawą uczciwości, prawdziwości, wogóle porządku w znaczeniu głębszem. Z drugiej strony jednak posłuszeństwo powinno być dobrowolne, jeśli ma sprzyjać duchowemu rozwojowi człowieka. Osiągniemy to przez odwoływanie się do wyższych sił duszy. Surowością zewnętrzną niczego nie dokonamy, jeśli nie obudzimy w dziecku surowości względem samego siebie. Wychowanek powinien z własnego popędu tworzyć sobie ład, powinien umieć samemu sobie rozkazywać i być posłusznym prawom, które sobie sam nadał. W tem stadjum rozwoju karność przestaje być przymusem i nie kłóci się z wolnością, lecz tworzy jej niezbędne uzupełnienie.

Lit.: Danysz A.: „O wychowaniu", Foerster Fr.: „O wychowaniu obywatelskiem", „Szkoła i charakter", Missona K.: „Karność szkolna a praktyka", Mirski J.: „Zagadnienie karności w wychowaniu", Samolewicz: „O karności szkolnej w Prusiech a u nas" (rzecz starsza, wyd. z r. 1871).

Karol Wielki (742—814) król Franków, cesarz rzymski, znakomity organizator państwa i szerzyciel kultury, a w szczególności oświaty; zakładał szkoły, przy pomocy wybitnego pracownika Alkuina. Dzięki zarządzeniom i usiłowaniom K. W. obudził się po raz pierwszy w wiekach średnich żywszy pęd do oświaty, który wprawdzie nie dotarł do warstw szerszych, ale w górnych sferach społeczeństwa zostawił na przyszłość wyraźne ślady.

Karoli Władysław (ur. 1869) literat, autor licznych utworów w „Przyjacielu Dzieci" oraz wierszyków dla dzieci.

Karpowicz Stanisław (1864—1921) docent Wolnej Wszechnicy Polskiej, pedagog, dzieła: „Nasz świat", „Cel i zadania wychowawcze", „Ideały i metoda wychowania współczesnego", „Indywidualność i jej kształcenie", „Zabawy i gry jako czynnik wychowawczy", wspólnie z A. Szycówną „Nasza literatura dla młodzieży" (odb. z „Encykl. Ped.").

Kartezjusz (fr. Descartes René) (1596—1650) francuski filozof, matematyk i przyrodnik, twórca geometrji analitycznej. Uchodzi za założyciela filozofji nowoczesnej, ze względu na to, że:

1) odrzucił wszelkie dogmatyczne zasady naszego poznania, a pewność naszą oparł na samowiedzy, (cogito ergo sum = myślę, więc jestem),

2) uważał za ostateczne kryterjum prawdy i pewności jasne i dokładne poznanie,

3) wprowadził do badań filozoficznych matematyczno-mechaniczny pogląd na przyrodę.

Był twórcą nowożytnego racjonalizmu i dualizmu. (Dwojakie są substancje: *duchowe* — nieskończony Bóg, skończone dusze ludzkie i — *cielesne*, materjalne. Cechą substancji pierwszej jest myślenie, drugiej rozciągłość).

W języku polskim mamy jego dzieła: „Rozmyślania" tłum. Dworzaczek i „Rozprawa o metodzie" tłum. Boy. Celem wiedzy jest kie-

rowanie umysłu do tworzenia prawdziwych sądów o wszystkiem, co spotykamy. Zdaniem K. ludzie są uzdolnieni do kształcenia się, lecz jeśli na świecie tyle znajduje się prostaków i nieuków — przyczyna leży w złej metodzie. Uwagi K. posłużyły późniejszym pedagogom do rewizji metod.

Kartografja technika prac nad sporządzaniem map. *Kartometrja*, część kartografji, zajmująca się mierzeniem kątów, linij i powierzchni celem uzyskania określeń zapomocą średnich wartości różnic w terenie (zob. mapy).

Lit.: Szumański T.: „Zasady kartografji", Łomnicki A.: „Kartografja matematyczna", Benoni K.: „O nauce geografji na podstawie kartografji".

Karwowski Stanisław (1848-1917) prof. gimn., działacz na G. Śląsku i w Wielkopolsce, ogłosił szereg prac, m. i. „Historja Wielkiego Księstwa Poznańskiego".

Karykatura *wł.* zręczna czyjaś podobizna, w której cechy jego są tak zaakcentowane, że całość sugeruje pewne lekceważenie, ośmieszenie, brane jednak nie na serjo, lecz dla żartu (głównie w pismach humorystycznych). Starsi uczniowie na przerwach zabawiają się nieraz karykaturami swoich profesorów. Gniew o to nie jest wskazany. „Powagi niepewne — pisze W. Witwicki — boją się swych wizerunków zabawnych i prześladują je nienawiścią", ale „Edward VII gromadził zbiory karykatur własnych i wielu ludzi zamawia je u artystów, dając dowód, że rozumieją się na żartach".

Kary szkolne stosowane do uczniów: nagana niema, nagana ustna (bez ironji), ujemna ocena zachowania, w wyjątkowych wypadkach karcer i wreszcie wydalenie ze szkoły. (Zob. kara, karność.)

Kasa Mianowskiego instytut popierania nauki polskiej, założony przez profesorów i studentów warsz. Szkoły Głównej ku uczczeniu rektora Józefa Mianowskiego. W ciągu pół wieku istnienia K. wydała przeszło 1000 tomów dzieł naukowych, m. i. „Słownik geograficzny", „Słownik języka polskiego", „Bibljoteka Filozoficzna", „Poradnik dla samouków" i i.

Kasjodor (ok. 490—583) dygnitarz króla Teodoryka, położył ogromne zasługi około oświaty chrześcijańskiej i przeszczepienia na grunt chrześcijański sztuk wyzwolonych, bez których trudno zrozumieć pismo święte. Sztuki te wprowadzone zostały zczasem do szkół kościelnych i w ten sposób nastąpiło zespolenie nauki świeckiej, pogańskiej z chrześcijańską. K. napisał wiekopomne dzieło: „Kształcenie w naukach Boskich i świeckich".

Kastygacja karcenie, ukaranie.

Kasy oszczędności szkolne organizowane są na następujących zasadach: 1) uczniowie składają pieniądze na ręce nauczyciela na zgóry określony cel; pieniądze nie procentują się w tym wypadku, 2) nauczyciel składa pieniądze w instytucji finansowej na jedno konto za oprocentowaniem, 3) uczniowie sami wkładają oszczędności na wspólne konto z oprocentowaniem, 4) uczniowie składają drobne oszczędności w znaczkach lub do skarbonek, indywidualnie i potem umieszczają w instytucji na konta indywidualne, 5) większe zakłady prowadzą własną kasę z księgowością, a gotówkę lokują w instytucji.

Kasy szkolne stanowią bardzo dodatni czynnik wychowawczy: uczą oszczędności, zapoznają z organizacją kasy i sposobami jej prowadzenia, co im się przyda w życiu, zwłaszcza po wsiach.

Lit.: Bońkowski S. E.: „Szkolne kasy oszczędności". Długołęcki J.: „Jak zakładać i prowadzić szkolne kasy oszczędności", Twarecki L.: „Spółdzielcze wychowanie młodzieży

przez szkolne kasy oszczędności", Załuski P.: „Jak zakładać i prowadzić szkolne kasy oszczędności".

Kataglotyzm *gr.* używanie w mowie wyrażeń bardzo wyszukanych.

Katalepsja *gr.* stan bezwładu mięśniowego przy napadach histerji.

Katapleksja *gr.* nagłe odrętwienie pod wpływem jakiegoś wstrząsu moralnego, przestrachu itp.

Katatonja *gr.* jedna z postaci schizofrenji (zob.). Chory objawia okresami bardzo wzmożoną ruchliwość, a następnie popada w bezwład.

Katatymja *gr.* wpływ uczuć na sądy, spotykany u ludów pierwotnych i u osób obłąkanych.

Katechetyka *gr.* nauka o metodach nauczania zasad wiary. Rozróżniamy metodę dialektyczną (katecheta opowiada i objaśnia prawdy religijne, potem odpytuje treść) i sokratyczną, naprowadzającą przez odpowiednie pytania.

Lit. (zob. religja).

Katechizm podręcznik ułożony metodą pytań i odpowiedzi, a przeznaczony do nauki religji w szkołach. W wieku XVI rozpowszechnił się k., ułożony przez św. Piotra Kanizego i bł. Bellarmina. Urzędowy k. Kościoła jest „Catechismus romanus" (dla duszpasterzy). W Polsce rozpowszechniony jest obecnie „Katechizm episkopalny", uzgodniony i aprobowany przez cały episkopat polski. Protestanci używają do dziś k., ułożonego przez Lutra. Kościół zreformowany używa k. heidelberskiego z r. 1563. Kościół prawosławny k. obowiązującego nie posiada. Lit. (zob. religja).

„Katechizm moralny dla uczniów korpusu kadetów", ułożony metodą katechetyczną przez A. Czartoryskiego, był podręcznikiem nauki moralnej dla młodzieży polskiej w założonej przez Stanisława A. Poniatowskiego „Szkole Rycerskiej" w Warszawie. Jest to klejnot w naszej literaturze wychowawczej.

Katedralne szkoły powstawały od XII w. przy katedrach biskupich; cele ich były wyłącznie kościelne. Na pierwszym planie stawiano wyrobienie w wychowankach ducha chrześcijańskiego i takie ukształtowanie ich woli, żeby ją całą skierowywali do pielęgnowania cnót, a w szczególności pokory i posłuszeństwa, stosując ogromnie surową karność szkolną.

Kategorja *gr.* najwyższe pojęcie rodzajowe, którego nie można podporządkować żadnemu ogólniejszemu pojęciu. Arystoteles wylicza 10 k.: substancja, ilość, jakość, stosunek, miejsce, czas, położenie, posiadanie, czynność i bierność.

Wszystko, co orzekać można o jakimś podmiocie, podpada pod jedno z tych pojęć.

Kant przyjmuje 12 k.: ogół, wielość, jedność, twierdzenie, przeczenie, ograniczenie, przynależność, przyczynowość, wzajemne oddziaływanie, rzeczywistość, możliwość, konieczność. Odpowiadają one logicznym funkcjom myślenia w sądzie.

Stuart Mill rozróżnia k.: czucia, dusze, ciała, stosunki.

Wundt: k. rzeczy, cech, stanów i stosunków. Niektórzy redukują te działy do kategoryj rzeczy (reizm).

Kat. semantyczne = znaczeniowe. Wyrażenie: „Ktoś myśli kategorjami swego mistrza" itp. jest tylko przenośnią literacką.

Kategoryczne sądy (w logice) rozpatrywane z punktu widzenia t. zw. katogorji relacji, sądy bezwarunkowe twierdzące lub przeczące bez zastrzeżeń i zależności od innych sądów. Dzielą się na:

Ogólno twierdzące (A). Wszyscy ludzie są śmiertelni.

Ogólno przeczące (E). Żaden człowiek nie jest wszechwiedzący.

Szczegółowo twierdzące (I). Niektórzy ludzie są czarni.

Szczegółowo przeczące (O). Niektórzy ludzie nie są biali.

Kato Marcus Portius (95—46 przed Chr.) polityk, filozof, zwolennik stoików (zob.).

Katoptryka *gr.* dział fizyki, traktujący o prawach odbijania się światła.

Kay-Shuttleworth James (1804—1849) lekarz, sekretarz Rady Wychowania w Anglji, działacz na polu szkolnictwa. Przyczynił się do rozbudowy szkolnictwa powszechnego, ulepszenia metod nauczania itd. Z prac wielkie znaczenie miała rozprawa: „Szkoła w jej stosunku do państwa, kościoła i kongregacyj”,

Kazimierz Wielki (1310—1370) król polski, wielki organizator państwa, założyciel uniwersytetu w Krakowie (1364). W akcie erekcyjnym obdarzył go przywilejami, jakie posiadał wówczas uniwersytet w Bolonji. Szczególnie wyposażył katedry prawnicze. Wydziału teologicznego nie było, gdyż ówczesny papież Urban V nie dał na to zezwolenia.

Kazualizm *l.* teorja, przyjmująca traf jako przyczynę wszystkich zdarzeń.

Kazuistyka *l.* metoda stosowania ogólnych zasad teologiczno-moralnych do poszczególnych wypadków z życia człowieka.

Kazuro Stanisław (ur. 1885) kompozytor polski, autor cennych, popularnych podręczników do nauki śpiewu w szkołach powszechnych.

Kąpiele słoneczne w ciepłych porach roku są dla dzieci wielce pożądane, należy je jednak stosować bardzo oględnie, zaczynając od kilku minut. Głowa musi być zawsze osłonięta.

Kąt powierzchnia między dwoma ramionami, wychodzącemi z jednego punktu. Rozróżniamy kąty: pełny, półpełny, prosty, rozwarty, ostry.

Kątomierz przyrząd do mierzenia kątów.

Kehr Karol (1830—1885) pedagog niemiecki, w pracach swoich propagował naukę poglądową.

Kelles-Krauz Kazimierz (1872—1906) socjolog polski, autor prac: „Rzut oka na rozwój socjologji w XIV wieku“, „Materjalizm ekonomiczny“.

Kempner Stanisł. Aleksander (1857—1924) ekonomista polski. Z prac: „Rozwój gospodarczy Polski od rozbiorów do niepodległości”.

Kenotoksyny jady hipotetyczne, wytwarzające się w organizmie podczas zmęczenia, a ustępujące w czasie snu.

Kepler Jan (1571—1630) astronom niemiecki, jeden z twórców astronomji nowożytnej, dzieła w języku łacińskim: „Astronomia nova”, „Dioptrice”, „Harmonices mundi”.

Keplera prawa dotyczą ruchu planet naokoło słońca: 1) środek masy planety porusza się w płaszczyźnie, przechodzącej przez środek masy słońca, droga jest przecięciem stożkowem, środek masy słońca znajduje się w jednem z ognisk, 2) pola opisane przez promień wodzący, łączący środek masy słońca ze środkiem masy planety, są proporcjonalne do czasu, w ciągu którego zostały one opisane, 3) prawo, dotyczące tylko orbit eliptycznych, brzmi: kwadraty czasów obiegu planet o zamkniętych orbitach są odwrotnie proporcjonalne do sześcianów wielkich osi ich orbit.

Keraunofobja *gr.* chorobliwa obawa błyskawic i piorunów.

Kerschensteiner Jerzy (1854—1932) wybitny pedagog niemiecki, nauczyciel wiejski, który usilną pracą zdobył głęboką wiedzę i światową sławę; stanął bowiem jako reformator wychowania obok Dewey'a (zob.), Montessori (zob.) i i. Zapoczątkował on w Niemczech ruch, nazwany „szkołą pracy” (zob.), który obudził olbrzymie zainteresowanie. Książka: „Pojęcie szkoły pracy” K. (tłum. na j. polski K. Nittman) była tłumaczona na 8 języków europejskich i 3 azjatyckie.

Zagadnienie szkoły pracy (inaczej szkoły aktywnej, albo szkoły twórczej) łączy się z problemami wychowania obywatelskiego i państwowego, co w obecnych stosunkach jest rzeczą pierwszorzędnej wagi.

K. kładł wielki nacisk na roboty ręczne w szkole i równouprawnienie pracy ręcznej z umysłową; ma ona bowiem wielkie znaczenie społeczne. System szkoły pracy uwzględnia współdziałanie uczniów i przekształca klasę w zorganizowaną wspólnotę, w której jednak mogą ujawniać się indywidualne wartości uczniów. Szkoła pracy przygotowuje ucznia do zawodu, wdraża go do wykonywania prac zawodowych z myślą o interesach organizacji państwowej, rozwija w nim siły i zdolności w kierunku udoskonalenia indywidualnej jego wartości, będącej jednak cząstką państwa. K., apostoł szkoły pracy, organizator szkolnictwa dokształcającego i zawodowego, pełen zmysłu dla właściwości techniki, pełen troski o dobro i moralność społeczeństwa, o potęgę państwa, pozostawił w spuściźnie cenne dzieła: „Pojęcie szkoły pracy", „Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung", „Charakterbegriff u. Charaktererziehung", „Grundfragen der Schulorganisation", „Die Seele des Erziehers" i i.

Lit.: Gacki W.: „Kerschensteiner i Ferrière".

Kessel Kurt (ur. 1884) pedagog niemiecki, rzecznik pedagogiki filozoficznej i wychowania religijnego. Prace: „Die Vertiefung der Kantschen Religionsphilosophie durch R. Eucken", „Das Problem der Religion in der Gegenwartsphilosophie" i i.

Key Ellen (1849—1926) pisarka szwedzka, zwolenniczka poglądów Rousseau'a i krańcowa przedstawicielka indywidualizmu w wychowaniu. Głośna była jej praca „Stulecie dziecka" (przekład I. Moszczeńskiej).

Kiel Fryderyk (1821—1885) kompozytor i znakomity nauczyciel muzyki (uczniami jego byli m. i. Z. Noskowski, I. Paderewski). Z kompozycyj oratorja „Christus", „Stabat Mater", „Missa solemnis".

Kierkegaard Sören (1813—1855) filozof duński, zwalczał idealizm Hegla. Ważniejsze pisma: „Albo — albo", „Psychologja grzechu", „Obawa i drżenie", „Pojęcie strachu" i i.

Kiernik Eugenjusz (1878—1921) zoolog, autor pracy „Życie na dnie oceanu".

Kierownik szkoły powszechnej Stanowisko k. szk. powsz. określa rozp. Min. W. R. i O. P. z 25 VI 1923 r. Wedle tego rozporządzenia k. sz. reprezentuje szkołę nazewnątrz, jest odpowiedzialny za prawidłowy bieg życia szkolnego, za kierunek wychowawczy szkoły i za wykonanie obowiązujących przepisów szkolnych. Jest bezpośrednim zwierzchnikiem wszystkich osób, pracujących w szkole oraz doradcą nauczycieli. Czynności jego obejmują całokształt szkoły w zakresie wychowania i nauczania (z wyjątkiem nauczania religji), administracji szkolnej i gospodarczej oraz higjeny szkolnej. W szczególności: 1) czuwanie nad moralno-wychowawczą stroną życia szkolnego, 2) przestrzeganie, by przepisany przez władze szkolne program był planowo wykonany, 3) wizytowanie klas w czasie lekcyj (bez prawa czynienia uwag nauczycielowi w obecności dzieci) i na podstawie poczynionych spostrzeżeń odbywanie konferencyj z poszczególnymi nauczycielami lub radą pedagog., 4) kontrola prac piśm. uczniów, 5) kontrola dzienników lekcyjnych i wykazów uczęszczania dzieci oraz akt lub prac powierzonych do prowadzenia poszczególnym nauczycielom, 6) przygotowanie projektu podziału klas i przedmiotów nauki między grono i przedkładanie go in-

spektorowi do zatwierdzenia, 7) rozdział między grono na podstawie opinji rady ped. obowiązków takich, jak: dyżury, zarządzanie bibljoteką, pomocami naukowemi itd., 8) przestrzeganie, by lekcje i wszelkie inne zajęcia zaczynały się i kończyły punktualnie, 9) przyjmowanie dzieci do szkoły i zwalnianie poszczególnych dzieci na czas do 7 dni, 10) zwoływanie posiedzeń rady pedagogicznej i konferencyj oraz przewodniczenie na nich, składanie inspektorowi sprawozdań z tych posiedzeń, 11) zwoływanie konferencyj z rodzicami, 12) w wypadkach nagłych zwalnianie nauczycieli do dni 3 z obowiązkiem zawiadomienia o tem inspektora, 13) w razie choroby nauczyciela zarządzenie zastępstw tymczasowych, 14) podawanie gronu do wiadomości zarządzeń władz szkolnych o charakterze normatywnym i wprowadzanie w życie na terenie szkolnym wszelkich zarządzeń tych władz, 15) pilnowanie porządku i czystości w szkole oraz przestrzeganie przepisów higjenicznych, 16) składanie inspektorowi rocznych sprawozdań o stanie naukowym i wychowawczym szkoły, 17) bezpośrednia piecza i nadzór nad budynkiem i majątkiem szkolnym, 18) nadzór nad służbą szkolną, 19) układanie do użytku odpowiednich organów projektu budżetu wydatków na rzeczowe potrzeby szkoły, 20) wydatkowanie przekazanych sum w granicach przyznanego budżetu i prowadzenie rachunków, 21) prowadzenie ksiąg inwentarzowych szkoły, 22) przesyłanie w drodze służbowej najpóźniej do dni 3 wszelkich pism nauczycieli szkoły do władz szkolnych i zaopatrzenie ich swojemi wnioskami, 23) podpisywanie korespondencji urzędowej w sprawach szkolnych oraz wszelkich dokumentów, wydawanych w imieniu szkoły, 24) prowadzenie kancelarji, księgi głównej i kroniki szkolnej, 25) prowadzenie wykazów nieobecności nauczycieli i zastępstw za nich, 26) przechowywanie akt szkolnych, dzienników urzędowych, programów naukowych i pieczęci szkolnej. Obowiązki unormowane Rozp. Min. W. R. i O. P. z 31/II 1933 Dz. Urzęd. Nr. 14, poz. 94. Dodano tu obowiązek znajomości rejonu swej szkoły pod względem gospodarczym, społecznym, narodowościowym itd.

Lit.: Gacki, Kotula, Tłuczek: „Podręczny poradnik dla kierowników szkół powszechnych", Klebanowski S.: „Zasady kierowania szkołą". Rozprawy w „Przyj. Szkoły" nr. 9 r. VIII, nr. 18 r. X, nr. 11 i 12 r. XII.

Kierski Feliks (1884—1926) pisarz pedagogiczny, autor „Podręcznej encyklopedji pedagogicznej" (wyd. Książnicy-Atlas).

Kilistyka *gr.* sztuka gimnastyczna, np. stawanie na głowie, chodzenie na rękach itp.

Kilo. Język polski objawia tendencje do skróceń wyrazów obcych, które do niego napływają (np. Petrus — Piotr, Johannes — Jan itp.). Niektóre wyrazy obce złożone ulegają w codziennem użyciu przeobrażeniom w ten sposób, że tracą drugi wyraz i zmienia się ich rodzaj (np. „ten" automobil — „to" auto, kinoteatr — kino itp.). Uległ też przemianie wyraz kilogram (r. męski) na kilo (r. nijaki), podobnie i dekagram — deko. Władze szkolne stanowczo zakazują używania w szkole wyrazów kilo i deko.

Kilpatrick William współczesny wybitny pedagog amerykański, uczeń Deweya (zob.) i szermierz jego nauki. Prace: „Education for a Changing Civilisation", „Foundations of Method" i i.

Kimograf (kimografjon) *gr.* przyrząd do zapisywania zmian tętna w badaniach fizjologicznych i psychologicznych.

Kinematograf szkolny. Mimo istnienia filmu od lat 40, kinoteatr nie został jeszcze dostatecznie wy-

korzystany na rzecz wychowania i nauczania, szczególnie u nas. Natomiast ma on szerokie zastosowanie w Stanach Zjednoczonych, w Anglji, Francji. Niemczech i w Rosji Sowieckiej. Istnieją zagranicą specjalne wytwórnie filmów, przeznaczonych dla szkół, które mają pierwszorzędną wartość pedagogiczną i dydaktyczną w nauczaniu historji, geografji, przyrody itd.

Lit.: Kraskowski J.: „Kino — szkoła powszechna", „Projekt nowej instytucji w dziedzinie oświaty ludowej", „Film naukowy i jego znaczenie", Stępowski M.: „Kinematograf komunalny, szkolny i finansowy", Skoczylas L.: „Kinoteatr, nowy wróg młodzieży". (Idzie tu o spustoszenie moralne, jakie wywierają filmy sensacyjne na młodzież.)

Kinestetyczne wrażenia wrażenia ciężaru, oporu, położenia, stanowią grupę wrażeń ruchowo-mięśniowych, których doznajemy za pośrednictwem zmysłu kinestetycznego w mięśniach i ścięgnach stawów.

Kinetyka *gr.* nauka o ruchu ciał pod wpływem sił, które na nie działają.

Kinkel Walter (ur. 1871) filozof niemiecki, neokantysta. Z prac: „Idealismus und Realismus".

Kipling Rudyard (ur. 1865) wybitny pisarz angielski, laureat nagrody Nobla, niezrównany znawca przyrody. Niektóre jego utwory mają wielką wartość jako lektura dla młodzieży: „Księga dżungli", „Druga księga dżungli", baśnie z życia zwierząt itd.

Kirchhoff Gustaw Robert (1824—1887) fizyk niemiecki, wykrył prawa, określające prądy elektryczne w rozgałęzieniach i promieniowania zrównoważonego.

Kirchner Fryderyk (1848—1900) filozof niemiecki. Pisma: „Die Hauptpunkte der Metaphysik", „Diätetik des Geistes", „Der Weg zum Glück" i i.

Kirkor Adam (1818—1886) pisarz polski. Prace: „Litwa i Ruś pod względem historycznym, geograficznym, statystycznym i archeologicznym", „Słowianie nadbałtyccy" i i.

Kisielewska Julja (pseud. J. Oksza) współczesna pisarka polska, prace pedagogiczne: „O potrzebie reformy szkolnictwa średniego" i i.

Kitowicz Andrzej (1728—1804) pamiętnikarz polski. Pisma: „Pamiętniki do panowania Augusta III i St. Augusta", „Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III".

Klages Ludwik (ur. 1872) psycholog i filozof niemiecki, w filozofji witalista (zob. witalizm). Pisma: „Die Grundlage der Charakterkunde", „Handschrift u. Charakter" i i.

Klan dzieci. Dzieci w wieku 9—10 lat tworzą samorzutnie gromadki z przywódcami na czele, którzy godność tę piastują nie z wyboru, ale sami się wysuwają, dzięki swym uzdolnieniom do tej funkcji.

Lit.: Ferrière: „Samorząd uczniowski", Mc. Dougall: „Psychologja grupy".

Klasa szkolna grupa młodzieży, dobrana i zorganizowana wedle pewnych kryterjów w celu wychowywania i nauczania w określonym zakresie. K. nie jest wyłącznie sumą jednostek, lecz także grupą społeczną, posiadającą swoistą indywidualność i świadomość zbiorową. Jej życie rozwija się pod kierownictwem wychowawców i nauczycieli i jest jakby podstawą wszelkich dalszych ugrupowań młodzieży. Według Gaudiga kl. szk. jako grupa społeczna przechodzi pewne stadja rozwojowe, stopniowo wyrabia się wśród jednostek świadomość zbiorowa, która później przechodzi w samowiedzę, czyli poczucie wspólnych obowiązków i zdolność świadomego kierowania sobą. Czasem klasa rozpada się na przeciwstawiające się grupki, działające pod kierunkiem swych przywódców.

Badania eksperymentalne nad pracą jednostkową i zbiorową młodzieży szkolnej wykazały liczne zalety pracy zbiorowej, jednakże nauczanie zbiorowe niweluje zarazem różnice indywidualne jednostek. Stąd dydaktyka dzisiejsza poleca uwzględniać w nauczaniu zarówno indywidualne potrzeby uczniów, jak i potrzeby klasy jako grupy społecznej (postulat zindywidualizowanego nauczania zbiorowego). Do zrealizowania tego postulatu stworzono różne systemy, jak np. *system batawski* (połowa dnia przeznaczona jest na zajmowanie się poszczególnemi uczniami, połowa na nauczanie masowe klasy). Tu należy także system *uczenia się pod kierunkiem* i system *laboratoryjny* (daltoński). Wszystkie te systemy rozluźniają tradycyjną organizację klasy, a nawet grożą jej rozbiciem.

Pojawiają się też usiłowania udoskonalenia jej organizacji przez zmniejszenie ilości uczniów, lub dzielenie klasy przy niektórych zajęciach na mniejsze grupy, oraz przez dobór młodzieży według zdolności i zamiłowań (postulat doboru pedagogicznego). Należy tu tworzenie klas pomocniczych dla dzieci umysłowo upośledzonych i opóźnionych w rozwoju, dla uczniów przeciętnych i wybitnie uzdolnionych (*system dwutorowy* w Cambridge), dalej *system mannheimski* i *system austrjacki.* Po tej linji dąży projekt reorganizacji szkolnictwa w Polsce, którego ideałem jest: j e d n o ś ć s z k o l n i c t w a z r ó ż n i c o w a n e g o.

Lit.: Nawroczyński B.: „Uczeń i klasa" (podano tam obszerną bibljografję), z obcej: Döring W.: „Psychologie der Schulklasse".

Klasyfikacja *l.* w logice uporządkowanie przedmiotów, osnute na podziale logicznym pojęcia najogólniejszego, organizującego te przedmioty. Zasady podziału stosuje się zależnie od potrzeby np. według *przedmiotu* (zoologja), *metody*, według *charakteru logicznego tez, władz umysłowych* itd.

Andrzej Ampère (fizyk i matematyk francuski, (1775—1836) rozróżniał dwa główne działy klasyfikacji:

a) kosmologiczne, nauki o świecie materjalnym (materja organiczna i nieorganiczna),

b) noologiczne, nauki o świecie duchowym.

H. Spencer (zob.) wyróżnia:

1) nauki abstrakcyjne (logika, matematyka), 2) abstrakcyjno-konkretne (fizyka, chemja itd.), 3) konkretne (biologja i i.)

Wundt (zob.) dzieli ogół nauk na 1) szczegółowe i 2) filozoficzne. Wśród szczegółowych wyróżnia nauki formalne (matematyka) i realne (przyrodnicze i humanistyczne). Każdy z tych działów rozpada się na 3 poddziały. Nauki przyrodnicze dzieli na fenomenologiczne (fizyka, fizjologja itd.), systematyczne (astronomja, geografja itd.), genetyczne (geologja, historja rozwoju organizmów itd.). N. humanistyczne: Do fenomenologicznych należy psychologja, do systematycznych filologja, ekonomja, prawodawstwo, do genetycznych historja. Nauki filozoficzne dzielą się: a) genetyczne, (logika formalna, teorja poznania, metodologja, hist. filozofji) b) systematyczne czyli nauki o zasadach (metafizyka, etyka, estetyka, filozofja religji, historji, przyrody itd.) Lit. Wundt: „Wstęp do filozofji", W. M. Kozłowski: „Klasyfikacja nauk".

Klasztorne szkoły rozpowszechniły się w początkach średniowiecza w krajach romańskich i germańskich a później w Polsce. Były one prowadzone przez zakony, a zwłaszcza benedyktynów i dzieliły się na wewnętrzne (interior) dla duchownych i zewnętrzne (exterior) dla świeckich. W czasach nowożytnych prowadzili szkoły jezuici (zob.) i pijarzy (zob.). Dzisiejsze szkoły, prowadzone przez zakony, głównie żeńskie, nie mają

specjalnych własnych programów, ale te same, co wogóle szkoły prywatne i państwowe.

Klaustrofobja *gr.* lęk przed zamknięciem, objaw patologiczny.

Kleantes (III w. przed Ch.) filozof grecki ze szkoły stoików.

Klechda fantastyczna opowieść ludowa o treści zazwyczaj groźnej, strasznej (np. o Madeju Zbóju). Podobne utwory o djabłach, demonach, czarownicach, wilkołakach itp. znajdują się także w literaturze dziecięcej i działają na niewyrobione umysły szkodliwie. Już Locke (zob.) był stanowczym przeciwnikiem tego rodzaju utworów dla dzieci. W ostatnich czasach zwalczał tę literaturę Króliński (zob.) w czasopismach pedagogicznych, prasie codziennej i osobnych publikacjach („O książce dziecka“, „Polska literatura dla dzieci i młodzieży“).

Klecki Walerjan (ur. 1868) chemik polski. Prace: „Bakterjologja w rolnictwie i przemyśle rolniczym“, „Rozwój i zadania współczesnej mikrobiologji chemicznej“.

Kleczyński Jan (1837—1895) kompozytor polski, autor „Słownika wyrazów, używanych w muzyce“ i studjów o interpretacji dzieł Chopina.

Kleiner Juljusz (ur. 1886) profesor Uniw. J. K., historyk literatury, autor pomnikowych biografij Mickiewicza, Słowackiego i Krasińskiego. Swietny pisarz, głęboki myśliciel i wytrawny krytyk, umysł samodzielny, erudycja fenomenalna; należy do uczonych, którzy naukę polską o literaturze postawili na poziomie najwyższych wymagań współczesnej wiedzy na Zachodzie. Wychował całe zastępy polonistów entuzjastów. Jest członkiem Akademji Literatury Polskiej. Dzieła jego wydaje Zakład Nar. im. Ossolińskich we Lwowie.

Klemens z Aleksandrji (ok. 160—216) filozof pogański, później chrześcijanin. Dzieła: „Protreptikos”, „Paidagogos”, „Stromata”. Najważniejszą z całej nauki K. jest chrześcijańska gnoza, która ma za punkt wyjścia i podstawę wiarę w naukę Chrystusa i polega na filozoficznem, naukowem zgłębieniu tej wiary. (Obszernie w „Historji filozofji” któregokolwiek autora.)

Klemensiewicz Zenon (ur. 1891) polonista, specjalista w dydaktyce języka polskiego. Prace: „Język polski”, „Nasz język”, „Metoda nauczania głosowni opisowej”, „Dydaktyka nauki o języku ojczystym”, „Opieka rodziny nad mową dziecka“ i i.

Kleptomanja *gr.* chorobliwy popęd do kradzieży, nie z wyrachowania dla korzyści, lecz pod wpływem popędu. Objawia się w związku ze zboczeniami na tle dziedzicznem np. u dzieci alkoholików itp. Wychowawca ma bardzo trudne zadanie, które wymaga zrozumienia psychiki chorego i taktu pedagogicznego. Jak z takiem dzieckiem postępować, piszę Karin Michaëlis w książce „Radosna szkoła”.

Klęsk Adolf (ur. 1876) lekarz, współzałożyciel szkoły specjalnej dla umysłowo upośledzonych w Krakowie. Autor prac: „Chirurgja nerwów”, „Kora mózgowa w świetle badań chirurgji”, „Poradnik dla jednoręcznych”, „Zwierzenia histeryczki”, „Bolesne strony życia kobiety” i i.

Klimat *gr.* zespół zjawisk atmosferycznych. Rozróżniamy:

k. matematyczny, zależny od szerokości geograficznej. (Panowałby na ziemi, gdyby jej powierzchnia nie posiadała gór, mórz itp.);

k. fizyczny, ogół stanów pogody w obrębie dłuższego okresu czasu. Na ukształtowanie k. fizycznego wpływa położenie w stosunku do morza *(k. oceaniczny, lądowy)*.

Ze względu na położenie pionowe obszaru rozróżniamy *k. górski* i *nizinny*.

Lit.: Bzowski K.: „Jak uczyć o klimacie”.

Klimatologja *gr.* nauka o klimatach różnych okolic globu ziemskiego.

Klinger Witold (ur. 1875) prof. uniw. w Poznaniu, filolog, autor między innemi pracy: „O uczonych i uniwersytetach w Rosji sowieckiej".

Kloniczne kurcze przy odruchach, urywane, drgawkowe, w przeciwieństwie do tonicznych, trwałych.

Klucz w muz. znak graficzny, umieszczany na początku kompozycji dla ustalenia wysokości tonów.

Kluczowa powieść, w której przedstawione są osoby żyjące, ale pod zmienionemi nazwiskami.

Kluk Krzysztof ks. (1739—1796) przyrodnik polski. Dzieła: „Roślin potrzebnych i pożytecznych opisanie", „Zoologja", „Botanika" i i.

Kłamstwo świadome dążenie do wprowadzenia drugich w błąd przez rozmyślne fałszowanie faktów i podawanie sądów niezgodnych z rzeczywistością, a mających pozory rzeczywistości.

Objawy kłamstwa u dzieci są — jak twierdzi Sully (zob.) w znacznej mierze wypływem warunków otoczenia. Przyczyną jednak mogą być również: żywa i wybujała fantazja, słaba odporność na sugestję i stany patologiczne. Przeprowadzano liczne badania kłamstwa u dzieci i ogłoszono statystykę. Przeciętnie najwyższy procent (około 73) osiąga kłamstwo z obawy przed karą, rzadziej z wyrachowania, nierozsądku, lenistwa, zamiłowania do fikcji, złośliwości, a najmniej z pobudek altruistycznych.

Szkoła zwalcza k. środkami:

a) *pozytywnemi* (przykład prawdomówności nauczyciela, usunięcie podejrzliwości, obawy przed karą, apel do poczucia godności itd.),

b) *negatywnemi* (zakazy, groźby, budzenie obawy, strachu itd.)

Lit: Sully: „Dusza dziecka" (rozdział „Kłamstwo dziecinne"). Rozprawa „O kłamstwie" w Encyklop. Wych., Baumgarten Franciszka: „Kłamstwo dzieci i młodzieży", Duprat: „O kłamstwie", Lempke Fr.: „Kłamstwo".

Kłos Juljusz (ur. 1881) budowniczy polski, prof. uniw. w Wilnie, autor projektów nowych budynków szkół powszechnych.

Kłosiński Zygmunt, współczesny pedagog polski, autor „Elementarza", opartego na nowej metodzie dźwiękowej, oraz pracy dydaktycznej „Pierwszy rok nauki szkolnej".

Knapski Grzegorz (1564—1638) pedagog polski, jezuita, autor słynnego słownika „Thesaurus polono-latino-graecus".

Knutzen Marcin (1713—1751) filozof niemiecki, nauczyciel Kanta, starał się pogodzić pietyzm (zob.) z filozofją racjonalistyczną Wolfa (zob).

Koch Henryk (1703— 1775) autor „Musikalisches Lexikon".

Koch Robert (1843—1910) bakterjolog niemiecki, odkrywca prątka gruźlicy (1882). Laureat Nobla.

Kochanowski-Korwin Jan (ur. 1869) historyk polski, prof. uniw. w Warszawie. Pisma: „Dzieje Akademji Zamojskiej", „Kazimierz Wielki", „Polska w świetle psychiki własnej" i i.

Kodisowa Krzyżanowska Józefa (ur. 1865), autorka prac: „Zadania biologiczne psychologji", „Empirjokrytycyzm", „Studja filozoficzne" i i.

Koedukacja *l.* wspólne i jednakowe wychowywanie i kształcenie dzieci obojga płci w jednej klasie. Istniała aż do końca XIX w. tylko po wsiach i w miejskich szkołach na stopniach niższych. Zagadnienie k. wypłynęło dopiero z końcem XIX w. jako konsekwencja przyznania dziewczętom prawa do wychowania publicznego narówni z chłopcami. System k. przyjął się powszechnie tylko w Stanach Zjednoczonych a później w krajach północnych (Szwecja, Norwegja) gdyż 1) okazał się on oszczędniejszym, zwłaszcza po wsiach i miasteczkach, gdzie

brak funduszów na prowadzenie dwu osobnych szkół, 2) sprzyja tendencji równouprawnienia kobiety i uczynienia z niej narówni z mężczyzną odpowiedzialnego pracownika społecznego, 3) sprzyja współżyciu obu płci i wytworzeniu szczerego, zdrowego stosunku wzajemnego.

Obecnie k. jest zjawiskiem powszechnem w krajach (oprócz wymienionych wyżej) w Danji, Finlandji, Anglji. W Niemczech powstała w r. 1919 szkoła koedukacyjna eksperymentalna, założona przez Steinera w Stuttgarcie. We Francji propaguje system k. Liga Nowego Wychowania i znany pedagog A. Ferrière. We Włoszech jest typem dominującym od reform z r. 1923, wreszcie zastosowała go Rosja sowiecka.

W Polsce w r. szk. 1929/30 było ogółem szkół powszechnych koedukacyjnych 94%, szkół średnich 54%.

Lit.: Centnerszwerowa B.: „O wspólnem obu płci kształceniu w szkole średniej", Męczkowska T. „Szkoły mieszane, koedukacja" i rozprawa w czasop. „Zrąb" z r. 1933 i 1934. Missona K. „Uczennice w gimnazjum koedukacyjnem". Pikor St. „Myśli o rozwoju fizycznym dziewcząt w szkole koedukacyjnej".

Z liter. obcej: Hawtrey „The Coeducation of the Sexes", Rein W. „Ueber gemeinsame Erziehung von Knaben u. Mädchen".

Koffka Karol, współczesny psycholog niemiecki, badacz na polu psychologji eksperymentalnej, zwolennik t. zw. psychologji postaci (zob.) Dzieło: „Die Grundlage der psychischen Entwicklung".

Koinofobja *gr.* chorobliwy lęk przed tłumem.

Kojarzenie wyobrażeń (asocjacja) wyobrażenia równoczesne, albo bliskie sobie, w czasie spostrzegawcze i pochodne wchodzą ze sobą w związki tego rodzaju, że odnowienie jednego z nich w formie spostrzegawczej lub pochodnej budzi dyspozycje do odnowy drugiego.

Sformułowane przez Arystotelesa prawa kojarzenia: (podobieństwa, kontrastu, kontaktu w przestrzeni i kontaktu w czasie) nie są ścisłe z wyjątkiem tylko ostatniego.

Psychologowie Titchener, James, St. Mill i i. zajmowali się sprawą kojarzenia, tworząc kierunek (asocjacjonizm), wedle którego prąd świadomości składa się z szeregu wrażeń i wyobrażeń, powstałych na mocy prawa styczności. Współcześni psychologowie kwestjonują tę doktrynę, twierdząc, że w kojarzeniu działają nie czynniki mechaniczne, lecz że prąd świadomości zależy od nastawienia jaźni jednostki, od tendencyj wzruszeniowych, dążeń, pragnień itp. Działają tu więc: uwaga, kierunek zainteresowań, uczucia, dążenia, nawyki, wrodzone zdolności i czynniki irracjonalne.

Kolankowski Ludwik (ur. 1882) historyk polski, autor epokowej pracy naukowej „Dzieje W. Ks. Litewskiego za Jagiellonów" i i.

Kolberg Oskar (1814—1890) znakomity etnograf polski. Wydał „Pieśni ludu polskiego" oraz monumentalne dzieło (około 40 tomów) „Lud, jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka, tańce". Lit.: Lam St.: „Oskar Kolberg, żywot i prace".

Kolegjum *l.* dawniej średni zakład naukowy, np. kolegjum jezuickie, pijarskie itp.

Kolegjum kijowsko-mohilańskie. Metropolita kijowski, Piotr Mohiła, syn wojewody wołoskiego, spokrewniony z magnatami polskimi, patrjota polski, założył w r. 1631 w Kijowie kolegjum, urządzone całkowicie na wzór jezuickich, o charakterze dysunickim. Po wcieleniu Kijowa do Moskwy kolegjum uzyskało tytuł akademji (1694), pod koniec w. XVIII zamieniono ją na akademję duchowną o charakterze rosyjskim. Lit.: Jabłonowski A.: „Akademja Kijowsko-Mohilańska."

Kolekcja *l.* uporządkowany zbiór przedmiotów jakiegoś rodzaju np. znaczków pocztowych, kart widokowych, motyli itp.

Kolekcjonowanie wypływa z wrodzonego popędu do posiadania własności i objawia się już u dzieci, które zbierają i przechowywują najróżnorodniejsze drobiazgi (guziki, blaszki, skorupki, skrawki materji itp.). Wrodzony ten popęd może wychowawca zużytkować, doradzając dziecku segregowanie tych rzeczy (np. na pochodzenia zwierzęcego, roślinnego, mineralnego itp.) i w ten sposób wdrażać je do systematyczności. W przedszkolu i szkole można przy sposobności wykorzystać te zbiory jako okazy.

Lit.: Czerwiński K.: „Kolekcjonowanie zwierząt".

Kolektywizm *l.* kierunek, polegający na poglądzie, że na bieg historji wpływają nie pewne genjalne jednostki, lecz masy społeczne.

Kolędy pieśni nabożne, związane z uroczystościami Bożego Narodz., śpiewane w kościołach i w domach w okresie od wigilji do 2 lutego. Najpiękniejsze melodje kolendowe na świecie posiada Polska.

Kolonje akademickie. W r. 1588 Akademja Jagiellońska założyła w Krakowie szkołę wstępną (dziś gimnazjum św. Anny) i ustaliła jej organizację w roku 1603 jako typ pośredni między szkołą parafjalną a uniwersytetem. Różniła się od jezuickiej tem, że uczono w niej historji polskiej i uwzględniano grekę oraz matematykę. Następnie powstawały szkoły pod egidą Ak. Jagiell. w Poznaniu (1616) z fundacji Lubrańskiego, w Tucholi, w Białej Podlaskiej, Chełmnie, Lwowie itd. Ak. Jagiell. kierowała temi szkołami, dostarczała im dyrektorów i profesorów, przeprowadzała wizytacje, zawiadywała funduszami itd.

Kolonje letnie internaty dla dzieci i młodzieży, urządzane w czasie feryj letnich w miejscowościach górskich, lesistych, nad morzem itp. Rozróżniamy kolonje wypoczynkowe i kolonje lecznicze w zdrojowiskach np. w Rabce, Rymanowie itd. K. dał początek proboszcz Bion w Zurychu w r. 1876.

W Polsce pierwszą kolonję urządzono staraniem dr. Markiewicza w Warszawie w r. 1882, następnie Pol. Tow. Pedagogiczne we Lwowie prowadziło k. l. w Karpatach wschodnich od r. 1890. Rekord w urządzaniu k. osiągnęło Pol. Tow. „Dzieci na wieś" we Lwowie, wysyłając na wywczasy w latach bezpośrednich po wielkiej wojnie po kilka tysięcy dzieci.

Lit.: „Podręcznik dla organizatorów kol. letnich dla dzieci". Sprawozdania „Pol. Tow. dzieci na wieś".

Kołaczkowski Stefan (ur. 1887) krytyk literacki, autor monografij Wyspiańskiego, Kasprowicza i i.

Kołłątaj Hugo ks. (1750—1812), jeden z najgorliwszych członków Tow. Ksiąg Elementarnych, delegat Kom. Ed. Narodowej do zreformowania Akademji Jagiellońskiej (1777 — 1780) ogromnie czynny działacz w kierunku reform demokratycznych, w czasie sejmu czteroletniego, później główny współpracownik Czackiego przy organizacji Liceum Krzemienieckiego (zob.). Z dzieł, mających związek z wychowaniem, wymieniamy: „Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III" i „Korespondencja listowna z Tadeuszem Czackim".

Lit.: Janik M.: „Hugo Kołłątaj", Kipa E.: „Ks Hugo Kołłątaj", Kosiński K.: „Ks. H. Kołłątaja uwagi o edukacji narodowej", Schmidt H.: „Pogląd na żywot i prace H. Kołłątaja", Dobrzyńska - Rybicka: „System etyczny Kołłątaja", Tokarz W.: „Ostatnie lata H. Kołłątaja", Mecherzyński K.: „O reformie Akademji Krakowskiej".

Koło rodzicielskie. Prawie przy każdej wyżej zorganizowanej szkole powszechnej i przy szkole średniej zorganizowane są koła rodzicielskie

jako instytucje obywatelskie, mające na celu silniejsze zespolenie rodziny i szkoły w imię spełnienia ich zadań wychowawczych oraz szukania w porozumieniu z władzami szkolnemi środków bezpośredniego wpływu dodatniego na młodzież. W szczególności: rozwinięcie w środowisku rodzicielskiem akcji samowychowawczej, zbliżenie rodziny i szkoły oraz skoordynowanie ich obustronnej inicjatywy, myśli wychowawczej i wszelkich wysiłków, z dobrem młodzieży związanych, wreszcie roztoczenie opieki moralnej i materjalnej nad młodzieżą w porozumieniu ze szkołą. (Zob. Współpraca domu i szkoły.)

Lit.: Bzowski J.: „Jak założyć i poprowadzić nowe lub ożywić dawne rodzicielskie koło przy szkole średniej", „Szkoła i rodzina, ich wzajemny stosunek i formy współżycia", „Szkoły państwowe a organizacje rodzicielskie".

Kołodziejczyk Edmund (1886—1915) autor bibljografji słowianoznawstwa polskiego.

Komarnicki Lucjusz (1886—1926) autor bardzo cennych prac z dydaktyki i z teorji teatru szkolnego (zob.). Z prac ważniejsze: „Historja literatury polskiej w wieku XIV", „Stylistyka" i „Teatr szkolny".

Kombinacyjna metoda Ebbinghausa służy do badania zdolności umysłowych w kierunku domyślności. Uczniowi daje się tekst, w którym opuszczono jedną albo więcej zgłosek i on je ma dopisać. Jaroszyński w „Metodzie badań psychologicznych w szkole" podaje takie teksty: „W dalekim od nas kra— żył książę, któ— miał żonę bar— miłosierną"... Albo tekst z opuszczonemi 2 zgłoskami: „Sw. Jan Kanty wra— — raz do domu od chorej sta— —, wszedł do ciem— — lasu"... Ebbinghaus opuszczoną sylabę liczy za pół błędu.

Kombinatoryka dział algebry, stosowany w teorji prawdopodobieństwa i w topologji.

Komensky Jan Amos (1592—1670) słynny pedagog czeski, twórca pedagogiki nowożytnej. Należał do sekty braci czeskich. Prześladowany, schronił się do Polski (Leszno) i tu napisał „Wielką dydaktykę" i „Bramę języków otworzoną". Dzieła te (w jęz. łacińskim) uczyniły go sławnym na całą Europę. Wzywano go do reformowania szkół w Szwecji i na Węgrzech, skąd powrócił do Polski. W czasie wojny szwedzkiej działał na korzyść najezdców. Polacy po odzyskaniu Wielkopolski rozpędzili braci czeskich. K. ratował się ucieczką i w pożarze stracił cenne rękopisy. Resztę życia spędził w Amsterdamie, gdzie wyszły jego pisma zbiorowe.

Według K. wychowanie powinno dążyć do urobienia jednostki bogobojnej, moralnej, dzielnej i zręcznej w swoim zawodzie. Do tego celu prowadzą cztery okresy wychowania po sześć lat: 1) *szkoła macierzyńska* do 6 lat, 2) *szkoła ludowa* dla wszystkich (od 6—12 lat) prowadzona w języku ojczystym, 3) *szkoła łacińska* (12—18 lat); obok jęz. klasycznych program obejmował przedmioty realne, matematykę i muzykę, 4) *studja uniwersyteckie* (18—24 lat) z osobną „szkołą szkół" dla kandydatów nauczycielskich.

K. był twórcą metody poglądowej (napisał słynny podręcznik „Swiat w obrazach"). Oparł ją na zasadach: nauczanie powinno być zgodne z naturą, nie może istnieć rozdział słów od rzeczy, należy stosować stopniowanie trudności, należy dalej uczyć przez zmysły i wiązać naukę z życiem i przestrzegać związku z innemi przedmiotami (koncentracja). K. korzystał z prac Vivesa, Bacona, Ratichiusa i i., biorąc z nich i opracowując najważniejsze zagadnienia po swojemu.

Lit.: Danysz A. „Jan Amos Komeński", Bądzkiewicz A. „Jan Amos Komeński i znaczenie jego systemu wychowania", Bunszel K. „J. A. Komeński i jego szkoła macierzyńska".

Komisja dyscyplinarna dla nauczycieli. Z dniem 20 I 1933 r. weszło w życie rozporządzenie Min. W. R. i O. P. o komisjach dyscyplinarnych i postępowaniu dyscyplinarnem przeciwko nauczycielom (art. 81, 82 i 83 ust. z 1 VII 1926). Istnieją obecnie:

1) okręgowe k. dyscyplinarne przy kuratorjach,

2) odwoławcze kom. dysc. przy ministrze.

Pierwsza składa się z przewodniczącego lub zastępcy i dwóch członków. Na straży dobra służby stoi rzecznik dyscyplinarny w charakterze oskarżyciela publicznego z postępowania karnego. Obrońcą może być bądź ktoś z wyboru, bądź z urzędu, a więc i obrońca zawodowy. Przy postępowaniu dowodowem obowiązuje ścisła tajemnica urzędowa. Od orzeczenia k. dysc. pierwszej instancji przysługuje obwinionemu prawo odwołania w ciągu dni 7 od rozprawy do k. odwoławczej, która przeprowadza rozprawę o samej rozprawie pierwszej instancji i o samem orzeczeniu tejże.

Bliższe szczegóły w rozprawie Kulańskiego, *Przyjaciel Szkoły* nr. 1-2 rocznik XIII.

Komisja Edukacji Narodowej. W r. 1773 na mocy uchwały sejmu rozbiorowego ustanowiono K. E. N. na lat 6 jako instytucję oświatową, zależną od państwa, i przekazano jej majątek zakonowi jezuitów, skasowanego w tymże roku. W skład komisji wchodzili: biskup Ignacy Massalski (prezes), Joachim Chreptowicz, Adam Czartoryski, Michał Poniatowski, Ign. Potocki, Andrzej Zamojski i i. Kom. Ed. podzieliła Polskę na oddziały naukowe, sześć w Koronie i cztery w Litwie. Działalność K. E. N. można podzielić na okresy:

1) trzyletni (1773—1776), w którym zajęła się głównie rozpatrywaniem projektów reform i organizacją szkół. W tym okresie założono „Tow. Ksiąg Elementarnych“, którego sekretarzem był G. Piramowicz (zob.),

2) siedmioletni (1776—1783), w którym rozwinęła pełną działalność. Zreformowano Akad. Jagiellońską i wydano *Ustawy* K. E. N. (zob.),

3) dziewięcioletni (1783—1792), chylenia się do upadku.

Działalność K. była dla wychowania narodowego niesłychanie owocna. Stworzyła ona świetną organizację szkolną i jedność w nauczaniu, przeprowadziła sekularyzację i upaństwowienie szkoły, określiła prawne i materjalne stanowisko nauczycielstwa, zakładała seminarja, wydała szereg dobrych podręczników, zaprowadziła najnowsze metody nauczania, wprowadzając do programu język ojczysty jako przedmiot najgłówniejszy i nauki przyrodnicze. Pod wpływem pracy K. podniósł się wysoko poziom umysłowy i moralny społeczeństwa. Wychowani w jej szkołach obywatele okazali później, w czasie niewoli, niezwykły hart, zapał i siły do poświęceń w dążeniu do niepodległości.

Lit.: „Ustawy K. E. N. dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzpltej przepisanych”, nowsze wydania: Wł. Kucharskiego, L. Skoczylasa; Kot St.: „Komisja Ed. Narod.”, Wierzbowski T.: „Komisja Ed. Nar.”, Poprawski J. „Ustanowienie i znaczenie Kom. Ed. Nar.”, Karbowiak A.: „System dyd.-ped. K. E. N.”. Chrzanowski I.: „Posiew Kom. Ed. Nar.”, Regenwetter H.: „Ideały K. E. N.”, Pohoska H.: „Sprawa oświaty ludu w dobie K. E. N.”, Tokarz W.: „Kom. Ed. N. a Uniwersytet Jagielloński“, Lewicki J.: „Geneza K. E. N. w świetle ustawodawstwa szkolnego“, „Bibljografja druków, odnoszących się do K. E. N.“, Hahn W.: „Bibljografja prac, ogłoszonych z powodu 150-tej rocznicy ustanowienia K. E. N. i zgonu St. Konarskiego“ (*Rocznik Pedag.*, serja II, tom II, r. 1924).

Komisje pedagogiczne polskie. Z dawnych: Od r. 1817 do 1831 istniała w Warszawie:

Komisja Rządowa Wyznań Rel. i Ośw. Publicznego, jako najwyższa magistratura do spraw wyznaniowych i oświatowych. Pracowali tu St. hr. Potocki, St. Staszic, J. U. Niemcewicz, S. B. Linde i inni. Członkowie brali udział w pracach Izby Edukacyjnej i Dyrekcji Eduk. Narodowej. Przestrzegano jednostajności w nauczaniu, organizowano szkolnictwo; istniały: szkoły elementarne niższe, podwydziałowe, wydziałowe (średnie), wojewódzkie (licea), główne (uniwersytet), specjalne akademiczne: wojskowe, duchowne, instytuty dla nauczycieli, górnicze, leśne, przygotowujące do studjów politechnicznych itd.

Kom. Rządowa Wyznań Relig. i Ośw. Publ. (1861 do 1864 i 1864 do 1867) utworzona staraniem Aleks. hr. Wielopolskiego (zob.). K. opracowała ustawy szkolne. Szkoły dzieliły się na: elementarne, średnie: powiatowe ogólne 5-klasowe, pedagogiczne, specjalne (gimnazja 7-kl. i liceum 8 kl.), szkoła wyższa żeńska, instytut politechniczny i rolniczo-leśny. W r. 1867 wszystkie zakłady naukowe i instytucje poddano władzy ros. minist. oświaty, tworząc okrąg naukowy warszawski.

Komisja do badań dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce powstała w Krakowie w r. 1922 pod kierownictwem prof. Kota, z oddziałami w Warszawie i Lwowie. Miała ona na celu badanie dziejów wychowania i szkolnictwa w Polsce oraz ogłaszanie dzieł naukowych przedmiotu. Prace jej z braku funduszów zostały zawieszone.

Komisja Pedagogiczna Min. W. R. i O. P. w Warszawie powstała w r. 1922 i obejmuje: oddział psychologji pedagogicznej, oddz. pedagogiki ogólnej, oddz. humanistyczny, oddz. metodyki nauk matematycznych i przyrodniczych i oddział higjeny szkolnej i wychowania fiz.

Oprócz tego istnieją przy Min. W. R. i O. P. *K do oceny książek do czytania dla młodzieży szkolnej* i *K. książek i pomocy szkolnych.*

Komizm *gr.* zabawne zdarzenie, sytuacja, wyrażenia, osoby, wywołujące w nas poczucie wesołości i śmiech. Wedle Arystotelesa śmieszne jest to, co błędne, haniebne, ale nie boli i szkody nie przynosi. Wedle Kanta śmieszność polega na nagłem przejściu od wytężonego oczekiwania do zera, do nicości. Kraepelin: K. polega na pewnego rodzaju kontraście nieoczekiwanym. Witwicki: K. to tyle, co zdolność do wywoływania śmiechu z czegoś lub kogoś.

Komórki nerwowe (zob. neurony).

Komparacja *l.* porównanie, przyrównanie.

Kompensacja psychologiczna wybieg, stosowany przez organizm dla przeciwdziałania utracie równowagi (zob. potrzeba). Według Adlera większość wad dzieci jest wynikiem przyrodzonej słabości i niższości. Dzieci bawią się bardzo chętnie, bo mogą tu odgrywać rolę władczą, jako naczelnicy Indjan, mogą rozkazywać itp.

Lombroso uważał genjusz za hiperkompensację organizmu zdegenerowanego.

Kompleks *l.* zabarwiony silnie pod względem uczuciowym zespół wyobrażeń, związanych z jakimś przedmiotem lub zdarzeniem z przeszłości, wyparty ze świadomości. Wedle freudystów ma on być przyczyną zaburzeń psychicznych. Wydobycie go do świadomości usuwa dolegliwość, uspokaja umysł.

Kompleksy liczbowe grupy jednostek (dwójki, trójki, czwórki itd.) i działanie niemi w nauce rachunków (zob. liczydło).

Komprehencja *l.* pojętność, zrozumienie.

Konarski Stanisław ks. (1700—1773) pijar, pedagog, twórca polskiego odrodzenia umysłowego z upadku za czasów saskich. Wierzył on, że przez wychowanie można odrodzić cały naród, a szczęście jego upatrywał w roztropności tych, którzy państwem rządzą. K. założył w r. 1740 w Warszawie Collegium Nobilium, konwikt dla młodzieży szlacheckiej i wprowadził w swej szkole nowy system wychowania i nauczania. (Postanowienia wizyty apostolskiej) K. wpłynął na oczyszczenie języka polskiego z makaronizmów („De emendandis eloquentiae vitiis"), wypowiadał śmiałe poglądy polityczne („O skutecznym rad sposobie").

Lit. o K. jest obszerna. Wymieniamy świetną monografję: Konopczyński K.: „Stanisław Konarski", Sienicki: „Reformy Konarskiego w szkolnictwie polskiem", Łagowski F.: „Konarski jako reformator szkół publicznych", Wernic H.: „Stanisław Konarski", Chrzanowski I.: „Wielka reforma szkolna Konarskiego", Biegański: „Poczet prac ks. Stanisława Konarskiego".

Koncentracja w nauczaniu *l.* nazywana też w ostatnich czasach korelacją, łączność między wiadomościami, należącemi wprawdzie do tego samego przedmiotu nauki, lecz odleglejszemi od siebie. Sośnicki w swojej „Dydaktyce" rozróżnia i drugi rodzaj *k.*, który polega na tem, że wybiera się jakąś podstawową wiadomość, jakieś zasadnicze pojęcie np. węgiel, i dokoła niego grupuje się inne wiadomości i pojęcia z niem związane, a należące do różnych dziedzin nauki. (W tym samym dniu uczy się o węglu na godzinie przyrody, na lekcji geografji, historji, języka polskiego itd.)

J. Dewey tak się wyraża o *k.*: „Istotnym ośrodkiem przedmiotów szkolnych nie jest ani przyrodoznawstwo, ani literatura, ani historja, ani geografja, ale tylko własna działalność społeczna dziecka. Naczelną zasadą koncentracji nauczania powinno być oparcie go o rozwój sił dziecka, dokonywujący się według tego samego planu ogólnego, według jakiego narastała nasza cywilizacja."

Koncentracja uwagi skupienie uwagi w ten sposób, że przedmiot dotyczący osiąga najwyższy stopień jasności i wyraźności, podczas gdy wszelkie inne zostają zepchnięte poza próg świadomości. Natężenie uwagi badamy z pomocą testu Bourdon'a (zob.).

Konceptualizm *l.* (od conceptus = pojęcie) pogląd filozoficzny Abelarda, wedle którego pojęcia t. zw. ogólne są wytworami naszego umysłu.

Kondycjonalizm *l.* nauka, wedle której wyjaśnienie powinno polegać na podaniu warunków, od których zależne jest to, co ma być wyjaśnione.

Koneczny Feliks (ur. 1862) historyk polski, autor „Dziejów Śląska" i i.

Konfabulacja *l.* u osób psychicznie chorych zmyślenia bylejakie dla zapełnienia luki w przypominaniu.

Konferencje nauczycielskie. Zebrania nauczycieli danego zakładu w celu omówienia pewnych spraw np. wychowawczych, klasyfikacji uczniów, omówienia lekcyj pokazowych, wysłuchania czyjegoś referatu itp.

Konferencje rejonowe, unormowane rozporz. Min. W. R. i O. P. z dnia 28 V 1926, odgrywają ważną rolę w dalszem kształceniu się nauczycielstwa, są one bowiem terenem doświadczalnym, na którym czynione są próby realizacji twórczej myśli pedagogicznej oraz doskonalenia się w metodach pracy, nabywanie biegłości w dyskusji itd.

Konferencje rodzicielskie (wywiadówki) odbywają się w szkołach zazwyczaj po klasyfikacjach okresowych. Normy ich są przestarzałe.

Konfirmacja akt religijny w kościele ewangelickim, na podstawie którego dotycząca osoba zostaje przyjęta w poczet członków gminy. Za wiek normalny do *K.* uważa się 15 lat.

Konfucjusz, Kung-fu-tse (551—478 przed Chr.) prawodawca moralny Chin. Wedle jego nauki każdy człowiek powinien posiadać szlachetny charakter, któryby mu umożliwił wypełnianie obowiązków wobec państwa.

Kongresy pedagogiczne międzynarodowe. Liga Nowego Wychowania (zob.) organizuje w różnych krajach międzynarodowe zjazdy pedagogów. Na *K.* odbywają się: Wykłady zasadnicze na tematy ogólne, wykłady sekcyjne na temat zagadnień wychowawczych, wykłady o postępie w obrębie systemów wychowawczych różnych narodów, oraz sprawy kursów specjalnych, na których słuchacze zaznajamiają się z postępem na polu wychowania w różnych dziedzinach.

Bliższe informacje w Sekcji Pol. Ligi Nowego Wychowania, Warszawa, Koszykowa 9. (Zob. Liga Nowego Wychowania.)

Konieczność logiczna zachodzi wtedy, gdy jakiś sąd w przeciwieństwie do tego, który już został wydany, okazuje się sprzecznym sam w sobie.

Konjektura *l.* wniosek, przypuszczenie, domniemanie.

Konjugacja *l.* odmiana czasownika przez połączenie pnia słowa z przedrostkami, przyrostkami i końcówkami w celu utworzenia rodzajów, czasów, trybów i osób. Rozróżniamy (wedle Szobera) konjugacyjne formy

a) proste, ugrupowane około tematu czasu ter. i czasu przeszłego, i

b) złożone, których podstawą jest imiesłów czynny przeszły —*ł*, imiesłów bierny, formy strony czynnej.

Niektórzy autorowie podręczników popularnych rozróżniają *ę* — *konjugację* z klasami: —*ę*, —*esz* (pisz —*ę*, pisz —*esz*), *i*—*ę*, —*isz*, —*ysz*, (widz—*ę*, widz—*isz*, słysz—*ę*, słysz—*ysz*) oraz *m konjugację* z klasami o końc. temacie *a* (ma—*m*) i *e* (wie—*m*).

Konkluzja *l.* w logice wniosek, wypływający z przesłanek.

Konkordat traktat, zawarty między Stolicą Apostolską a państwem suwerennem. W konkordacie, zawartym z Polską w r. 1925, jest m. i. artykuł, wedle którego nauka religji jest obowiązkowa we wszystkich szkołach publicznych z wyjątkiem szkół wyższych, a prawo kontroli nad nauką religji mają władze kościelne.

Konkret *l.* w dydaktyce przedmiot realny, służący jako okaz w nauczaniu.

Konopczyński Emiljan (1839—1910) pedagog polski, autor licznych prac w czasopismach pedag.

Konopnicka Marja (1842—1910) wybitna poetka polska. Nikt przed nią ani po niej nie potrafił tak serdecznie, szczerze i pięknie przemówić do dziatwy, nikt nie wzniósł się do tych wyżyn artystycznych w poezji dziecięcej, na które wzniosła się natchniona poetka, autorka wielu pereł literatury dziecięcej, z których najważniejsze: 4 zbiorki poezyj „Moja książeczka“, „Wiosna i dzieci”, „W domu i świecie”, „Nowe latko”, „Pod majowem słonkiem”, „O Janku wędrowniczku”, wreszcie przeróbka z angielskiego „O sierotce Marysi i krasnoludkach“. Prace jej dla dzieci wydawała głównie firma M. Arct w Warszawie. Niektóre utwory wydawała bezimiennie, jak np. „Przygody Pimpusia Sadełko”. Obszerniej zob. Króliński: „Polska literatura dla dzieci i młodzieży”.

Konotacja *l.* sens wzgl. treść nazwy, wynikająca z cech łącznie oznaczonych np. wyraz „kwadratowy” oznacza łącznie cechy płaskości, czworokątności, równoboczności itp.

Konsekwencja *ł.* w logice konieczność, mocą której wniosek wypływa z przesłanek.

Konstelacja *ł.* w psych. ogół czynników z dziedziny przedstawień, które wpływają na kierunek odtwarzania wyobrażeń.

Konsternacja *ł.* zakłopotanie, zmieszanie.

Konstytucyjne typy. Na podstawie cech anatomicznych, fizjologicznych i psychologicznych, opartych na danych z patologji i psychopatologji ustalić można pewne zasadnicze typy w budowie ludzkiego organizmu. Współczesny psychjatra i neurolog niemiecki E. Kretschmer ustalił typy anatomiczne:

1) *asteniczny*, człowiek wątły, chudy, blady, twarz wąska, długa, ostry nos i broda, klatka piersiowa płaska, brzuch chudy;

2) *atletyczny*, zwalisty, wzrost średni, barki szerokie, klatka potężna, brzuch twardy, niewydatny, kończyny niedługie, głowa koścista, grubo ciosana o wydatnych policzkach, tłuszczu mało;

3) *pyknik*, wzrost średni, głowa duża, szyja krótka, twarz szeroko rozlana, tułów wypukły, kończyny drobne, otłuszczenie ogólne.

Kontaminacja *ł.* w gram. zlanie się dwu wyrazów w jeden.

Kontekst *ł.* wyrazy lub zdania należące do jakiegoś wyrazu, który może być zrozumiany tylko w ich otoczeniu.

Kontemplacja w psych. wczuwanie się, wżycie w świat piękna aż do ułudy, rozkoszowanie się odkrytą prawdą.

Kontradykcja *ł.* w logice sprzeczność.

Kontraktura *ł.* przykurczenie, trwałe czynności pewnego środka ruchowego, częste w histerji.

Kontrapozycja *ł.* w logice zmiana sądu twierdzącego na przeczący i odwrotnie (np. wszyscy ludzie są śmiertelni — żaden nieśmiertelny nie jest człowiekiem).

Kontrapunkt *ł.* nauka o prowadzeniu głosów samodzielnych, łączących się w całość, w szczególności wyszukiwanie nowej melodji do jednej już danej czyli *cantus firmus*.

Kontrast współczesny polega na tem, że przedmiot jasny wydaje się nam tem jaśniejszy, im ciemniejsze jest jego tło.

Kontrowersja *ł.* w logice rozbieżność sądów.

Kontyngencja *ł.* przypadkowość, polegająca wedle Leibnitza na tem, że świat został przez Boga wybrany z wielu możliwych.

Konwencjonaliści uczeni, którzy uważają aksjomaty jako umowy, założenia do wysnuwania konsekwencyj.

Konwergencja *ł.* zbieżność linij naszego widzenia w jednym punkcie (cel). W psychologji zbieżność zdolności wrodzonych i nabytych, ich wzajemne przenikanie się i uzupełnienie. (Zob. sternowski pogląd na konwergencję.)

Konwersja *ł.* w logice odwrócenie sądu w ten sposób, że podmiot staje się orzeczeniem, a orzeczenie podmiotem. Rozróżniamy konwersje:
1) *czystą*,
2) *nieczystą*,
3) *czystą z kontrapozycją*,
4) *nieczystą z kontrapozycją*.

Kooperatywa szkolna prowadzenie przez uczniów jakiegoś przedsiębiorstwa np. kramik szkolny z pomocą udziałów członków, a pod ścisłą kontrolą wychowawców. Jest to ważny środek wychowawczy, bo przysposabia do pracy kooperatywnej w życiu.

Lit. Kluge Roman: „Kooperatywa w szkole".

Koordynacja *ł.* współrzędność, współdziałanie harmonijne np. w ruchach mięśni (ruchy skoordynowane).

Skoordynowane pojęcia = takie, które postawione obok siebie stanowią zakres trzeciego pojęcia (np. ssak, płaz, ryba są pojęciami skoordynowanemi, wchodzącemi w zakres pojęcia zwierzę).

Kopczyński Onufry (1735 - 1817) pijar, zasłużony pedagog polski, nauczyciel Collegium Nobilium, członek Izby Edukacyjnej, Tow. Przyj. Nauk itd. Dzieła: „Nauka czytania i pisania", „Poprawa błędów w ustnej i pisanej mowie polskiej", „O duchu języka polskiego", „Gramatyka języka polskiego" i i.

Kopczyński Stanisław (1873-1933) lekarz polski, niezmiernie zasłużony dla szkolnictwa higjenista, autor wielu prac z tego zakresu i cennego podręcznika „Higjena szkolna" (praca zbiorowa pod jego redakcją).

Kopernik Mikołaj (1473 - 1543) twórca nowej epoki w nauce astronomji. Dzieło: „De revolutionibus orbium coelestium".

Lit.: Birkenmajer: „Mikołaj Kopernik" biografja. Króliński: „Wstrzymał słońce — ruszył ziemię", publikacja popularna.

Koprolalja *gr.* objaw chorobliwy t. zw. natręctw myślowych, polegający na posługiwaniu się wyrazami sprośnemi, brzydkiemi.

Kopulacja *l.* w logice połączenie podmiotu i orzeczenia łącznikiem.

Kopulizacja *l.* szczepienie drzew.

Korczak Janusz (Goldschmid Henryk, ur. 1878) lekarz, opiekun sierót żydowskich w Warszawie, utalentowany pisarz dla dzieci. Z prac wymieniamy „Mośki, Jośki i Srule", „Józki, Jaśki i Franki" (dzieci na kolonjach letnich). Z ped. „Jak kochać dziecko".

Korekcja *l.* wyrównywanie wad wzroku zapomocą odpowiednich okularów.

Korekta wypracowań piśmiennych Wedle obowiązujących przepisów nauczyciel powinien poprawiać wypracowania piśmienne uczniów, a przedewszystkiem zadania szkolne (zob.).

Wybitny polonista R. Zawiliński (zob.) podaje następujące wskazówki: Nauczyciel przegląda wypracowania w domu i podkreśla błędy atramentem kolorowym, używając znaków przyjętych i uczniom znanych. Po poprawieniu wypisuje sobie w osobnym zeszycie wszystkie zaznaczone błędy a to:

1) rzeczowe,
2) stylistyczne,
3) gramatyczne,
4) ortograficzne.

W szkole rozdaje zeszyty i rozpoczyna „spowiedź ewangelicką" tj. odczytuje błędy, nie podając autora, a uczniowie sami wyszukują je i poprawiają.

Metodycy współcześni czynią wielkie wysiłki w kierunku pobudzenia żywej aktywności uczniów w poprawianiu zadań szkolnych. Dr. H. Schipper zaleca 1) skupienie uwagi ucznia na małej celowo wybranej grupie błędów, 2) wiązanie poprawnych form z większemi szeregami skojarzeniowemi, 3) utrwalenie ich przez ćwiczenie, oparte na zainteresowaniu ucznia i jego aktywnej postawie wobec problemu: błąd językowy.

Niektórzy metodycy doradzają znieść zupełnie zeszyty a zadania pisać na luźnych arkuszach i układać je potem w teczkach.

Korelacja *l.* w logice stosunek między dwoma pojęciami korelatywnemi, tj. takiemi, które wzajemnie się warunkują (jedno bez drugiego jest bez znaczenia). W biologji i psychologji = zależność między dwoma zjawiskami. W statystyce = współzależność, powinowactwo. Dążymy tu do wyrażenia stopnia, w jakim wzrostowi jednego uzdolnienia towarzyszy wzrost lub spadek innego uzdolnienia. Dokładnie: Buckingham: „Praca badawcza na terenie szkoły".

Korespondencja nauczyciela z władzami przeczytaj K. Błaszczyńskiego: „Korespondencja nauczyciela z władzami", Wyd. Księgarnia Szkolna, Poznań.

Korzeniowski Józef (1797—1863) pisarz i pedagog, autor ustawy edukacyjnej za Wielopolskiego i organizator Szkoły Głównej w Warszawie. Lit.: Majchrowicz Fr. „J. Korzeniowski jako pedagog".

Korzon Tadeusz (1839—1918) wybitny historyk polski. Z dzieł: „Kościuszko", „Dola, i niedola Jana Sobieskiego", „Dzieje wojen i wojskowości w Polsce" i i.

Kosmologja *gr.* nauka o powstaniu i rozwoju wszechświata. Nauka o prawach nosi nazwę kosmogonji, a część opisowa kosmografji.

Kostanecki Antoni (ur. 1866) ekonomista polski, prof. Uniw. Warsz.; z pism: „Problem ekonomji", „Myśl gospodarcza, a myśl kulturalna".

Kostrzewski Józef (ur. 1885) prehistoryk, prof. Uniw. w Poznaniu autor „Słowniczka prehistorycznego niem.-polskiego".

Koszutska Jahołkowska Ludwika (1869-1928) propagatorka ogródków dziecięcych w Warszawie, oraz autorka kilku publikacyj dla dzieci.

Koszykówka gra sportowa młodzieży. Dwie drużyny po 7 graczy mają zadanie wrzucić piłkę do kosza przeciwnej, umieszczonej na słupie w wys. 3 m.
Lit.: Kapałka Fr. „Prawidła piłki koszykowej".

Kot Stanisław (ur. 1885) historyk polski, prof. Uniw. Jagiell. Pisma: „Szkolnictwo parafjalne w Małopolsce w w. XVI". „Historja wychowania" (najlepszy podręcznik polski) „Teksty źródłowe do nauki hist. wychowania" i i.

Kotarbiński Tadeusz (ur. 1886) filozof polski, prof. uniw. w Warszawie. Praca: „Utylitaryzm w etyce Milla i Spencera", „Elementy teorji poznania, logiki formalnej i metodologji nauk" i i.

Kowalski Tadeusz (1841-1904) prof. rolnictwa, pisma: „Żywienie się roślin ze stanowiska teorji i praktyki", „Uprawa szczegółowa roślin gospodarczych" i i.

Kowalski Teofil ks. (ur. 1866) muzykolog, napisał „Historję muzyki kościelnej", „Naukę śpiewu" i i.

Kozłowski Feliks (1803-1872) krytyk Trentowskiego; pisma: „Uwagi kryt. nad Chowanną", „Początki filozofji chrześć. włącznie z krytyką filozofji Trentowskiego".

Kozłowski Kornel (1838-1904) historyk i etnograf. Napisał: „Lud, pieśni, podania, baśnie, przesądy ludu z Mazowsza Czerskiego" i i.

Kozłowski Mieczysław Władysław (ur. 1859) b. prof. uniw. w Poznaniu, filozof, jeden z założycieli Kursów Naukowych Nauczycielskich w Warszawie. W księdze pamiątkowej Uniw. Poznańskiego wymieniono jego 118 publikacyj z zakresu filozofji, przyrody, historji i literatury.

Kozłowski Władysław (1832—1899) filozof. Pisma: „Współczesne kierunki filozoficzne", „Stanowisko filozofji doświadczalnej wobec intuicyjnej", „Logika elementarna" i i.

Kółka uczniowskie o celach naukowych, literackich, artystycznych, sportowych itp. należą do bardzo ważnych przedsięwzięć wychowawczych. Kierowanie działalnością tego rodzaju organizacyj daje nauczycielowi możność gruntowniejszego poznania młodzieży, dodaje mu zapału do pracy wychowawczej i zadowolenia z jej wyników. Najważniejsze jest to, że może na tych kółkach rozciągnąć indywidualizowanie na grupy młodzieży, połączone wspólnością zainteresowań, i podnieść stan normalnej nauki szkolnej. (Czyt. Nawroczyński „Uczeń i klasa".)

Kraepelin Emil (1856—1926) wybitny psychjatra i psycholog niemiecki. Jego metodami badań natężenia uwagi, sprawności pamięci, zmęczenia posługują się psychologowie do dziś w psychologji doświadczalnej. Z prac: „Lehrbuch der Psychiatrie".

Krafft-Ebing Ryszard (1840—1902) psychjatra niemiecki. Prace „Lehrbuch der Psychiatrie", „Psychopathia sexualis" i i.

Krajewski Michał Dymitr ks. (1746—1817) pijar, pedagog, propagator nauczania poglądowego. Jego poglądy z przed półtora wieku nie różnią się zbytnio od współczesnych. K. twierdził, że w nauczaniu należy wykorzystać właściwości duszy dziecka: 1) wrodzony popęd do ruchu, 2) zamiłowanie do rzeczy konkretnych a wstręt do abstrakcji, 3) chęć do zabawy a niechęć do przymusu. Praca „Gry nauk dla dzieci".

Krajoznawstwo zbiór wiadomości o kraju z zakresu historji, geografji, nauk przyrodniczych, etnografji, przemysłu itd.

Od r. 1919 zaczęto w Polsce tworzyć „Koła Krajoznawcze Młodzieży Szkolnej" W r. 1927 Rada Główna P. T. Krajozn. utworzyła Komisję Kół Krajoznawczych Młod. Szkolnej, która jest instytucją naczelną, zajmującą się organizacją sieci kół krajoznawczych w całym kraju.

Lit.: Gajówna D. „Krajoznawstwo", Grotowska H. „O poznawaniu kraju", Janowski Al. „Pogadanki krajoznawcze" i „Poznaj swój kraj", Niemcówna St. „Krajoznawstwo". Kwieciński K. „Krajoznawstwo", Polkowski B. „Krajoznawca", Sawicki L. „Idea i organizacja krajoznawstwa w Polsce".

Wspaniałe są monografje („Cuda Polski") obejmujące „Pomorze", „Wielkopolska", „Sląsk", „Warszawa", „Lwów."

Czasopisma: „Orli Lot" Kraków, „Ziemia" Warszawa, „Lud" Lwów, „Przegląd Krajoznawczy" Warszawa. Obszerna bibljografja Skopowskiego w „Przyjacielu Szkoły" Nr. 10 r. XII.

Krakowowa Paulina z Radziejowskich (1813—1882) pisarka dla dzieci, działaczka pedagogiczna. Prowadziła przez szereg lat w Warszawie wzorowy zakład dla dziewcząt. W lit. dziecięcej zajmuje miejsce obok Hoffmanowej i Jachowicza. Pisma: „Pogadanki matki z dziećmi", „Niespodzianka", „Wieczory domowe", „Wspomnienia wygnanki", „Powiastki prawdziwe", „Powieści z dziejów naszych" i i. Redagowała pismo dla dzieci „Zorza".

Krasicki Ignacy (1735-1801) biskup, największy poeta epoki stanisławowskiej. Dzieła jego: „Pan Podstoli" i „Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki" zawierają cenne poglądy wychowawcze.

Krasnowolski Antoni (1855-1911) badacz języka. Prace: „Syntetyczna składnia języka polskiego", „Poradnik dla piszących", „Najpospolitsze błędy językowe".

Kraszewski Józef Ignacy (1812-1887) najpłodniejszy powieściopisarz polski, współpracował w piśmie dla dziatwy „Przyjaciel Polskich Dzieci", wyd. przez Wł Bełzę. Osobno wyszły bardzo cenne dla dzieci „Bajeczki".

Kraus Oskar (ur. 1872) filozof niemiecki, zastosował poglądy psychologiczne i etyczną teorję wartości Brentana do filozofji prawa i ekonomji.

Krause Krystjan Fryderyk (1781-1832) filozof niemiecki, Z dzieł: „Abriss des Systems der Philosophie".

Krazjografja *gr.* opis temperamentów.

Krazjologja *gr.* nauka o temperamentach.

Kreacjanizm *ł.* pogląd, wg. którego przy powstawaniu życia ludzkiego tylko ciało pochodzi od rodziców, a duszę stwarza Bóg.

Kreici Franciszek (ur. 1858) filozof czeski, prof. uniw. w Pradze. Pisma: Elementy psychologji", „Filozofja współczesna" i i.

Kremer Józef ,(1806-1875) filozof, prof. U. J., uczeń Hegla, którego filozofję wykładał jako pierwszy w Polsce. Z pism: „Fenomenologja ducha", „Wykład systematyczny filozofji" i i.

Kretynizm *gr.* choroba rozwojowa na tle niedostatecznej czynności gruczołu tarczowego, występuje często tam, gdzie woda do picia nie zawiera jodu.

Kreutz Feliks (1844 — 1910) mineralog polski. Większość jego prac odnosi się do fizjografji kraju.

Kreutz Mieczysław współczesny psycholog polski, autor prac: „Rozwój psychiczny młodzieży", „Zmienność rezultatów testów", „Psychologja głębi".

Kridl Manfred (ur. 1882) historyk literatury, autor cennego podręcznika: „Literatura polska".

Krokiewicz Adam (ur. 1880) prof. Un. Warszawskiego. Pisma: „Nauka Epikura", „O tak zw. indukcji epikurejskiej".

Kronika szkolna księga, w której kierownik szkoły zapisuje zdarzenia z życia szkoły: zapisy do szkoły, otwarcie roku szkolnego, zmiany w lokalu, nabytki i ubytki w inwentarzu, zmiany w personelu naucz. i służby, dłuższe choroby nauczycieli i uczniów, wypadki śmiertelne, dłuższe wyjazdy, prace, powierzane gronu przez władze, publiczne przemówienia kierownika, uroczyste nabożeństwa, obchody, ważniejsze zdarzenia z życia organizacyj uczniowskich, udział młodz. szk. w ważniejszych obchodach miejscowych, wizytacje władz, wizyty gości, krótkie dane o postępach uczniów po ocenach półrocznych, uroczystość rozdania świadectw, zakończenie roku szk., kolonje letnie, wycieczki i ważniejsze zdarzenia w czasie feryj.

Kronikarze polscy w wieku XII: Marcin Gallus, Wincenty Kadłubek; w w.XIII: Janko z Czarnkowa (kronika od 1370 do 1384), Jan Długosz („Historia Poloniae"). W w. XVI: Wapowski, Miechowita, Decjusz, Bielski, Kromer, Heidenstein, Stryjkowski.

Król Kazimierz (ur. 1853) pisarz i pedagog polski, autor prac: „Słownik naukowy rosyjsko-polski", „Podręcznik do nauki historji literatury polskiej" (wspólnie z Nitowskim i i.)

Królikowski Józef Franciszek (1781—1839) polonista, autor pism: „Prozodja polska", „Proste zasady stylu polskiego", „Wzory estetyczne poezji polskiej", „Uwagi nad jednozgłoskowym rymem" i i.

Króliński Kazimierz Jan (ur. 1874) pisarz i pedagog, w latach przedwojennych popularyzator historji polskiej zwłaszcza porozbiorowej w popularnem wydawnictwie R. Jasielskiego, rozchodzącego się w setkach tysięcy egzempl., zwolennik ujednostajnienia pisowni („Pisownia polska", 3 wydania). Z prac pedagogicznych: „Zwięzły podręcznik historji pedagogji", „Pedagogika", „Dydaktyka", „Wychowawstwo w szkole polskiej", „O książce dziecka", „Polska literatura dla dzieci i młodzieży", „Elementarz" (met. dźwiękowa) i „Elementarz" (met. wyrazowa, wspólnie z Wł. Kucharskim), „Podr. leksykon pedagogiczny *Przyj. Szkoły*." Redagował wspólnie z St. Tokarskim pismo dla dzieci „Jutrzenka Polska" i organ Z. N. P. „Sprawy Nauczycielskie". Z utworów dla dzieci i młodzieży: „W carskiej niewoli", „W rocznicę wielkich chwil", „Na naszej ziemi", „Równianka", „Żmuda", „Nad Wartą", „Grunwaldzkie zwycięstwo" i i.

Kruczkiewicz Bronisław (1849—1919) filolog, prof. uniw. we Lwowie, redagował słownik łacińsko-polski, opracowany zbiorowo. Z pism: „O filozofji Anneusza i Seneki".

Krueger Feliks (ur. 1874) filozof i psycholog niemiecki, zajmuje się głównie psychologją ludów. Autor pracy: „Der Strukturbegriff in der Psychologie".

Krüger Wilhelm (1770 — 1842) filozof niemiecki, objął katedrę po Kancie w Królewcu. Z pism: „Fundamentalphilosophie".

Krupiński Franciszek ks. (1836 — 1898) pijar, filozof, zwolennik Hegla. Główne dzieła: „Odnowa etyki", „Pesymizm", „O filozofji w Polsce", „Szkoła pozytywna" i i.

Krüsl Herman (1775 — 1844) nauczyciel ludowy szwajcarski, pierwszy współpracownik Pestalozzi'ego. Napisał: „Erinnerungen aus meinem pädagogischen Leben u. Wirken".

Kruziński Wincenty (ur. 1840) muzykolog polski. Wydał: „Szkołę wstępną kompozycji muzycznej".

Kryminalistyczna pedagogika badanie naukowe małoletnich przestępców, wychowawcze oddziaływanie na nich. W niektórych miastach polskich istnieją osobne oddziały sądowe dla nieletnich, zakłady poprawcze itd.

Kryminalna beletrystyka powieści, nowele na tle ciekawych wypadków karnosąd. Bohaterami zazwyczaj są zbrodniarze, a ich przeciwnikami detektywi. Dał jej początek prawnik francuski Pitaval. W tłumaczeniu na j. polski rozpowszechnione są powieści Conan Doyle'a, E. Wallace'a, M. Leblanca i i. Z polskich najwybitniejszy A. Marczyński.

Procesy karne wykazują, że zbrodniarze w wielu wypadkach byli gorliwymi czytelnikami kr. bel. i pod jej wpływem zeszli na drogę zbrodni.

Szczególnie niebezpieczna jest ta lektura dla młodocianych czytelników, i wychowawcy obowiązani są uświadamiać młodzież, przeciwdziałać nałogowi czytania kryminalnych i sensacyjnych powieści, sprawozdań z procesów itp.

Lit.: Baczyński St. „Powieść kryminalna", Kuchta J. „Książka zakazana".

Kryminalna psychologja nauka, zmierzająca do poznania duszy i indywidualności zbrodniarzy o psychicznych przyczynach czynu zbrodniczego. Do czynników *indywidualnych*, popychających do zbrodni należą: wpływ rasy, rodziny, wieku, płci (erotyzm), dalej wpływ alkoholu i trucizn jak kokaina, morfina itp. Do czynników *socjalnych*: wpływ środowiska, (ślusarze jako włamywacze, kasjerzy jako defraudanci itd.) zły przykład, namowa drugich, prostytucja, lektura kryminalnej beletrystyki(zob). Kr. ps. bada wszystkie te czynniki w celu wykrycia zbrodni, sprawiedliwego wymiaru kary, reformy prawa karnego itp.

Kryński Adam Antoni (1844—1933) znakomity językoznawca polski, założyciel i współredaktor wydawnictw: „Słownik jęz. polskiego", „Wielka encyklopedja powszechna", „Lud", „Wisła". Ważniejsze dzieła: „Gramatyka języka polsk.", „Jak nie należy mówić i pisać po polsku", „Zabytki języka staropolskiego" i i.

Kryptografja *gr.* tajne pismo.

Kryptomnezja *gr.* pamięć utajona.

Kryptonim *gr.* pierwsze litery imienia i nazwiska autora jakiejś pracy (np. książki, artykułu itp.)

Krysiński Dominik (1786—1850) ekonomista polski. Pisma: „O ekonomji politycznej", „Niektóre myśli o nauce gospodarstwa narod." i i.

Krystalografja *gr.* krystalologja nauka o kryształach: a) opisowa, b) fizyczna (badanie własności fizycznych), c) chemiczna (badanie zależności formy kryształów od ich składu chemicznego).

Kryterjum *gr.* cecha rozpoznawcza, sprawdzian czegoś, poczem to coś można poznać: miara, zapomocą której oceniamy prawdziwość jakichś poglądów i twierdzeń. Kryterja cząstkowe: a) *genetyczne*, opierają się na badaniu pochodzenia twierdzeń i na t. zw. autorytecie (np. coś jest prawdą, bo tak mówi pismo św.); b) *intuicyjne*, uzasadnianie mniemania oczywistością; c) *strukturalne*, poznawanie prawdziwości lub fałszywości sądu po doborze i rozmieszczeniu słów, z których on się składa: d) *sytuacyjne*, sprawdza się spostrzeżenia np. wzrokowe innym zmysłem np. dotykiem.

Krytycyści zwolennicy kompromisu między poglądami empiryków (do prawdziwego poznania prowadzi doświadczenie) a poglądami racjonalistów (do prawdziwego poznania prowadzi rozum). Kr. zajmowali stanowisko pośrednie (do prawdziwego poznania prowadzi współdziałanie zmysłów z rozumem).

Krytycyzm *gr.* system filozoficzny Kanta i jego szkoły, wedle którego granice poznania zamykają się w obrębie doświadczenia.

Krytyka *gr.* w praktyce szkolnej ocena przeprowadzonej lekcji pokazowej z punktu widzenia metodyki, logiki itp. powinna być sprawiedliwa, obejmująca zarówno momenty dodatnie jak i ujemne, wolna od uprzedzeń i oparta na odpowiednich zasadach.

Krzemienieckie liceum założone przez Tadeusza Czackiego w r. 1805 przy współudziale H. Kołłątaja i wyposażone znakomicie w fundusze, dzięki czemu rozwinęło się wkrótce wspaniale i stało się rozsadnikiem kultury na kresach. Po powstaniu listopadowem zostało zwinięte. Wskrzeszono je w r. 1920 na mocy rozkazu Naczelnika Państwa i rozporz. rady ministrów z r. 1922.

Liceum jest zespołem państw. zakładów wychowawczych i naukowych i wraz z dobrami fundacyjnemi stanowi całość administracyjno-gospodarczą. Obejmuje: seminarjum nauczycielskie ze szkołą ćwiczeń, gimnazjum, szkoły zawodowe i internat. Zarząd sprawuje wizytator L. k., z władzą kuratora okręgu szkolnego, który podlega bezpośrednio ministrowi W. R. i O. P.

Lit.: Rolle M. „Liceum krzemienieckie", (w „Enc. Wych." tom VI) i „Ateny wołyńskie".

Krzywa w psych. wykres na podstawie pewnych norm i wyników badań eksperymentalnych,

k. Galtona uzyskana z testów daje obraz rozmieszczenia stopni sprawności umysłowej danej grupy,

k. Gaussa wykres na podstawie testów badania inteligencji. Zazwyczaj wykazuje, że około 50% dzieci badanych należy do normalnych, 25% powyżej, a 25% poniżej normy,

k. Lehmanna uwydatnia zależność między siłą wrażenia przykrego lub przyjemnego, a siłą przykrości lub przyjemności, jakie się łączą z danem wrażeniem.

k. pracy umysłowej uzyskuje się na podstawie dodawania liczb jednocyfrowych w określonym czasie metodą Kraepelina. Istnieją jeszcze inne metody (zob. zmęczenie).

Krzywicki Ludwik (ur. 1859) ekonomista polski, prof. Uniw. Warszawskiego. Ogłosił prace: „Ustroje społeczno-gosp. w okresie dzikości i barbarzyństwa", „Rasy psychiczne", „Studja socjologiczne" i i.

Krzyż Biały organizacja dobroczynna, założona w roku 1883 w Anglji przez biskupa z Durnham w celu szerzenia moralności. W Polsce istnieje również organizacja B. K. o zadaniach charytatywnych. Tworzy je także młodzież. (Zob. organizacje młodzieży.)

Krzyż Czerwony, stow. międzynarodowe, mające na celu działalność charytatywną głównie w czasie wojny. W Polsce utworzono w r. 1919 „Polski Czerwony Krzyż", który obecnie obejmuje 300 oddziałów w 16 okręgach. W czasie pokoju P. C. K. wykazuje dorobek: 7 szpitali, 4 sanatorja, 1 lecznica, 3 szkoły pielęgniarek, 14 ambulatorjów, 14 poradni przeciwgruźliczych, 20 stacyj sanitarnych, 3 domy macierzyste, dom wdów, schronisko dla weteranów, 8 schronisk dla dzieci, 20 stacyj opieki nad matką i dzieckiem, 10 gabinetów naświetlań, 3 kolonje letnie itd. Tworzą się także szkolne oddziały P. C. K. Obecnie do Cz. K. należy wogóle 12 miljonów młodzieży w różnych krajach. (Zob. organizacje młodz.)

Krzyżanowski Adam (ur. 1873) prof. ekonomji w Uniw. Jag., autor cennych prac ekonomicznych: „Studja agrarne", „Rolnictwo wobec polityki handlowej", „Pieniądz", „Towarzystwa i stowarzyszenia rolnicze", „Drożyzna", „Nauka o pieniądzu i kredycie", „Założenia ekonomiki", „Nauka skarbowości", „Pauperyzacja Polski współczesnej" i wiele inn.

Krzyżanowski Jan Kanty (1789—1854) pedagog i przyrodnik. Autor pracy: „Uwagi nad instytutami pedagogiczn. Pestalozziego i Fellenberga tudzież metoda Bell-Lankastra".

Ksenofanes (ok. 569-488 przed Chr.) filozof grecki, twórca szkoły *eleatów*, odrzucających wszelką wielość w rzeczach i wszelką zmianę w bycie. K. przyjmuje jedność wszystkiego, Bóg musi być jeden.

Ksenofont (ok. 434—359 przed Chr.) uczeń Sokratesa. Jego pamiętniki stanowią najgłówniejsze źródło do poznania nauki Sokratesa (zob.).

Ksenomanja *gr.* zamiłowanie do obczyzny i cudzoziemców w przeciwieństwie do *ksenofobji*, wstrętu do obczyzny i cudzoziemców.

Książka arkusze zadrukowanego papieru, zszyte (broszurowane) lub oprawione, obejmują jakąś pracę naukową, beletrystyczną itp.

Do rozlicznych obowiązków wychowawców należy także wdrażanie dzieci do szanowania książki, a to nietylko ze względów estetycznych, ale także praktycznych i higjenicznych. Badaczem wiedzy o książce jest Edward Kuntze, dyrektor Bibljoteki Jagiellońskiej.

Lit.: Lam St.: „O książce, wiernej towarzyszce człowieka", Gądzikiewicz W.: „Higjena książki", Frimmel-Lichtwark i Sizeranne: „Podstawy kultury estetycznej".

Kształcenie formalne gruntuje się na dwu założeniach psychologicznych: 1) umysł jest zbiorem dyspozycyj, 2) wprawa, nabyta skutkiem ćwiczenia się na jakimś jednym materjale, przenosi się na całą grupę dyspozycyj (uwaga, pamięć, inteligencja itd.) Szczególnie propagowali k. f. uczniowie Kanta, m. i. A. H. Niemeyer kładł wielki nacisk na naukę języków klasycznych. Pogląd przyjęty w Niemczech przedostał się i do Polski (Czarniecki: „Zasady edukacji i instrukcji" 1808). Pedagogowie amerykańscy i angielscy zagadnienie k. f. podciągnęli pod szersze zagadnienie *przenoszenie się wprawy*. Poczyniono próby eksperymentalne, a w ich rezultacie Thorndike sformułował *teorję wspólnych składników* (zob. wykształcenie i materjalizm dydaktyczny).

Kształcenie postępowania wedle poglądów Spencera, dobry obywatel powinien być zdolny i chętny do utrzymania się w stanie zdrowia i sprawności działania, do brania udziału w pracy ogółu, do udzielania swoim dzieciom opieki i wykształcenia i do spełniania obowiązków wobec swego otoczenia, wreszcie do zaspakajania swych pragnień w dziedzinie sztuki. Kształcenie postępowania jest zespołem środków, wiodących do urzeczywistnienia tych

zadań, opartych na psychologji postępowania (zob.). Dokładnie omawia kszt. post. J. B. Saxby w dziele: „Kształcenie postępowania” przekład I. Panenkowej, wyd. Książnicy-Atlasu.

Kubala Ludwik (1838 — 1918) jeden z najsławniejszych historyków polskich. Najwybitniejszem jego dziełem są „Szkice historyczne”.

Kucharski Eugenjusz (ur. 1880) polonista, prof. Un. Jana Kaz. we Lwowie, badacz twórczości Fredry i wydawca jego dzieł.

Kucharski Władysław (ur. 1872) pedagog, przez lat kilka redaktor „Skauta”. Z prac: „Polska współczesna”, i wspólnie z Królińskim „Elementarz, metoda dźwiękowa”, „Elementarz, met. wyrazowa” i i.

Kucharzewski Feliks (ur. 1849) matematyk, redaktor „Przeglądu Technicznego”. Z prac: „Bibljografja polska techniczno-przemysłowa”, „O astronomji w Polsce”.

Kucharzewski Jan (ur. 1876) historyk, szereg prac z historji porozbiorowej i świetne studjum o Rosji: „Od białego do czerwonego caratu”.

Kuchta Jan (ur. 1900) psycholog polski, reprezentuje pedagogikę idealistyczną w duchu pedagogów katolickich, pracuje w dziedzinie psychologji wychowawczej, starając się wyzyskać w swych badaniach zdobycze psychologji głębi (zob.) Prace: „Dziecko włóczęga”, „Książka zakazana jako przedmiot zainteresowań młodzieży w okresie pokwitania“, „Dążenie do kompensacji a postawa wychowawcza”, „Psychologiczne podstawy nowych programów”, „Rozwój psychiczny młodzieży a praca szkolna“, „Rozwój psychiczny dziecka wiejskiego“, „Psychologja dziecka wiejskiego a praca szkolna“ i i. Ogłasza wykłady na min. kursach wychowawczych: „Typologja ucznia i nauczyciela”.

Kukiel Marjan (ur. 1885) znakomity badacz historji wojskowości w Polsce. Prace: „Dzieje oręża polskiego w epoce napoleońskiej”, „Zarys historji wojskowości w Polsce” i i.

Kulczycki Ludwik (ur. 1866) socjolog polski, prof. Szkoły Nauk Polit. Prace: „Zarys podstaw socjologji ogólnej”, „Anarchizm współczesny”, „Współczesne prądy umysłowe i polityczne”, „Nauka o państwie” i i.

Külpe Oswald (1862—1915) filozof niemiecki i psycholog, asystent Wundta (zob.), założyciel „szkoły würzburskiej“, która pod jego kierunkiem rozpoczęła badania nad zjawiskami psychicznemi (akty rozumu i woli). Z dzieł najważniejsze: „Einleitung in die Philosophie“.

Kult *l.* cześć dla jakiegoś wielkiego ideału. Np. naród polski żywi od wieków kult dla Najśw. Marji P., jak żaden inny naród na świecie. Szkoła katolicka pielęgnuje ten przepiękny kult i pielęgnować go powinna nadal (nabożeństwa majowe, sodalicje marjańskie itd.).

Kultura *l.* całokształt wszystkich objawów i form życia pewnego zbiorowiska ludzkiego wzgl. całej ludzkości w pewnym okresie albo od początku jej istnienia.

W praktyce codziennej wyrazem tym oznaczamy pojęcia podrzędne (np. kultura towarzyska, kultura literacka, kultura umysłowa itd.)

W nauce szkolnej posługujemy się wyrażeniami:

a) *k. duchowa,* rozumiejąc przez to czyjś dorobek naukowy, literacki, artystyczny itd.,

b) *k. materjalna,* która obejmuje zdobycze nauki, sztuki, techniki itp., uzyskane drogą pracy rąk ludzkich.

O różnych działach kultury informuje zwięźle Ciesielska-Borkowska „Jęz. francuski“; uwagi o atrybutach, etyczności, wolności, duchowości kultury znajdzie czytelnik w „Re-

formie wychowania" G. Gentile'a. O problemach kultury: Suchodolski B. „Reforma szkolnictwa średniego w Niemczech", Radlińska-Orsza: „Studjum pracy kulturalnej", Mogilnicki A.: „Kultura życia codziennego", Grabski W.: „Nauczyciel a kultura gospodarczo-narodowa", Przychocki G.: „Kultura klasyczna w kulturze współczesnej", Rubczyński W.: „O warunkach przybliżania się do ideałów kultury". Zbiorowe: „Kultura w Polsce niepodległej, wyjątki z dzieł historyków polskich", „Kultura wsi" (biuletyn XIII konf. oświatowej). W Warszawie rozpoczęto wydawnictwo „Kultura i Wiedza" pod redakcją H. Mościckiego i St. Sumińskiego. O kulturze współczesnej podaje obszerną bibljografję niemiecką Suchodolski w cytowanej „Reformie".

Kumaniecki Kazimierz Władysław (ur. 1880) prawnik, autor wielu prac naukowych, m. i. „Odbudowa państwowości polskiej", „Ustrój gminy wiejskiej w Polsce", „Statystyka Polski".

Kumulacja *l.* figura retoryczna, uwypuklająca jakieś pojęcie przez nagromadzenie pojęć podobnych.

Kurator szkolny urzędnik, stojący na czele kuratorjum okręgu szkolnego. Do zakresu jego działania w myśl art. 4 ustawy z 4 czerwca 1920 należy: administrowanie wszystkiemi szkołami państwowemi i nadzór nad przedszkolami i oświatą pozaszkolną okręgu, rozstrzyganie odwołań od orzeczeń I instancji, rozporządzanie funduszami budżetowemi na utrzymanie szkół, mianowanie urzędników najniższych stopni, mianowanie i zwalnianie tymcz. naucz. państw. szkół śred. i seminarj., przenoszenia na własną prośbę stałych nauczycieli szkół podległych, udzielanie zezwoleń na nauczanie po egzaminie naukowym, udzielanie zniżek godzin, urlopów, mianowanie kierowników szkół powsz., członków rad powiatowych, przenoszenie w stan spoczynku itd. Oprócz tego ma prawo udzielania zezwoleń na otwieranie prywatnych szkół niższych i średnich (rozp. Min. z 19 września 1924), zatwierdzania dyrektorów, kierowników, nauczycieli i instruktorów szkół prywatnych, i prawo zawierania umów z personelem kontraktowym.

Kuratorja w Polsce władze II instancji:
1) poznańskie z siedzibą w Poznaniu,
2) lwowskie z siedzibą we Lwowie,
3) krakowskie z siedz. w Krakowie,
4) warszawskie z siedz. w Warszawie,
5) wileńskie z siedzibą w Wilnie,
6) łuckie z siedz. w Równem (czasow.),
7) brzeskie z siedz. w Brześciu n/B.
8) lubelskie z siedzibą w Lublinie,
9) Wydział Oświecenia Publicznego woj. śląskiego w Katowicach.

K. obejmuje normalnie wydziały:
1) ogólny,
2) szkolnictwa powszechnego,
3) szkolnictwa średniego,
4) szkolnictwa zawodowego z naczelnikami na czele.

Kuratorjum wileńskie. Ukazem cara Aleksandra I w r. 1803 otwarto w Wilnie uniwersytet i podporządkowano mu wszystkie szkoły ziem polskich w okręgu wileńskim, a kuratorem mianował car księcia Adama Czartoryskiego. W czasie do 1831 roku założono 8 polskich gimnazjów w miastach gubernjalnych i w każdym powiecie szkoły powiatowe, po wsiach zaś liczne szkółki.

Kurnatowski Jerzy (ur. 1874) prof. Szkoły Nauk Polit. w Warszawie, autor m. i. pracy „Dobro i zło".

Kurpiński Karol (1785 — 1857) kompozytor, twórca opery polskiej, i wydawca pierwszego w Polsce czasopisma muzycznego „Tygodnik Muzyczny".

Kusztelan Józef (1843 — 1907) ekonomista polski, z prac: „O pieniężnej wartości człowieka", „Kilka uwag o organizacji i rozwoju spółek polsk. pod panowaniem pruskiem."

Kutrzeba Stanisław (ur. 1856) historyk, pedagog. Dzieła: „Historja ustroju Polski w zarysie", „Polska odrodzona", „Polska współczesna" i wiele inn.

Kuźniar Czesław (ur. 1889) mineralog i geolog, autor cennych prac: „Bogactwa kopalne Górn. Śląska", „Mapa geologiczna ziem polskich" i wielu inn.

Kuźniar Wiktor (ur. 1879) znakomity geolog polski. Autor: „Z przyrody Tatr" i w. i. fachowych.

Kwadrat logiczny figura w formie kwadratu, symbolizująca sądy kategoryczne i ich wzajemne stosunki.

Kwalifikacja *l.* uzdolnienie, osiągnięcie przepisanych egzaminów do objęcia jakiegoś urzędu. Dla nauczycieli szkoły powszechnej kwalifikacje tymczasowe daje egzamin dojrzałości seminarjum; pełną kwalifikację drugi egzamin t. zw. praktyczny; w szkolnictwie średniem ukończenie uniwersytetu ze stopniem magistra i po 2- lub 3-letn. praktyce egzamin pedagogiczny.

Kwantyfikator *l.* w logice sąd orzekający, że prawdziwe są pewne inne sądy.

Kwartyl *l.* w psychologji termin w metodzie statystycznej Galtona w związku z używaniem t. zw. percentyli (miejsce porządkowe osób, poddanych eksperymentowi psychologicznemu).

Kwestjonarjusz. W metodach badań: statystycznej i ankietowej z dziedziny życia uczuciowego, zainteresowań, ideałów itd. posługujemy się zestawionemi odpowiednio pytaniami, ułożonemi umiejętnie bez sugerowania, na które badany odpowiada pisemnie.

Pierwszy zastosował tę metodę Darwin w sprawie wzruszeń i uczuć ludów pierwotnych, później Galton (wpływ dziedziczności na umysł), Stanley Hall i w. inn.

W Niemczech opracowała Marta Muchow t. zw. *kwestjonarjusz hamburski*, obejmujący działy: 1) środowisko domowe dziecka, 2) stan i rozwój fizyczny, 3) rozwój duchowy i usposobienie dziecka. Służy do ułożenia karty indywidualności (zob.)

Kwiatkiewicz Jan (1630—1703) pisarz i pedagog polski, autor licznych dziełek z dziedziny teorji wymowy i poezji.

Kwiatkowski Marcin († 1585) sekretarz księcia prusk. Alberta, autor dziełka: „Książeczki rozkoszne a wielmi użyteczne o poćciwym wychowaniu i w rozmaitych wyzwolonych naukach ćwiczeniu królewskich, książęcych, ślacheckich i inszych dziatek" (wyd. 1564).

Kwietyzm *l.* teorja mistyczna Michała Molinosa, księdza hiszpańsk. w XVII w., potępiona przez Kościół, a głosząca, że wyższa doskonałość chrześcijańska polega na zupełnym spokoju i bierności duszy, na kontemplacji, która wystarcza do zbawienia bez praktyk religijnych.

K. etyczny Geulincx'a (wiek XVII) twórcy okazjonalizmu (zob.) dusza i ciało zachowują się biernie względem działania Boskiego, są tylko narzędziami w Jego ręku i w świecie sam tylko Bóg jest przyczyną sprawczą wszelkiego działania.

K. religijny Schopenhauera: Istnienie jest ciągłem cierpieniem, przerwę może dać tylko sztuka, a zniesienie zupełne cierpienia daje zabicie w sobie woli.

Kwintyljan Marcus Fabius (35—95) przedstawiciel pedagogiki rzymskiej, poglądy swoje zawarł w dziele „O nauce wymowy", dając ówczesny ideał wychowawczy.

Lit.: Danysz A.: „Teorja pedagogiczna Kwintyljana".

Kynologja *gr.* nauka o psie.

Kyrtometr *gr.* przyrząd do mierzenia skrzywień kręgosłupa. Badanie tym przyrządem kręgosłupa dzieci szkolnych ma wielkie znaczenie.

L

Laas Ernest (1837–1885) filozof niemiecki, zwolennik Hume'a i St. Milla. Praca: „Idealismus und Positivismus".

Laboratoryjna metoda (zobacz szkoła aktywna, szkoła pracy).

Laborde Aleksander (1774–1842) literat, rzecznik nauczania ludu, zwolennik metody Bella i Lancastra (zob.), autor broszury „Plan wychowania biednych dzieci" i założyciel towarzystwa Société pour l' instruction élémentaire, bardzo zasłużonego we Francji.

Labriola Antoni (1843 – 1904) filozof włoski. Zajmował się stosunkiem filozofji do socjalizmu.

Lacanal Józef (1762–1845) członek konwentu francuskiego, reformator szkolnictwa, współautor dekretu o nauczaniu narodowem. Spowodował utworzenie seminarjów nauczycielskich.

La Chalotais Ludwik (1701-1785) reformator szkół we Francji, przeciwnik scholastycyzmu jezuickiego. Praca: „Próba wychowania narodowego i plan studjów dla młodz."

Lachelier Juljusz (1832 — 1918) filozof francuski. Dzieło „Fondament de l'induction" wywarło duży wpływ na filozofję francuską.

Laffore'a metoda (t. zw. *statylegja*) met. „natychmiastowego czytania", wynaleziona przez adwokata francuskiego Laffore'a w pierwszej połowie XIX w. Mimo zalecenia jej przez franc. min. oświaty (1829) nie przyjęła się w praktyce.

Lafontaine Jan (1621–1695) światowej sławy bajkopisarz francuski. Wiele jego bajek w tłumaczeniu polskiem znajduje się w czytankach szkolnych.

Lagarde Paweł (1827—1891) pedagog niemiecki, przeciwnik t. zw. ogólnego wykształcenia i pierwszy w Niemczech zwolennik wykształcenia obywatelskiego.

Lagerlöf Selma (ur. 1858) pisarka szwedzka, laureatka nagr. Nobla, autorka książki dla młodzieży „Cudowna podróż" i i.

Lagrange Józef Ludwik (1736–1813) genjalny matematyk francuski.

Laktancjusz Firmianus (około 250—330) obrońca chrześcijaństwa. W dziele „Institutiones divinae" przedstawił pierwszy na Zachodzie całokształt prawd wiary katolickiej.

Lam Stanisław (ur. 1881) krytyk literacki, redaktor znanej „Encyklopedji" Trzaski — Michalskiego — Ewerta, „Polski jej dziejów i kultury" i i.

Lamarkizm teorja descedencji, postawiona przez przyrodnika franc. Jana Baptystę Lamarcka (1744—1829), wyjaśniająca genetyczny związek między formami zwierzęcemi. Wedle tej teorji wszystkie organizmy zależne są bezpośrednio od środowiska. Instynkty są dziedziczne.

Lambdacyzm błędna wymowa *l* zamiast *r*.

Lambert Anna Teresa (1647—1733) pisarka francuska, autorka kilku dziełek pedagogicznych: „Rady matki dla syna", „Rady matki dla córki", „List o wychowaniu młodej panny".

Lambert Jan Henryk (1728-1777) filozof i astronom niemiecki, poprzednik Kanta, żądał gruntownej analizy pojęć i odróżniał prawdę czysto logiczną od metafizycznej.

Lambruschini Rafał (1788-1873) pedagog włoski, założyciel pierwszej ochrony we Florencji. Rozprawy: „O wpływie kobiet na kierownictwo szkół dla dzieci", „O wychowaniu".

Lamennais Jan Marja Robert ks. (1780–1860) założyciel stowarzyszenia wychowawczego „Filles de la Providence de St. Brieux" i „Frères de l'instruction chrétienne", przeciwnik metody Bell i Lancastra (zob.)

Lamentabile *wł.* w muz. żałośnie, ze skargą.

Lamentoso *wł.* w muz. żałośnie.

La Mettrie Juljan (1709 — 1751) lekarz i filozof francuski, właściwy twórca materjalizmu (zob.). System: Wszystkie przedmioty są materjalne. Materje mają własności psychiczne. Z dzieł w jęz. pol. „Człowiek maszyna", tłum. Rudniański.

Lampa projekcyjna przyrząd optyczny, wynaleziony w r. 1646 przez Kirchera, służący do rzucania na ekran obrazów powiększonych rzeczywistych. Udoskonalony obecnie nosi nazwę skioptikonu i epidiaskopu.

Lamprofonja *gr.* czystość, donośność głosu.

Lancaster Józef (1771 — 1838) współtwórca metody monitorjalnej (zob.) razem z Andrzejem Bellem (1753—1832). Założył z końcem XVIII wieku w Londynie szkołę elementarną, w parę lat później prowadził bezpłatny zakład dla 1000 chłopców, a siostry jego dla 200 dziewcząt. Założona przez niego wyższa szkoła, oparta na systemie monitorjalnym, zupełnie się nie udała. System swój wyłożył L. w pracy „Improvements in Education" (Udoskonalenie wychowania).

Lancelot Klaudjusz (1615—1695) jansenista francuski, wybitny nauczyciel w szkołach Port-Royal'u (zob.). W pedagogicznych swoich pracach propagował miłość bliźniego, objawiającą się w stosunku nauczycieli do uczniów.

Landois Leonard (1837—1902) fizjolog niemiecki. Podręcznik „Lehrbuch der Physiologie" osiągnął 18 wydań.

Lange Fryderyk Albert (1828—1875) filozof niemiecki, twórca neokantyzmu (zob.), przedstawiciel idealizmu subjektywnego. Z prac: „Historja filozofji materjalistycznej", tłum. Swiętochowski.

Lapidarny styl zwięzły, wyrazisty, mało słów — wiele treści.

Laplace Piotr Szymon (1749—1827) genjalny astronom francuski, twórca teorji powstawania wszechświata.

Lapsus calami *ł.* błąd w piśmie, popełniony przez roztargnienie.

Lapsus linguae *ł.* błąd w mowie, popełniony przez roztargnienie.

Lapsus memoriae *ł.* błąd pamięci.

Lardner Dionizy (1793 — 1859) wydawca angielskiej „Encyklopedji popularnej" w 138 tomach.

Larga *wł.* w muz. najdłuższa nuta.

Largamento *wł.* szeroko, wolniej niż *largo.*

Larghetto *wł.* tempo wolniejsze niż *largo.*

Larghissimo *wł.* tempo bardzo wolne.

Largo *wł.* szeroko.

Largo non troppo *wł.* niezbyt wolno.

Larochefoucauld Franc. (1613—1680) filantrop i pedagog francuski, zwolennik metody Bell-Lancastra (zob.). Założyciel w swoim majątku szkoły sztuk i rzemiosł dla synów ubogich wojskowych.

La Salle Jan Baptysta św. (1651—1719) założyciel zgromadzenia braci szkolnych, którzy się trudnili bezpłatnem nauczaniem biednych w duchu katolickim. W r. 1684 założył pierwszą szkołę niedzielną dla młodzieży rzemieślniczej oraz seminarjum nauczycielskie. Poglądy wychowawcze zawarł w dziełku: „Conduite des écoles chrétiennes" (Regulamin szkół chrześcijańskich).

Lask Emil (1875—1915) filozof niemiecki. Przyczynił się do rozwoju filozofji przez swoją naukę o kategorjach kategoryj.

Lasswitz Kurt (1848—1910) filozof niem., autor „Atomistik und Kritizismus".

Lasteyrie Karol (1759—1849) jeden z założycieli Tow. Nauczania Elementarnego, propagator metody Bell-Lancastra (zob.) i kształcenia szerokich mas.

Latynizm *ł.* zwrot w mowie polskiej, właściwy językowi łacińskiemu, błąd stylistyczny.

Laurie Szymon (1829—1909) pedagog angielski. Wydał szereg prac filozoficznych i pedagogicznych, w których poruszał sprawy wychowawcze w różnych epokach. Ważne: „Institutes of Education" (Zasady wychowania), oparte na filozofji Kanta, Fichtego i Hegla.

Lavater Jan (1741—1801) mistyk, poeta szwajcarski, usiłował podnieść do poziomu nauki fizjognomikę i zyskał wielu zwolenników. Dziś jeszcze są tacy, którzy sądzą, że z rysów twarzy można odgadnąć charakter, nauka jednak wykazała bezpodstawność tych zapatrywań.

Lazarus Fryderyka współczesna pisarka dla dzieci i nauczycielka. W utworach „Moja gromadka", „Na majówce", „Myszki w fartuchach", „Swiat krasnoludków", „Mali robotnicy", zabarwionych ścisłym realizmem, stara się wskazać dzieciom piękno i pogodę w szarem, codziennem życiu.

Lazarus Maurycy (1824 — 1903) filozof niemiecki, wyniósł t. zw. psychologję ludów do rzędu nauki. Wydawał „Zeitschrift für Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft", autor wielu prac z zakresu swej specjalności.

Le Bon Gustaw (ur. 1841) lekarz i socjolog francuski; dzieła w jęz. francuskim m. i. „Psychologja socjalizmu", „Psychologja edukacji". W jęz. polskim mamy jego ważną pracę: „Psychologja tłumu", tłumaczył Kaprocki.

Legato *wł.* w muz. zwięzła gra, w której jeden ton łączy się ściśle z drugim.

Legenda *ł.* podanie z życia świętych, nieoparte na źródłach historycznych, nie sprzeciwiające się jednak nauce Kościoła. Piękne są „Legendy o M. Boskiej" M. Gawalewicza i „Legendy Chrystusowe" Selmy Lagerlöf.

Leggiardo *wł.* w muz. z wdziękiem.

Leggiero *wł.* w muz. lekko, bez wymuszenia.

Lehr - Spławiński Tadeusz (ur. 1891) językoznawca polski, prof. Uniw. Jag., autor wielu prac z dziedziny języków słowiańskich, m. i.: „Zarys gramatyki języka staro-cerkiewno - słowiańskiego", „Zarys dziejów jęz. literackich słowiańsk."

Leibniz Gottfried Wilh. (1646—1716) główny przedstawiciel filozofji niemieckiej po wojnie 30-letn., twórca poglądu, że świat jest zbiorowiskiem t. zw. monad, t. j. indywidualnych jednostek siły. Organizmy są zbiorowiskiem monad, a dusza także monadą centralną. Zajmował się też sprawami pedagogicznemi („O wychowaniu księcia) i był zwolennikiem wykształcenia fizyko-matematycznego, nawoływał do szerzenia oświaty wśród ludu i do zakładania szkół rzemieślniczych.

Lit.: Daisenberg Wł.: „Filozofja Leibniza", Kröger: „Leibniz als Pädagog".

Leipogramatyczne utwory, w których autor rozmyślnie opuszcza jakaś literę np. *r*. Utwory takie były znane jeszcze w starożytności i zdarzały się także w czasach nowożytnych np. powieść Rittlera „Die Zwillinge."

Lekarska pomoc. Państw. pomoc lekarska obejmuje: poradę i pomoc z wyjątkiem zabiegów dentystycznych, dostarczanie niezbędnych lekarstw, leczenie w zakładach leczniczych, lecznictwo fizykalno-terapeutyczne. Chorzy funkcjonarjusze państwowi otrzymują t. zw. kartę porady, ważną do końca tego miesiąca, w którym została wydana. W wypadkach nagłych pomoc winna być udzielana nawet bez karty porady. Obłożnie chorych odwiedza lekarz w ich mieszkaniu.

Za leczenie w szpitalu publicznym skarb państwa uiszcza 75% opłaty dziennej. Za niezbędne lekarstwa 75% należności, zaś za specyfiki zagraniczne 50%. Resztę płaci funkcjonarjusz. Rozporządzenie obowiązuje od 1 lutego 1934. r.

Lekarz szkolny. Obowiązki lekarzy szkolnych w zakładach naukowych męskich i żeńskich średnich normuje Instrukcja, zatwierdzona przez Min. W. R. i O. P. z dnia 29 VII 1918. Dla szkół powszechnych instrukcja opracowana na komisji międzyministerjalnej. Okólnik Min. W. R. i O. P. z d. 11 listop. 1924 l. 15105/I.

Obszerne wiadomości w zbiorowej „Higjenie szkolnej" (red. Kopczyńskiego).

Lit.: Kopczyński St. „Rola lekarza powiatowego w dozorze higjeniczno-lekarskim nad szkołami", tenże „Opieka lekarska nad dzieckiem normalnem w szkole."

Lekcja *l.* jednostka metodyczna w nauczaniu, godzina szkolna, licząca wedle dotychczasowych przepisów 45 minut (zob. formalne stopnie). W niedalekiej przyszłości, gdy ugruntują się nowe zdobycze dydaktyczne jak np. metoda laboratoryjna, uczenie się pod kierunkiem (zob.) i i. ulegnie też i jednostka lekcyjna reorganizacji.

Lit.: Nawroczyński: „Zasady nauczania". Zob. tamże Pueblo-system (zob.).

l. pokazowa; prowadzi ją instruktor, dyrektor, kierownik lub specjalista z grona w celu unaocznienia danemu zespołowi prawidłowej metody,

l. przykładowa; członek rady pedagogicznej lub uczestnik konferencji rejonowej prowadzi lekcję wobec zebranych kolegów jako ilustrację do swego referatu na jakieś dydaktyczne zagadnienie,

l. wzorowa; przeprowadza ją ktoś z grona wobec kolegów danej szkoły jako ćwiczenie w metodyce. Po l. wz. odbywa się konferencja, na której uczestnicy wygłaszają swoje zdania o odbytej lekcji, a czynią to ściśle rzeczowo i bez żadnych uprzedzeń.

Lekka atletyka. Nazwą tą określamy ogólnie ćwiczenia, obejmujące 1) bieg (krótki, średni, długi i z przeszkodami), 2) skok (o tyczce, wzwyż i wdal), 3) rzut (oszczepem, kulą, dyskiem). W wychowaniu szkolnem zastosowano l. a. jeszcze w XVIII w. przez Jana Gutsmuths'a (zob.). Obecnie (zob. fizyczne wychowanie i sport).

Leksykon *gr.* alfabetyczny słownik języka lub specjalnych umiejętności, encyklopedja w skróceniu. Najlepsze u nas: „Leksykon ilustrowany" Trzaski, Everta i Michalskiego pod red. St. Lama.

Lektura *l.* materjał do czytania,

l. szkolna obejmuje utwory przepisane w regulaminie dla danej klasy.

Lit.: Poletur B. „Interpretacja lektury w szkole", Szober St. „Zasady nauczania j. polskiego". Cenne wskazówki podaje Ciesielska-Borkowska w pracy „Język francuski", Skulski R. „Lektura podstawowa", Zaleski J. „Lektura uzupełniająca". Obie ostatnie prace w „Pamiętniku II Ogólnopolskiego Zjazdu Polonistów":

l. domowa obejmuje utwory, wskazane przez nauczyciela, a opracowywane samodzielnie przez uczniów wedle własnego wyboru.

Lit.: Ippoldt J. „Jak młodzież naszą zachęcić do czytania", (zob. kryminalna beletrystyka, literatura dla dzieci i młodzieży).

Lemański Jan (1866—1931) bajkopisarz polski, autor prac dla dzieci: „Złota rybka", „Bajki o zwierzętach" i i.

Lemare Piotr Aleks. (1766—1835) fizyk i pisarz francuski, autor kilku ciekawych prac metodycznych z dziedziny nauczania początkowego. (Metoda przedpojęciowa, kurs czytania). Połączył metodę hierogli-

ficzną Bertaulda (kadryl dzieci = na 88 kwadratach znajdują się obok obrazka litery) i analityczną Radonvilliersa (zob.).

Lemonnier Eliza (1805 — 1865) zwolenniczka kształcenia kobiet, założycielka „Tow. Opieki Macierzyńskiej" i „Tow. Zawodowego Nauczania Kobiet", które otwarło pierwszą szkołę żeńską we Francji.

Lenarda zjawisko jonizacja gazu przez promieniowanie nadfioletowe o długości fali 120 do 200.

Lenartowicz Teofil (1822—1893) autor-liryk, pomieszczał w „Szkółce" Estkowskiego w Poznaniu najpiękniejsze swe wiersze m. i. „Zachwycenie".

Lencewicz Stanisław (ur. 1888) geograf polski, prof. uniw. w Warszawie. Z prac: „Kurs geografji Polski". Należy do założycieli Pol. Tow. Geograficznego i „Przeglądu Geograficznego".

Lenistwo osłabienie woli, brak pewnego napięcia psychicznego wskutek niedorozwoju; roztargnienie, poczucie własnej niemocy, brak sił, spowodowany anemją, niedożywieniem, wyczerpaniem itp. Przyczyną może też być wadliwość wzroku, słuchu, narządów oddechowych, trawiennych, zaburzenia nerwowe, słaba pamięć itd. Badaniem l. zajmowali się Binet, James, Duprat i w. inn. Binet rozróżnia *l. przypadkowe* z powodu chwilowego zniechęcenia, ujemnego wpływu kolegów i *l. chroniczne*, stała niechęć i niezdolność do wysiłku; jest objawem patologicznym (zob. wola).

Lento *wł.* w muz. powoli.

Leonardo da Vinci (1452—1519) genjalny artysta włoski i filozof odrodzenia. Uważał astrologów i alchemików za szarlatanów, a do badania przyrody zalecał stosować system naukowy.

Lepideptorologja *gr.* nauka o motylach.

Le Play Fryderyk (1806—1882) ekonomista francuski, autor m. i. „L'organisation du travail", „L'organisation de la famille".

Leprince de Beaumont Marja (1711—1780) autorka bardzo poczytnych utworów dla dzieci.

Lepsius Ryszard (1810 — 1884) egiptolog niemiecki, badacz hieroglifów.

Lepszy Leonard (ur. 1856) polski historyk sztuki, autor prac: „Złotnictwo w Polsce", „Historja malarstwa krakowskiego".

Lernet Jan Nepomucen (umarł 1820) dyrektor zakładów krzemienieckich. Cały swój majątek ofiarował na stypendja dla młodzieży liceum krzemienieckiego.

Leser Herman (ur. 1873) filozof niemiecki, przedstawiciel idealizmu. Z prac: „J. H. Pestalozzi".

Lessing Gotthold (1729—1781) poeta niemiecki, klasyk, przygotował grunt w Niemczech dla neohumanizmu. Pedagogice poświęcił dzieło „Die Erziehung des Menschengeschlechts", w którem kładzie główny nacisk na wychowanie religijne i moralne. Osiąga się je przez nauczanie na osobowości wychowawcy.

Lessing Teodor (ur. 1872) filozof niem., założyciel pierwszych kursów robotniczych. Z prac: „Prinzipien der Charakterologie".

Leszetycki Teodor (1830—1915) pedagog, pianista, nauczyciel m. i. Ignacego Paderewskiego.

Leucyp (Leukippos) nieznany bliżej filozof grecki, nauczyciel Demokryta, twórca atomizmu. (Swiat powstał z atomów, łączących się mechanicznie.)

Lewartowska szkoła założona w XVI w. przez Mikołaja Firleja w Lewartowie (dziś Lubartów w Lubelskiem). Z początku była to szkoła kalwińska, w r. 1588 zawła-

dnęli nią arjanie. Dziedzic Kazimirowski powołał na stanowisko kierownika szkoły słynnego humanistę Wojciecha z Kalisza, który przejął się reformami Sturma (zob.). Szkoła miała 5 klas, miała charakter gimnazjum. Lit.: Kot St. „Szkoła lewartowska".

Lewicka Anna (1872—1932) jedna z najzasłużeńszych pisarek polskich dla dzieci, założycielka i redaktorka „Małego Swiatka", pisemka, które przez długie lata niewoli szerzyło wśród szerokich rzesz dziecięcych najszczytniejsze idee narodowe. W r. 1913 sąd pruski w Poznaniu wydał wyrok, mocą którego pismo straciło debit na Wielkopolskę a egzemplarze i czcionki demonstracyjnie zniszczono. Z pośród licznych prac dla dzieci najbardziej rozpowszechniony jest jej zbiór powiastek przyrodniczych „Z naszych pól i lasów".

Lewicki Anatol (1841—1899) historyk i pedagog polski, autor dziś jeszcze cennego podręcznika (uzup. przez Friedberga) „Zarys historji Polski".

Lewicki Witold (ur. 1859) ekonomista polski, redaktor „Ekonomisty Polskiego".

Lewiński Jan Stan. (1885—1930) ekonomista polski, autor prac: „Chałupnictwo, jego istota, teorja, historja i rozpowszechnienie" oraz „Zasady ekonomji politycznej".

Lewkowicz Jakób (1882 — 1910) filozof polski. Dzieła: „Zagadnienia teoretyczne", „Etyka ze stanowiska teorji" i i.

Lęk uczucie przykre, wywołane oczekiwaniem nadchodzącego zła. Towarzyszą mu objawy zewnętrzne: bladość twarzy z powodu zwężenia naczyń krwionośnych, przyspieszenie bicia serca, oddechu, tendencja do ucieczki itp. Wyższym stopniem lęku jest *strach* i *przerażenie* (zob.). L. ma charakter samozachowawczy, instynktowy: wywoływany jednak sztucznie przez wychowawców w celu utrzymania karności może przynieść nieobliczalne szkody. Straszenie dziecka bobakami, czarownicami, djabłami, dostarczanie mu demonistycznej literatury, grożenie ustawiczne karami, zwłaszcza cielesnemi, budzi u dziecka i utrwala w jego duszy lęk, który staje się wrogiem jego swobodnego rozwoju, burzy wszelkie popędy świadomej osobowości, nie pozwala rozwinąć się wolnej i śmiałej woli. „Stan lęku — pisze Elga Kern — jest glebą przygotowaną do duchowych i seksualnych zboczeń. Tylko z lęku człowiek staje się tchórzliwym, niezaradnym, skrytym. Z lęku idzie dziecko, a potem człowiek dorosły na manowce i bezdroża."

Liard Ludwik (1846—1917) uczony francuski, kierownik szkolnictwa i reformator uniwersytetów, autor wielu cennych prac z działu psychologji i logiki.

Libanios (314—393) mówca grecki, założyciel słynnej szkoły w Konstantynopolu, prowadzonej w duchu helleńskim.

Libelt Karol (1807—1875) filozof polski, uczeń Hegla (zob.), przedstawiciel idealizmu, od którego jednak pod pewnemi względami się odchylał. Głównem jego dziełem jest „Filozofja i krytyka" w 6 częściach. Wielką popularność zdobył sobie pracą: „O miłości ojczyzny". Z prac pedagogicznych: „Nauczyciel pod względem narodowym", „Pomysły o wychowaniu ludów" i i. objęte w wydaniu „Pisma pomniejsze". L. domaga się, aby dla każdego była otwarta droga do kształcenia się i aby miał zapewnione ku temu środki. Wychowanie młodzieży powinno rozwijać się na narodowych żywiołach. Był przeciwnikiem wprowadzania obcych metod, niezgodnych z duchem narodu. Rolę nauczyciela określił jako równą z kapłańską, bo nauczy-

ciel wychowuje i wykształca naród, w jego ręku złożone są losy narodu.
Lit.: Schumann H. „Rys życia i działalności Libelta", Sobeski M. „Metafizyka Libelta", Molicki A. „Stanowisko w filozofji Libelta", Wojtkowski A. „Karol Libelt jako wychowawca".

Liberalizm w wychowaniu postępowanie wychowawcy w sposób dobrotliwy, nie ograniczający zbytnio indywidualności wychowanka lub całej grupy. Stosowany nieumiejętnie, może doprowadzić do anarchji (zob. jasnopolańska szkoła).

Liberum arbitrium *l.* wolna wola.

Libido wedle freudystów popęd seksualny. Jung określa l. jako „pęd życiowy".

Librachowa Marja współczesna autorka pedagogiczna. Z prac: „Rozumowanie dzieci. Badania eksperymentalne nad dziećmi od lat 9—12", „Nauki pedagogiczne" i i.

Licentia docendi *l.* pozwolenie nauczania.

Liceum *gr.* u Greków nazwa jednego z placów gimnastycznych, u Rzymian uczelnia, poświęcona filozofji i naukom wyższym. We Francji w w. XIX wyższe szkoły średnie. W Polsce było lic. krzemienieckie (zob.) oraz lic. lubelskie, założone przez Wielopolskiego (zob.) i warszawskie, założone przez rząd pruski w r. 1804 jako wzorowa, 6-klasowa szkoła niemiecka. Za Księstwa Warszawskiego zarządzała niem Izba Edukacyjna. L. przetrwało do 1831 roku. Rektorem tej uczelni był przez dłuższy czas Linde S. (zob.). L. w Polsce niepodległej (zob. organizacja szkolnictwa).

Lichenologja *gr.* nauka o porostach.

Lichtenberger Fryderyk (1832—1899) teolog francuski, wydawca „Encyclopédie des sciences religieuses".

Liczba symbol, oznaczający ilość przedmiotów. Rozróżniamy:
l. mianowane (2 metry, 3 złote itp.),
l. niemianowane lub oderwane (5 20 itd.),
l. całe (5, 10, 16 itd.),
l. ułamkowe dziesiętne (3,1, 2,58 itd.), ułamkowe zwyczajne ($^3/_5$, $^4/_7$ itd.),
l. ujemne (poprzedz. znak. „—"),
l. urojone (np. $\sqrt{-1} = i$),
l. zespolone (wynikłe z mnożenia liczby rzeczywistej przez urojoną).
Symbolem liczby jest cyfra. Dawniej był rozpowszechniony system liczbowy szóstkowy (u ludu dziesiątak nazywany jest szóstką albo szóstakiem) albo dwunastkowy (tuzin). Obecnie w krajach cywilizowanych rozpowszechniony jest układ dziesiątkowy.

Liczb teorja dział matematyki, zajmujący się własnościami liczb całkowitych.

Liczby w gramatyce rozróżniamy:
l. pojedyńcza (brat, król itd.)
l. mnoga (bracia, królowie)
l. podwójna (w narzeczach: dwa króla, dwie kozie, chodźwa, cichajta, w jęz. liter. dwieście itp.).

Liczebniki, części mowy, oznaczające ilość przedmiotów. Rozróżniamy:
l. oznaczone (jeden, pięć, itd.)
l. nieoznaczone (kilka, wiele itd.)
l. główne (jeden, pięć itd.)
l. porządkowe (pierwszy, piąty itd.)
l. zbiorowe (dwoje, pięcioro itd.)
l. wielorakie (dwojaki, pięcioraki itd.)
l. podziałowe (po dwa, po pięć itd.)

Liczmany w nauce rachunków przedmioty, uzmysławiające np. krążki z papieru, zamiast groszy itp.

Liczydło Lay'a rodzaj tablicy, w której mieszczą się dwa szeregi równoległych w kierunku poziomym otworów w liczbie 20. Pierwsza połowa, obejmująca 10 otworów w 2 szeregach jest pomalowana

odmienną farbą od połowy drugiej. Tak samo kołki, służące do wtykania, są w kolorze dostosowane do pierwszej i drugiej dziesiątki. Liczydło ułatwia działania *kompleksami* (zob.). U nas zamiast kompleksów czwórkowych Lay'a przyjmuje się system piątkowy Rusieckiego (zob.)

Liebert Artur (ur. 1878) fil. niem., przedstawiciel filozofji krytycznej w historji. Dzieła: „Vom Geist der Revolutionen", „Die geistige Krisis der Gegenwart" i i.

Liga Morska i Kolonjalna na terenie szkoły. Liga M. i K. organizuje za zezwoleniem władz szkolnych Koła Młodzieży na zasadzie regulaminu, wedle którego koło jest jednostką organizacyjną ligi na terenie danej szkoły. Do założenia potrzeba najmniej 20 członków (wyłącznie młodzież). Do zadań koła należy akcja propagandowa w myśl haseł ligi na terenie szkoły, propagowanie sportów i wycieczek, pomaganie miejscowym oddziałom w urządzaniu imprez.

Lit.: Statut Ligi Morsk. i Kol., Dreszer - Orlicz „Program L. M. i K.", Bohdan E. „Morska polityka gospodarcza Polski", Knauff St. „Przez morza do kolonij", Krzywiec B. „Sprawa ochrony morskiej w przeszłości i obecnie".

Liga Nowego Wychowania założona w r. 1920 w Genewie. Ma na celu szerzenie zasad nowego wychowania w kierunku przygotowania do wyższości ducha nad materją, rozwoju sił duchowych dziecka, podporządkowanie osobowości celom ogólnym, propagowanie koedukacji, wychowanie obywatela i obywatelki w duchu dążeń ogólnoludzkich.

Nauczanie powinno być oparte na zainteresowaniach dziecka, wyrażających się w czynnościach pracy ręcznej i umysłowej, zamiłowaniach estetycznych itd. Praca nie może być dziecku narzucona, lecz ma się odbywać pod hasłem osobistej i społecznej odpowiedzialności.

Liga kładzie wielki nacisk na współpracę domu ze szkołą, oraz dąży do nawiązywania i utrzymania kontaktu wychowawców różnych narodowości i uzgodnienia środków, prowadzących do wspólnego celu. L. wydaje czasopisma w 3 językach: „The New Era", „Pour l' Ere Nouvelle" i „Das werdende Zeitalter". Do L. należeli tacy pedagogowie jak Ferrière, Jung, Hamaïde, Decroly i i. U nas znajduje się biuro Sekcji Polskiej L. N. W. w Warszawie (Koszykowa 9) (zob. kongresy pedagogiczne).

Limanowski Bolesław (ur. 1835) socjolog polski, autor prac: „Hist. ruchu narodowego od r. 1861—64", „Naród a państwo", „Historja demokracji polskiej", „Socjologja" i i.

Limfatyczne schorzenia u dzieci objawiają się obrzmieniem gruczołów szyjnych i ogólnem osłabieniem. W Polsce mamy kilka kąpielisk leczniczych solankowych i solankowo-jodowych np. w Iwoniczu, Rabce, Inowrocławiu i i., gdzie w każde ferje leczą się tysiączne rzesze dzieci.

Limnologja *gr.* nauka o jeziorach.

Linde Samuel (1771—1847) lingwista polski i pedagog, zasłużony pracownik na polu kultury polskiej. Jego „Słownik języka polskiego" w 6 tomach ma epokowe znaczenie.

Lindner Gustaw Adolf (1828—1887) filozof austrjacki, autor cennych prac: „Lehrbuch d. empirischen Psychologie", „Ideen zur Psychologie der Gesellschaft", „Grundriss der Pädagogik als Wissenschaft" oraz „Enzyklopädisches Handbuch der Erziehungskunde" i i.

Ling Piotr (1776—1839) twórca gimnastyki szwedzkiej.

Lit.: Sikorski W. „System Linga w zarysie".

Linja *l.* utwór geometryczny, posiadający jeden tylko wymiar: długość.

Linné Karol (1707—1778) przyrodnik szwedzki, twórca nowego sztucznego systemu podziału roślin.

Lipiński Józef (1764—1828) pedagog polski. Swoje poglądy wychochowawcze wyraził w książce: „O edukacji publicznej i o jej udoskonaleniu w kraju naszym”.

Lipps Teodor (1851—1914) filozof niem., zajmował się głównie psychologją. Dzieła: „Grundtatsachen des Seelenlebens”, „Vom Fühlen, Wollen und Denken” i i.

Lipsius Fryderyk (ur. 1873) fil. niem., zwolennik poglądów Wundta. Dzieła: „Die Religion des Monismus”, „Naturphilosophie u. Weltanschauung” i i.

Liryczna poezja obejmuje utwory, oparte na wewnętrznem przeżyciu poety, a działające na uczucie. Wiersze liryczne, w czytankach szkolnych zawarte, czyta się po odpowiedniem „nastrojeniu” klasy. Nie należy ich rozdrabniać na części, ani analizować gruntownie wedle utartych szablonów. Słowo wzniosłe i piękne powinno działać bezpośrednio i budzić odpowiednie nastroje. Rozbiór krytyczny może nastąpić dopiero na innej lekcji.

List królowej Elżbiety, pisany rzekomo przez żonę Kazimierza Jagiellończyka do syna Władysława o wychowaniu królewicza. Zawiera on ciekawe momenty pedagogiczne z okresu humanizmu i jest uważany jako pierwszy utwór pedagogiczny w Polsce.

List nosi tytuł „Helisabeta Poloniae regina Wladislao Pannoniae Bohemiaeque regi filio carissimo S. P. D. de institutione regii pueri” i jest przechowywany w bibljotece dworskiej w Wiedniu.

L'istesso tempo w muz. to samo tempo.

Liszt Franciszek (1811 — 1886) sławny kompozytor węgierski, twórca osobliwych poematów nastrojowych, propagator muzyki programowej. Napisał też studja o Chopinie, Wagnerze i i.

Litera *l.* symbol graficzny głoski.

Literatura dla dzieci i młodzieży. Zbiór utworów, dostosowanych do poziomu umysłowego dziecka i jego potrzeb duchowych. Powstała dopiero w wieku XVII (Fénelon: „Przygody Telemaka“, Defoe: „Robinson Cruzoe“) rozwijała się stopniowo we Francji, Anglji i w Niemczech. Pierwszą pisarką dla dzieci była u nas Klementyna z Tańskich Hoffmannowa (zob.) a twórca poezji dla dzieci Stanisław Jachowicz (zob.) do epoki pozytywizmu, l. dz. miała charakter narodowo - patrjotyczny. Pisali w tym okresie Paulina Krakowowa (zob.), Lenartowicz, ks. K. Antoniewicz i i. W epoce pozytywizmu oprócz Krakowowej piszą: Kraszewski, Teresa Jadwiga Papi, A. Dygasiński i i. Powstaje w tym czasie literatura przyrodniczo-powiastkowa, którą reprezentuje Julja Zaleska, Zofja Urbanowska, Erazm Majewski i i.

Na wysoki poziom artystyczny wyniosła l. dz. Marja Konopnicka, zwłaszcza w poezji. Piszą: Wł. Bełza, Or-Ot, K. Gliński, Br. Ostrowska, Zofja Rogoszówna, Marja Dynowska i i. Pod wpływem pisarzy obcych (Andersen, bracia Grimm) zaczęli nasi pisarze tworzyć baśnie. Należą tu: Józefa Rogoszówna, Janina Porazińska, „Ewa Szelburg-Ostrowska, J. Kasprowicz („Morskie Oko“), L. Rydel („Pan Twardowski”), Buyno-Arctowa, M. Dynowska, Z. Rabska i i.

W powieści i powiastce kierunek etyczno - społeczny reprezentują: Zofja Bukowiecka, Marja Bogusławska, Z. Rogoszówna, Janusz Korczak, Fryd. Lazarusówna, Bron. Bruchnalska, Cecylja Niewiadomska i i. W dziale powieści historycznej: Wacław Przyborowski, Edmund Jezierski, Antonina Domańska, A. Powalski, Jadwiga Strokowa i w. i. W literaturze krajoznawczej, podróżniczej i egzotycznej zaszczytne miejsce zdobył Aleks. Janowski.

Powieści i powiastki na tle przyrody tworzyli: Marja Weryho, Anna Lewicka, Jadwiga Warnkówna, Jadwiga Chrząszczewska, Bohdan Dyakowski, Karol Rosinkiewicz i szereg innych.

Przez całą l. dz. z okresu niewoli przewija się złota nić przewodnia: dążenie do niepodległości i to nawet w takich utworach jak Sienkiewicza „W pustyni i puszczy", (akcja odbywa się w Afryce). W Polsce niepodległej nie uwydatnia się wybitnie jakiś określony kierunek. Idea pracy nad rozbudową potęgi państwa, rozwój techniki jest motywem wielu najnowszych utworów, ale ważniejsze byłoby hasło braterstwa narodów, ogólny pokój, szczęście ludzkości, niż przeżycia w okresie wojny, niż bezmyślne fantazje baśniowe.

Znakomicie spełniają swą rolę dzisiejsze czasopisma: „Płomyk", „Moje Pisemko" oraz „Bibljoteka Szkoły Powszechnej", wydawana przez Państw. Wydawnictwo Książek Szkolnych we Lwowie.

Wiedenka, Charlotte Bühler, rozróżnia trzy okresy zainteresowań lekturą w życiu dziecka: 1) zjawiska dnia codziennego, życie, dole i niedole zwierząt, perypetje drugich dzieci itp. 2) okres baśni czyli romantyzm dziecięcy, 3) okres robinsonady. Oprócz powieści awanturniczych, podróżniczych Ch. B. zalicza tu także utwory popularnonaukowe. W tym okresie młodzież przepada także za literaturą brukową, sensacyjną, którą Niemcy określają mianem *Schundliteratur* i *Schmutzliteratur* i walczą z nią bardzo energicznie. W Polsce istnieje przy Min. W. R. i O. P. Komisja Pedagogiczna, której zadaniem jest ocena nowych książek dla dzieci i młodzieży. Oceny te zamieszczano w „Bibljografji Pedagogicznej" z uwagą „polecone" lub „niepolecone do bibljotek szkoln."

Lit.: St. Karpowicz i Aniela Szycówna: „Nasza literatura dla młodzieży" (odbitka z Encyklopedji Wychowawczej). Króliński Kaz.: „Polska literatura dla dzieci i młodzieży. Zarys historyczny z wypisami". Tenże: „O książce dziecka". Błażejewicz W.: „Baśń a dziecko". Katalog wzorowej bibljoteki dla dzieci opracowali: M. Gutry i J. Filipowska. Miarodajne oceny nowości podaje „Bibljografja Pedagogiczna".

Literatura pedagogiczna polska. Pierwszą wogóle pracą pedagogiczną w Polsce był list Elżbiety (zob.) W w. złotym pedagogji poświęcił kilka ustępów M. Rej. Pierwszą pracę w jęz. pol. napisał Gliczner „Książka o wychowaniu dzieci"; zajmował się kwestjami pedagogicznemi Petrycy (zob.) i Olizarowski (zob.). W w. XVIII zasłynął jako reformator St. Konarski (zob.), w okresie K. E. N. ks. A. Czartoryski, G. Piramowicz, Kołłątaj, Popławski, Bieliński, Kopczyński, Staszic, Krasicki (zob.) i w. i. W w. XIX Ew. Estkowski, Jędrzej Śniadecki, T. Czacki i największy pedagog polski, twórca „Chowanny", zawierającej całokształt pedagogiki narodowej, Br. Trentowski. W czasach nowszych stworzył szereg prac pierwszorzędnej wartości J. Wł. Dawid. Wybitnym teoretykiem był Stan. Szczepanowski („Myśli o odrodzeniu narodowem"), Pigoń St. („Do podstaw wychowania narodowego"), B. Błażek, Jaxa-Bykowski, A. Danysz, J. Joteyko (szereg prac o wysokiej wartości). B. Nawroczyński („Uczeń i klasa", „Zasady nauczania"). L. Zarzecki („Wychowanie narodowe", „Wstęp do pedagogiki", „O idei naczelnej pol. wychowania" i i.) H. Rowid („Szkoła pracy" i inne). A. Szycówna, M. Grzegorzewska, M. Librachowa, F. Znaniecki („Socjologja wychowania"). K. Sośnicki, M. Ziemnowicz, St. Błachowski, T. Jaroszyński, St. Kot, M. Kreutz, I. Moszczeńska i w. i. W dziale wych. fiz. St. Kopczyński, E. Piasecki, W. Sikorski i i.

Dorobek nasz nie jest jednak tak pokaźny jak w Niemczech lub w Anglji. Nie mając bowiem przez długie lata własnego rządu i własnych szkół, nie rozporządzaliśmy takiemi środkami, jak inne narody. Obecnie w pierwszem 15-leciu niepodległości ruch na polu literatury pedagog. wzmógł się spontanicznie i jest nadzieja, że wkrótce dościgniemy innych. Jeżeli szkoła w Polsce ma być polską, musi się oprzeć na polskiej myśli pedagogicznej. Dzieła tłumaczone, choćby pochodziły z pod pióra genjalnych pedagogów obcych, nie dadzą nam tego, co utwory własne, rdzennie polskie.

Literatura podróżnicza dla dzieci ma wielką wartość w nauczaniu. Na szczególne wyróżnienie zasługują utwory Al. Janowskiego, Ossendowskiego, Makarczyka, Jarosławskiego, Bornsteinowej i Czaplińskiej.

Litologja *gr.* nauka o skałach.

Litotes sposób wyrażania przez dodanie do wyrazu przeczenia, aby uwydatnić jakąś cechę przedmiotu np. „niezły" w znaczeniu „dobry".

Litt Teodor (ur. 1880) pedagog niem. Z dzieł: „Möglichkeiten u. Grenzen der Pädagogik", „Führen oder Wachsenlassen".

Liturgika *gr.* nauka o obrzędach kościelnych.

Lit.: Jougan A. ks. „Liturgika".

Livius Tytus (59 przed—17 po Chr.) słynny historyk rzymski.

Locke John (1632 — 1704) filozof angielski, twórca t. zw. czystego empiryzmu w filozofji i nowej krytycznej teorji poznania. Od niego rozpoczyna się w Anglji okres oświecenia czyli popularyzacji filozofji. Dzieło jego „Some Thoughts Concerning Education". (Myśli o wychowaniu) wywarło silny wpływ na Rousseau'a (zob.)

L. jest pierwszym z pedagogów, który omówił wychowanie fizyczne metodycznie z zastosowaniem wiedzy lekarskiej. Zalecał hartowanie młodego organizmu w sposób dość przesadny. W nauczaniu nie powinno być miejsca na werbalizm. Wychowanie jest potęgą, należy je oprzeć na znajomości psychologji. Celem jego zaś jest przysporzenie społeczeństwu jednostek zdrowych, uczciwych i pożytecznych.

W jęz. pol. mamy z jego dzieł: „O edukacji dzieci przez JWPana Locka z angielskiego języka na francuski, a teraz z francuskiego na polski przełożone" (1801) oraz w tłum. W. M. Kozłowskiego: „O rozumie ludzkim".

Lit.: Kozłowski W. M. „Stanowisko Locke'a w historji pedagogiki", Lewkowicz J. „John Locke i jego filozofja".

Logarytm liczby b przy zasadzie a jest wykładnikiem potęgi, do której należy podnieść liczbę a, aby otrzymać b:

$$a^c = b, \text{ symbolicznie } c = \log_a b .$$

Logiczna pamięć polega na ujmowaniu związków myślowych, zawartych w tekscie, który ma być przyswojony i przetrawiony rozumowo.

Logika *gr.* nauka o formalnych podstawach i prawach myśli, stworzona przez Arystotelesa (zob.) a zwana przez niego analityką. L. jest nauką *formalną* tj. zajmuje się tylko formami wypowiedzeń, a nie ich związkiem i rzeczywistością.

L. elementarna, zajmuje się pojęciami, sądami i wnioskami.

L. transcendentalna, uprawiana przez neokantystów, wchodzi w zakres teorji poznania.

Dział logiki o charakterze praktycznym, podający sposoby i metody badań naukowych, nazywamy metodologją (zob.) W w XIX powstała *logistyka*, czyli *l. matematyczna*, posługująca się systemem znaków zamiast słów.

Podręczniki są bardzo liczne: Beck „Logika", Biegański W. „Podręcznik logiki ogólnej dla szkół

śr. i samouków", Gabryl Fr. „Logika ogólna", Hoeffler A. „Logika", Jevons W. „Logika", Lutosławski W. „Logika ogólna", Mercier D. „Logika", Nuckowski J. „Początki logiki ogólnej", Pechnik A. „Logika elementarna", Queyrat Fr. „Logika dziecka i jej kształcenie", Sośnicki K. Zarys logiki", Stöckl A. „Logika", Zagorzański J. „Logika formalna".

Logolatrja *gr.* przesadny kult słowa.

Logorrhoea *gr.* paplanie bez związku i sensu, objaw pewnych chorób umysłowych.

Logos *gr.* w logice sąd. Wedle filozofji religijnej grecko-żydowskiej, której głównym przedstawicielem był Filon Żydowin (25 przed—50 po Chr.) l. oznacza jedność idei i siłę boską. W piśmie św. tyle co Bóg. Porównaj z ewangelji „Na początku było Słowo..." „A Słowo stało się ciałem"...

Logoterapja *gr.* leczenie zboczeń mowy drogą ćwiczeń odpowiednich narządów.

Lojalny *fr.* prawomyślny, spełniający swe powinności rzetelnie.

Lokalizacja *l.* teorja, wedle której w poszczególnych ośrodkach kory mózgowej umiejscowione są energje, umożliwiające nam wykonywanie odpowiednich funkcyj fizycznych i psychicznych. W czasach najnowszych poczyniono wiele doświadczeń nad funkcją komórek kory mózgowej i dowiedziono, że teorja lokalizacji może się odnosić tylko do funkcyj najprostszych. Nie można natomiast ustalić jakiegoś jednolitego ośrodka czynności wyższego rzędu jak zainteresowanie, fantazja itp. Prawdopodobnie wyższe procesy świadomości są wytworem skomplikowanych połączeń poszczególnych zwojów kory. Lokalizację tego rodzaju nazywają *fizjologiczną*.

L. intencjonalna: osobnik umieszcza treść swych doznań w określonych miejscach swego ciała lub otoczenia.

L. spekulatywna: treść doznań znajduje się w określonych miejscach przestrzeni rzeczywistej.

Lombroso Cezary (1836 — 1909) przedstawiciel filozofji sensualistyczno-materjalistycznej we Włoszech i twórca szkoły psychjatryczno-kryminalistycznej. Prace: „Genjusz i obłąkanie", „Życie dzieci".

Londzin Józef ks. (1863 — 1929) zasłużony działacz oświatowy na Śląsku, jeden z twórców gimnazjum polsk. w Cieszynie i prez. Macierzy Szkolnej. Ważna jest jego praca: „Stan szkół ludowych w Księstwie Cieszyńskiem na początku XIX w."

Loquacitas senilis *l.* przesadna gadatliwość, właściwa ludziom starym.

Lorentz Henryk (1853—1928) fizyk holenderski, twórca teorji elektronów, laureat nagrody Nobla.

Loth Edward (ur. 1880) geograf i ekonomista polski. Prace: „Wykład geografji ekonomicznej ziem Polski przedrozbiorowej", „Zarys geografji politycznej", „Geografja ekonomiczna ogólna i szczegółowa" i inne.

Lotze Herman (1817—1881) fizjolog i filozof niemiecki, zwolennik światopoglądu panteistyczno-idealistycznego. Dzieła: „Allg. Psychologie", „Medizinische Psychologie", „System der Philosophie", „Metaphysik".

Loyola Ignacy św. (1491—1556) założyciel zakonu jezuitów (1540), (zob. jezuici).

Lubrańskiego kolegjum zał. w r. 1519 przez biskupa Jana Lubrańskiego w Poznaniu, dotrwało do roku 1780.

Lucidus ordo *l.* porządek w szyku zdań.

„Lud", kwartalnik, organ Tow. Ludoznawczego we Lwowie (od r. 1895) do r. 1909 Pol. Tow. Etnologicznego. Redaktorami byli Kalina A., Potkański K., Udziela S., Kallenbach J., Wasilewski St., obecnie Fischer A.

Ludendo discimus *ł.* uczymy się przez zabawę.

Ludi *ł.* gry, zabawy, igrzyska publiczne u Rzymian.

Ludkiewicz Zdzisław (ur. 1883) ekonomista polski, autor prac „Polityka agrarna", „Reforma rolna" i i.

Ludoznawstwo nauka o kulturze duchowej i materjalnej ludu. W ostatnich czasach termin zastąpiono obcym: *etnologja.*

Lit.: Bystroń J. St. „Wstęp do ludoznawstwa polskiego", tamże obfita bibljografja. Ponadto: Fischer Adam „Podręcznik etnografji Polski", „Etnografja słowiańska", „Znaczenie etnologji dla innych nauk", „Etnologja i szkoła polska", „Lud kaszubski", Rusini „Zarys etnografji Rusi", „Polskie widowiska ludowe", „Zarys etnograficzny woj. pomorskiego". (Zob. lit. pod Gloger Z. i Kolberg Oskar.)

Lunatyzm *ł.* (somnambulizm) budzenie się ze snu i wykonywanie nieświadomie czynności, podejmowanych automatycznie. Zdarza się u epileptyków i histeryków. Niema żadnego związku z księżycem, jak mniema lud.

Lusingando *wł.* w muz. pieszczotliwie.

Luther Marcin (1483—1546) reformator religijny w Niemczech, twórca wyznania protestanckiego. Poglądy pedagogiczne zawarł w pracy „An die Ratsherren" (Do rajców wszystkich miast Niemiec, aby szkoły chrześcijańskie urządzili i utrzymywali) i w „Kazaniu o konieczności umieszczania dzieci w szkołach". Był zwolennikiem zakładania szkół świeckich, miejskich, a przeciwnikiem klasztornych.

Lutosławski Wincenty (ur. 1863) filozof polski o pokroju mistycznym, prof. filozofji, propagator abstynencji. Prace: „Logika ogólna", „Rozwój potęgi woli", „Platon jako twórca idealizmu", „O wychowaniu narodowem", „Tajemnica powszechnego dobrobytu", „Wykłady jagiellońskie" i w. i.

Ł

Łabęcki Hieronim (1809—1862) zasłużony geolog i mineralog polski, autor monografji „Górnictwo w Polsce" i „Słownika górniczego polskiego".

Łabuński Wiktor ur. 1894, pianista i kompozytor polski, czynny ostatnio jako pedagog w Stanach Zjednoczonych.

Łacina język łaciński, pierwotnie język Latynów, rozpowszechniony wraz z podbojami Rzymu po całej Italji i dalej po całem imperjum. Język literacki kształtował się pod wpływem języka greckiego (sermo urbanus) i różnił się od j. gminu (sermo rusticus). J. literacki do czasów Cicerona uważany jest jako archaiczny, od Cicerona do Augusta klasyczny. W I w. po Chr. następuje okres srebrny, w drugim nawrót do archaizmu. W następnych wiekach upada, zabarwiony silnie wyrażeniami i zwrotami ludowemi i utrzymuje się jako międzynarodowy język kościoła i dyplomacji. Nad oczyszczeniem i uszlachetnieniem łaciny pracowali humaniści. Od XVII w. wypiera ją z dyplomacji j. francuski. Obecnie utrzymuje się w nauce filologji klasycznej i w kościele rzymsko-katolickim.

Lit.: (zob. języki obce).

Łagowski Florjan (1843 — 1909) historyk literatury i pedagog, autor studjów pedagogicznych m. i o St. Konarskim i podręcznika historji literatury polskiej.

Łakomstwo u dzieci, silny pociąg do smacznego jadła, zwłaszcza ła-

koci, ciastek, cukierków. Z reguły nie jest ono wadą, gdyż wynika z fizjologicznej potrzeby organizmu (konieczna ilość cukru.)

Łaskotki. Gdy jedna osoba dotknie lekko palcami żeber osoby drugiej, wywołuje przez to u tej drugiej osoby charakterystyczne uczucie, któremu towarzyszą gwałtowne ruchy obronne, jakby w obawie przed bólem. Przepona ulega skurczom i w związku z tem występuje kurczowy śmiech. Smiechu tego fizjologowie nie umieją wytłumaczyć, nie wiedzą też, dlaczego samemu wrażeń tych wywołać nie można.

Ławka szkolna ze stanowiska higjeny (zob. higjena szkolna, umeblowanie).

Lit.: Bernadzikiewicz T. „Znaczenie ławek szkolnych i prawidłowych postaw ciała w wychowaniu młodzieży."

Łazarski Mieczysław (1852—1928) autor m. i. 2-tomowego podręcznika pt. „Zasady geometrji wykreślnej".

Łazurskiego schemat psychologiczny (zob. psychologiczne schematy).

Łącznik w gramatyce część mowy, łącząca podmiot i orzeczenie, np. koń jest zwierzęciem.

Łempicki Stanisław (ur. 1886) prof. uniw. J. K., źródłowy badacz dziejów oświaty i kultury w Polsce, wychowawca licznych pracowników naukowych. Wydawał przez pewien czas pismo pedagogiczne „Minerwa Polska". Z prac: „Jan Zamojski", „Bibljografja historji literatury i krytyki literackiej w Polsce" i i.

Łempicki Zygmunt (ur. 1886) germanista, prof. Uniw. Warsz., teoretyk w zakr. badań literackich, autor cennej pracy „Renesans, oświecenie i romantyzm", w j. niem. „Geschichte der Deutschen Literaturwissenschaft".

Łepkowski Józef (1826—1894) historyk sztuki, zasłużył się wybitnie jako jeden z pierwszych w Polsce konserwator i propagator kultu dla pamiątek przeszłości.

Z wielu dzieł: „Starożytności i pomniki Krakowa", „Ubiory w Polsce" „„Sztuka u Słowian" i i.

Łobaczewskij Mikołaj (1793—1856) matematyk rosyjski, wsławił się badaniami w zakresie geometrji, twórca systemu t. zw. geometrji nieeuklidesowej.

Łobarzewski Hiacynt (1815—1862) botanik polski, prof. Uniw. J. K., wsławił się urządzeniem wzorowego ogrodu botanicznego we Lwowie.

Łodyński Marjan (ur. 1884) historyk i bibljotekarz, specjalista w historji wojskowości, autor wielu cennych prac naukowych, m. i. „Nowoczesne bibljotekarstwo wojskowe".

Łojko Feliks (1717—1779) ekonomista polski i autor kilku źródłowych prac.

Łomnicki Antoni (ur. 1881) prof. politechniki we Lwowie, autor podręczników: „Geometrja elementarna", „Trygonometrja", „Geometrja analityczna".

Łomnicki Marjan (1845 — 1915) przyrodnik polski. Prace: „Mineralogja i geologja", „Wykaz chrząszczów galicyjskich", „Dolina Prutu".

Łopaciński Hieronim (1860-1906) historyk literatury i kultury, badacz zabytków piśmiennictwa staropolskiego, brał udział w opracowaniu „Słownika języka polskiego". Wydał: „Przyczynki do słownictwa j. polsk." i w. i. Jego zbiory stały się zawiązkiem bibljoteki publicznej w Lublinie.

Łopuszański Tadeusz (ur. 1870) pedagog, autor prac: „Zagadnienie wychowania narodowego", „Zawód nauczycielski" i i.

Łoś Jan (1860—1928) znakomity lingwista polski, prof. Uniw. Jag., autor studjów z filologji słowiańskiej, dialektologji itd. Główne dzieła: „Gramatyka starosłowiańska”,„Gramatyka polska”, historyczna, 3 tomy, „Krótka gramatyka historyczna j. pol.”, „Przegląd językowy zabytków staropolskich do r. 1543”, „Początki piśmiennictwa polskiego”, „Wiersze polskie w ich dziejowym rozwoju“, „Pisownia polska“ i i.

Łoza Stanisław (ur. 1888), historyk sztuki, autor „Słownika architektów i budowniczych Polaków oraz cudzoziemców w Polsce pracujących.”

Łoziński Walery (ur. 1880) geolog, prof. U. J., autor podręcznika „Ziemia i jej budowa”.

Łoziński Władysław (1843—1913) autor kilku cennych powieści historycznych i studjów z historji kultury: „Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII w.”, „Prawem i lewem, obyczaje na Czerwonej Rusi za panowania Zygmunta III”, „Zycie polskie w dawnych wiekach”.

Łukasiewicz Jan (ur. 1878) filozof, prof. Uniw. Warszawskiego, pracuje nad logiką matematyczną, prace wydane osobno: „Indukcja jako inwersja dedukcji”, „O zasadzie sprzeczności u Arystotelesa”.

Łukaszewicz Józef (1797—1873) autor cennego dzieła: „Historja szkół w Koronie i na Litwie od najdawniejszych czasów aż do r. 1794“ (4 tomy). Dzieło to po raz pierwszy ujmuje całość oświaty w Polsce przed utratą niepodległości.

Łyżwiarstwo należy do najzdrowszych i najprzyjemniejszych sportów zimowych. Uprawiano je w Holandji już w XVII w. Wiele szkół obecnie posiada własne tory ślizgawkowe w zimie.

Lit: Prochowski i Grodzki „Hockey na lodzie.”

M

Mach Ernest (1838—1916) fizyk niemiecki i filozof, twórca empirjokrytycyzmu (zob.). Z dzieł: „Erkenntnis und Irrtum”, „Die Analyse der Empfindungen und das Verhältniss des Physischen zum Psychischen”.

Machjawelizm, określenie polityki przewrotnej, nie liczącej się z wymogami etyki (cel uświęca środki), nazwa od Mikołaja Machiavelli (1469—1527) autora słynnego dzieła „Książę“ (tłum. Cz. Nanke).

Maciej z Miechowa (1457—1523) astrolog, prof. akad. krakowskiej. Napisał pierwszą drukiem ogłoszoną historję Polski do roku 1506 p. t. „Chronica Polonorum”.

Macierz Polska założ. we Lwowie staraniem Józefa Ign. Kraszewskiego w r. 1882 z ofiar prywatnych w celu szerzenia oświaty ludowej. Zarząd wydawał „Bibljotekę Macierzy Polskiej” oraz popularne dziełka dla ludu. W r. 1882 M. P. połączono z fundacją im. T. Kościuszki (za przewodnictwa prof. Finkla). Obecnie M. P. wstrzymała działalność wydawniczą. Lit.: Finkel: „Macierz Polska we Lwowie” w „E. W.” tom VII.

Macierz Szkolna ks. Cieszyńskiego powstała w r. 1885 staraniem P. Stalmacha, ks. I. Swieżego, d-ra J. Fischera, A. Kotuli, d-ra J. Michejdy, d-ra J. Kleinberga, A. Bardonia, ks. J. Sikory, ks. A. Fuzonia, F. Halfara, J. Sztwiertni i A. Brzeskiego. Cel: Zakładanie, utrzymywanie i wspieranie szkół średnich, fachowych i ludowych, tudzież ochronek z polskim językiem wykładowym. Działalność M. Sz.

przyczyniła się w wysokim stopniu do rozwoju szkolnictwa polskiego na Śląsku Cieszyńskim, zwłaszcza po roku 1907, gdy zaczęto tworzyć w poszczególnych miejscowościach koła Macierzy, których w r. 1914 było ogółem 71. Po podziale Śląska M. musiała się wyrzec działalności na terenie czechosłowackim, oddając 20 własnych zakładów i 61 kół w zarząd nowopowstałego towarzystwa pod nazwą „Macierz Szkolna Ks. Cieszyńskiego w obrębie Republ. Czechosłowackiej". Obecnie M. Sz. na Śląsku polskim obok zadań, zakreślonych statutem, stara się głównie pomagać Macierzy z za kordonu czeskiego w pracy około oświaty wśród Polaków, obywateli czechosłowackich.

Lit.: Popiałek Fr.: „Szkolnictwo i oświata na Śląsku Cieszyńskim od XIV w. do r. 1921." „E. W." tom IX.

Macierz Szkolna Polska powstała w Warszawie po manifescie konstytucyjnym z r. 1905 staraniem H. Sienkiewicza, ks. J. Gralewskiego, J. Harusewicza, St. Libickiego, M. Brzezińskiego, P. Drzewieckiego, A. Osuchowskiego, Ign. Chrzanowskiego, W. Brygiewicza i K. Arkuszewskiego. Już w latach 1906/7 powstało na terenie Królestwa ogółem 781 kół. P. M. Sz. utrzymywała 141 szkół (w czem 2 średnie), 317 ochron, 505 bibljotek; wygłoszono kilka tysięcy wykładów i pogadanek, założono Muzeum Szkolne. Rozp. Warsz. Gen. Gub. z 7 grudnia 1907 instytucja została rozwiązana.

P. M. Sz. wskrzeszona została w r. 1916. W rok później liczba kół wynosiła 196, ochron 115, szkół ludowych 419, średnich 23, zawodowych 7, seminarjów 7, kursów dla analfabetów 187, bibljotek 206. W miarę rozbudowy szkolnictwa państwowego i prywatnego P. M. Sz. ograniczała zczasem utrzymanie szkół i zajęła się głównie oświatą pozaszkolną pod kierown. niezmordowanego pracownika J. Stemlera.

Maclure William (1763 — 1840) pierwszy w Ameryce zwolennik metod Pestalozziego i autor szkiców pedagogicznych.

Magendie Franciszek (1783—1855) fizjolog franc., twórca nowoczesnej fizjologji, opierającej się na eksperymentach.

Mager Karol Wilhelm (1810—1858) założyciel pisma „Pädagogische Revue", przyjaciel Diesterwega i Humboldta, aut. „Niemieckiej szkoły obywatelskiej", w której podaje koncepcję nowoczesnej szkoły realnej.

Magiera Jan współczesny pedagog polski, autor popularnego dzieła „Zarys literatury czeskiej i słowackiej".

Magister *l.* stopień uniwersytecki niższy od doktora; otrzymuje się go po uzyskaniu absolutorjum uniwersyteckiego i zdaniu odpowiednich egzaminów. M. filozofji daje prawo do objęcia tymczasowej posady nauczycielskiej w szkole średniej. Przeczytaj (bezimienną) broszurę: „Egzaminy na stopień magistra filozofji".

Mainländer Filip (1841—1876) filozof niem. propagator samobójstwa, zwolennik poglądów Schopenhauera (zob.).

Majaczenie u osób gorączkujących lub pozostających w obłędzie opilczym, polega na bezładnem myśleniu i mówieniu na tle halucynacyj i urojeń.

Majeutyka *gr.* (położnictwo ducha) metoda sokratyczna.

Majchrowicz Szymon (1727-1798) historjozof, pedagog, jezuita, autor dzieła „Trwałość szczęśliwa królestw albo smutny ich upadek".

Majer Józef (1808—1889) lekarz-fizjolog polski, autor „Fizjologji zmysłów" i „Fizjologji układu nerwowego".

Majewski Erazm (1858 — 1922) prehistoryk i socjolog, prof. Uniw. Warszawskiego, redagował „Wisłę".

Prace: „Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich", „Materjały do folkloru krajowego", dla młodzieży słynna powieść fantastyczno - przyrodnicza „Doktor Mucholapski" oraz „W otchłaniach czasu, fantastyczne przygody prof. Przedpotopowicza".

Majewski Walenty (1764–1835) slawista i pierwszy sanskrytolog polski.

Makaronizm wtrącanie wyrazów i zwrotów obcych do mowy ojczystej, błąd stylistyczny.

Makrocefalja *gr.* wielkogłowie u idjotów.

Maksymaliści neokantyści, zwolennicy aprioryzmu.

Makuszyński Kornel (ur. 1882) wybitny pisarz polski, autor dwu cennych książek dla dzieci: „Bardzo dziwne bajki" i „O dwu takich, co ukradli księżyc".

Malakologja *gr.* nauka o mięczakach.

Malebranche Mikołaj (1638—1715) filozof franc., zwolennik Kartezjusza, uzupełnił jego filozofję chrześcijańską i uzgodnił z platonizmem św. Augustyna. Główne dzieło „De la recherche de la vérité".

Malinowski Edmund (ur. 1885) botanik, prof. Szkoły Gł. Gosp. Wiejskiego w Warszawie. Z dzieł: „Dziedziczność i zmienność".

Malinowski Franciszek Ksawery (1807—1881) zasłużony badacz języka polskiego, autor dzieła: „Krytyczno-porównawcza gramatyka języka polskiego" i „Gramatyki sanskrytu".

Maltuzjanizm teorja ludnościowa (od Malthusa Tomasza (1766—1834), wedle której przyrost ludności odbywa się szybciej niż przyrost środków żywności.

Małecki Antoni (1821—1913) historyk języka i literatury, prof. filol. klas. w Uniw. J. K., autor znanego podręcznika „Gramatyka języka polskiego" oraz „Gramatyki hist. porównawczej j. pol." i w. i. prac z zakresu literatury.

Lit.: Gubrynowicz Br. „Antoni Małecki".

Mann Horacy (1796—1859) organizator szkolnictwa w Stanach Zjedn. Jego roczne sprawozdania o szkolnictwie i dokonanych reformach należą do klasycznej literatury pedagogicznej w Ameryce.

Mann Maurycy (ur. 1880) polski historyk literatury powsz., prof. Uniw. Warszawskiego, autor wielu dzieł z zakresu badań literatury.

Mannheimski system stosowany przez inspektora A. Sickingera. Organizacja ta, od r. 1901—1905, uwzględniała stopień uzdolnienia każdego dziecka, wprowadzając do szkoły powsz. trzy równoległe klasy: 1) podstawowe, dla uczniów normalnych, 2) dla uczniów, którzy ulegają opóźnieniu, 3) pomocnicze, przeznaczone dla uczn. najsłabszych.

Mańkuctwo posługiwanie się lewą ręką w czynnościach zamiast prawą. M. tłumaczą tem, że ruchy mięśni jednej strony ciała, zależne od woli, wychodzą z kory mózgowej przeciwległej półkuli mózgu. A że lewa półkula jest więcej ukrwiona, niż prawa, stąd mniemanie, że prawa ręka posiada większe zdolności do ruchu, gdy zaś u pewnych osobników ukrwienie większe jest w prawej półkuli mózgu, wówczas pierwszeństwo przypada ręce lewej. Mańkuctwo występuje częściej u kobiet (22 %), u mężczyzn zaś w 14 %.

Mapy szkolne. Zasadniczemi składnikami mapy są: siatka, sytuacja, teren i opisanie. Mapy w użyciu szkolnem mają podziałki zwykle od 1 : 600 000 do 1 : 200 000 000.

Rzuty kartograficzne dzielą się na:

1) właściwe, oparte na zastosowaniu określonych zasad geometrycznych (rzut powierzchni kuli na

pobocznicę stożka, który się styka z kulą wzdłuż jednego równoleżnika, a wierzchołek jego leży w przedłużeniu osi bieguna. Rzut ten stosowany jest na mapach strefy umiarkowanej (rzut stożkowy);

2) rzuty konwencjonalne (Bonne'a, Mercatora, Sansona, Eckerta, Hammera) utworzone są wedle dowolnych zasad, zapewniających im określone warunki np. zgodność kątową lub powierzchniową.

Pierwsze mapy Polski Wapowskiego ukazały się w Krakowie w r. 1528. Za Stanisława Augusta słynne były szczegółowe mapy Polski pułkownika Perthéesa. W Polsce odrodzonej kartografja polska osiągnęła bardzo wysoki poziom dzięki niestrudzonemu prof. Eugenjuszowi Romerowi i jego współpracownikom. Wydawnictwa map i atlasów firmy „Książnica-Atlas" nie ustępują w niczem zagranicznym, a szkolne są tak tanie, że może je mieć pod ręką każde uczące się dziecko polskie.

Marcato *wł.* w muz. silne zaakcentowanie pewnej nuty.

Marchlewski Leon Paweł (ur. 1869) chemik polski, prof. U. J. Dzieła ważniejsze: „Chemja organiczna", „Metody badania chemji biologicznej", „Metody badania chemji organicznej", „Chemja chlorofilów" i i.

Marcin ze Lwowa (Leopolita) (umarł 1589) kompozytor, przedstawiciel klasycznego stylu wokalnego.

Marcinkowski Karol (1800—1846) lekarz i działacz społeczny w Wielkopolsce. Przyczynił się w wysokim stopniu do rozbudzenia pracy oświatowej i gospodarczej w tej dzielnicy, do stworzenia silnego stanu średniego i spolszczenia rękodzielnictwa i handlu. Był założycielem Tow. Pomocy Naukowej w Poznaniu, które miało na celu wydobywać z mas ludu młodzież zdolną i pomagać jej w kształceniu.

Marconi Wilhelm (ur. 1874) wielki włoski wynalazca telegrafji bez drutu. Laureat nagrody Nobla.

Marenholc-Bülow Wandhausen Berta (1816 — 1893) zwolenniczka Froebla i propagatorka jego metod, organizatorka Międzynar. Związku Wychowawczego, autorka wielu prac metodycznych z zakresu wychowania przedszkolnego.

Marion Henryk (1846—1896) pedagog francuski, prof. filozofji i pedagogiki. Pierwszy wprowadził do pedagogiki zdobycze z dziedziny psychologji. Dzieła: „J. Locke", „Leçons de psychologie appliquée à l'éducation", „Psychologie de la femme" i i.

Marjanici zgromadzenie zakonne we Francji (zał. w r. 1817), mające na celu wychowanie młodzieży w duchu katolickim. Obecnie działa głównie w Ameryce.

Marrenné-Morzkowska Walerja (1830—1903) pisarka polska, zwolenniczka gruntownego kształcenia dziewcząt, autorka ciekawej pracy „Przesądy w wychowaniu". Dla dzieci pozostawiła cenne utwory o zabarwieniu pozytywistycznem: „Kazio", „Pensjonarki", „Pamiętnik pensjonarki" i i.

Martellato *wł.* w muzyce „jakby młotkiem".

Martianus Capella (V w. po Chr.) filozof neoplatoński. Od jego dzieła „De nuptiis Philologiae et Mercurii" datuje się początek siedmiu sztuk wyzwolonych.

Marx Karol (1818—1883) filozof niemiecki, zwolennik Hegla, założyciel t. zw. naukowego socjalizmu (materjalistyczne pojmowanie dziejów). Najważniejsze dzieło „Kapitał" (zawierające jego poglądy socjalistyczne).

Marycki Szymon (1516—1574) pedagog polski, autor pierwszej w literaturze polskiej rozprawy o szkolnictwie (De scholis seu academiis libri duo" (wyd. 1551), odznaczającej

się bardzo mądremi poglądami (żądanie, aby wychowaniem zajęło się państwo).

Lit.: Danysz A. „Maricius jako pedagog".

Marymont miejscowość pod Warszawą, w której w r. 1816 założony został Instytut Gospod. Wiejskiego i Leśnego z funduszów rządowych. Celem jego było dostarczanie krajowi ludzi uzdolnionych do kierowania gospodarstwem rolnem. Na skutek reform Wielopolskiego instytut został przeniesiony w r. 1862 do Puław.

Lit.: Erlicki F. „Rys historyczny instytutów rolniczo-leśnych w Król. Polskiem".

Maryści, bracia szkolni. Zgromadzenie zakonne, mające na celu nauczanie elementarne, założone we Francji w r. 1817 przez M. Champagnat'a. Usunięci z Francji na mocy ustawy o zgromadzeniach zakonnych, przenieśli swą działalność do innych krajów.

Marzenia, odpowiedniki aktualne fantazji, mają budowę psychologiczną podobną do odpowiedników aktualnych uwagi czyli spostrzeżeń i do odpowiedników pamięci czyli przypomnień, składają się z wyobrażeń i sądów. W marzeniach mamy wyobrażenia przedmiotów i oceniamy te wyobrażone przedmioty bez względu na to, czy istnieją, czy nie.

Marzenia na jawie, idealne spełnianie się stłumionych pragnień. Bardzo ciekawe roztrząsania na ten temat znajdzie czytelnik w cennej książce Greena G. „Psychanaliza w szkole" i w drugiem dziele „Marzenia na jawie" (wyd. M. Arcta).

Marzenia senne mogą pod pewnemi względami rzucać światło na dyspozycje uczuciowe danej jednostki i dlatego zajmują się niemi bardzo pilnie psychjatrzy, o ile idzie o diagnozę psychoz. Szczególnie psychoanalitycy ze szkoły Freuda (zob.) ogłaszają liczne prace z tego zakresu, bardzo ciekawe ze względu na materjał i na cel, ale przy lekturze ich należy zachować jak najdalej idącą ostrożność i krytycyzm — ostrzega Wł. Witwicki.

Lit.: Freud Z. „O marzeniu sennem".

Massalski Ignacy Józef (um. 1794) pierwszy prezes Komisji Edukacyjnej i zarządca funduszów wychowania publicznego na Litwie. Przejęty zasadami fizjokratów (zob.) opiekował się gorliwie szkolnictwem ludowem, założył pierwsze seminarjum nauczycielskie w Wilnie. Zginął na szubienicy jako zdrajca, targowiczanin.

Maszyński Piotr (1855—1934) kompozytor polski, organizator chórów i pedagog.

Matejko Jan (1838—1893) genjalny malarz polski (tematy historyczne). Odbitki z jego dzieł nadają się znakomicie jako środki pomocnicze przy nauczaniu historji. (Kazanie Skargi, Rejtan, Unja Lubelska, Bitwa pod Grunwaldem, Sobieski pod Wiedniem, Batory pod Pskowem i w. i.)

Matematyczne znaki czyli symbole są następujące: $+$ znak dodawania, $-$ z. odejmowania, $\times$ z. mnożenia, : z. dzielenia, $=$ z. równości, $\neq$ z. nierówności, $<$ z. mniejszości, $>$ znak większości, *Pi* oznacza ludolfinę (stosunek obwodu do średnicy) *e* oznacza zasadę logarytmów naturalnych, *i* oznacza jednostkę urojoną ($\sqrt{-1}$)

Matematyka (*gr.* = wiedza) nauka o wielkościach, obejmuje działy: arytmetyka, algebra niższa i wyższa, teorja mnogości. O utworach przestrzennych traktują: topologja geometryczna, planimetrja, trygonometrja, geometrja analityczna, rzutowa i różniczkowa. Mat. stosowana obejmuje geometrję wykreślną, mechanikę teoretyczną i rachunek prawdopodobieństwa.

W szkołach powszechnych nauka rachunków i geometrji obejmuje 4

działania na liczbach całkowitych i ułamkowych, obliczanie procentów, obliczanie powierzchni i objętości najprostszych figur geometrycznych oraz zasady rysunku geometrycznego.

Lit.: Nikodym O. „Dydaktyka matematyki czystej", Pichor H. i Haborski A. „Metoda matematyki", Neapolitański S. „Zarys dydaktyki matematyki", Zarzecki Ł. „Nauczanie matematyki początkowej", Dudkówna E. i Strzelecka J. „Jak realizować nowy program matematyki", Rennert A. „Monografja liczb pierwszej dziesiątki w formie lekcyj praktycznych".

Materja *ł.* w filozofji ciało przestrzenne, podpadające pod nasze zmysły. Istota i własności materji tworzą jej strukturę. Teorje dotyczące struktury: *teorja ciągłości* (niema nigdzie absolutnie pustej przestrzeni), *atomistyczna* czyli molekularna (m. składa się z cząsteczek, atomów niepodzielnych, poruszających się w przestrzeni, nie wypełniając jej całkowicie).

Materjalizm *ł.* pogląd filozoficzny, wedle którego istotą świata i człowieka jest materja.

M. ateistyczny francuski, głoszony przez encyklopedystów (Lamettrie, Helvetius, Holbach i i.). Istnieje tylko materja, która jest konieczna i wieczna. Dzięki ruchowi wchodzą atomy materji w różne kombinacje, których wynikiem jest cały system uporządkowanej przyrody.

M. naturalistyczny niemiecki powstał wskutek olbrzymiego rozwoju nauk przyrodniczych. Tylko to, co zmysłowe, jest rzeczywiste, ciało w swej całości to moja jaźń, to moja istota, nauka podstawowa to fizjologja. Przedstawiciele tego kierunku: Ludwik Feuerbach, Jakób Moleschot, L. Büchner, E. Haeckel i i.

Materjalizm dydaktyczny polega na tem, że zwraca się główną uwagę przy nauczaniu na sam materjał nauczania przy zupełnem lekceważeniu metod i sposobów przyswajania nowych wiadomości, byle tylko wtłoczyć w głowy uczniów sposobem najprostszym (wykład, „kucie", odpytywanie), jak najwięcej reguł, dat, nazw, faktów. Skutki takiego systemu są opłakane, bo wytwarza on w młodych umysłach chaos i otumanienie.

Lit.: Nawroczyński „Zasady nauczania" rozdz. I, Dörpfeldt F. W. „Der didaktische Materialismus".

Materjalizm dziejowy doktryna, wedle której ustroje społeczne i ich przemiany tłumaczą się przyczynowo głównie elementarnemi motywami mas ludzkich, t. j. potrzebami ich organizmów, oraz układem otoczenia, w czem ważną rolę odgrywają narzędzia pracy. (Doktryna Marxa i Engelsa.)

Mateusz z Krakowa (um. 1410) filozof polski. Dzieła jego wydała Ak. Um. w r. 1930.

„Mathesis Polska" miesięcznik poświęcony matematyce i pokrewnym naukom. Wychodzi w Warszawie.

Matlakowski Władysław badacz Podhala i autor cennego dzieła „Budownictwo ludowe na Podhalu" oraz „Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu".

Matołectwo zob. kretynizm.

Matthias Adolf (1847—1917) pedagog niemiecki. Napisał „Wie erziehen wir unsern Sohn Benjamin?", „Praktische Pädagogik" i i.

Matusiak Szymon (1854 — 1922) pedagog, etnograf, redaktor czasopisma „Lud", autor kilku prac z zakresu gwaroznawstwa i historji języka.

May Karol (1842—1912) autor bardzo poczytnych powieści podróżniczych, rozpowszechnionych także w tłumaczeniu polskiem jak np. „Przez dziki Kurdystan", „Z Bagdadu do Stambułu", „W kraju Mahdiego", „Winnetou" i w. i.

Maykowski Stanisław (ur. 1880) pisarz i pedagog polski, współautor znanych wypisów do szkół średnich. „Kraj lat dziecinnych", „Będziem Polakami", „Okno na świat" i i. Redagował przez pewien czas czasopismo dla młodzieży „Latorośle".

Mazanowski Antoni (1858—1916) autor licznych studjów z zakresu literatury i znanego, lecz przestarzałego co do metody podręcznika „Podręcznik do dziejów literatury polskiej" (wspólnie z bratem Mikołajem).

Mazurkiewicz Stefan (ur. 1888) wybitny matematyk polski, autor wielu prac z teorji mnogości i topologji.

Mazurzenie jedna z cech gwary mazurskiej i podhalańskiej, polega na zamianie *cz*, *dż*, *sz*, *ż*, na *c*, *dz*, *s*, *z*. Natomiast grubo syczące *rz* mazurzeniu nie podlega, wyjątkowo tylko w niektórych miejscowościach na Śląsku.

Mączyński Jan (1516—1587) autor pierwszego i bardzo cenionego słownika polskiego „Lexicon latino-polonicum".

Mc. Dougall W. współczesny pedagog amerykański i psycholog, zwolennik t. zw. behawjoryzmu (zob.) Wedle Mc. D. psychologja musi się stać nauką pozytywną o zachowaniu się, czyli postępowaniu. Instynkty są podstawą wszelkiego postępowania ludzkiego i stanowią siłę motoryczną naszej jaźni. Najważniejsze instynkty są: samozachowawczy i gatunkowy. Pierwszy pozostaje w ścisłym związku z rozwojem fizycznym i duchowym jednostki i stąd wynika jego znaczenie wychowawcze.

Lit.: Saxby „Kształcenie postępowania".

Mechanika *gr.* nauka o siłach i ich działaniu. Podział: *statyka* = nauka o warunkach równowagi ciał, ulegających działaniu sił, *dynamika* = nauka o ruchach ciał, w zależności od sił, które na nie działają.

Mecherzyński Karol (1800—1891) historyk literatury. Z dzieł warte przestudjowania: „Historja wymowy w Polsce".

Medicus Fryderyk (ur. 1876) filozof niemiecki, autor „Philosophie der Geschichte", „Pestalozzis Leben" i i.

Medjana w statystyce (zob.) liczba, znajdująca się w środku szeregu, gdy wszystkie liczby zostaną uporządkowane według wielkości, zaczynając czy to od największej, czy najmniejszej liczby.

Megalomanja *gr.* manja wielkości, choroba umysłowa. W mowie potocznej do megalomanów zaliczamy często osoby nadęte, pyszałkowate, niedostępne, lekceważące niżej stojących, a łakome na pochwały, zaszczyty, godności itp.

Megarejska szkoła, grecka szkoła filozoficzna, założona przez Euklidesa z Megary.

Meinong Aleksy (1853—1920) filozof austrjacki. Dzieła: „Ueber Annahmen", „Ueber Gegenstandstheorie und Psychologie" i i.

Melancholja *gr.* stan psychiczny, występujący w rozmaitych chorobach umysłowych (przygnębienie umysłowe, zaduma, skłonność do samobójstwa).

Melanchthon Filip (1497 — 1560) humanista, zwolennik reformacji, współpracownik Lutra i reformator szkół, zwłaszcza wyższych, w Niemczech w duchu humanistycznym, autor wielu podręczników.

Melcer - Szczawiński Henryk (1869 — 1928) polski kompozytor, pianista.

Melisma *gr.* w muz. ozdobnik koloraturowy, ornament w melodji.

Melodja *gr.* zasadniczy czynnik muzyczny obok rytmu.

Melodyka *gr.* nauka o melodji, jej budowie, stylu i charakterze.

Melograf *gr.* przyrząd przy fortepianie, notujący na papierze graną melodję, a używany przy improwizacjach.

Mendel Jan Grzegorz ks. (1822-1884) botanik austrjacki, odkrywca prawa dziedziczenia u roślin i zwierząt. (Zob. mendelizm.)

Mendelizm, teorja dziedziczenia cech, ogłoszona przez Mendla (zob.) przed kilkudziesięcioma laty, stała się obecnie podstawą naukowej hodowli roślin i zwierząt drogą odpowiedniego krzyżowania.

Lit.: Pinnet C. „Mendelizm".

Mendelssohn Mojżesz (1729-1786) filozof niemiecki pochodzenia żydowskiego, autor kilku dzieł filozoficznych na temat zagadnień religijnych.

Meniński Franciszek (1623-1698) orjentalista i gramatyk polski. Znany był w Europie jako autor wielkiego słownika języków wschodnich.

Merecki Romuald (1860 – 1922) meteorolog i astronom polski, autor „Klimatologji ziem polskich".

Mesmer Fran. Antoni (1734-1815) lekarz szwajcarski, twórca nauki o magnetyzmie zwierzęcym, zw. mesmeryzmem.

Messer August (ur. 1867) filozof i pedagog niemiecki. Obok kilku dzieł filozoficznych napisał „Pädagogik der Gegenwart".

Metabasis *gr.* w logice błędne mieszanie niewłaściwych składników do wyjaśnienia jakiegoś pojęcia.

Metabola *gr.* zestawienie dwu zdań, z których jedno zawiera główną myśl drugiego. (Jeżeli nie możesz tego, czego pragniesz, to chciej tego, co możesz.)

Metafizyka *gr.* odłam filozofji, zajmujący się badaniami tego, co jest pozafizyczne, co znajduje się poza przyrodą, poza doświadczeniem (Kant). Wedle dzisiejszych poglądów jest to wiedza o bycie (ontologja), uzupełnieniem nauk specjalnych, syntezą całej wiedzy ludzkiej.

W m. rozróżniamy działy: ontologję, kosmologję, psychologję racjonalną i teologję. Zależnie od przyjmowania ilości bytów m. nosi nazwy: monistyczna, dualistyczna, pluralistyczna. Pierwsza może być albo materjalistyczna, albo idealistyczna.

Lit.: Kant I. „Prolegomena do metafizyki", Bergson H. „Wstęp do metafizyki".

Metafora *gr.* przenośnia (zob. stylistyka).

Metafraza *gr.* przekształcenie mowy wiązanej na prozę.

Metamorfopsja *gr.* wada wzroku, z powodu schorzenia rogówki lub siatkówki. Osobnik widzi przedmioty w postaci spaczonej, bądź powiększonej (makropsja) albo pomniejszonej (mikropsja).

Metamorfoza *gr.* w przyrodzie przekształcenie, przeobrażenie.

Metapsychika *gr.* parapsychologja, badanie zjawisk w dziedzinie okultyzmu (zob.) jak np. jasnowidzenie, podnoszenie ciężkich przedmiotów, bez dotykania ich itp. Badania nie zaliczają się do nauki ścisłej, zjawiska nie zostały jeszcze naukowo wyjaśnione.

Metapsychoza *gr.* wędrówka dusz, nauka, wedle której dusza po śmierci ciała przechodzi w ciało innych ludzi lub zwierząt.

Metatropismus puerillis wedle M. Hirschfelda chorobliwa skłonność do poniżania siebie wobec starszych i silniejszych, osobnik czuje się szczęśliwy w roli chłopca, niedorostka w stosunku do surowej guwernantki lub ciotki itp. Jeden z objawów masochizmu, który polega właśnie na rozkoszy, jeśli osobnika ktoś katuje, poniża, poniewiera itd.

Meteorologja *gr.* dział fizyki, zajmujący się zmiennością atmosfery na podstawie materjałów doświadczalnych. Wchodzi tu w grę ciśnienie, temperatura i wilgotność powietrza, zachmurzenie, opady, kierunek i siła wiatru itp. Spostrzeżeniami meteorologicznemi zajmuje się w Polsce P. I. M. (Państw. Instytut Meteorologiczny), który też ogłasza przewidywaną pogodę na kilkanaście godzin naprzód (Biuletyny radjowe).

Metoda *gr.* ogół środków badania naukowego, dzięki którym poznajemy rzeczywistość; sposób systematycznie stosowany.

m. autodydaktyczna, sposób uczenia się, nabywanie wprawy w czynnościach, przy pomocy których odkrywamy i uzasadniamy jakąś prawdę;

m. dedukcyjna, badanie naukowe zapomocą wprowadzania przez rozumowanie poszczególnych twierdzeń z niewielkiej liczby twierdzeń ogólnych;

m. dialektyczna, heglowska: pierwsze stadjum twierdzenie (teza), w drugiem zaprzeczenie (antyteza), w trzecim godzi afirmację z negacją (synteza):

m. dydaktyczna, (zob. dydaktyka);

m. etymologiczna, wedle której dociekamy znaczenia terminu określonego analitycznie przez wnikanie w genezę tego terminu np. *darmozjad* (darmo + jeść);

m. indukcyjna, badanie naukowe, prowadzące do ogólnych praw przez obserwację i eksperyment;

m. inwencji, wywoływanie w sobie nowych ważnych myśli w celach twórczych, szukanie układu stosunków podobnych, jak np. w dokonanych wynalazkach;

m. najmniejszych kwadratów w matem., wynaleziona przez Gaussa, stosowana do wyrównywania pomiarów;

m. sokratyczna, tyle, co analityczna.

Lit.: Elementarne wiadomości w podręcznikach logiki Kartezjusz „Rozprawa o metodzie" (dzieło epokowe).

Metodologja *gr.* nauka o zasadach układania rozumowań w systemy naukowe. W logice dział rozważań, dotyczących stosowania zasad logiki formalnej, konstrukcji i wykładu poszczególnych nauk.

W praktyce spotykamy się często z następującemi terminami:

m. badań przyczyn i skutków, rodzaj testów, ułożonych przez J. Wł. Dawida. Są to rysunki, zawierające pewne elementy, które należy powiązać od samej przyczyny aż do skutku;

m. dodawania Kraepelina służy do badań eksperymentalnych nad uwagą, znużeniem, zmęczeniem (zob);

m. magistralna — polega na tem, że uczeń otrzymuje gotową wiedzę;

m. monograficzna w nauczaniu arytmetyki, polega na rozpatrywaniu każdej z liczb zosobna, zwłaszcza w zakresie liczb pierwszej dziesiątki;

m. poglądowa — nauczanie oparte na okazach, modelach, rycinach itp;

m. projektów, rozpowszechniona w Ameryce. Uczniowie wykonują szereg prac, związanych z jakimś projektem. Np. projekt: wysłanie paczki pocztą, urządzenie ogródka itp.;

m. psychologji, badanie zjawisk z zastosowaniem obserwacji naukowej, przedewszystkiem introspekcji (zob.) dalej z pomocą ankiet, kwestjonarjuszy, różnych eksperymentów itp.;

m. sagańska, wynaleziona przez pietystę Hähna, uzupełniona przez Felbingera (zob.) W celu zapamiętania reguł, umieszcza się na ścianach odpowiednie tablice, obrazki itp.;

m. statystyczna polega na zestawianiu tablic, wykresów, krzywych itp.;

m. trafnych odpowiedzi, stosowana do badania pamięci mechanicznej. Badany powtarza kilka sylab bez znaczenia, potem badacz daje pytania o następstwo tych

sylab, porządek głosek itp., by w ten sposób określić siłę kojarzenia i szybkość odtwarzania;

m. uczenia się napamięć: „całostkowa" (uczący się wiersza powtarza go w całości, dopóki nie opanuje go pamięciowo) i „cząstkowa" uczeń uczy się naprzód małej części wiersza, potem drugiej itd. do końca.

Metodyka *gr.* omawia sposoby nauczania poszczególnych przedmiotów nauki szkolnej.

Lit.: Jeleńska L. „Metodyka pierwszych lat nauczania". (Literaturę metodyczną pomieszczamy przy poszczególnych przedmiotach, jak religja, j. polski, historja (zob.) itd.)

Metonimja *gr.* figura retoryczna np. wieś usnęła, zamiast ludzie we wsi usnęli, itp.

Metrologja *gr.* nauka o układach miar i wag.

Metronom *gr.* przyrząd do oznaczania tempa muzycznego; w eksperymentach psychologicznych służy do badania zjawiska rytmu i zakresu uwagi, jeśli bodźce następują po sobie w sposób miarowy.

Metryka szkolna podstawowa księga, w której wpisuje się wszystkie dzieci w wieku szkolnym na terenie danej szkoły. Zawiera rubryki: imię i nazwisko ucznia, data urodzenia i miejscowość, religja; jeżeli uczeń z klasy wyższej, szkoła, z której przybył, imię i nazwisko ojca, zatrudnienie i mieszkanie ojca, wzgl. matki lub opiekuna.

Meumann Ernest (1862 — 1915) psycholog i pedagog niem., uczeń Wundta (zob.), zasłużony około pedagogiki doświadczalnej. Uważa on, że najważniejszem jej zadaniem jest badanie rozwoju indywidualności i uzdolnień dziecka. Sciśle związane z tą sprawą jest zagadnienie pracy szkolnej. Dzieło: „Vorlesungen zur Einführung in die experimentale Pädagogik und ihre psychologische Grundlagen".

Meyer Józef (1796—1856) słynny wydawca niemiecki, m. i. znanego „Leksykonu".

Męciński Wojciech (1715—1773) jezuita, pedagog polski, autor kilku dramatów szkolnych.

Miarka Karol (1824—1882) nauczyciel ludowy, później pisarz i zasłużony działacz społeczny na G. Sląsku.

Michaelis Katarzyna (ur. 1872) pisarka duńska, autorka głośnej książki, znanej także u nas, „Radosna szkoła".

Michalski Stanisław (ur. 1865) inicjator i redaktor znanego i pożytecznego wydawnictwa „Poradnik dla samouków" i rocznika „Nauka Polska".

Michał z Wrocławia (um. 1533) filozof polski, rzecznik nominalizmu, autor bardzo rozpowszechnionego podręcznika logiki formalnej.

Michejda Franciszek (1848-1921) działacz polski na Sląsku Cieszyńskim, pastor ewangelicki, jeden z twórców „Macierzy Szkolnej".

Michelet Juljusz (1798—1874) historyk francuski, autor dzieła pedagogicznego „Nos fils". (Nasi synowie.) Celem wychowania jest ukształtowanie wolnego człowieka czynu. Optymizm i wolność to podstawowe postulaty jego pedagogiki. Był zwolennikiem poglądów Komeńskiego, Rousseau'a, Pestalozziego, Froebla.

Middendorf Wilhelm (1793-1853) współpracownik Froebla, autor książki „Die Kindergärten, ein Bedürfnis der Zeit".

Mieczyński Stanisław (1842-1910) pisarz pedagogiczny, współpracownik „Poradnika dla samouków".

Mikrobiologja *gr.* nauka o najmniejszych organizmach.

Mikrofon przesyłacz głosu w telefonach i radju w kształcie puszki, w której między dwiema płytkami węglowemi znajdują się ziarnka koksu.

Gdy go włączymy w obwód elektryczny, drgania głosowe wywołują wstrząśnienia ziarnek, wskutek czego zmienia się opór a z nim i natężenie prądu, wywołujące drganie membrany w słuchawce.

Milde Wincenty Edward (1777—1853) biskup i prof. uniw. w Wiedniu, autor podręcznika „Lehrbuch der allg. Erziehungskunde".

Mill John (1806—1873) filozof angielski, autor kilku dzieł („System of Logic", „On Utilitarianism", „Nature the Utility of Religion and Theism" i i.), które wywarły wielki wpływ na umysły społeczeństwa angielskiego.

Milton John (1608—1674) poeta angielski, m. i. autor traktatu o wychowaniu (Tractate on Education) w którym utrzymuje, że wychowanie powinno uczynić człowieka zdolnym do sprawiedliwego, umiejętnego i wielkodusznego wykonywania wszystkich czynności prywatnych i publicznych podczas pokoju i wojny.

Mimika *gr.* gra twarzy, wyrażająca stany psychiczne.

Mineralogja *gr.* nauka o własnościach minerałów, badająca ich powstawanie i przeobrażenia. Najważniejsze metody badań: analiza chemiczna i synteza minerałów oraz pomiary ich własności jak postacie, twardość, barwa, ciężar gatunkowy itp. (zob. przyroda).

Minimaliści, filozofowie, ograniczający swoje zadania, byle wypełnić je w sposób ostrożny i ścisły.

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego naczelny urząd administracji szkolnej, dodany do pomocy Ministrowi, opiera się na statucie, ogłoszonym w „Monitorze Pol." z r. 1928 Nr. 212 i dzieli się na departamenty:

I. ogólny obejmuje:

1) wydz. prawny,
2) budżetowo-rachunkowy,
3) polityki oświatowej,
4) programowy,
5) wych. fizycznego i higjeny,
6) sekretarjat Ministra.

II. D. szkolnictwa ogólnokształcącego:

1) wydz. szk. powszechnego,
2) średniego,
3) oświaty pozaszkolnej.

III. D. szk. zawodowego:

1) wydz. szkół techniczno-przemysłowych,
2) handlowo-gospodarczych,
3) rolniczych.

IV. D. nauki i sztuki:

1) wydz. nauki i szkół wyższych,
2) sztuki.

V. D. wyznań i wreszcie Wydział archiwów państwowych.

Zadania Ministerstwa:

1) załatwianie bieżących spraw administracyjnych i kontrola działalności podległych władz szkolnych,

2) inicjowanie i organizowanie prac, zmierzających do realizowania i ulepszania systemu szkół, zakładów i środków wychowania publicznego oraz zmierzających do zaspokojenia potrzeb twórczości naukowej,

3) badanie potrzeb w zakresie wychowania, szkolnictwa i nauki oraz badanie stanu i wyników pracy w tym zakresie.

Obszerne wiadomości: F. Śliwiński „Ustawodawstwo szkolne".

Mirski Józef (ur. 1882) pisarz i pedagog polski, zasłużony tłumacz obcych dzieł pedagogicz., zwłaszcza Foerstera (zob.). Z prac oryginalnych: „Rozwój i wychowanie dziecka w świetle freudyzmu", „Plan jenajski jako szkoła wspólnoty", „Stanisław Szczepanowski", „Zagadnienie karności w wychowaniu" i i.

Misja kanoniczna upoważnienie władzy kościelnej dla nauczycieli do udzielania nauki religji (zazwyczaj w I i II kl.) w szkole powsz.

Misterja polskie dawne dialogi biblijne, których przeżytkiem obecnie są jasełka i szopki.

Mistycyzm *gr.* kierunek filozoficzno-religijny, opierający się na fantazji i uczuciach, bez oglądania się na rozum.

Mitologja *gr.* przekazywane z pokolenia na pokolenie opowiadania o bogach, bohaterach itp. a opierających się na fantazji. Badaniem ich zajmuje się etnologja (zob.) i psychologja etniczna. Z m. zaznajamia się także i młodzież na lekcjach historji, również literatura dziecięca zawiera tematy z tego zakresu. W wielu wypadkach jednak nie zawiera ona pierwiastków budujących (jak np. kłótnie bogów olimpijskich).

Lit.: Parandowski J. „Mitologja".

Mizandrja *gr.* nienawiść do mężczyzn.

Mizoginja *gr.* nienawiść do kobiet.

Mizologja *gr.* wstręt do rozumowania.

Mleczne zęby u dziecka wyrastają stopniowo od 6 do 8 miesiąca życia i dochodzą do liczby 20. Utrzymują się do 6—7 roku życia.

Młynarski Emil (ur. 1870) kompozytor polski i słynny nauczyciel gry na skrzypcach.

Mnemotechnika *gr.* sztuka zapamiętywania, polegająca na wytwarzaniu sztucznych związków w materjale, który zamierzamy zachować w pamięci. Klasycznym przykładem są średniowieczne nazwy trybów sylogizmu (Barbara, Celarent itd.).

Mnogości teorja czyli teorja zbiorów, w matematyce ogłoszona przez G. Cantora, zajmuje się własnościami zbiorów w oderwaniu od cech jednostek, należących do tego zbioru.

Modalność w logice oznacza cechę sądu, który może albo stwierdzić, że orzeczenie przynależy do podmiotu, albo że może przynależeć, albo że musi przynależeć.

Modelowanie roboty ręczne w plastylinie, glinie, wosku, drzewie itp. mają na celu nadawać przedmiotom określone postacie, kształtować je wedle wzoru.

Lit.: Gerson-Dąbrowska M. „Modelowanie jako nauka i zabawa", „Wskazówki metodyczne i praktyczne", Kuśmierski Fr. „Modelarstwo. Podręcznik do użytku w szkołach i praktyce".

Moderato *wł.* w muz. z umiarkowaniem.

Modlitwa w szkolnictwie polskiem z wyjątkiem szkół akademickich obowiązuje przed nauką (błagalna) i po nauce (dziękczynna).

Modrzewski Frycz Andrzej (1503—1572) humanista, reformator religijny i społeczny. Poglądy wychowawcze zawarł w dziele „O naprawie Rzeczypospolitej". Szczególną uwagę zwrócił na wychowanie, które uważa za najważniejszy czynnik pomyślności państwa.

Lit.: Kot St. „Andrzej Frycz z Modrzewa. O wychowaniu i szkole. Na tle ówczesnej literatury pedagogicznej", Małecki A. „Andrzej Frycz Modrzewski".

Modulacja w muz. przejście z jednej tonacji do drugiej.

Mogigrafja *gr.* kurcz pisarski.

Mogilalja *gr.* jąkanie się.

Mohyła Piotr (1597—1647) metropolita kijowski, założyciel w Kijowie 1631 r. kolegjum, które było wzorowane na jezuickich, ale o charakterze dyzunickim. Językiem nauczania była łacina i język polski.

Moldenhawer Aleksander (1840—1909) prawnik i działacz społeczny polski, autor pracy: „O zakładach karnych dla nieletnich przestępców i dzieci, potrzebujących opieki".

Moll *ł.* w muz. określenie tonacji minorowej „miękkiej".

Möllera-Barlowa choroba szkorbut dziecięcy, powstaje u osesków, karmionych sztucznie, powodem brak w pożywieniu odpowiednich witaminów.

Molto *wł.* w muz. bardzo, dużo.

Monadologja nauka o monadach (zob. Leibnitz).

Mongolizm wrodzone, niedziedziczne upośledzenie umysłowe. Dotknięte niem dzieci mają rysy twarzy właściwe rasom mongolskim. Wskutek małej odporności i wrodzonej wady serca dzieci te umierają, gdy je nawiedzi jakaś choroba.

Monitor upominający, napominający, pomocnik nauczyciela w szkole Bell i Lancastra (zob.). Przybieranie do pomocy w nauczaniu starszych uczniów nosi nazwę *systemu monitorjalnego.*

Moniuszko Stanisław (1819—1872) obok Szopena największy kompozytor polski. Jest on głównym przedstawicielem pieśni polskiej (skomponował około 400) i opery (20).

Monizm *gr.* pogląd filozoficzny, wedle którego świat składa się tylko z jednej substancji względnie jednej istoty. Przeciwieństwem jest dualizm i pluralizm.

Lit.: Haeckel E. „Monizm", Mahrburg A. „Monizm współczesny".

Monoideizm termin użyty przez psychologa francuskiego Ribota, oznaczający stan uwagi w maksymalnej koncentracji tj., gdy w świadomości istnieje przez dany czas tylko jedna treść psychiczna. Jest to jednak wypadek b. rzadki np. w ekstazie. Normalnie istnieje m. względny t. zn., że jedno przeżycie o silniejszej intensywności nie wypiera całkowicie innych treści z pola świadomości (zob. uwaga).

M. nazywamy także zaburzenie w procesie kojarzenia. Myśli chorego snują się powoli, z trudnością, i obracają się około jakiegoś jednego zakresu spraw, zazwyczaj smutnych (zob. konfabulacja i perseweracja).

Monologi dziecka wedle obserwacji Piageta (zob.) dziecko 4—6-letnie wypowiada czasem swe myśli, nie zwracając się do nikogo, czyli monologuje. Jest to w związku z jego egocentryzmem (zob.). Lit.: Piaget „Mowa i myślenie dziecka".

Montesino Pablo (1781—1849) filantrop hiszpański, jeden z założycieli „Tow. propagowania i udoskonalania wychowania ludu", autor podręcznika dla kier. ochron.

Montessori Marja (ur. 1870) fizjolog z wykształcenia i lekarka z zawodu. W badaniach organizmu dziecięcego i w długoletniej praktyce pedagogicznej doszła do własnego swojego systemu.

Zwraca szczególniejszą uwagę na higjenę dziecka. Głównem zadaniem „domu dziecięcego" jest przygotowanie dzieci do szkoły, rozwinąć ich zmysły przez ćwiczenia, wyrabiać samodzielność w pracy szkolnej, rozwijać siły. Do wykształcenia zmysłów w „domach dziecięcych" używa się różnych pomocy w rodzaju darów froeblowskich (zob.). Do wykształcenia zmysłu dotyku służą zbiory gładkich i polerowanych deseczek, kartek, tkanin, zmysł termiczny ćwiczy się przy pomocy miseczek, napełnionych wodą o różnej temperaturze. Odpowiednio kształci się wzrok (barwy, formy) słuch (dzwoneczki, gwizdki itp.), zmysł smaku zapomocą proszków, cukierków, zmysł węchu różnych pachnących i cuchnących przedmiotów. Ćwiczenia odbywa się z zastosowaniem izolacji innych zmysłów np. przez zawiązywanie oczu, zatykanie uszu itp. Kształcenie ruchów ma na celu wyrobienie mięśni. Ruchy są celowe np. gimnastyka warg, języka, ćwiczenie w oddychaniu, ćwiczenie ręki przez pracę jak lepienie, wycinanki itp. Wszystko to ma na celu przygotowanie do nauki czytania i pisania. Ocenę sytemu M. znaleźć można w pracach: Hessen S. „Podstawy pedagogiki", Dewey „Szkoła i społeczeństwo", „Szkoła i dziecko", Bühler Ch. „Dziecięctwo i młodość".

Prace M.: „Dom dziecka", (tłum. Gustowiczówna), „Il metodo della pedagogia scientifica".

Lit.: Pinesowa F. „System wychowawczy Montessori".

Moral insanity *ang.* w patologji brak zasad i instynktów moralnych, objaw związany z zaburzeniami w dziedzinie uczuć.

Moralne uczucia, doznania przyjemne lub przykre, które wyzwalają się w naszej jaźni pod wpływem współżycia z ludźmi i które pobudzają nas do oceny faktów, wyrażających postępowanie własne lub drugich. Probierzem uczucia moralnego jest sumienie (zob.).

Moralne wychowanie ma na celu uzdolnienie jednostki do ciągłego doskonalenia się wewnętrznego, do niezłomnego postępowania w życiu wedle zasad prawdziwej moralności i etyki. Wedle Dewey'a (zob.) wych. m. opiera się na psychologji biologicznej (rozwój popędów, przyzwyczajeń, nawyków), Dzieciństwo jest samem życiem, a nie przygotowaniem do życia.

Lit.: Tync St. „Nauka moralna w szkołach K. E. N.", Szycówna A. „Rozwój pojęć moralności u dzieci", Payot J. „Wykład moralności", „Wyrabianie charakteru podstawą moralności", Fulpius K. „Zarys moralności społecznej", Dewey J. „Zasady moralne w wychowaniu".

Morał *ł.* myśl przewodnia bajki, powiastki, pogadanki, sformułowana bardzo przejrzyście i narzucana dzieciom zgóry, jest wedle współczesnych poglądów pedagogicznych poważnym błędem. Naukę moralną np. z powiastki dzieci powinny wysnuć same i stwierdzić: czy ktoś dobrze lub źle postąpił.

Morawska Zuzanna (1846—1922) współpracowniczka „Wieczorów Rodzinnych", „Przyjaciela Dzieci", wydała dla dzieci i młodzieży „Nasi znajomi", „Powiastki drobne", „Z życia małych dzieci", „Witek z Kleparza", „Giermek książęcy" i i.

Morawski Kazimierz (1852—1925) historyk i filolog, zasłużony około rozwoju filologji klasycznej w Polsce. Z dzieł: „Historja literatury rzymskiej".

Morawski Marjan (1845—1901) ks. jezuita, filozof. Dzieła: „Celowość w naturze", „Filozofja i jej zadania" i i.

Morbido *wł.* w muz. miękko.

Morbus *ł.* choroba.

Morendo *wł.* coraz ciszej aż do zamilknięcia głosu.

Mores *ł.* obyczaje.

Morfologja *gr.* w gramatyce nauka o budowie wyrazów i ich odmianach.

Mormorando *wł.* w muz. mrucząc.

Morse Samuel (1791—1872) amerykański wynalazca piszącego przyrządu telegraficznego i alfabetu, złożonego z kresek i kropek.

Morskie szkoły wojenne dzielą się na oficerskie i specjalne. Szkoła marynarki wojennej dla oficerów znajduje się w Gdyni, kurs trwa 3 lata, a każdego roku 4 miesiące ćwiczeń praktycznych na okrętach. Dla szeregowych istnieje szkoła specjalistów morskich na statku „Bałtyk" i w Brześciu n. Bugiem.

Mortkowiczowa Janina współczesna pisarka polska dla dzieci. Autorka opowiadań „Z naszej szkoły" i i., tłumaczka prac S. Lagerlöf, Andersena i i.

Mosso *wł.* w muz. ruchliwie.

Mosso Angelo (1846—1910) fizjolog włoski, autor cennych prac „Znużenie", „Strach" i. i.

Mościcki Ignacy (ur. 1867) uczony, wynalazca, prof. elektrochemji na Polit. Lwowskiej, później dyrektor fabryki w Chorzowie i od r. 1926 Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej.

Motus *ł.* ruch.

Motus reflexus *ł.* odruch.

Movimento *wł.* ruch, tempo muz.

Mowa, wyrażenie treści psychicznej zapomocą artykułowanych dźwięków.

Lit.: Benni T. „Mechanizm mowy naszej", Bończa L. „O umiejętności mowy i wymowy", Wyczółkowski A. „Z psychologji mowy", Woroniecki J. „Około kultu mowy ojczystej" (zob. język polski),

Mowa dziecka. W okresie przedszkolnym rozróżniamy 3 fazy rozwoju mowy dziecięcej: 1) faza krzyku, głosów nieartykułowanych, zapomocą których dziecko wyraża swe stany uczuciowe, 2) okres gaworzenia, w którym przyswaja sobie głosy artykułowane, 3) faza kształtowania się właściwej mowy, zazwyczaj z końcem pierwszego roku życia. Dziecko naprzód posługuje się rzeczownikami i wykrzyknikami, poczem przychodzi kolej na czasowniki, przymiotniki a wreszcie części mowy nieodmienne. W 4—5 roku życia dziecko wyraża swe uczucia, życzenia i myśli w sposób dla dorosłych zupełnie zrozumiały. W w. 6—8 lat używa już dziecko zdań rozwiniętych.

Lit.: Rzętkowska J. „Przyczynek do badań nad rozwojem mowy dziecka", Piasecka M. „Przyczynek do badań nad mową dziecka", Appel K. „O mowie dziecka", Ołtuszewski W. „Rozwój mowy dziecka oraz stosunek tego rozwoju do jego inteligencji", Piaget J. „Mowa i myślenie dziecka", Zienkowski W. „Psychologja dziecięctwa", Klemensiewicz Z. „Opieka rodziny nad mową dziecka".

Mowy zaburzenia powstają wskutek wad rozwojowych narządów mowy, ich schorzeń, lub schorzeń nerwów, które z narządami temi są związane, wreszcie schorzeń odpowiednich części mózgu.

Mózg masa, wypełniająca wnętrze czaszki, składa się z dwu półkul, móżdżka i rdzenia przedłużonego, łączącego się z półkulami mostkiem Varola. Półkule składają się ze zwojów, oddzielonych od siebie szeregiem zagłębień, z których znaczniejsze dzielą półkulę na 4 płaty: skroniowy i czołowy, ciemieniowy i potyliczny. W przedniej części półkul znajdują się ośrodki ruchu t. zw. psychomotoryczne, w tylnej wzrokowe i słuchowe, w płacie skroniowym ośrodek zmysłu czucia (dotyku). W częściach kory mózgowej wolnych od ośrodków ruchowych i czuciowych, znajdują się t. zw. ośrodki kojarzeniowe; są to narządy, które niejako zbierają wrażenia zmysłów. Mózg jest narządem myślenia, czucia, woli, świadomości, jaźni.

Móżdżek znajduje się pod płatami potylicznemi i reguluje koordynację ruchów. Rdzeń przedłużony leży poniżej móżdżka i przechodzi w rdzeń kręgowy. Zawiera ośrodki ruchów oddechu, kaszlu i wymiotów (zob. nerwowy system).

Mrozowicka Irena współczesna pisarka dla dzieci. Wydawała wraz z siostrą Zofją od roku 1893—1904 pismo dla dzieci pt. „Wiek Młody", odznaczające się obok zalet wychowawczych wysokim poziomem literackim i artystycznym.

Mulcaster Ryszard (1532—1611) angielski pedagog, wydał dzieło pedagogiczne, którego tytuł w jęz. polskim brzmi: „Twierdzenia, w których rozpatruje się warunki, potrzebne do wychowania dzieci". W poglądach swoich M. wyprzeda wiek swój o trzy stulecia. Ciekawi znajdą bliższe szczegóły w dziele Quicka „Reformatorzy wychowania" — tłum. Dawid.

Müller-Freienfels Ryszard (ur. 1882) filozof niemiecki i psycholog, twórca t. zw. systemu „psychologji życia". Dzieła: „Psychologie der Kunst", „Psychologie der Religion". „Lebenspsychologie", „Geheimnisse der Seele" i i.

Müller Jerzy Eljasz (ur. 1850) filozof i psycholog eksperymentalny niem., autor prac: „Zur Grundlegung der Psychophysik", „Experimentelle Beiträge zur Lehre vom Gedächtnis", „Abriss der Psychologie".

Müller Jörgen Piotr (ur. 1866) duński gimnastyk, autor słynnego dzieła „Mój system", oraz „Mój system dla kobiet" i „Ćwiczenia na wolnem powietrzu".

Müller-Lyer Franciszek (1857—1916) filozof i socjolog niemiecki, twórca t. zw. metody fazeologicznej (na podstawie faktów doświadczalnych ustala się fazy rozwoju kulturalnego dla poszczególnych dziedzin kulturalnych). Z dzieł: „Phasen der Kultur", „Phasen der Liebe" i i.

Münch Wilhelm (1843—1912) pedagog niemiecki, autor wielu prac pedagogicznych, w których akcentuje silnie związek zagadnień wychowawczych z zagadnieniami kultury. Był szczerym zwolennikiem jednolitej szkoły.

Münsterberg Hugo (1863—1916) filozof niemiecki, łączył idealizm Fichtego (zob.) z nowoczesną psychologją. Dzieła: „Ursprung der Sittlichkeit", „Philosophie der Werte", „Grundzüge der Psychotechnik" i i.

Mutacja *l.* zmiana głosu u chłopców około 14 roku życia (zob. płciowe dojrzewanie).

Mutacja uzdolnień. Rozpoznawanie uzdolnień młodzieży bywa często niepewne, a nawet błędne. Tworzenie więc klas dla najbardziej, mniej i słabo uzdolnionych (zob. manheimski system, dobór pedagogiczny) podlega poważnej krytyce, albowiem uzdolnienia ulegają wahaniom, a niekiedy zanikowi, jak to się dzieje np. z t. zw. cudownemi dziećmi; przeciwnie jednostki, początkowo słabo uzdolnione, mogą później zadziwić swojemi zdolnościami, o czem świadczą życiorysy wielkich ludzi. Obszernie o m. u. u Nawroczyńskiego „Uczeń i klasa".

Mutualizm *l.* zasada wzajemności, synteza uczuć i dążeń egoistycznych i altruistycznych. (Jednostka, pragnąc dobra drugich i dążąc do wspólnego celu, pomnaża zarazem dobro własne.)

Mutyzm u chorych umysłowo uparte milczenie, rodzaj negatywizmu (zob.)

„Muzeum", czasopismo teoretyczno-pedagogiczne, wydawane od r. 1885 przez Tow. Naucz. Szkół Średnich i Wyższych we Lwowie.

Muzyczne instrumenty dzielą się na: 1) *idjofony* (dzwony, kastaniety, triangle, ksylofon itp.), 2) *membranofony* (kotły, bębny), 3) *chordofony* (strunowe), 4) *aerofony* (dęte). W praktyce używamy terminów: 1) *smyczkowe* (skrzypce, altówka, wiolonczela, kontrabas), 2) *strunowe* (lutnia, gitara, mandolina, harfa, cytra, fortepian), 3) *dęte* (źródłem głosu jest drgający słup powietrza: piszczałki w organach, flet, kobza, klarnet, obój, fagot, saksofon, trąbka, róg, puzon, tuba).

Lit: „Instrumenty muzyczne" — praca zbiorowa.

Muzyczne szkoły w Polsce prowadzone są wyłącznie przez osoby prywatne lub towarzystwa. W każdem większem skupieniu ludności (miasta) istnieją szkoły początkowe dla dzieci i młodzieży (nauka gry na fortepianie, skrzypcach, solfeż). Wyższe szkoły muzyczne czyli konserwatorja istnieją w Warszawie, Lwowie, Krakowie, Poznaniu, Katowicach, Wilnie. W programie nauka teoretyczna (teorja muzyki, harmonja, kontrapunkt, nauka o formach muzycznych itp.) oraz praktyczna (gra na instrumencie). Dyplomy, uzyskane w konserwatorjum, dają prawo nauczania śpiewu i muzyki w publicznych szkołach.

Najwyższe stadjum stanowi umiejętność muzyczna czyli muzykologja, obejmująca historję muzyki, uzasadnienie praw muzyki i filozofję sztuki.

Lit.: Joteyko T. „Problemat nauczania muzyki". (Zob. śpiew.)

Muzyka *gr.* sztuka, opierająca się na zjawiskach akustycznych, zapomocą których można wyrażać uczucia i składająca się z trzech zasadniczych składników: rytm, melodja, harmonja.

M. instrumentalna, wykonywana na instrumentach,

kameralna, obliczona na małą przestrzeń i małą ilość instrumentów, zwykle smyczkowych i fortepian (wykonujące sonaty, tria, kwartety itp.),
kościelna, relig., (śpiew gregorjański, wokalne à capella, organowa).
ludowa, głównie taneczna, do śpiewu i gry na instrumentach,
mechaniczna, reprodukowana przez gramofon, katarynkę itp.,
mensuralna (od mensura=miara, określenie długości znaków muz.),
orkiestralna, wykonywana przez orkiestrę,
kontrapunkt (zob.) główne formy fuga i kanon,
programowa, przedstawia jakąś myśl, jakąś akcję określoną,
symfoniczna, najwspanialsza forma muzyczna instrumentalna.
Dokładne wiadomości: Riemann H. „Leksykon muzyczny", dalej: Niewiadomski St. „Wiadomości z muzyki", Reiss J. „Zagadnienia muzyczne", Sachse F. „Podręcznik muzyczny". Czasopisma perjodyczne: „Muzyka", „Przegląd Muzyczny".

Mykologja *gr.* nauka o grzybach.

Myologja *gr.* nauka o mięśniach.

Myopja *gr.* krótkowzroczność, wada wzroku, oko jest bardziej wydłużone niż normalne, wskutek czego promienie od przedmiotów odległych skupiają się przed siatkówką.

Myrofobja *gr.* chorobliwa, przesadna obawa przed brudem.

Myślenia prawa w logice Arystotelesa: 1) tożsamości, 2) sprzeczności, 3) wyłączonego środka, 4) dostatecznej racji.

Myślenie, czynność psychiczna, łączenie treści świadomości, rozdzielania, ujmowania z pojęcia, łączenie w sądach i porządkowanie we wnioskach.

John Dewey rozróżnia kilka kategoryj myślenia:
myślenie prymitywne tj. wszystko to, co „przychodzi do głowy", a więc myśli chaotyczne, bez żadnej wagi i ciągłości logicznej (marzenia na jawie o „niebieskich migdałach"), urojenia, wspomnienia banalne itp.;
m. refleksyjne, gdy kolejne ogniwa myślenia wynikają jedne z drugich, strumień czy przypływ myśli staje się ich ciągiem, łańcuchem; tą drogą dochodzi się do t. zw. mniemania o wiedzy rzeczywistej, lub przyjmowanej za taką;
m. logiczne, to, które kończy się wnioskiem, niezależnie od tego, czy ten wniosek błędny, czy prawdziwy;
m. konkretne o rzeczy wyraźnie odgraniczonej od innych (np. stół, piec, but itp.). Tu nie potrzebujemy się namyślać, aby uchwycić znaczenie tych słów;
m. abstrakcyjne jest wtedy, gdy służy tylko jako środek do przeprowadzenia dalszego myślenia, dotyczy rzeczy dalszych, jeszcze nie poznanych i do poznania trudnych;
m. empiryczne, opiera się na doświadczeniu np. wnioskowanie z atmosfery o pogodzie na najbliższe godziny itp.
Szczegóły: Witwicki W. „Psychologja", Dewey J. „Jak myślimy".

Myślenie dziecka dzieli Rowid na trzy okresy: 1) do 7 roku życia dziecko ujmuje rzeczy i zjawiska z własnego punktu widzenia, czyli myślenie jego cechuje egocentryzm (zob.), w myśleniu postępuje od ogółu do szczegółu. Jest to dedukcja dziecięca (Stern), wynikająca z niezdolności do uogólniania.

2) od 7—11 roku życia rozwija się socjalizacja myśli. Jest to faza dedukcji prymitywnej.

3) okres myślenia objektywnego i własciwej dedukcji od 11 roku życia. Rozwija się zdolność logicznego ujmowania stosunków między rzeczami, pojęciami i sądami, zrozumienia ich wzajemnej zależności, zdolność do rozróżniania treści pojęć abstrakcyjnych i zrozumienie względności. Lit.: Piaget „Mowa i myślenie dziecka", Zienkowski „Psychologja dziecięctwa".

Mytacyzm *gr.* niezdolność czystego wymawiania głoski *m.*

N

Nacjonalizm. Kierunek polityczny, którego zwolennicy dążą do zapewnienia swemu narodowi bezwzględnej przewagi w państwie. Wybujały do ostatnich granic n. nosi nazwę szowinizmu.

Nadzieja przeciwieństwo tak zwanej obawy; proces, w którym wyróżnić można sąd prawdopodobny o bliskiem nastaniu jakiegoś faktu wartości dodatniej (np. wygrana na loterji i związane z nią uczucia przyjemne).

Nadzór domowy nad młodzieżą przeczytaj: Jougan A. ks. „O nadzorze domowym".

Nadzór nad młodzieżą pełnią nauczyciele 1) przed nauką (15 min.), 2) w czasie przerw międzylekcyjnych, 3) w czasie nabożeństw szkolnych, 4) uroczystości szkolnych, pochodów, wycieczek itp. Dyrekcje zazwyczaj naznaczają odpowiednie dyżury i w ten sposób zamiast całe grono, pełni nadzór kilka osób.

Nadzór pedagogiczny nad publ. i prywatnemi szkołami powszechnemi oraz zakładami wychowania przedszkolnego i oświaty pozaszkolnej pełni przez wizytacje inspektor szkolny bezpośrednio bądź przez swoich zastępców. W szkolnictwie średniem nadzór pedagogiczny pełnią wizytatorowie nad szkołami, podległemi bezpośrednio kuratorjum. (W zakresie szkoln. powszechnego nad inspektoratami i szkolnictwem, podległem bezpośrednio inspektoratom.) (Zob. obowiązki inspektora szkolnego, obowiązki wizytatora.)

Nagana pierwszy, najłagodniejszy stopień kary dyscyplinarnej; stopień czwarty: nagana z pozbawieniem awansu i wybieralności na czas od jednego roku do dwóch. (Art. 73 ust. o stosunk. służb. nauczycieli z 1 lipca 1926, ujednostajniona obwieszczeniem Min. W. R. i O. P. z 9 listopada 1932 r. (Dz. U. R. P. z 29 listopada 1932, Nr. 104).

Nagana jako środek pedagogiczny. W szkole można stosować 1) *naganę niemą* (wyraz twarzy lub spojrzenie jako wyraz niezadowolenia, milczenie nauczyciela w czasie niespokoju klasy); 2) *naganę ustną* (krótka, energiczna, oznaczająca t. zw. szlachetny gniew; najostrzejszy jej rodzaj stosować tylko do zarozumiałych, pyszałków, blagierów). Udzielać w cztery oczy lub wobec klasy, gdy przewinienie jest wszystkim znane; 3) *naganę pisemną* (w dzienniku; ten sposób obecnie zaniechany).

Nagroda okazanie zadowolenia wychowawcy z postępowania wychowanka. Środek ten jest poniekąd niebezpieczny i należy go stosować tylko wyjątkowo. Okazanie zaufania jest także pewnego rodzaju nagrodą (wierzyć na słowo, nie żądać usprawiedliwienia nieobecności, poruczać pewne czynności wyróżniające itp.). W wychowaniu szkolnem każda dodatnia ocena jest nagrodą. Unikać jednak należy pochwał. Wychowanek nie ma prawa do nagrody za posłuszeństwo, karność, spełnianie obowiązków itp., bo to demoralizuje.

Nagrody pilności. W b. zaborze austrjackim władze szkolne i czynniki autonomiczne i obywatelskie przeznaczały pewne sumy na książki, które z końcem roku szkolnego wręczano uczniom, zasługującym na wyróżnienie. Książki te dostawały się do szerszych mas i spełniały zaszczytnie swą misję oświatową. W państwie polskiem zwyczaju tego zaniechano.

Naiwność, niewymuszoność, prostota, naturalne objawianie swych uczuć, wyrażanie zdań nieprzemyślanych, nieraz śmiesznych z powodu nieświadomości rzeczy.

Nakwaska Anna (1781 — 1851) literatka. Dla dzieci napisała powieść „Odwiedziny babuni".

Nałkowski Wacław (1856—1911) jeden z najpopularniejszych i najzasłużeńszych pionierów nauki geografji w b. Kongresówce. Prace: „Geograficzny rzut oka na dawną Polskę", „Ziemia i człowiek", „Geografja fizyczna", „Materjały do geografji ziem dawnej Polski" i i.

Nałóg głęboko zakorzenione przyzwyczajenie do wykonywania pewnych czynności, do postępowania w pewnym kierunku, dodatnim lub ujemnym. Nawrót od złych nałogów jest ogromnie trudny (pijaństwo, palenie tytoniu, morfinizowanie się itp.). Lit.: James W. „Nałóg, szkic psychologiczny".

Namiętność dyspozycja uczuciowa. Jeżeli ktoś na myśl o pewnym przedmiocie lub sytuacji traci równowagę tak, że gotów szukać danego przedmiotu lub sytuacji wbrew swoim widocznym interesom życiowym, wbrew własnemu zdaniu o tem, co powinien i czego nie powinien, i tak postępuje stale, mówimy o nim, że ulega pewnej namiętności (gracz, palacz, szachista, myśliwy itp.) (Witwicki.)

Narbutt Kazimierz (1738—1807) filozof polski, prof. kolegjów pijarskich, później prof. filozofji w Coll. Nobilium i członek Kom. Ed. Nar., autor pierwszej w języku polskim logiki „Logika, czyli rozważania i rozsądzania rzeczy, nauka, według której każdy ma we wszystkiem prawdy dochodzić i strzec się fałszu".

Narodowe wychowanie. Zwolennicy n. w. domagają się uwzględnienia tego wszystkiego, co zaspokaja potrzeby praktyczne narodu jako organizmu, żyjącego w odrębnych warunkach geograficznych i ekonomicznych oraz żądają oparcia wychowania na życiu ideowem narodu i jego swoistej strukturze duchowej.

W państwach konstytucyjnych, w których znajdują się tak zwane mniejszości narodowe, n. w. jest bardzo trudne do przeprowadzenia, i stąd powstał postulat t. zw. wychowania państwowego (zob.).

Liter. o n. w. jest dość obfita: Balicki Z. „Zasady wychowania narodowego", Borowski W. M. „Ogólne zasady wychowania narodowego", Karbowiak A. „Polskie reformatorskie myśli o wychowaniu narodowem", Karpowicz St. „Ideały i metoda wychowania współczesnego", Lutosławski W. „O wychowaniu narodowem", Łopuszański T. „Zagadnienie wychowania narodowego", Pigoń St. „Do podstaw wychowania narodowego", Rogowski W. i Radliński W. „Szkoła narodowa", Szajowski E. „Unarodowienie szkoły", Szczepanowski St. „Myśli o odrodzeniu narodowem", Trentowski B. „Chowanna", Zarzecki L. „O wychowaniu narodowem".

Narty, narciarstwo sport zimowy, ogromnie rozpowszechniony w ostatnich czasach we wszystkich krajach cywilizowanych. W Polsce narciarstwo było znane jeszcze w XVI w. Pierwsze organizacje narciarskie powstały w okresie 1904—1909, w r. 1919 towarzystwa utworzyły Polski Związek Narciarski. W r. 1930 liczył Związek 70 towarzystw zrzeszonych i około 8 000 członków. — Lit.: Ziętkowicz W. „Sprzęt narciarski" i „Jazda na nartach", Midowicz-Augustynowicz „Przewodnik narciarski". Specjalne czasop. „Narciarstwo Polskie".

Narządy mowy przy nowoczesnej nauce o języku niezbędne jest, aby uczeń poznał główne narządy mowy, któremi są: płuca, tchawica, krtań, wiązadła, szpara głosowa, nagłośnia; jama gardłowa, jama nosowa, jama ustna, język (część tylna, środkowa i przednia), podniebienie, dziąsła, zęby, wargi.

Lit.: Benni T. „Mechanizm mowy naszej", Szober St. „Gramatyka języka polskiego (większa)."

Narzecze, dialekt, gwara, zespół cech gramatycznych i słownikowych, wyróżniających w obrębie języka ludzi, mieszkających na pewnem terytorjum np. u nas na Podhalu, na Pomorzu itp.

Nastawienie wewnętrzne skierowanie uwagi do jakiegoś celu, mniemanie często mylne, np. gdybyśmy podnosili dwa przedmioty o równej wadze, ale nierównej objętości, to przedmiot większy wydałby się nam cięższy, albowiem jesteśmy już tak nastawieni, że, co większe, to jest i cięższe.

Następcze wrażenia np. wzrokowe pozostają jeszcze przez pewien czas, chociaż bodziec zewnętrzny przestaje działać. Powstaje wtedy t. zw. obraz następczy.

Następstwo w logice zależność od sądu poprzedniego, t. zw. racji.

Nastrój stan psychiczny przyjemny lub przykry zależny od samopoczucia wewnętrznego i różnych okoliczności. Często w życiu codziennem określamy n. jako dobry lub zły humor, albo usposobienie (wesołe, radosne, pogodne, zgryźliwe, ponure itd.)

Naśladownictwo. Wedle niektórych psychologów n. jest instynktem i objawia się już w pierwszych dniach życia. (Ch. Bühler: „Dziecięctwo i młodość".) N. bowiem jest nieodzownym warunkiem rozwoju dziecka, zwłaszcza w pierwszym okresie życia. W miarę rozwoju indywidualnego dziecko uwalnia się powoli od ślepego naśladownictwa, ale go się zupełnie nie wyzbywa.

Psycholog francuski Guillaume, autor monografji, poświęconej sprawie naśladownictwa u dziecka, obok n. instynktowego rozróżnia naśladownictwo nabyte albo zautomatyzowane. N. jest ważną funkcją psychiczną — pisze Rowid — zapomocą której środowisko społeczne oddziaływa na kształtowanie się jednostki w miarę jej rozwoju fizycznego i duchowego. Przy pomocy n. dziecko stara się upodobnić do osób z otoczenia, przyswaja sobie formy działania, którychby samorzutnie wykonać nie umiało i w ten sposób korzysta z doświadczeń całego szeregu pokoleń. N. może się stać funkcją, pobudzającą do myślenia i do działania twórczego.

Równomierne kształcenie drogą naśladownictwa i budzenie pierwiastków twórczych w duszy wychowanka jest cechą nowego wychowania. Obszernie o n. w cytowanej książce Ch. Bühler i Claparède'a „Psychologja eksperymentalna".

Natanson Władysław (ur. 1864) znakomity fizyk polski. Z licznych prac z zakresu fizyki podajemy popularne: „Odczyty i szkice", „Oblicze natury", „Porządek natury".

Natchnienie. Stan psychiczny o silnem natężeniu myślowem, szał twórczy. Wedle wierzeń, siły nadprzyrodzone, dobre lub złe, opanowują jednostkę tak, że jest ona tylko ich narzędziem w wypowiadaniu myśli.

Natorp Paweł (1854–1924) niemiecki filozof i pedagog, przedstawiciel krytycznego indywidualizmu, twórca pedagogiki socjalnej w Niemczech, która sprowadza się u niego do kształcenia woli. Człowiek staje się człowiekiem jedynie przez społeczność ludzką. Społeczność bowiem wychowuje i ona jest środkiem i celem wychowania. Wola dzieli się na 3 stopnie: popęd, działanie celowe i praktyczne poznanie samego siebie. Tym trzem stopniom odpowiadają: rodzina, szkoła i życie praktyczne, w którem człowiek sam się wychowuje. Dzieła: „Sozialpädagogik", „Herbart, Pestalozzi und die heutige Aufgabe der Erziehungslehre".

Natura *l.* w szerszem znaczeniu przyroda, świat rzeczywisty, otaczający człowieka, rozwijający się sam z siebie w przeciwieństwie do tworów ducha ludzkiego jak kultura, sztuka itp.

Naturalizm *ł.* w filozofji pogląd, wedle którego natura powstała sama z siebie, bez jakichkolwiek innych przyczyn i działań twórczych.

Natywizm *ł.* w psychologji, twierdzenie, że porządek wrażeń wzrokowych i dotykowych jest każdemu człowiekowi dany z natury.

Nauczania zasady ogólne

1) *z. zainteresowania*, wykorzystanie wrodzonej ciekawości ucznia, pobudzanie go do wysiłku w celu zdobycia i rozszerzania wiadomości oraz do samodzielnego rozpatrywania faktów i zjawisk z otoczenia; wynika stąd

2) *z. poglądowości.* Do idealnych struktur, będących celami nauczania, prowadzi droga przez przeżycia spostrzeżeniowe, które uczeń musi zdobywać zapomocą samorzutnej działalności (z początku zabawa, potem praca ręczna, wreszcie umysłowa).

3) *z. samodzielności*, nauczyciel kieruje tylko pracą ucznia dyskretnie, uwzględniając jego inicjatywę.

4) *z. indywidualizowania* (zob. nauczanie indywidualizujące).

Nauczanie ogół czynności nauczycielskich, zmierzających w sposób systematyczny do rozwoju intelektualnego i doskonalenia jednostki. W dydaktyce spotykamy terminy:

n. ćwiczące; rozwija ono dyspozycje umysłowe, ćwicząc uwagę, zdolność obserwowania, fantazję, pamięć itd,;

formalne (zob. formalizm dydaktyczny);

indywidualizujące, skierowane na poszczególnych uczniów z uwzględnieniem właściwości i potrzeb każdego z nich zosobna. (Nauczyciel zajmował się często jednym uczniem, egzaminując go, a reszta była bezczynna);

jednostkowe, nauczyciel uczy jednego tylko ucznia (np. w zamożnych domach);

kształcące, które zmierza do kształtowania charakterów moralnych i osobowości. Wynikiem jego jest wykształcenie, które się zasadza na wżyciu się w kulturę własnego narodu i całej ludzkości;

łączne, nauka o środowisku rodzinnem (Heimatkunde), którego granice rozszerzają się stopniowo wraz z rozwojem dziecka i powiększeniem się zakresu jego doświadczenia. Z początku obejmują one tylko dom rodzinny i szkołę wraz z najbliższą okolicą, potem rozszerzają się na powiat, prowincję, aby wkońcu objąć całą ojczyznę dziecka;

masowe, uczy się równocześnie całą klasę (czytanie chóralne, gimnastyka, dyktat);

zbiorowe, nauczyciel uczy grupę uczniów, zwaną klasą, w ten sposób, że wszyscy uczniowie biorą czynny udział w nauce, a wspólny ich wysiłek daje sposobność do samodzielnej pracy umysłowej poszczególnych jednostek. System ten pobudza do współzawodnictwa, wyrabia karność, koleżeńskość, przysposabia do życia społecznego, ułatwia nauczanie pod względem praktycznym. Strony ujemne: trudność w poznaniu indywidualności poszczególnych uczniów, trudniejsza kontrola nad pracą itp.

Nauczyciel, ten, który ma nietylko *uczyć* ale i *nauczyć.* (Termin w jęz. polskim trafny, podczas gdy w jęz. niemieckim „Lehrer" lub rosyjskim „uczitel" nie określa ściśle znaczenia wyrazu.) Wyraz „nauczyciel" oddawna oznacza w polszczyźnie nietylko tego, co naucza szkolnej wiedzy i umiejętności, lecz również tego, co umie podnosić serca i czynić ludzi lepszymi. W znanem tłumaczeniu biblji ks. Wujka uczniowie, zwracając się do Chrystusa, mówią doń: Nauczycielu!

Stosunki służbowe nauczycieli szkół powszechnych i średnich w Polsce normuje ustawa z dnia 1 lipca 1926, zmieniona i uzupełniona rozporządzeniami Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 15 lipca 1927 (Dz. U. R. P. Nr. 67) i z dnia 21 października 1932 (Dz. U. R. P.

Nr. 91), obwieszczenie Ministra W. R. i O. P. z dnia 9 listopada 1932 Dz. Urzęd. Min. z 1 grudnia 1932, Nr. 8, poz. 103.

Nauczycielem może być mianowany obywatel polski o nieskazitelnej przeszłości, posiadający zdolność do działań prawnych, który wykaże się dowodami, stwierdzającemi wymagane dla danej kategorji szkół kwalifikacje zawodowe, posiada odpowiednie do zawodu warunki fizyczne, oraz włada poprawnie językiem polskim w słowie i piśmie (rozdz. II, art. 4).

„Nauczyciel obowiązany jest wiernie służyć Rzeczypospolitej i w tym duchu wychowywać młodzież, przestrzegać ściśle ustaw i rozporządzeń, pełnić obowiązki swego zawodu gorliwie, sumiennie i bezstronnie oraz dbać według najlepszej woli i wiedzy o dobro sprawy publicznej, szczególnie w zakresie wychowania i nauczania powierzonej sobie młodzieży i spełniać, co temu dobru służy, a unikać wszystkiego, coby mu mogło szkodzić” (art. 20).

W wykonywaniu praw obywatelskich nauczyciel powinien zawsze kierować się względami na obowiązki wychowawcy. W szczególności winien dążyć do utrzymania stałej łączności i zgodnego stosunku z rodzicami uczniów swej szkoły bez względu na ich wyznanie, narodowość, społeczne stanowisko i partyjno-polityczną przynależność.

N. obowiązany jest wypełniać zlecenia służbowe swych przełożonych, o ile wyraźnie nie sprzeciwiają się obowiązującym przepisom. Pisma w sprawach służbowych lub osobistych, tyczących się stosunku służbowego powinien składać za pośrednictwem swego bezpośredniego przełożonego.

N. obowiązany jest zachować w tajemnicy wszystkie sprawy, o których powziął wiadomość dzięki swemu stanowisku służbowemu (np. przebieg obrad rad pedagogicznych, pełnych lub klasowych).

N. obowiązany jest strzec powagi stanu nauczycielskiego. W szczególności nie wolno mu żądać ani przyjmować darów, ani innych korzyści, ofiarowanych mu bezpośrednio lub pośrednio z powodu czynności służbowych. Nie wolno mu oddawać się takiemu zajęciu ubocznemu, które mogłoby przeszkadzać w spełnianiu czynności nauczycielskich, lub nie odpowiada powadze stanu naucz., lub wreszcie mogłoby wywołać uzasadnione przypuszczenie stronniczości i interesowności. Nie wolno mu wchodzić w związki lub zmowy, mogące zakłócić prawidłowy bieg życia państwowego, i należeć do żadnych związków zagranicznych.

Sposób mianowania nauczycieli, ich ustalanie, ocenę pracy oraz zmiany w służbie, prawa przysługujące nauczycielowi z rozwiązania stosunku służbowego, podaje ustawa z 1 lipca 1926, zmieniona jak podano wyżej. (Dz. U. Min. r. 1932, Nr. 8.)

N. kontraktowy pełni służbę nauczycielską na warunkach specjalnej umowy (kontraktu) na pewien określony czas. Czas pracy kontraktowej, gdy nauczyciel otrzyma nominację na naucz. tymczasowego, może być wliczony do służby nauczycielskiej, jeśli nauczyciel uczył przynajmniej 14 godzin tygodniowo.

N. szkół prywatnych powinni posiadać te same kwalifikacje, co w szkołach publicznych i obowiązują ich te same przepisy ogólne (art. 4, 5, 6, i od 20 do 28) oraz postanowienia dyscyplinarne. Nauczyciele szkół pryw. z pełnemi lub niepełnemi prawami szkół państwowych mają prawo do policzenia pracy nauczycielskiej w tych szkołach, wymaganej do ustalenia, w razie przejścia do służby państwowej.

N. tymczasowy, do objęcia tymczasowej posady w szkole powsz. uprawnia dotychczas egzamin dojrzałości seminarjum, w średniej stopień magistra.

Do ustalenia w szk. powsz. potrzebne: 3 lata nieprzerwanej pracy

nauczycielskiej, egzamin praktyczny i ocena kwalifikacyjna przynajmniej dostateczna. W średniej obowiązuje egz. pedagogiczny.

Głosy o nauczycielu:

„Nauczyciel jest powołany nietylko do kształcenia jednostek ale i do kształtowania odpowiedniego społeczeństwa. Każdy nauczyciel powinien uświadomić sobie dostojność swojego powołania, powinien się czuć sługą społecznym, wyznaczonym do utrzymania należytego porządku społecznego i przyczyniania się do właściwego postępu społecznego. W ten tylko sposób nauczyciel będzie zawsze prorokiem prawdziwego Boga oraz twórczym przodownikiem w drodze do urzeczywistnienia prawdziwego Królestwa Bożego" (J. Dewey).

Nieoceniony pedagog polski Wł. Dawid we wspaniałej, chociaż skromnej w rozmiarach pracy „O duszy nauczycielstwa" tak określa tę *duszę:* „Istotą duszy nauczycielstwa jest przedewszystkiem miłość dusz ludzkich, silne poczucie duchowej wspólności i jedności z innemi. Jest to miłość, bo człowiek wychodzi poza siebie, troszczy się, czyni coś bezinteresownie dla drugich, jest to miłość dusz, bo przedmiotem jej jest wewnętrzna duchowa treść człowieka, jego dobro moralne, jego oświecenie i udoskonalenie jako istoty duchowej. Dla takiego nauczyciela każdy uczeń to jakby rozszerzenie i przyrost własnej jego jaźni, to nowe zadania do spełnienia w zakresie jego własnego, osobistego życia".

W. Dzierzbicka, w Warszawie, przeprowadziła ankietę między nauczycielstwem na temat uzdolnienia do zawodu nauczycielskiego i rezultaty ogłosiła w specjalnej pracy pt. „O uzdolnieniach zawodowych nauczyciela - wychowawcy" (wyd. Książnicy-Atlasu). Oto jakie cechy zdobią nauczyciela polskiego wedle jej konkluzyj ankietowych:

„Poza zdrowiem fizycznem, tęgim charakterem, wrodzoną inteligencją i gruntownem wykształceniem, tj. właściwościami, które nie podlegają dyskusji, nauczyciel - wychowawca posiada żywiołową wiarę w wartość pracy wychowawczej, która jest mu zachętą i dźwignią w pracy. Do pracy z młodzieżą wziął się nie z wyrachowania, nie z zamiłowania do pracy naukowej, nie z pobudek społecznych lub innych, ani z popędu do przewodzenia, ale z żywiołowej potrzeby, opartej na wrodzonej dążności do opiekowania się dziećmi, do ich udoskonalenia, płynącej z tkliwego wzruszenia, jakie dziecko w nim budzi. W stosunku do dzieci poszczególnych posiada swoje sympatje, rzadziej pewne niechęci, ale nie przejawia ich nazewnątrz, owszem dziecku mniej sympatycznemu stara się poświęcić więcej wysiłków. Posiada zdolność wczuwania się w duszę dziecka, uwarunkowaną rozmaitemi czynnikami racjonalnemi i irracjonalnemi, stanowiącemi splot swoisty, między któremi silnie rozwinięta tendencja sympatji niepoślednie zajmuje miejsce; posiada w obcowaniu z dziećmi zupełną swobodę a więc jest łatwy w obejściu. W nagle wynikających sytuacjach w zbiorowem życiu młodzieży decyduje się łatwo i środki przez niego stosowane, są często trafne.

Temperament ma żywy, ale jest opanowany wewnętrznie, okazuje dziecku wyrazem twarzy swoje zadowolenie lub niezadowolenie, zachętę lub naganę, lecz gdy tego potrzeba, panuje nad objawami zewnętrznemi afektów.

Posiada duży dar obserwacji szczególniej ludzi, względem których zajmuje swoiste stanowisko obserwacyjne, uwarunkowane jego stosunkiem uczuciowym do dziecka. Posiada duży zakres i rozdzielność uwagi, która wraz z innemi czynnikami zapewnia mu panowanie nad dziećmi. Obdarzony jest wybitną pamięcią przeżyć i wzruszeń, sięgającą nieraz wczesnego dzieciństwa, co zbliża go do dziecka

i umożliwia lepsze zrozumienie wychowanków. Żywość wyobraźni pozwala mu łatwiej trafić do wyobraźni dzieci, a przez wyobraźnię do ich uczuć. Uczuciowość jest silnie zaakcentowanym czynnikiem w jego życiu psychicznem. Posiada wiarę w sens życia, a stąd zajmuje postawę religijną wobec świata, ma szeroką skalę zainteresowań, co zapewnia mu związek z życiem jego narodu i ludzkości oraz bogactwo i różnorodność życia wewnętrznego".

Lit.: Piramowicz G. „Powinności nauczyciela", Dawid W. „O duszy nauczycielstwa", Świątecki W. „Nauczyciel jako wychowawca narodu", Nawroczyński B. „O zawodzie nauczyciela", Stypiński J. „Prawo nauczyciela polskiego", Miklaszewski W. „Nauczycielstwo szkół powszech. ze stanowiska higjeny społecznej", Dobrowolski St. „Nauczyciel jako główny czynnik rozwoju szkolnictwa powszechnego", Szycówna A. „O powinnościach nauczyciela i jego kształceniu", Zarzecki L. „O zadaniach nauczyciela polskiego", Błaszczyński K. „Stosunki służbowe nauczycieli".

Nauka, system uporządkowanych rzeczowo zagadnień i ich rozwiązań, wyrażonych w sądach prawdziwych, przypuszczaniach i teorjach wraz z przynależnemi do nich poszukiwaniami i uzasadnieniami, odnoszącemi się do danej dziedziny faktów.

N. empiryczne: przyrodnicze (fizyka z chemją, biologja z fizjologją, botanika, zoologja i psychologja eksperymentalna);

n. filozoficzne (termin ma różne znaczenie), powszechnie rozumie się zespół nauk: metafizyka, teorja poznania, logika formalna, metodologja, pod pewnym względem psychologja, etyka, estetyka oraz takie jak filozofja przyrody (w znaczeniu teorji przyrody), historji, religji itp.;

n. historyczne zajmuje się głównie opisem oraz wytłumaczeniem genetycznem i przyczynowem zdarzeń minionych;

n. humanistyczne, historyczne, badające treść, tok, genezę, doniosłość i przyczyny ludzkich doznań i działań, dzieł i wytworów tych działań oraz dyspozycyj do tych doznań w ludziach;

n. indukcyjne, głównie w n. przyrodniczych (zob. indukcja);

n. dedukcyjne (zob. dedukcja):

n. normatywne, opierają uzasadnienia na sądach normatywnych np. etyka (nie mówi się, jak coś jest, lecz jak być powinno);

n. praktyczne specjalne np. projektowanie budowy mostów, maszyn itp.;

n. przyrodnicze (zob. empiryczne);

Nauka moralna przedmiot nauczania w szkołach, wprowadzony przez K. E. N. Opierała się ona głównie na zrozumieniu powinności przez ucznia i poczęści na wprawie nabywanej przez niego i ich spełnianiu, zgodnie z ideologją wieku oświecenia, kiedy dążono do wychowania człowieka moralnego.

We Francji wprowadzono n. m. w r. 1882 zamiast n. religji, którą pozostawiono gminom wyznaniowym. W Anglji wprowadzone n. m. w r. 1897, usuwając obowiązkowość nauki religji, w St. Zjednoczonych — wobec różnorodności wyznań i utrudnienia nauki religji n. m. prowadzi się nie w formie odrębnego przedmiotu naukowego lecz w formie pogadanek na tematy z życia, które przeprowadza nauczyciel po modlitwie porannej.

Lit.: Piramowicz G. „Nauka obyczajowa dla ludu w Elementarzu dla szkół parafjalnych narodowych", Popławski A. „Moralna nauka dla szkół narodowych", Skrzetuski K. J. „Prawidła początkowej nauki obyczajów do pojęcia uczącej się młodzi przystosowana", Gould F. J. „Pogadanki moralne dla dzieci", Payot J. „Wyrabianie charakteru podstawą moralności", Adler F. „Kształcenie młodzieży w poczuciu obowiązku", Tync St. „Nauka moralna w szkołach Kom. Ed. Nar."

Nauka o dziecku (zob. pedologja).

Nauka o Polsce współczesnej ma na celu danie uczniowi mniej lub więcej zaokrąglonej i pogłębionej syntezy wiadomości o Państwie Polskiem oraz pogłębienie uczuć i przekonań obywatelsko-narodowych ucznia.

Podręczniki: Bzowski K. „Nauka o Polsce współczesnej", Bujak-Pazdro-Próchnicki-Sobiński „Polska współczesna", Chmielowski K. „Nauka o Polsce współczesnej", Gruszecka-Nitschowa „Podręcznik do nauki o Polsce", Witkowska H. i Sawicki L. „Nauka o Polsce współczesnej", Wereszczyński A. i Kucharski W. „Wiadomości o Polsce współczesnej" wreszcie nakładem Min. W. R. i O. P. wyszły „Tablice poglądowe do nauki o Polsce".

Nauka o rzeczach właściwie nauka poglądowa, w nauczaniu początkowem była u nas stosowana głównie w epoce pozytywizmu warszawskiego. Rzecznikami jej byli: H. Wernic, A. Dygasiński i później J. Wł. Dawid i A. Szycówna i i. Obecnie wedle programu nauki w szkołach powszechnych stosuje się ją przed nauką czytania i pisania w formie ćwiczeń w mówieniu i pogadanek z najbliższego otoczenia dziecka i w kl. II przy ćwiczeniach językowych, krótkie i proste opisy z najbliższego otoczenia dzieci (przedmiotów martwych, roślin i zwierząt) na podstawie spostrzeżeń, wysnutych bądź z obserwacji własnej, bądź dokonanej pod kierunkiem nauczyciela. Pogadanki powinny być zastosowane do pór roku. Uwzględniona jest też n. o rzeczach w przedszkolach wedle Froebla, Montessori i Decroly.

Naville Franciszek (1784—1846) pastor szwajcarski i pedagog, autor memorjału „Education publique", nagrodzonego przez paryskie Tow. Metod Nauczania. Wedle jego poglądów wychowawca powinien zmierzać do przystosowania ucznia do przeznaczenia wiecznego jako chrześcijanina i doczesnego jako członka społeczeństwa.

Nawroczyński Bogdan współczesny pedagog polski, wizytator, specjalista w dydaktyce. Prace jego „Zasady nauczania". „Uczeń i klasa", „Swoboda i przymus w wychowaniu", powinien bezwarunkowo poznać każdy nauczyciel.

Nawyk zdolność do sprawniejszego, szybszego i zmechanizowanego wykonywania czynności, które się przedtem częściej wykonywało. Zdolność ta objawia się zarówno w działaniu fizycznem jak i psychicznem. Typowym przykładem nawyku jest biegły pianista lub organista, który może grać zupełnie prawidłowo jakiś utwór i równocześnie rozmawiać z drugą osobą.

Nazaretanki (Siostry Najśw. Rodziny z Nazaretu). Zgromadzenie zakonne, założone w r. 1875 przez Fr. Siedliską. Wychowują one młodzież, prowadząc zakłady naukowe, opiekują się sierotami i ubogimi. Działalność ich w Polsce i Ameryce.

Nazwa wyraz, nadający się jako orzecznik w sądzie prawdziwym, typu „A jest B";

n. bezprzedmiotowa (np. cesarz republiki szwajcarskiej);

jednostkowa, oznacza tylko jeden przedmiot (np. Giewont);

ogólna (np. stolarz);

pozorna (np. w zdaniu „Starszeństwo" jest stosunkiem przechodnim). Wyrażenie „Stosunek przechodni" pełni rolę B w zdaniu typu „A jest B", ale tylko zastępczą;

przedmiotowa, nadaje się do roli orzecznika B w zdaniu „A jest B";

zbiorowa oznacza jakiś ogół (proletarjat, wojsko itp.). Na pytanie: Co to jest, odpowiada: N. to tyle, co zbiór przedmiotów takich a takich.

Nazwisko stałe oznaczenie osobowe, dziedziczne właściwe wszystkim członkom jednej rodziny. N. ustalają się w Polsce w XV i XVI w. (szla-

checkie i mieszczańskie), w w. XIX chłopskie i żydowskie.

Lit.: Bystroń J. St. „Nazwiska polskie".

Nazwisko panieńskie w dokumentach np. metrykach, świadectwach szkolnych itp. pisze się bez zakończenia ...ówna, ...anka. Np. Marja Gamoń a nie Gamoniówna, Regina Rosenberg, a nie Rosenberżanka itp.

Neander Michał (1525 — 1595) uczeń Lutra i Melanchtona, pedagog protestanki i reformator szkolnictwa niemieckiego w duchu humanistycznym.

Necker de Saussure Adrjanna Albertyna (1766—1846) autorka dzieła „Education progressive", nagrodzonego przez Akademję Francuską. W dziele tem domaga się od wychowawców znajomości psychologji dziecka, opartej na obserwacji.

Neef Józef (1770—1854) nauczyciel gimnastyki w zakładzie Pestalozziego, autor prac: „Plan and Method of Education" (Plan i metoda wychowania) oraz „Method of instructing Children racionally in the Arts of Reading and Writing" (Metoda racjonalnego nauczania dzieci sztuki czytania i pisania).

Negacja *ł.* w logice sąd, który powstaje w ten sposób, że zaprzeczamy orzeczenie sądu twierdzącego (np. papier jest biały — papier nie jest biały).

Nehring Władysław (1830—1909) jeden z twórców metod naukowych w badaniach dziejów literatury polskiej.

Neo... *gr* = nowy, wyraz wchodzi w skład wielu terminów naukowych np. m. i.:

neodarwinizm, teorja powstała na gruncie zapatrywań Darwina i jego zwolenników, dotyczy rozwoju organizmów;

neofobja, niechęć do nowości, zazwyczaj u ludzi starszych, którzy krytycznie patrzą na wszelkie nowe poczynania młodszych;

neoheglizm, kierunek filozoficzny, rozwijający filozofję Hegla. Głównym przedstawicielem tego kierunku jest Włoch Benedetto Croce;

neohumanizm, prąd umysłowy w Niemczech na przełomie XVIII i XIX wieku, różniący się od haseł humanizmu tem, że zwracano się do starożytnej Grecji jako niewyczerpanego źródła wartości ogólnoludzkich. Z literatury przesiąknęły idee neohumanistyczne do pedagogiki. Ideałem wychowania był człowiek wolny, szlachetny i wykształcony harmonijnie (zob. *Kalokagatja*), a da się on urzeczywistnić przez kształcenie w gimnazjum klasycznem, opartem pod względem metody na formalizmie dydaktycznym (zob.);

neologizm wyraz nowy, użyty zazwyczaj przez ludzi piszących i nowatorów, niezadowolonych z utartych już nazw przedmiotów jak np. parasol (deszczochron), pantofle (cichołazy) itp. Tu należą także (ale nie w sensie ujemnym), terminy techniczne z zakresu lotnictwa, radja itd.;

neoplatonizm system filozoficzny, stworzony przez Plotyna w III w. po Chr., stanowiący modyfikację filozofji Platona;

neotomizm nazwa wznowionego systemu fil. św. Tomasza z Akwinu, inaczej neoscholastyka, przedmiot nauki na uniwersytecie.

Nepiodyka *gr.* (od nepios = niemowlę) nauka o wychowaniu niemowląt. Tytuł I rozdziału „Chowanny" Trentowskiego (zob.).

Nerwice urazowe, anormalności psychiczne, powstałe wskutek przestrachu podczas katastrof, objawiają się zamroczeniem świadomości, roztargnieniem, łatwem męczeniem się, zawrotami głowy, czasem zaburzeniami w orjentacji.

Nerwowe choroby rozróżniamy organiczne, wywoływane przez zmiany anatomiczne w układzie nerwowym i funkcjonalne (czynnościowe).

Lit.: Kopczyński St. „Jak ustrzec dzieci i młodzież od nerwowości?" Artwiński E. „O chorobach nerwowych wieku dziecięcego".

Nerwowy system składa się z organów centralnych: mózg, móżdżek, rdzeń przedłużony i rdzeń kręgowy, tudzież z nerwów rozgałęzionych po całem ciele.

Rozróżniamy nerwy, o ile idzie o czynność, na *sensoryczne* (czuciowe), *motoryczne* (ruchowe), *sekrecyjne* (wydzielnicze), ze względu na punkt wyjścia: *cerebralne* (mózgowe), *spinalne* (rdzeniowe) i *sympatyczne* (współczulne). Składają się z komórek, zwanych neuronami i wypustek komórki (neuryty oraz dendryty).

Neurastenja, nerwowość, niemoc nerwowa, zwiększenie pobudliwości nerwowej i szybkie męczenie się, wyczerpanie, jest następstwem nieracjonalnego trybu życia.

Lit.: (zob. Nerwowe choroby).

Neurologja *gr.* nauka o systemie nerwowym i o chorobach nerwowych.

Newton Izaak (1643—1727) fizyk i matematyk angielski, odkrywca prawa powszechnego ciążenia, podał teorję światła, przeprowadził pierwsze naukowe badania widm, należy do twórców rachunku różniczkowego. Dzieła: „Philosophiae naturalis principia mathematica", „Arithmetica universalis".

Nexus logicus *l.* związek logiczny.

Niedołęga wedle Bineta osobnik, który stoi na poziomie inteligencji co najwyżej dziecka ośmioletniego.

Niedowład (paresis) niezdolność, ale niezupełna, do ruchów wskutek schorzenia pewnej okolicy kory mózgowej.

Niemcewicz Juljan Ursyn (1758—1841) m. i. autor „Śpiewów historycznych", które w okresie niewoli stanowiły lekturę patrjotyczną dla młodzieży i podtrzymywały ducha narodowego.

Nienawiść stan uczuciowy, dysponujący do jawnego lub tłumionego gniewu do osób, które wyrządziły dotyczącej jednostce czy grupie jakąś krzywdę, lub są dla niej groźne czy to w stosunkach osobistych, czy w interesach (np. konkurent w handlu itp.) Dokładnie: „Psychologja II". Witwickiego, (zob. zawiść).

Niepokalanki Zgromadzenie SS. Niep. Pocz. NMP. założone w Rzymie 1854 r. przez Marc. Darowską. Cel: wychowywanie młodzieży żeńskiej. Domy Zgrom. w Polsce: Jazłowiec, Jarosław, Szymanów i i.

Nieprzytomność stan, w którym osoba traci świadomość, np. wskutek trucizn jak np. alkohol, eter, chloroform, także wysoka gorączka, wstrząs mózgu itp.

Nieśmiałość wynika zazwyczaj ze skłonności do poniżania samego siebie (zob. Witwicki „Psychologja II").

Nieświadome założenia w rozumowaniach, założenia, które często nie są wcale sformułowane w świadomości dotąd, póki nie okaże się, że są fałszywe. Mówimy do człowieka, opierając się na tem założeniu, że spotkany człowiek może nas słyszeć, uświadamiamy zaś sobie, żeśmy to założenie zrobili tylko wtedy, gdy się okaże, że jest on głuchy. (G. F. Stout.)

Nieświadomość wedle Freuda (zob.) wiele przeżyć doznanych we wcześniejszych okresach życia i potem zapomnianych, nie ginie, lecz ukrywa się w nieświadomości jako t. zw. kompleksy. Powodują one czasami zaburzenia psychiczne. Zapomocą odpowiednich metod można te kompleksy wydobywać na powierzchnię świadomości (zob.) i wówczas je zwalczać (zob. Psychoanaliza).

Nietzsche Fryderyk (1844—1900) filozof niemiecki, zajmował się także sprawami pedagogiczn. i był przedstawicielem indywidualizmu pedagogicznego. Jego zdaniem nauczyciel przyszłości będzie filozofem i artystą zarazem. Szkołą ludową nie zajmował się wcale, interesowały go tylko szkoły średnie i uniwersytety.

Potępił klasyczny kierunek wykształcenia w szk. śred., bo starożytność przestała być środkiem kształcącym od czasu, gdy przestała być śpichlerzem umiejętności, a zresztą ma ona wartość tylko dla umysłów dojrzałych. Prace: „Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten" i „Wir Philologen".

Lit.: Vaihinger J. „Filozofja Nietzschego", Kozubski ks. „F. Nietzsche i jego nauka", Szarlitt B. „Polskość Nietzschego i jego filozofja".

Nieuwaga stan obojętny naszej świadomości, w którym w strumieniu tej świadomości nie przepływają żadne intensywniejsze wyobrażenia (zob. uwaga).

Niewiadomska Cecylja (1855—1925), pisarka, zasłużona działaczka na polu tajnej oświaty narodowej w b. Królestwie, autorka wielu podręczników do nauki jęz. polsk. i literatury oraz utworów dla dzieci i młodzieży: „Legendy, podania i obrazki historyczne", „O czem Zosia nie wiedziała", „Odrodzona", „Stracona" i i.

Niewiadomski Stanisław (urodz. 1859) zasłużony pedagog - muzyk i kompozytor polski, oraz prelegent radjowy i autor monografji Moniuszki.

Niezborność, astygmatyzm, wada wzroku, polegająca na tem, że osobnik widzi przedmioty niedokładnie, np. kwadrat wydaje mu się prostokątem itp.

Nikotyna, alkaloid zawarty w liściach tytoniu, jedna z najniebezpieczniejszych trucizn. (Dawka 0,06 g powoduje śmierć.) Szczególnie szkodliwe jest palenie tytoniu przez młodzież, bo niszczy system nerwowy. Wychowawcy mają obowiązek przeciwdziałać paleniu wśród młodzieży a przedewszystkiem wśród dzieci szkolnych.

Nisus *ł.* popęd. *N. sexualis* popęd płciowy, libido, *n. formativus* popęd twórczy.

Nitowski Jan (ur. 1859) pisarz i pedagog polski, autor podręcznika „Zarys historji literatury polskiej".

Nitsch Kazimierz (ur. 1874) znakomity językoznawca polski, prof. U. J., twórca dialektologji polskiej. Prace „Dialekty języka polskiego", „Wybór polskich tekstów gwarowych" i w. i. Każdy nauczyciel powinien poznać jego popularną pracę pt. „Mowa ludu polskiego".

Nominacja *ł.* mianowanie dotyczące osoby na jakiemś stanowisku, (np. nominacja na nauczyciela tymczasowego, stałego, kierownika itp.). W piśmie nominacyjnem wymienia się stanowisko, szkołę, miejscowość, tytuł urzędowy, normy uposażenia służbowego, oraz władzę, u której mianowany ma się zgłosić celem objęcia obowiązków służbowych. Nauczycieli mianuje Minister W. R. i O. P. lub upoważniona przez niego władza szkolna.

Nominalizm *ł.* kierunek filoz. scholastyczny, przeciwny realizmowi (zob.). Nominaliści przeczą nauce o realnem rzeczywistem istnieniu idei; wedle ich poglądów idee i pojęcia są tylko imionami, nazwami bez istnienia.

Nomotetyczna nauka (*gr.* nomos-prawo, tithemi = ustanawiam) stawia sobie za cel dociekanie praw przyrodzonych.

Noologja *gr.* nauka o duchu ludzkim, w szczególności o czystych pojęciach rozumowych.

Norma *ł.* przepis, wzór, prawidło. W filozofji oznacza ogólną regułę,

określającą, co ma być, co powinno się stać, w przeciwieństwie do *prawa*, które określa, co jest, co istnieje; w logice = prawidła myślenia; w etyce zasady postępowania.

Normalna szkoła, nazwa, używana doniedawna na określenie szkoły początkowej, wzgl. ludowej. Obecnie nieaktualna.

Noskowski Zygmunt (1846 - 1909) jeden z najświetniejszych przedstawicieli muzyki polskiej, zasłużony pedagog muzyczny, nauczyciel kompozytorów t. zw. „Młodej Polski". Podręczniki: „Harmonja" i „Kontrapunkt".

Notturno *wł.* nokturn, muzyka nocy, kompozycja instrumentalna lub na fortepian, doprowadzona do szczytu doskonałości przez Chopina.

„Nowa Książka" miesięcznik pod redakcją dr. St. Lama, poświęcony bibljografji i krytyce, wychodzi w Warszawie nakładem Księgarni Trzaski, Everta i Michalskiego. Uwzględnia wyczerpująco nowości z zakresu pedagogiki i dlatego pismo to zasługuje na baczną uwagę nauczycielstwa.

Nowakowski Stanisław (ur. 1888) prof. uniw., geograf polski, autor dzieła „Geografja gospodarcza Polski Zachodniej".

Nowakowski Zygmunt (ur. 1891) pisarz polski, autor m. i. kilku prac dla młodzieży, m. i. „O teatrze" i „O puhar Krakowa".

Nowe szkoły, średnie zakłady wychowawcze, organizowane z reguły na wsi i nie stosujące się zwykle do obowiązujących programów wychowawczych, mające charakter reformatorski.

Pierwszą taką szkołę założył w Anglji dr. C. Reddie w r. 1889. W Polsce na krótko przed wojną były znane dwie podobne instytucje: Zakład wychowawczy ks. Gralewskiego w Starej Wsi pod Warszawą i szkoła żeńska W. Pawlickiej w Klarysewie. W b. zaborze austrjackim kształciły się roczniki średnie w zakładzie ks. Gralewskiego w Surochowie koło Jarosławia, a roczniki najstarsze w Prokocimiu koło Krakowa.

Lit.: Demolins E. „Potęga wychowania" i „Nowe wychowanie", Lewicki J. „Nowe szkoły w Anglji, Francji, Niemczech i Szwajcarji".

Nowicki Władysław (1846—1918) pisarz i pedagog polski, autor prac: „Jak uczyć początków języka polskiego", „Co dać dzieciom na gwiazdkę" i i.

Nowowiejski Feliks (urodz. 1887) wybitny kompozytor polski w Poznaniu. Skomponował oratorjum „Quo Vadis?", „Polskie swaty", „Legendę Bałtyku" i i.

Nuda uczucie przykre, wynikające z braku odpowiednich bodźców i podniet nowych, budzących ciekawość (uczucie przeciwne nudzie). N. ulega przedewszystkiem dziatwa szkolna na lekcjach, na których nauczyciel nie umie utrzymać zainteresowania. Jest wówczas prawdziwą klęską dla dzieci i dla nauki. Szkoła nowoczesna rozporządza jednak wieloma środkami przeciw n. w szkole. System nudnych „wykładów", odpytywania na środku jednego ucznia przez czas dłuższy, szablonowe metody czytania itp. należą już do bezpowrotnej przeszłości.

Nudis verbis *l.* prostemi słowami bez przenośni.

Numerus clausus *l.* zamknięta, ograniczona liczba np. słuchaczy, którzy mogą być przyjęci na uniwersytet.

Nusbaum - Hilarowicz Józef (1859 - 1917) zoolog polski, autor wielu prac naukowych i podręczników, m. i. „Anatomja porównawcza", „Podręcznik zoologji" i popularne: „Z zagadnień biologji", „Z zagadek życia" i i.

Nuty *ł.* znaki muzyczne na wysokość dźwięku i jego wartość rytmiczną. Dźwięki w skali diatonicznej mają nazwy *c d e f g a h*, krzyżyki i bemole pojedyńcze i podwójne oznaczają chromatyczne zmiany wysokości dźwięków. Wartość rytmiczną określają kształty nut; brevis, podwójna cała nuta, sembrevis cała, półnuta, ćwiartka, ósemka, szesnastka, trzydziestodwójka i sześćdziesięcioczwórka.

Nyktophobia *gr.* chorobliwy lęk przed ciemnością.

O

Obawa, uczucie przykre na podłożu przewidywania, albo przeczucia jakiegoś zdarzenia o wartości ujemnej. Oznaki zewnętrzne: oddech staje się ciężki i powolny, chwilami brak tchu, duszno, serce jakby ściśnięte, twarz blednie, oczy otwarte szeroko, ruchy niepewne, cały stan ma charakter przygnębienia, poniżenia, słabości i niemocy. Psychicznie prawidłowy bieg myśli ulega zakłóceniu, uwaga skierowana głównie na ewentualne zło, które nam grozi, uczucia inne ustępują na dalszy plan; spostrzeżenia interpretujemy zwykle w myśl naszej obawy, ulegamy często złudzeniom, kojarzenia mają kierunek przykry, zaznacza się wpływ uczuć na sądy. Każda obawa dysponuje do takich zachowań się, któreby nam pozwoliły uniknąć zła, lub przynajmniej je odwlec, a jeden ze sposobów walki z obawą polega na tem, że przygotowujemy się na najgorsze. Tak zw. trema przed występem publicznym (u aktorów, mówców itp.) jest *obawą poniżenia.* (Obszernie Witwicki: „Psychologja" II.)

Obawa natrętna opiera się na podłożu patologicznem. Należą tu u typów słabszych psychicznie:
agorafobja (zob.)
erytrofobja (zob.)
homilofobja obawa przed uwagą ludzką,
hypsofobja obawa przed spadnięciem, gdy się jest na jakiejś wysokości,
keraunofobja (zob.)
klaustrofobja (zob.)
myzofobja (zob. i popraw błąd drukarski: nie myrofobja, lecz myzofobja).

Obce wyrazy, czyli wyrazy zapożyczone z innych języków są wynikiem wzajemnych stosunków kulturalnych i zatrzymują bądź formę pierwotną np. speaker, hockej itp., bądź przybierają formy wyrazów swojskich np. kościół od łac. *castellum*, msza — *missa* itp. Niektóre przybierają sufiksy swojskie np. bławat od niem. blau, niektóre zaś uległy skróceniu, np. Piotr — Petrus itp. Tych, którzy usiłują usuwać obce wyrazy z języka, nazywamy *purystami*, a kierunek zwalczania o. w. *puryzmem* językowym. Wyrazów obcych w naszym języku jest około 30000. Porównaj M. Arcta „Słownik wyrazów obcych". Warto przejrzeć roczniki „Poradnika Językowego", redagowanego długie lata przez śp. R. Zawilińskiego.

Oberlin Jan Fryderyk (1740-1826) pedagog i filantrop alzacki, zajmował się szerzeniem oświaty, zakładał ochrony.

Objawienie (zob. religja).

Obkuwanie się, wedle James'a (zob.) jest wadliwe. „Rzeczy wyuczone naprędce, w przeciągu kilku godzin, okolicznościowo „na termin" nie mogą w żaden sposób wejść w liczne związki kojarzeniowe z innemi wyobrażeniami, z całym zespołem wiedzy ucznia.

Szybkie zapomnienie jest nieuchronnym losem wszystkiego, co w ten sposób zostało przekazane pamięci." Natomiast znany logik angielski, Jewens, twierdzi, że wkuwanie się jest pewną metodą szybkiego nabywania wiadomości faktycznych, energicznego opanowania przedmiotu, daje świadectwo wyrobienia umysłowego i zdolności ujmowania tego przedmiotu.

Obligat *ł.* w muzyce głos niezbędny zwłaszcza w orkiestrze.

Obligatoryjny *ł.* obowiązujący, przepisany w przeciwieństwie do: fakultatywny.

Obliquus *ł.* zawisły, w stylistyce oratio obliqua = mowa zależna.

Obłęd, silne zaburzenie psychiczne, niezdolność do poznawania otoczenia, mowa bez związku, omamy i skłonność do czynów gwałtownych.

o. indukcyjny, ulegają mu osoby, które wierzą w brednie paranoików i szerzą je dalej;

o. moralny, zdarza się u osób, które odznaczają się skłonnością do górowania nad innymi we wszystkiem. Jeśli ta skłonność przewyższa wszystkie inne, wówczas łatwo popełnia dana jednostka nawet zbrodnię, gdyż kryterja moralne zostały zepchnięte na plan dalszy, pospolicie nazywamy to sumieniem fałszywem;

o. opilczy, u alkoholików stan niepoczytalny, zaćmienie umysłu, majaczenia itp.;

o. popędowy, należą tu wszelkie przesadne obawy i lęk przed wszystkiem, co rzekomo jest groźne (obawa przed złodziejem, przed nieszkodliwemi zwierzętami, przed ciemnością itp;

o. przewlekły (zob. paranoia).

Obowiązek, świadomość zasad postępowania, wytworzonych przez społeczeństwo; wykonywanie wszystkiego, do czego człowiek jest zdolny według swoich sił i umiejętności, oczywiście w sensie dodatnim. Z uczucia obowiązku wypływają inne uczucia społeczne i moralne, stanowiące przedmiot etyki, religji i nauki moralnej, jak poszanowanie pracy i cudzej własności, poszanowanie prawa, miłość prawdy, poszanowanie godności i dostojeństwa człowieka, uczucie sprawiedliwości i najwyższe z nich uczucie miłości bliźniego.

Obowiązek szkolny trwa u nas dla każdego dziecka 7 lat, zaczyna się z początkiem roku szkolnego w tym roku kalendarzowym, w którym dziecko kończy 7 lat życia. O. szk. może być odraczany o rok dla dzieci opóźnionych w rozwoju fizycznym i umysłowym (kompetencja kierownika szkoły, Rozp. Min. W. R. i O. P. z 30 maja 1932, o ile dotyczy dzieci, które z powodu warunków komunikacyjnych mają utrudniony dostęp do szkoły, odroczenie należy do kompetencji inspektora szkolnego) (Ustawa z d. 11 marca 1932. Dz. U. R. P. Nr. 51 i cytowane tu wyżej rozporządzenie.)

O. szk. wypełnia się przez pobieranie nauki: a) w publ. szkole powszechnej, b) w innej szkole c) w domu (pod b. i c.), o ile uznają to władze szkolne.

Młodzież, która wypełni ob. szk. a nie uczęszcza do żadnej szkoły, podlega do 18 r. ż. włącznie obowiązkowi dokształcenia, które się odbywa bądź w szkołach i na kursach dokształcających ogólnych, bądź w szkołach dokształcających zawodowych.

Obowiązki i kompetencje inspektora szkolnego ujęte zostały początkowo w przepisach tymczasowych o szkolnictwie elementarnem w kilkudziesięciu punktach, z których z biegiem czasu znaczna część uległa zmianom na zasadzie późniejszych ustaw. Szczegóły w rozprawie M. Janelliego: „Ustrój administracji i wychowania publicznego w Polsce". „Rocznik Pedagogiczny" tom I, oraz Śliwiński F., „Ustawodawstwo szkolne i organizacja polskich władz szkol-

nych oraz szkolnictwa wszystkich stopni w pierwszem 10-leciu istnienia odrodz. P. Polskiego", wreszcie Rozp. Pr. R. z dnia 4 lipca 1933 (Dz. U. R. P. Nr. 50).

Obowiązki ucznia. Wychowując się i kształcąc w szkole, uczeń ma przysposobić się do tego, by przez dalszą pracę nad sobą w okresie młodzieńczym stał się pożytecznym obywatelem państwa. Dąży do wyrobienia religijnego, do uszlachetnienia swych uczuć i umacniania charakteru, a zarazem kształci swój umysł i zdobywa sprawność fizyczną. W szczególności a) pracuje chętnie i sumiennie w szkole i w domu, starając się, by praca jego była zawsze rzetelna, dokładna i wytrwała, b) wypełnia dokładnie wszystkie swoje obowiązki, c) kocha rodziców, szanuje nauczycieli a względem wszystkich osób, które go otaczają, jest ufny, życzliwy i uczynny, w miarę możności pomaga w pracy innym, zwłaszcza słabszym od siebie, d) jest koleżeński, bierze czynny udział w życiu swej klasy, a w klasach wyższych nadto w życiu organizacyj uczniowskich, do których należy, e) dba o czystość ciała, jest schludny w ubiorze, współdziała w utrzymywaniu ładu w szkole, szanuje cudzą własność i ochrania dobro publiczne, a zwłaszcza nie niszczy przedmiotów i urządzeń szkolnych, f) ćwiczy i usprawnia ciało, aby być zawsze dzielnym i zdolnym do znoszenia niewygód.

Uczeń jest śmiały i pogodny, zawsze mówi prawdę, kocha swoją szkołę i dba o jej honor. (Statut publ. szk. powsz.)

Obowiązkowość przymus wewnętrzny do spełnienia przyjętych obowiązków wbrew przeszkodom z zewnątrz i wbrew własnym chwilowym zachciankom.

Obraz odtwórczy część składowa wyobrażenia (druga część: znaczenie), jest zwykle zamglony, brak mu wielu szczegółów i intensywności, podlega fluktuacjom.

Obraz zmysłowy treść zmysłowa rzeczywistego postrzeżenia, wiąże się w sposób ciągły z całokształtem doświadczenia zmysłowego tej chwili, w której występuje.

Obrazy liczbowe odgrywają wielką rolę w nauczaniu początkowem rachunków. Metoda obrazów liczbowych uwzględnia przedewszystkiem pierwiastek wyobrażeniowy dziecka. Pedagog niemiecki Born (z II poł. XIX w.) utworzył o. l. o jednolitym ciągu, współczesny zaś niemiecki metodyk matematyki W. A. Lay udoskonalił układ punktów w ten sposób, że grupę podstawową tworzy czwórka. Pedagog i matematyk polski A. M. Rusiecki bierze za podstawę piątkę, twierdząc, że pięciopunktowa grupa da się z łatwością rozpoznać jednym rzutem oka.

Obrazy te są ruchome i mogą być dostosowane łatwo do metody liczenia. Figury liczbowe, na piątce oparte, układu A. M. Rusieckiego, wydała jako komplety dla uczniów i modele klasowe „Nasza Księgarnia".

Obrazy w nauce szkolnej odgrywają bardzo ważną rolę (zob. poglądowa nauka).

Lit. Biliński J. „Omawianie obrazków w szkole", Szuman St. „Badania nad rozwojem rozumienia obrazów o symbolicznej treści u dzieci i młodzieży".

Obrządek całokształt ceremonij religijnych i funkcyj liturgicznych w Kościele katolickim. Obrządki *zachodnie*: łaciński, ambrozjański i mozarabski, *wschodnie*: grecki, ormiański, koptyjski i syryjski.

Obserwacja planowy, systematyczny szereg spostrzeżeń, czyniony w tym celu, aby wykonać opis badanego przedmiotu lub zjawiska. O. w psychologji bywa dwojaka: 1) obserwowanie własnego życia psychicznego (introspekcja), (bądź wglądanie w dyspozycje psychiczne i fakty drugich osób na podstawie ich własnej

introspekcji, posługiwanie się odpowiednim kwestjonarjuszem) i 2) obserwowanie zmysłowe objawów zewnętrznych, symptomów, wyrażających pewne stany psychiczne i przeżycia jak ruchy, mimika, mowa, barwa głosu, postawa całego ciała itp. (ekstrospekcja).

Obserwacja u dzieci. Zdolność obserwowania rzeczy i zjawisk przez dzieci rozwija się stopniowo. Rowid rozróżnia trzy okresy tego rozwoju u dziecka w wieku szkolnym: 1) substancjonalny (dziecko spostrzega rzeczy i spostrzeżenia swe wyraża pojedyńczemi słowami), 2) okres akcji (dziecko ujmuje nietylko rzeczy, ale i czynności i spostrzeżenia swoje wyraża całemi zdaniami), 3) okres relacji i jakości (zdaje sobie sprawę ze stosunków między rzeczami, spostrzega jakości, ujmuje myśl zasadniczą i wartości estetyczne). Do tych faz rozwojowych dostosowane są zasadniczo programy naukowe w szkole powszechnej; obserwacja bowiem jest dźwignią nowoczesnego uczenia się.

Obwersja *l.* w logice polega na dodaniu do orzecznika zaprzeczenia.

Obywatelska nauka, nauka o ustroju państwa i społeczeństwa oraz o prawach i obowiązkach obywateli.

Lit. Chałasiński J. „Nauka obywatelska".

Obywatelskie wychowanie. W nowych programach szkoln. położono wielki nacisk na wych. obywatelskie, czyli przysposobienie ucznia do współżycia ze społeczeństwem w taki sposób, żeby się stał pożytecznym jej członkiem. Każdy przedmiot nauczania w szkole powszechnej zawiera momenty, na których można kształcić i urabiać uczucia społeczne i obywatelskie.

Cenne dziełka znaleźć można w bibljoteczce Gebethnera i Wolffa „Jak realizować nowe programy w szkole powszechnej" (zob. wychowanie).

Oceanografja specjalny odłam hydrografji, poświęcony badaniom mórz i oceanów.

Ocena pracy nauczyciela wedle art. 18 ust. z 1 lipca 1926, zmienionej Rozp. Prez. Rz. z 20 X 1932 władza szkolna prowadzi dla każdego nauczyciela kartę kwalifikacyjną, w której notuje się co najmniej raz na dwa lata oceny kwalifikacyjne w stopniach: dobry, dostateczny i niedostateczny. Jeżeli ocena jest niedostateczna, władza winna przesłać nauczycielowi orzeczenie pisemne z podaniem motywów oceny. Nauczycielowi przysługuje prawo odwołania do kuratorjum do dni 14, które to odwołanie powinno być rozstrzygnięte w ciągu trzech miesięcy, przyczem do czasokresu tego nie wlicza się feryj szkolnych.

Ocena uczniów. Dla umożliwienia użycia odpowiednich metod wychowania i nauczania, nauczyciel powinien urabiać sobie stale i konsekwentnie opinję o uczniu, biorąc pod uwagę: 1) warunki domowe życia i pracy ucznia, 2) właściwości fizyczne i stan zdrowia, 3) właściwości psychiczne, a zwłaszcza uzdolnienia i zamiłowania, 4) ustosunkowanie się do pracy nad danym przedmiotem, a więc stopień zainteresowania, pilności i wytrwałości, 5) wyniki, osiągane w tej pracy, 6) ustosunkowanie się do życia klasy i szkoły; w szczególności nauczyciel urabia sobie możliwie dokładną opinję o pracy ucznia nad danym przedmiotem, badając jej planowość, natężenie, przebieg, stopień samodzielności i zaradności ucznia. Ocenę ustala nauczyciel przy końcu każdego okresu szkolnego, a rada pedagogiczna ustala ogólną opinję o uczniu i ocenę jego zachowania się.

Stopnie, ustalone z końcem IV okresu, są zarazem stopniami rocznemi, na których opiera się promowanie do klas następnych. Uczeń może być promowany, jeśli ze

wszystkich przedmiotów obowiązkowych posiada stopnie dostateczne. W wyjątkowych wypadkach uczeń może być promowany mimo stopnia niedostatecznego z jednego przedmiotu. Cenne rady dydaktyczne podaje B. Nawroczyński w pracach: „Uczeń i klasa" oraz „Zasady nauczania".

Ochorowicz Juljan (1850 - 1917) filozof i psycholog polski. M. i. zajmował się zjawiskami medjumicznemi i hipnotycznemi. Z dzieł: „O metodzie w etyce", „O kształceniu własnego charakteru", „Psychologja i medycyna", „Zjawiska medjumiczne" i i.

Ochronka (zob. wychowanie przedszkolne).

Oda *gr.* utwór liryczny o uczuciach pięknych i wzniosłych. U nas pisali ody: Kochanowski, Krasicki, Trembecki, Mickiewicz, i i., ze współczesnych Wierzyński.

Oddechowe ćwiczenia stosowane są przy gimnastyce, służą do przewietrzania płuc, wzmocnienia mięśni oddechowych i uzyskania należytej rozciągłości klatki.

Oddychanie sztuczne zastosowuje się w wypadkach utraty oddechu wskutek zatruć, utonięcia, zamarznięcia itp. Powszechnie posługuje się metodą Silvestra: osobnika kładzie się nawznak, ratujący chwyta oba ramiona w łokciach, przyciska silnie do klatki piersiowej, a następnie przyciąga szybko do góry i nazewnątrz ku głowie, powtarzając to około 20 razy na minutę. (Przy zamarznięciach wymagana jest ostrożność, gdyż zamarznięte ramiona można połamać.)

Lit.: Hilarowicz H. „Pierwsza pomoc w nagłych wypadkach".

Oderwane nauki = nauki teoretyczne, operujące pojęciami.

Oderwany, abstrakcyjny, np. oderwane pojęcie miłość, złość itp. w przeciwieństwie do konkretnego np. Giewont, narciarz...

Odnowa wyobrażeń, proces psychiczny, polegający na tem, że dyspozycje wyobrażeniowe stają się aktualne i wracają na pole świadomości.

Odpowiedź ucznia powinna być 1. wygłoszona w sposób naturalny, wyraźnie, nie za głośno i nie za cicho, 2. forma językowa poprawna 3. zgodna z pytaniem, 4. Należy uczniowi dać się wypowiedzieć, nie przerywać mu, błędy poprawić później, nie przerywać dobrej odpowiedzi pochwałami, 5. Powtarzanie odpowiedzi ucznia przez nauczyciela jest przyzwyczajeniem bardzo szkodliwem. 6. Należy unikać wyrażania uczuć, któreby przygniatały swobodę myślenia ucznia (ironja, irytacja, pogardliwy lub lekceważący uśmiech). 7. Należy zwalczać niesumienność ucznia w odpowiedziach jak np. zaglądanie do podręcznika, korzystanie z podpowiadań itp.

Odpoznanie wedle Titchenera trzeci etap przypominania (pierwszy zatrzymanie w pamięci, drugi odtwarzanie).

Odprawa jednorazowa wypłata poborów nauczyciela tymczasowego w wypadku rozwiązania stosunku służbowego przed terminem, dającym prawo do stałego zaopatrzenia emerytalnego (15 lat służby). Jeżeli nauczyciel służył nienagannie więcej niż rok, należy mu się odprawa w wysokości jednomiesięcznego pełnego ostatnio pobieranego uposażenia za każdy pełny rok służby nauczycielskiej, nie przekraczająca jednak 5-miesięcznego jego uposażenia. (Art. 62 ustawy z 1 lipca 1926, zmienionej rozp. Prez. Rz. z 20 paźdź. 1932.)

Odruchy albo refleksy, wrodzona skłonność do reagowania w pewien swoisty sposób na pewną swoistą pobudkę albo zespół pobudek.

Cechą ich jest to, że na daną podnietę zawsze następuje jednakowa reakcja, zazwyczaj niezależna od czynników woli świadomej

a mająca na celu ochronę organizmu. Dane fizjologiczne: Saxby „Kształcenie postępowania".

Odtwórcze wyobrażenia, pamięciowe, przypomniane, wywołane na poziom świadomości bez zasadniczych zmian.

Odwaga zdolność do nieulegania strachowi, chociaż się zna niebezpieczeństwo.

Odwzorowywanie porównywanie cech wielkościowych, mierzenie bez użycia określonych jednostek miary. Stosujemy o. do konkretnych zbiorów w nauce, przygotowującej do liczenia np. porównywanie ilości kasztanów z ilością dzieci, odwzorowywanie zbiorów zapomocą kresek na tablicy i wreszcie kolejne liczenie, które jest najlepszem o. (dzięki uporządkowaniu liczb przez system dziesiątkowy).

Ogarnianie powtarzanie materjału naukowego nie w tym samym porządku i oświetleniu, jak go się przerabiało po raz pierwszy, lecz ogarnięcie rzeczy już znanych z nowych punktów widzenia, nowe powiązanie nabytych już wiadomości i doprowadzenie do syntezy.

Ogród szkolny, o. założony i urządzony celowo, dla nauki poglądowej i dla praktyki.

Lit.: „Poradnik techniczno-ogrodniczy zakładania i prowadzenia ogrodów przy szkołach" (wydany przy pomocy Min. Rolnictwa). Antoniewicz J. „Ćwiczenia i obserwacje biologiczne w ogrodzie", Głodziński A. „Urządzenie i prowadzenie ogrodu szkolnego przy szkole ludowej", Langauer F. „Ogród szkolny. Wskazówki", Przybyłowicz St. „Ogród - pracownia", Szafer W. „Ogrody szkolne".

Ogródki dziecięce (zob. przedszkole).

Ohm Jerzy (1787—1854) fizyk niemiecki, ogłosił prawo, określające przewodzenie prądów elektrycznych w metalach. Opracował teorję ogniwa galwanicznego.

Oinologja *gr.* nauka o winiarstwie.

Ojcowie Kościoła najstarsi pisarze i świadkowie przekazanej nauki o wierze chrześcijańskiej. Niektórych z nich czci Kościół jako doktorów. W Kościele wschodnim wyróżniają się jako wielcy doktorowie Kościoła: Atanazy, Bazyli z Cezarei, Grzegorz z Nazjanzy, Jan Złotousty, w zachodnim: Ambroży, Hieronim, Augustyn, Grzegorz Wielki.

Okazjonalizm *l* doktryna metafizyczna, traktująca o stosunku duszy do ciała, ogłoszona przez Guelinex'a i Malebranche'a.

Okna w izbie szkolnej. Dolna krawędź powinna być oddalona od podłogi 1 m, Powierzchnia szyb powinna wynosić $^1/_5$ do $^1/_6$ powierzchni podłogi; znajdować się powinny od strony lewej uczniów.

Okres w gramatyce powstaje przez połączenie kilku zdań głównych. Rozpada się na dwie wyraźne, odpowiadające sobie nawzajem i nawzajem dopełniające się połowy: poprzednik i następnik, z których jedna lub każda składa się z dwu lub więcej zdań współrzędnych, członków. Poprzednik z następnikiem łączy się zapomocą licznych zaimków i spójników. W muzyce: zamknięte i symetrycznie zbudowane zdanie, zwykle 8 taktowe, złożone z poprzednika i następnika, stanowi podstawę formy muzycznej. Okresy w szkole (zob. organizacja roku szkolnego).

Okręgi szkolne (zob. kuratorja).

Oksymoron *gr.* dowcipna niedorzeczność, polegająca na zestawieniu dwu widocznie sprzecznych pojęć, np. „pracowite próżnowanie".

Okulary, mające na celu poprawę zdolności widzenia, powinny być w każdym poszczególnym wypadku dostosowane do indywidualności oka a więc bezwarunkowo przepisane przez lekarza-okulistę.

Okultyzm *l.* określenie nauki, zajmującej się niezbadanemi dotychczas zjawiskami nadzmysłowemi.

Olfaktus *l.* zmysł węchu (zob.) Olfaktometr Zwaardemakera, przyrząd do badania czułości węchu.

Oligofrenja *gr.* (zob. idjotyzm).

Olimpijskie igrzyska odbywały się w dawnej Grecji co 4 lata w Olimpji, trwały początkowo 3 dni, później kilkanaście. Zniesione zostały w r. 393 po Chr. przez cesarza Teodozjusza.

W r. 1894 powstał na Zachodzie Komitet Olimpijski, który zorganizował międzynarodowe zawody sportowe. Pierwsze odbyły się w Atenach w r. 1896, następne w Paryżu, Londynie, Sztokholmie, Antwerpji, Amsterdamie itd.

Lit. Polakiewicz St. „Igrzyska VIII Olimpjady oraz dzieje Olimpizmu w zarysie".

Olivier Ludwik Henryk Ferdynand (1759-1815) pedagog szwajcarski, nauczyciel w „Philanthropinum" dessauskiem, autor metody nauki czytania i pisania.

Poznanie alfabetu odbywa się przy pomocy obrazków, przedstawiających przedmioty, w których nazwie znajduje się zadana litera. Po poznaniu kilku liter uczeń otrzymuje je naklejone na tekturkach i uczy się w ten sposób składać wyrazy.

Napisał dwa dziełka „Die Kunst Lesen u. Rechtschreiben zu lehren" i „Ueber den Wert guter, natürlicher Unterrichtsmethoden".

Olizarowski Aleksander, profesor prawa w akademji wileńskiej w początkach jej istnienia, (wiek XVII) wydał dzieło „De politica hominum societate" („O politycznej społeczności ludzkiej"), w którem zamieścił bardzo ciekawe poglądy pedagogiczne, oparte na Arystotelesie. Między innemi uznaje on potrzebę nauczania elementarnego dziewcząt oraz nauki muzyki i malarstwa.

Lit.: Kot St. „Działalność naukowa i literacka A. Olizarowskiego" (Spraw. Ak. Um. tom 25, n. 5).

Olszewicz Bolesław (ur. 1893) historyk kartografji i geografji, autor pracy „Polska kartografja wojskowa. Zarys historyczny."

Olszewski Karol (1846-1915) chemik polski, specjalista w dziedzinie skraplania gazów w niskich temperaturach (wspólnie z prof. Wróblewskim doprowadził do skroplenia tlenu).

Ołtuszewski Władysław (1855-1922) lekarz polski, autor licznych prac z zakresu zboczeń mowy.

Ombrograf *gr.* przyrząd, notujący automatycznie ilość opadów atmosferycznych.

Omnitonique *fr.* w muz. utwór, obejmujący wszystkie tonacje.

Ondeggiando *wł.* w muz. falująco.

Oneiros *gr.* sen, marzenie senne.

Ongarese *wł.* w muz. z węgierska.

Oniomanja *gr.* chorobliwa skłonność do kupowania rzeczy zbytecznych.

Onomastyka *gr.* nauka o nazwach i nazwiskach.

Onomatologja *gr.* nauka o tworzeniu i znaczeniu imion własnych.

Onomatomanja *gr.* nałóg powtarzania pewnych wyrazów.

Onomatopeja *gr.* harmonja naśladownicza, naśladowanie głosów natury zapomocą doboru dźwięków i wyrazów (bum, bęc, ryk, zgrzyt, brzdąkać itp).

Ontogeneza *gr.* proces rozwoju osobniczego danego gatunku.

Ontologizm *gr.* kierunek filozoficzny Gioberti'ego i Rosmini'ego, wyprowadzający wszystko z poznania najwyższego bytu — Boga.

Ontologja *gr.* dział metafizyki, nauka o bycie, jego odmianach i własnościach.

Onychofagja *gr.* nałóg obgryzania paznogci, spotykany najczęściej u dzieci szkolnych.

Oologja *gr.* nauka o jajach ptasich.

Opałek Mieczysław (ur. 1881) pedagog i pisarz polski, autor kilku cennych prac z przeszłości Lwowa.

Opere citato *l.* w cytowanem dziele, często w skrócie: o. c.

Opieka nad dzieckiem opiera się na ustawie o opiece społecznej z d. 16 VIII 1923 (Dz. U. R. P. Nr. 92) i obejmuje opiekę nad niemowlętami, dziećmi i młodzieżą, zwłaszcza nad sierotami, półsierotami, dziećmi zaniedbanemi, opuszczonemi, przestępczemi, oraz zagrożonemi przez wpływ złego otoczenia itp., nakazuje starania o wychowanie religijno-moralne, umysłowe i fizyczne i pomoc w przygotowaniu do pracy zawodowej. Obowiązki ciążą na gminach, powiatach, województwach i państwie. Z o. s. korzystać mogą dzieci do lat 16.

Opieka nad dziećmi i młodzieżą koncentruje się w departamencie Min. Pracy i Op. Społ. w osobnym wydziale.

Na terenie międzynarodowym istnieją specjalne organizacje, obejmujące swym wpływem liczne kraje. W r. 1923 ogłosiła w Genewie Międzynarodowa Unja Pomocy Dzieciom (Union Intern. de Secours aux Enfants) tak zwaną „Deklarację praw dziecka" (dekl. genewska), zawierająca punkty: dziecku należy dać możność rozwoju fizycznego i duchowego, dziecko głodne należy nakarmić, chore pielęgnować, niedorozwinięte odpowiednio kształcić, zbłąkane zwrócić na właściwą drogę, sierotę i dziecko opuszczone otoczyć opieką, wogóle należy dziecko przygotować do zarabiania na życie i zabezpieczyć przed wyzyskiem wreszcie — wychować je w taki sposób, aby było najlepszym członkiem swego społeczeństwa.

W Polsce istnieją rozliczne *zakłady opiekuńcze* jak żłóbki, schroniska, ochronki, bursy, internaty, zakłady wychowawcze dla sierot i i., utrzymywane przez organizacje samorządowe, instytucje prywatne i przez państwo, a oprócz tego zakłady specjalne jak np. *wychowawczo-poprawcze* dla dzieci moralnie zaniedbanych lub karanych sądownie (Mokotowski w Warszawie, zakład w Studzieńcu, w Puszczy Marjańskiej, w Wilnie, w Kamieniu na Pomorzu, w Szubinie, Przedzielnicy, w Cieszynie, Bogucicach itd.), dalej zakłady dla dzieci *głuchoniemych* (Warszawa, Łódź, Lwów) Dla dzieci *ociemniałych* (Warszawa, Lwów, Bydgoszcz), dla *nieuleczalnie chorych* (Warszawa, Wilno, Lublin, Iwonicz, Tarnopol, Stanisławów, Poznań, Kijaszkowo Wlkp., Mojawola, Pleszew). (Zobacz ponadto szkolnictwo specjalne.)

Lit.: Rottermund St. „Opieka społeczna na terenie szkoły", (Podr. zbior. „Higjena szkolna"), Kuncewicz J. „Opieka społeczna w stosunku do dzieci i młodzieży" (Rocznik Ped. T. I., r. 1921), Mogilnicki A. „Dziecko a przestępstwo", Miklaszewski W. „Małoletni przestępcy w świetle badań wychowawców zakładów wychowawczo-poprawczych" Higier H. „Dzieci intelektualnie i moralnie upośledzone oraz przestępcy nieletni a szkoły specjalne i instytucje poprawcze", Kuchta J. „Dziecko-włóczęga", Wawrzynowski M. „Opieka wychowawcza nad dziećmi upośledzonemi umysłowo", „Program i metody nauczania w szkole dla upośledzonych umysłowo".

Czasopisma: „Opieka nad Dzieckiem". Wychodzi obecnie pod tyt. „Zycie Dziecka", (Warszawa, Litewska 16). „Praca i Opieka Społeczna" (spr. Min. Pr. i Op. Sp.).

Opiekun klasy. Ze względu na charakter szkoły powszechnej i jej organizację każdy nauczyciel własny i kierownik z reguły jest opiekunem klasowym. O. k. ma pod swoją opieką jedną lub więcej klas, a roz-

kład obowiązków opiekuńczych powinien być możliwie równomierny. Należy dążyć do tego, aby opiekę nad daną klasą, lub klasami miał nauczyciel, który ma w tej klasie (klasach) większą liczbę godzin, przyczem pożądana jest ciągłość pracy opiekuńczej. (Statut szk. powsz., rozdz. VI.)

W gimnazjum każda klasa ma swego o. k., w męskiem nauczyciele, w żeńskiem nauczycielki, przedewszystkiem mający szczególne uzdolnienia wychowawcze. W gimn. koedukacyjnem lub żeńskiem, o ile na czele stoi dyrektor, jedna z nauczycielek pełni ogólną rolę opiekuńczą nad wszystkiemi uczenicami szkoły, o ile zaś gimnazjum koed. kieruje przełożona, jeden z nauczycieli pełni ogólną rolę opiekuńczą nad wszystkimi uczniami szkoły. Osoby te powinny posiadać szczególne uzdolnienia wychowawcze. (Statut gimn. państw., rozdz. VI.)

Lit.: Dzierzbicka „O uzdolnieniach zawodowych nauczyciela - wychowawcy", Króliński K. „Wychowawstwo w szkole polskiej", Saxby „Kształcenie postępowania", Nawroczyński B. „Uczeń i klasa", praca zbiorowa „Z teorji i praktyki wychowania". Referaty, wygłoszone na konferencjach i zjazdach dyrektorów i nauczycieli o. szk. warszawskiego w latach 1931—33.

Opieński Henryk (ur. 1870) kompozytor i muzykolog polski. Autor prac: „Dzieje muzyki powszechnej w zarysie", „Stanisław Moniuszko, życie i dzieła" i i.

Opis systematyczne wyszczególnienie cech jakiegoś przedmiotu lub zdarzenia, na podstawie obserwacji naukowej w tym celu jak np. w psychologji, aby materjał można oświetlić i wytłumaczyć go.

Opis w nauce szkolnej jest doskonałym środkiem do systematycznej obserwacji i wprawy w klasyfikacji przedmiotów i zjawisk.

Oportunizm *l.* postępowanie nie wedle jakichś stałych własnych zasad, ale wedle chwilowych korzystnych, lub niekorzystnych warunków i okoliczności.

Opowiadanie wedle Ch. Bühler, mówienie o przedmiotach nieobecnych, nazywanie wyobrażeń, rozpoczyna się już w dzieciństwie, w drugiej fazie procesu rozwoju mowy. (Np. dziecko widziało w czasie przechadzki, jak ktoś upadł: po powrocie opowiada matce: „Lala bum". (tj. obcy człowiek upadł.)

O. w szkole jako ćwiczenie reprodukcji wyobrażeń, a więc w myśleniu i dalej jako ćwiczenie w mówieniu ma swoją wartość, niestety jest ono często nadużywane przez nauczycieli, gdy się domagają opowiadania o tem, czego dziecko nie przeżyło, np. powtórzenie dopiero co przeczytanego ustępu ściśle „jak jest w książce". Słowami książki każe też taki nauczyciel „opowiadać" dziecku zdarzenia historyczne! Opowiadania „wykute" mijają się z celem.

Oppman Artur (Or-Ot) (1867-1931) pisarz polski. m. i. napisał kilka cennych książeczek dla dzieci jak „Bajki", „Szopka polska".

Optogram *gr.* fizjologiczne obrazy na siatkówce, wytwarzane przez światło.

Optometr *gr.* przyrząd do oznaczania zdolności akomodacyjnej oka.

Optyka fizjologiczna nauka o wrażeniach wzrokowych (zob. zmysły).

Optymizm *l.* pogląd filozoficzny Leibnitza, wedle którego świat nasz jest najlepszy ze wszystkich możliwych światów. Optymista widzi objawy życia w barwach jasnych, wyczuwa radość życia, wierzy w przyszłość najlepszą i najszczęśliwszą. O. skrajny jest wadą.

„Orbis pictus" — „Świat w obrazach", słynny podręcznik Komeńskiego, w którym po raz pierwszy zastosowano naukę poglądową, dodając do tekstu odpowiednie obrazki.

Organika *l.* nauka o narzędziach muzycznych.

Organizacja młodzieży znajduje swój wyraz przedewszystkiem w życiu klasy jako grupy społecznej (oraz w gimnazjach) w organizacjach klasowych i międzyklasowych, które mogą powstawać i rozwijać swą działalność jedynie za zgodą i pod opieką szkoły, dalej w organizacjach międzyszkolnych, dopuszczonych przez władze szkolne a mających w danem gimnazjum swe koła lub też członka wśród jego uczniów.

Dyrektor łącznie z gronem wnikają w treść życia i działalność wszystkich organizacyj uczniowskich i opiekują się niemi. (W obrębie klasy opiekun, o ile zaś idzie o kółka o charakterze specjalnym, naukowe, krajoznawcze itp. inny nauczyciel wyznaczony specjalnie). Dyrektor ma prawo i obowiązek wnikania bezpośrednio w pracę wszystkich organizacyj, do których należą uczniowie gimnazjum. (Statut dla gimn.) Lit. (zob. samorząd uczniowski).

Organizacja nauczania w szk. powszechnej. Nauczanie winno mieć charakter wybitnie praktyczny, dostosowany przedewszystkiem do najbliższego środowiska szkoły i jego potrzeb gospodarczych, powinno być zastosowane do wieku i rozwoju uczniów, wiązać się ściśle z pracą wychowawczą oraz zapewnić osiągnięcie przepisanych programem wyników nauki, możliwie pełny rozwój uzdolnień uczniów, stopniowe zaprawianie uczniów do samodzielności i systematyczności w pracy oraz do stosowania w życiu praktycznem nabytych wiadomości i sprawności. Nauczanie opiera się przedewszystkiem na pracy w szkole; praca domowa ucznia uzupełnia ją i służy w szczególności do utrwalenia i stosowania wiadomości, nabytych w szkole, a nadto do samodzielnego opracowywania nowego dostępnego tematu. Wymiar pracy domowej zwiększa się od II półr. kl. I powoli i stopniowo tak, że w klasach wyższych nie może przekraczać normy $1^1/_2$ godz. dziennie.

W gimnazjum nauczanie również powinno się opierać przedewszystkiem na pracy w szkole. Praca domowa nie powinna w dwu klasach niższych przewyższać 2 godzin, w dwu wyższych $2^1/_2$ godzin. Normy jak w szkole powszechnej. Metody winny uwzględniać w należytej mierze nauczyciela, podręczniki i środki pomocnicze, urządzenia szkolne i samodzielną pracę ucznia. Nauczyciel uczy, organizuje i kieruje pracą całej klasy i poszczególnych uczniów nietylko szkolną, ale i domową, bada postępy i sprawdza wyniki pracy.

Samodzielna praca ucznia winna polegać na braniu żywego i czynnego udziału w całej pracy w szkole i w domu, a zwłaszcza na opracowywaniu bądź omawianych już przez nauczyciela tematów, bądź też dostępnych nowych — przez umiejętne korzystanie z podręczników, środków pomocniczych i urządzeń szkolnych, a przedewszystkiem z pracowni. (Statut gimn. państw.)

Organizacja pracy wychowawczej w szkole powszechnej zapewnia dzieciom — przez wyrobienie religijne, moralne, umysłowe, fizyczne — wychowanie niezbędne dla każdego obywatela oraz właściwe przygotowanie do życia z należytem uwzględnieniem kultury życia codziennego. Program zastosowany do potrzeb środowiska oraz wieku i rozwoju dzieci.

Kierownik łącznie z gronem, czuwając nad wytworzeniem odpowiedniej atmosfery wychowawczej, realizuje ten program przez: a) bezpośredni swój wpływ na uczniów w szkole i poza szkołą, b) nauczanie, c) dopomaganie uczniom do samowychowywania się, d) organizowanie życia zbiorowego uczniów, e) utrzymanie stałej łączności z domem w pracy wychowawczej. Oddziały-

wanie wychowawcze winno nadto obejmować wyzyskiwanie dodatnich wpływów środowiska pozaszkolnego, a przeciwdziałanie wpływom ujemnym. Bezpośredni wpływ kierownika i nauczycieli na klasę i poszczególnych uczniów wyraża się przedewszystkiem przez życzliwy i opiekuńczy stosunek do nich, dbałość o ich zdrowie i bezpieczeństwo, dawanie osobistego przykładu oraz opiekę nad organizacjami uczniów. W nauczaniu wartości wychowawcze winny być osiągane przez: 1) dobór i wyzyskanie treści, 2) dostosowaną do danego poziomu organizację nauczania, 3) właściwy stosunek nauczyciela do nauczania (umiłowanie pracy), 4) wyrabianie w uczniu samodzielności, aktywności, systematyczności i rzetelnego stosunku do pracy.

W gimnazjum org. wych. winna uwzględniać ścisłą koordynację wszystkich dziedzin wychowania, jak również wszystkich czynników, współdziałających w pracy wychowawczej pod kierunkiem dyrektora.

Realizacja programu jak wyżej pod a), b), c), d) i 1), 2), 3), 4).

Organizacja roku szkolnego na podstawie Rozp. Min. W. R. i O. P. z 18 listopada 1932, rok szkolny trwa od 20 sierpnia do 19 sierpnia nast. roku kalendarzowego i dzieli się na dwa półrocza, obejmujące 4 okresy szkolne oraz ferje zimowe i letnie. I półr. trwa od 20 sierpnia do 22 grudnia (I okres do 20 paźdz., II od 21 paźdz. do 22 grudnia). II półr. od 16 stycznia do 15 czerwca (III okr. do 31 marca, IV od 1 kwietnia do końca).

Ferje zimowe trwają od 23 grudnia do 15 stycznia, letnie od 16 czerwca do 19 sierpnia.

Organizacja szkolnictwa w Polsce, (zob. Szkolnictwo).

Organizacje zawodowe nauczycielskie, ważniejsze: Szkolnictwo powszechne:

Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych, powstało w r. 1921 na zjeździe w Warszawie, na którym dokonano zjednoczenia następujących organizacyj: Chrześcijańskie Stow. Naucz. w Wilnie, Pol. Tow. Ped., Tow. Naucz. Pol. m. Lwowa, Związek Nauczycielek we Lwowie, Pomorski Zw. Naucz. Polaków-Katolików w Grudziądzu, Stow. Nauczycielek w Krakowie, Stow. Naucz. Szk. Elem. w Warszawie, Stow. Wzaj. Pom. Nauczycielek w Przemyślu, Związek Dzielnicowy Stow. Naucz. Pol. w Poznaniu.

Statut zatwierdzony 26 IX 1921. Zarząd Główny mieści się w Warszawie. W r. 1931 liczyło Stow. 334 kół czynnych w 9 okręgach w całej Polsce. Stow. utrzymuje zakład dla chorych „Dom Zdrowia Modrzejów" w Zakopanem, oraz Dom Zdrowia im. E. Cenara w Szczawnicy, z własną kaplicą i Dom Zdrowia w Jastrzębiej Górze nad morzem. Wydaje własny organ „Nauczyciel Polski", czasopismo ped. „Szkoła" i „Kwartalnik Pedagogiczny" wreszcie lokalne: „Szkoła Śląska", „Nauczyciel Pomorski".

Związek Nauczycielstwa Polskiego powstał w r. 1919 z połączenia Krajowego Zwiazku Naucz. Szkół Ludowych w b. Galicji (istniejącego od r. 1905) z istniejącem w b. Królestwie Zrzeszeniem Naucz. Pol. Szk. Początkowych. W ostatnich latach połączył się Związek Zaw. Naucz. Pol. Szkół Sred. (istniejący od roku 1919), tworząc autonomiczną Sekcję Szkolnictwa Sredniego Z. N. P.

Zw. liczy ogółem członków około 43.000. Zarząd Główny w Warszawie. Zw. utrzymuje wspaniałe sanatorjum dla chorych gruźliczych w Zakopanem, bursę we własnym gmachu, Dom Nauczycielski w Warszawie i i. Do wydawnictw Zw. należą: „Głos Nauczycielski" (organ oficjalny), „Praca Szkolna", mies., Warszawa, „Płomyk" i „Płomyczek" dla młodzieży i dzieci, Warszawa,

„Ruch Pedagogiczny“ Kraków, „Polska Oświata Pozaszkolna” kwartalnik, Warszawa, „Szkoła i Nauczyciel” Łódź, „Życie Szkolne“ Włocławek, „Miesięcznik Pedagogiczny” Cieszyn, „Przegląd Nauczycielski” Lwów, „Sprawy Nauczycielskie”, Wilno, „Ogniwo“, mies., organ Sekcji Szk. Śr. Z. N. P. „Pokłosie Szkolne”, Płock, „Polskie Archiwum Psychologji” kwart., „Szkoła Specjalna“ mies. organ Sekcji Szk. Spec. Z. N. P. Pod firmą Zw. istnieje w Warszawie spółka nakładowa „Nasza Księgarnia”, która wydała dotychczas w „Bibljotece Dzieł Pedagogicznych” przeszło 40 dzieł pedagogicznych pierwszorzędnych pisarzy ped. polskich i obcych.

W szkolnictwie średniem:

Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych (T. N. S. W.) powstało z połączenia Gal. Tow. Naucz. Szk. Wyższych, załoź. w r. 1884 w byłym zaborze austrjackim ze Stowarzyszeniem Nauczycielstwa Polskiego w Królestwie Polskiem, zał. w r 1905. Statut zatwierdzony w r. 1920. Tow. dzieli się na koła i na okręgi, przyczem okrąg obejmuje z reguły teren danego kuratorjum. Zarząd Główny w Warszawie. Organ T-wa „Przegląd Pedagogiczny”, Warszawa. T-wo wydaje mies. „Muzeum”, kwartalnik „Kultura i Wychowanie”, Warszawa, „Przyroda i Technika”, Lwów. Zasługą T-wa jest powstanie i rozwój S. A. „Książnica-Atlas“.

Stow. Dyrektorów Pol. Szk. Średnich Państwowych. Zarząd Główny Warszawa. Stow. liczy 10 kół i 4 grupy. Ogółem członków około 400.

Stow. Nauczycieli Szkół Zawodowych powstało z Sekcji T. N. S. W. Zarząd Główny, Warszawa. Organ Stow. „Głos Szkoły Zawodowej”.

Ornament *l.* ozdoba, zdobizna. Lit.: Homolacs K. „Budowa ornamentu“, „Podstawowe zasady budowy ornamentu”.

Ortofonja *gr.* prawidłowe brzmienie wyrazów w danym języku. Nauka bardzo ważna dla nauczyciela ze względu na jego własną wymowę, którą naśladują uczniowie i na wymowę uczniów, która wykazuje różnice regjonalne, gwarowe.

Lit.: Benni T. „Ortofonja polska”.

Ortografja *gr.* prawidłowe pisanie, pisownia. (Dokładne jej ustalenie dopiero w toku.) W nauczaniu prawidłowego pisania konieczna jest znajomość typów wyobrażeniowych (zob.) uczniów. Lit. (zob. język polski).

Osobowość zwana także personalizmem, organiczny zwarty w sobie zespół wszystkich zasadniczych cech i dążności człowieka, posiadający pewien zasadniczy rdzeń, indywidualność uszlachetnioną przez przyjęcie pewnych ideałów za swoje. Jeśli charakter ma być dobry i silny, ideały te muszą być oparte o grunt moralny i możliwe do życiowej realizacji. Przedstawicielem o. w filozofji i psychologji jest W. Stern (zob.), w pedagogice H. Gaudig.

Pedagogika współczesna dąży do kształcenia osobowości przez kształcenie w wychowanku aktywności, samodzielności, harmonji intelektu, uczucia, woli, szybkiej orjentacji w zawiłych sytuacjach życiowych, umiejętności wartościowania tudzież syntetycznego ujmowania zjawisk życia, rozwijanie samowiedzy i wpajanie szczytnych ideałów.

Lit.: Stern W. „Die Psychologie und der Personalismus”, „Die menschliche Persönlichkeit”, Gaudig H. „Die Schule im Dienste der werdenden Persönlichkeit”.

Poza tem bliższe szczegóły jak pojęcie osobowości, osobowość dziecka, ogólne rysy osobowości dziecięcej w książce Zienkowskiego „Psychologja dziecięctwa”, u B. Nawroczyńskiego „Zasady nauczania” i wreszcie zob. G. Gentile „Reforma wychowania”.

Osobowości rozdwojenie występuje niekiedy w związku z t. zw. amnezją perjodyczną, polegające na tem, że zespół wspomnień traci łączność i ulega rozdwojeniu: wytwarzają się w ten sposób jakby dwie osobowości.

Lit.: Wachholz L. „O zaburzeniach umysłowych u dzieci i młodzieży".

Ossolineum, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie, ufund. 1817 przez J. M. Ossolińskiego. Mieści się w nim bogaty zbiór dzieł źródłowych i rękopisów, dostępnych dla pracujących naukowo. Zakład wydawał w okresie zaboru austrj. podręczniki szkolne na całą Galicję i dzieła naukowe i beletrystyczne wysokiej wartości. W wolnej Polsce wzmógł swoją działalność wydawniczą, dostarczając szkolnictwu najlepszych podręczników i dzieł specjalnych.

Lit. Fischer A. „Zakład Nar. im. Ossolińskich, zarys dziejów".

Osterloff Waldemar (1858-1925) pedagog polski, popularyzator pedagogiki, historji, wychowania, dydaktyki itd. Prace: „Teorja i praktyka do czytania w zakresie elementarnym", „Pierwsza systematyczna nauka dziecka", „Rozwój umysłu i uczuć dziecka", „Metodyka języka polskiego" i inne. Współpracownik „Przyjaciela Szkoły".

Ostrowska Bronisława (1881-1929), poetka polska, autorka kilku dziełek dla młodzieży, „Bohaterski Miś", „Książka jutra" i i.

Ośrodki zainteresowań. Reformator szkolnictwa belgijskiego dr. O. Decroly (zob.) ułożył program nauczania na t. zw. ośrodkach zainteresowań. Żąda on, aby dziecko poznało samego siebie i swoje potrzeby, dążności i cele, oraz znajomości środowiska przyrodniczego i społecznego, w którem żyje, od którego zależy i na które musi oddziaływać, aby uczynić zadość swoim potrzebom i celom. Punktem wyjścia jest tu więc dziecko i jego stosunek do środowiska. Materjał nauczania zgrupowany jest dokoła kilkunastu głównych tematów, składających się na całość: życie współczesne.

Każdy z tych tematów rozpatrywany jest z rozmaitych punktów widzenia, dzięki czemu staje się ośrodkiem zajęć, dających się zaliczyć do różnych przedmiotów nauczania.

Cały materjał skupia się więc około takich środków zainteresowań, a nie według przedmiotów szkolnych.

Obszerniej: Nawroczyński B. „Zasady nauczania", Hamaïde A. „Metoda Decroly", tłum. M. Górskiej.

Oświata rozpowszechnienie wiedzy, podnoszenie poziomu umysłowego szerokich warstw, a jej podstawą jest szkolnictwo powszechne, średnie, zawodowe i wyższe.

Oświata pozaszkolna jest uzupełnieniem działalności władz rządowych przez organizacje społeczne jak: Polska Macierz Szkolna, Tow. Szkoły Ludowej, Towarz. Czytelni Ludowych, Macierz Szkolna Ks. Cieszyńskiego, Tow. Kursów dla Dorosłych, Uniwersytety ludowe, Związek Teatrów i Chórów Włościańskich, Centr. Związek Młodzieży Wiejskiej, Związek Stow. Młodzieży Polsk., Związek Mł. Chrześcijańskiej, wreszcie instytucje społeczne jak: Centr. Związek Kółek Rolniczych, Związek Polskich Stow. Spożywców itd. Poza tem w akcji wzięły udział organizacje nauczycielskie a głównie Związek Nauczycielstwa Polskiego. Żywą działalność na polu oświatowem okazuje „Strzelec" i KOP.

Literatura przedmiotu jest u nas dosyć spora. Na pierwszem miejscu postawić należy zbiorowe dzieło „Praca oświatowa, jej zadania, metody, organizacja", dalej: Mazowiecka W. „Instytucje ludowe wychowawczo - kształcące zagranicą", Stępowski M. „Praca oświatowa pozaszkolna u obcych i u nas", Langer A. „Oświata pozaszkolna na terenie gminy", Korniłowicz K. „Znaczenie i zarys organizacji

kształcenia dorosłych i młodzieży pracującej", Konewka A. „Organizowanie kursów dla dorosłych", Orsza H. „Jak prowadzić bibljoteki wędrowne", Dyboski R. „Nauka a oświata pozaszkolna", Stemler J. „O potrzebie oświaty pozaszkolnej". Koziara A. „Kursy dla dorosłych".

W „Roczniku Pedagog." prace: Korniłowicz K. „W sprawie powszechnego nauczania młodzieży dorosłej i dorastającej" (1923), Orsza H „Kierunek rozwoju oświaty pozaszkolnej" (1923).

Czasopisma: „Oświata Polska", dwumies., wyd. Pol. Mac. Szkoln., „Przegląd Oświatowy", dwumies., „Oświata i Wychowanie", mies., wydawnictwo Min. W. R. i O. P., „Polska Oświata Pozaszkolna", miesięcznik, wyd. Zw. Naucz. Polsk. Wszystkie wychodzą w Warszawie.

Oświata w wojsku polskiem. Praca oświatowa w W. P. opiera się na ustawie z 21 lipca 1919 r. i odpowiednich instrukcjach. Nauka czytania i pisania dla żołnierzy-analfabetów i t. zw. analfabetów powrotnych jest przymusowa. Ponadto program obejmuje starania o życie kulturalne żołnierzy (czytelnictwo, teatry żołnierskie, kino, chóry, orkiestry itp.).

Lit.: Jędrzejewicz J. „Rozwój pracy oświatowo-kulturalnej w wojsku polskiem" („Oświata Pozaszkolna" zesz. I r. 1923), Teslar J. „Organizacja pracy oświatowo-kulturalnej w wojsku polsk." (zeszyt III „Polski Współczesnej").

Overberg Bernard Henryk (1754—1826) ksiądz, wybitny przedstawiciel pedagogiki katolickiej w Niemczech.

Owen Robert (1771-1858) filantrop angielski, utopista społeczny, założył w Szkocji kolonję robotniczą, złożoną z 2000 osób, o ustroju patrjarchalnym. Dla dzieci tej wielkiej rodziny zorganizował szkołę, opartą na własnym systemie założyciela. Uczono wszystkiego, co dzieci mogły z pożytkiem zrozumieć, a naukę urozmaicano zabawą i śpiewem. Kar i nagród nie było. O napisał w języku angielskim kilka książek, których tytuły po polsku brzmią: „Nowy pogląd na społeczeństwo, czyli studja o kształtowaniu ludzkiego charakteru", „Przewrót w umyśle i praktyce rodzaju ludzkiego", „Adresy do nauczycieli rodzaju ludzkiego we wszystkich krajach" i i.

P

Page Dawid (1810—1848) pedagog amerykański, autor popularnych w swoim czasie prac, których tytuły w jęz. polskim brzmią: „Teorja i praktyka nauczania", „Obowiązki rodziców i nauczycieli".

Pajdocentryzm *gr.* kierunek w wychowaniu, nazwany tak przez Stanley-Hall'a (zob.), który biorąc dziecko za początek, środek i koniec całej pracy wychowawczej, dąży do wytworzenia nowych metod. John Dewey tak określa ten kierunek: „Dziecko jest punktem wyjścia, środkiem i celem; ideałem — jego rozwój, jego wzrost i rozwój jego zdolności. Przedmioty nauki mają wartość tylko jako narzędzie rozwoju. Ideał ten jest wspólny wszystkim nowoczesnym reformatorom". Obszernie: Ziemnowicz „Problemy wychowania współczesnego".

Palatalne spółgłoski (od *ł.* palatum = podniebienie) średniojęzykowe, dawniej zwane podniebienne.

Palenie tytoniu. Nauka stwierdziła, że nikotyna, zawarta w liściach tytoniu, jest ogromnie szkod-

liwa dla organizmu, zwłaszcza będącego jeszcze w stadjum rozwojowem i dlatego przepisy szkolne zabraniają młodzieży palenia. Wychowawca, który posiada pełne zaufanie młodzieży, może swojemi radami oddać jej prawdziwą przysługę. Lit.: Banszel K. „Kwestja palenia papierosów wśród młodzieży szkolnej", Koskowski W. „O nikotynie i paleniu tytoniu".

Paleo *gr.* na początku wyrazu znaczy, że wyraz ten stosuje się do rzeczy dawnych.

Paleobotanika nauka zajmująca się roślinami kopalnemi.

Paleoetnologja n. z. nawiązywawaniem współczesnych wytworów kultury ludowej do form przedhistorycznych.

Paleofitologja n. z. skamieniałemi roślinami.

Paleogeografja nauka o rozmieszczeniu dawnych lądów i mórz.

Paleografja n. o piśmie i jego rozwoju w starożytności i w. średnich.

Paleontogenja n. o rozwoju organizmów kopalnych.

Paleozoologja n. o zwierzętach wymarłych.

Pamięć dyspozycja do przypomnień (zob.) rozpoznań (zob.) (Witwicki).

Inna definicja: Zdolność zachowywania w podświadomości dawniej doznanych przeżyć psychicznych, zdolność ich odnawiania w sposób czynny i świadomy. (Rowid.)

Rodzaje pamięci: Bergson twierdzi, że przeszłość zachowuje się w dwu różnych postaciach: w mechanizmach ruchowych (reakcja organizmu niejako mechaniczna, nawykowa, przystosowywanie się do sytuacji) i w niezależnych wspomnieniach. Jest to pamięć właściwa, ma granice te same, co świadomość.

Titchener rozróżnia takie typy pamięci: 1) wzrokowy, 2) słuchowy, 3) dotykowy względnie ruchowy, 4) mieszany.

Ze względu na sposób zapamiętywania rozróżniamy rodzaje pamięci:

mechaniczna (np. alfabet),

rozsądkowa (ustępy wierszy lub prozy, dowody w geometrji itp.),

sztuczna (zob. mnemotechnika).

Ze względu na materjał najłatwiej zapamiętywany mówimy o pamięci: wzrokowej, słuchowej, dotykowej, pamięci kształtów, barw, wyrazów, liczb itp.

Funkcje pamięci: przyjmowanie, przechowywanie i odnowa.

Cechy dobrej pamięci według W. Sterna: łatwość wyuczenia się, trwałość i wierność. Witwicki dodaje: pojemność i gotowość (zob. przypomnienie, rozpoznanie).

Lit.: Bergson H. „Materja i pamięć", Rostafiński J. „O pamięci jako ogólnym podkładzie zjawisk życia", Nieczajew A. „Pamięć i jej kształcenie". Zob. także: Witwicki W. „Psychologja" I, Titchener E. B. „Początki psychologji".

Pamięć dziecka. Dla pedagogiki i dydaktyki jakość p. dziecka w danym okresie i rozwój, któremu podlega, jest bardzo ważna, to też w ostatnich czasach poświęcono jej wiele trudu. Ścisłe badania p. prowadzili: w Anglji Jacob i Winch, we Francji Binet, Henri i Bourdon, w Belgji Decroly, Schuyten, w Niemczech Ebbinghaus, Meumann, w Rosji Nieczajew, u nas T. Jaroszyński, St. Kopczyński i i.

Wedle tych badań łatwość zapamiętywania wzrasta u dzieci w miarę wieku, słabnie zaś w wieku pokwitania. W latach 14—16 następuje szybszy rozwój do 22—25, poczem następuje okres względnej równowagi i t. zw. rozwój wsteczny, od 50 r. ż. zaś powolne zanikanie.

Ch. Bühler w książce „Dziecięctwo i młodość" podaje ciekawe wyniki badań nad rozwojem pamięci i stwierdza na podstawie licznych eksperymentów, że rozwój pamięci przebiega u obu płci prawie równomiernie, później dziewczynki wyprzedzają chłopców o rok. Punkt kulminacyjny pamięci mechanicznej

przypada na 12 rok życia, punkt szczytowy zapamiętywania materjału logicznego przypada u chłopców na 16 r. życia.

Obszerny materjał w cytow. tu książce Ch. Bühler, dalej Zienkowski „Psychologja dziecięctwa", Dąbrowski P. „Nauka o dziecku", Rusk R. „Pedagogika eksperymentalna", Rowid H. „Psychologja pedagogiczna".

Pamiętnik I Og. Pol. Zjazdu Polonistów w Warszawie r. 1924 oraz II Zj. Pol. w Krakowie r. 1930. W obu publikacjach bardzo ważne dla polonistów prace z zakresu dydaktyki przedmiotu.

Pan *gr.* w wyrazach złożonych = powszechny, ogólny.

Panenteizm pogląd metafizyczny, wedle którego świat jest w Bogu.

Pangeneza hipoteza Darwina w kwestji dziedziczności.

Panlogizm, pogląd metafiz. utożsamiający wszechświat z rozumem.

Pansophia, wiedza obejmująca całokształt wszystkich nauk. (Dążenia Komeńskiego).

Panteizm pogląd fil., wedle którego Bóg, substancja absolutna, jest identyczny ze światem i bytem.

Pannenkowa Irena (ur. 1879) pisarka polska i publicystka, autorka m. i. pracy „Nowe myśli o wychowaniu".

Państwowe szkoły (zob. szkolnictwo).

Państwowe wychowanie. W pracach pedagogicznych spotykamy terminy: wychowanie religijne, moralne, narodowe, społeczne, obywatelskie i państwowe. W ostatnich czasach pojawił się postulat, aby tę różnorakość celów wychowania sprowadzić do ogólnej syntezy: *wychowanie państwowe*, które K. Sośnicki (zob.) tak określa: „Celem wych. p. jest doprowadzić do tego, aby człowiek był zdolny i umiał przeżywać etos państwowy w jego najgłębszych treściach". (Wyraz *etos* oznacza zbiór zasad, które kierują powstawaniem, przebiegiem i rozwiązywaniem kolizyj między ludźmi.)

Wychowanie, które stawia sobie za cel rozwinięcie uzdolnienia do pełnego przeżywania etosu państwowego wytwarza pewną strukturę psychiczną człowieka, którą można określić jako sumienie państwowe i państwowy patrjotyzm.

Sprawą w. p. zajmowali się Kerschensteiner G. (Der Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung) Foerster W. „O wychowaniu obywatelskiem" (przekład Mirskiego). Ściśle naukową pracę wydał Sośnicki K. „Podstawy wychowania państwowego", Ks. Adamski „Wychowanie państwowe", omawia je m. i. Ziemnowicz M. „Rodzina a wychowanie państwowe", Jędrzejewski K. „Podstawy wychowania państwowego", Okszański K. „Materjały wychowania obyw.-państwowego".

Pape-Carpentier Marja (1815—1878) zasłużona działaczka francuska na polu wychowania przedszkolnego i ochron. Jest autorką podręczników dla prowadzących ochrony i powiastek z życia zwierząt: „Histoires et leçons de choses" (Opowiadania i nauka o rzeczach).

Papée Stefan (ur. 1890) pisarz i pedagog, współpracownik „Bibljoteki Szkoły Powszechnej", autor bardzo dobrej pracy „Teatr szkolny".

Papi Jadwiga (Teresa Jadwiga), (1844—1906) zasłużona pisarka dla dzieci i młodzieży: „Obrazki dziejowe", „Przeszłość Warszawy", „Z lat minionych", „Wielki król", „Wojna domowa", „Dworzanie królewicza Jakóba", „Krzywousty", „Błysk słońca", „Po ciernistej drodze", „Opowiadania ciotki Ludmiły", Na pobratymczej ziemi", „U szczytu i nad przepaścią", „Dwie siostry", „Książę gór i przepaści". Z moralizatorsko-wychowawczych: „Ze świata rzeczywistości i świata fantazji", „Szlachetne marzenia", „Podarunek dla dobrych dzieci", „Różne ścieżki",

„Ognisko rodzinne". Jak widać z tego spisu, P. zasiliła znacznie literaturę dziecięcą w czasie, gdy literatura ta była w zastoju.

Papłoński Jan (1819—1885) zasłużony pedagog i organizator kształcenia głuchoniemych.

Parabola *gr.* w stylistyce przypowieść z potocznych zdarzeń, kryjąca głębszą prawdę życiową lub naukę moralną.

Parabulja *gr.* zboczenia w dziedzinie woli.

Parafazja *gr.* zamiana wyrazów w mowie, mówienie zamienne, przyczem w miejscu zgłosek lub wyrazów wymawiane są zgłoski lub wyrazy niewłaściwe.

Parafraza *gr.* szersze rozwinięcie myśli jakiegoś tekstu, przeróbka.

Paragrafja *gr.* wadliwe pisanie na skutek choroby mózgu; w miejsce słów właściwych wstawia chory inny wyraz.

Paralelizm *gr.* równoległość rzeczy różnych. W psych. ciągła zależność duszy i ciała.

Paralexia *gr.* błędne czytanie, zamiana słów, wskutek choroby mózgu.

Paralogizm *gr.* błąd w logice, polegający na wykroczeniu przeciw regułom.

Paramnezja *gr.* choroba pamięci, polegająca na nieprawidłowem kojarzeniu wyobrażeń.

Paranoja *gr.* choroba umysłowa, objawiająca się urojeniem wielkości, obłędem prześladowczym itp.

Paratymja *gr.* reakcje wesołe u schizofreników (zob.) na rzeczy smutne i naodwrót.

Parenteza *gr.* nawias.

Parestezja *gr.* chorobliwie zmieniona władza czucia.

Parkhurst Helena nauczycielka współczesna w Stanach Zjednocz., twórczyni t. zw. planu daltońskiego. Wydała: „Wykształcenie według planu daltońskiego", tłumaczyła Z. Umińska.

Paronimiczne wyrazy, wymawiane jednakowo, ale różniące się pisownią i znaczeniem (Bóg, buk.)

Paronimja *gr.* wyprowadzenie wyrazów pochodnych z pierwotnych.

Paronomazja *gr.* podobieństwo wyrazów, należących do innych języków, dowodzące wspólnego pochodzenia (len, Lein, linum itp.)

Parravicini Ludwik Aleksander (1799—1880) pedagog włoski, autor popularnej książki do czytania dla szkół ludowych „Gianetto".

Patkowski Aleksander współczesny publicysta polski, autor prac „Wychowanie pokolenia w duchu demokratycznej idei współdziałania", „Rola oświaty pozaszkolnej w ustroju szkolnictwa" (III Kongres Pedagog. Z. N. P.).

Patografja *gr.* psychograficzny opis jednostki chorej lub anormalnej.

Patologja *gr.* nauka o chorobach.

Patos w mowie świadomie wzmożona, przesadna wzniosłość w przemawianiu. Razi bardzo, gdy używa go w szkole nauczyciel.

Paulsen Fryderyk (1846—1908) filozof i pedagog niemiecki. Zajmował się głównie szkolnictwem średniem i wyższem. Dzieła: „Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten", „Das Realgymnasium", „Das deutsche Bildungswesen", „Moderne Erziehung u. geschlechtliche Sittlichkeit", „Pädagogik".

Pavor nocturnus *l.* zrywanie się z krzykiem podczas snu. Zdarza się u dzieci nerwowych.

Pawlicki Stefan ks. (1839—1916) filozof polski, prof. Szkoły Głównej w Warszawie i Uniw. Jag., twórca w filozofji t. zw. „metody osobistej", opartej na podłożu psychologicznem. Dzieła: „Historja filozofji greckiej", „Wiktor Cousin", „Początki chrześcijaństwa", „Pozytywizm", „Renan", „Materjalizm", „Darwinizm", „Mózg i dusza", „Kilka uwag o podstawach i granicach filozofji" i i.

Pawłowski Stanisław (ur. 1882), wybitny geograf polski, autor licznych prac naukowych z dziedziny swej specjalności, kierownik wydawnictwa „Bibljoteka Geograficzno-Dydaktyczna", oraz autor podręczników dla szkół powszechnych i średnich.

Payne Józef (1808—1876) filozof i pedagog angielski, prof. pedagogiki, popularyzator poglądów Pestalozziego i metody Froebla.

Payne William (1836—1907) prof. pedagogiki uniw. w Michigan, autor prac, których tytuły w jęz. polskim brzmią: „Zarys teorji pedagogicznej", „Przyczynki do umiejętności wychowania".

Payot Juljan (ur. 1859) filozof i pedagog francuski, autor dzieł: „Kształcenie woli", „Wykład moralności", „Wyrabianie charakteru podstawą moralności".

Peabody Elżbieta (1804—1894) propagatorka metody Froebla w Ameryce i założycielka pierwszego przedszkola w Stanach Zjednocz. A. P., autorka „Education in the Home, the Kindergarten and the Primary School" (Wychowanie domowe, freblówka i szkoła początkowa).

Peabody Jerzy (1795—1869) amerykański filantrop na polu wychowania i szkolnictwa początkowego, na które poświęcił cały swój majątek.

Peacham Henryk (1576—1643) pisarz angielski i autor książki „Compleat Gentleman" (skończony dżentelmen) w rodzaju naszego „Dworzanina".

Pecaut Feliks (1828—1898) pedagog francuski, wychowawca nauczycieli szkół powszechnych, autor kilku prac o wychowaniu narodowem.

Pechnik Aleksander ks. (1854—1935) pedagog, autor kilku podręczników do nauczania religji i osobnego dzieła „Zarys filozofji historji".

Pedagog *gr.* paidagogos = prowadzący chłopca, u starożytnych Greków dozorca chłopców, zwykle wykształcony niewolnik. Obecnie wyraz oznacza: wychowawca, nauczyciel.

Pedagogical research *ang.*, zespół badań prowadzonych nad zagadnieniami, wynikającemi z organizacji szkolnictwa oraz nauczania i wychowania. Badania takie prowadzą w Stanach Zjedn. A. P. wydziały uniwersytetów i Biura Badań Pedagogicznych, działające z ramienia władz oświatowych i stowarzyszeń nauczycielskich.

Lit.: Buckingham B. „Praca badawcza na terenie szkoły".

Pedagogika *gr.* potocznie: nauka o wychowaniu, zajmuje się celami wychowawczemi i środkami, które do tych celów prowadzą.

Wedle Bykowskiego: *p. ogólna* jest nauką normatywną, jak logika czy etyka. Jej zadaniem jest wykazanie najogólniejszych ideałów wychowawczych, które winny być wcielone w czyn.

Wedle Zarzeckiego p. (zob.) jest nauką, która na podstawie znajomości natury ludzkiej i czynników na tę naturę oddziaływujących, poucza, jak należy te czynniki koordynować, jak stwarzać odpowiednie instytucje, warunki i środki, aby przez oddziaływanie ich na rosnącego człowieka osiągnąć pożądany typ człowieka dojrzałego.

Wedle Mysłakowskiego p. ogólna jest tą częścią pedagogiki, która ma za zadanie wyodrębnić, analizować i opisać formy wychowania syntetycznie w ich podstawowej strukturze t. zn. niezależnie od przypadkowości miejsca i czasu.

Podziały pedagogiki: Claparède E. (zob.) rozróżnia działy pedagogiki: *dogmatyczna*, czyli *teleologiczna* (cele, ideały),
naukowa (środki),
estetyczna (sztuka wychowania, jej praktyczne zastosowanie),
administracyjna (organizacja szk.),
historyczna (historja wychowania).

W. Rein (zob.) zwolennik ped. herbartowskiej, dzieli p. na ped. historyczną i systematyczną. Pierwsza teoretyczna obejmuje teleologję (zob.) i naukę o wychowaniu oraz metodologję, (psychologję) i naukę o środkach wychowania: dydaktyka, hodegetyka (nauka o kierowaniu), p. o celu nauczania, środkach, planach itp., dietetyka, fizjologja, higjena itd. Systematyczna albo praktyczna zajmuje się formami wychowania (wych. jednostkowe, masowe, domowe, szkolne, specjalne itd.), dalej administracją szkolną w ogólności jak organizacja szkół, kierownictwo, kształcenie nauczyc. itd. wreszcie podziałem szkół: (ogólnokształcące, zawodowe).

Karpowicz St. wyróżnia:

biologja wychowawcza (fizjologja, psychologja dziecka, wych. fizyczne, praca fizyczna, studja antropometryczne itp.),

logika wychowania (cele, ogólne warunki, rozbiór i ocena różnych systemów i metod, instytucyj wychowawczych itp.),

technika wychowania (środki i metody kształcenia, sposoby praktycznego ujęcia zasad ogólnych w nauczaniu, urządzeniach itp.).

Zarzecki L. (zob.) dzieli p. na:

teleologję (cele kultury umysłowej, moralnej, estetycznej, fizycznej i społecznej) i

metodologję, ogólną i szczegółową.

Lit. Bain A. „Nauka wychowania", Danysz A. „O wychowaniu", Dittes F. „Ogólne zasady pedagogiki", Herbart J. „Pedagogika ogólna", Hessen S. „Podstawy pedagogiki", Hoene-Wroński „Filozofja pedagogiki", Hückel E. „Rys pedagogiki", Kosiński W. „Pedagogika", Melchertówna J. „Zagadnienia pedagogiczne", Sekreta M. „Przesłanki filozoficzne i psychologiczne pedagogiki współczesnej", Zarzecki L. „Wstęp do pedagogiki". Z zakresu historji ped.: Danysz A. „Studja z dziejów wychowania w Polsce", Janik M. „Dzieje szkolnictwa polskiego", Karbowiak A. „Dzieje wychowania i szkolnictwa", Kot St. „Dzieje wychowania", „Historja wychowania" (2 tomy), „Źródła do historji wychowania" (2 tomy).

Pedagogika eksperymentalna albo empiryczna, opiera się na badaniach pedagogicznych drogą eksperymentu, obserwacji, badaniach statystycznych itp., mających charakter ścisły.

Do zakresu jej należą: 1) zagadnienia rozwoju dziecka, ujęte ze stanowiska potrzeb wychowania i wykształcenia, 2) metody nauczania, 3) organizacja pracy umysłowej, jej ekonomja i technika, 4) higjena pracy. W praktyce zakresy badań zazębiają się o inne gałęzie nauki jak psychologja eksperymentalna, pedologja i i. Od psych. eksper. różni się ped. eksp. jednak tem, że bada zjawiska psychiczne ze stanowiska potrzeb wychowawczych, a nie dla samej tylko nauki. Podobnie i pedologja (zob.) polega na badaniach psychicznych dla nauki jako takiej. Korzysta z niej ped. eksperymentalna dla celów praktycznych.

Lit. Bykowski L. „Zasady pedagogiki doświadczalnej", Meumann E. „Zarys pedagogiki eksperymentalnej", Rusk R. „Pedagogika eksperymentalna".

Ze względu na wspomniane „krzyżowania się" badań na polu ped. eksp. z badaniami psychologji eksperymentalnej (zob.) z pedologją (zob.) podajemy tu literaturę, odnoszącą się do obu ostatnich nauk.

Binet A. „Pojęcia nowoczesne o dzieciach", „Pomiary rozwoju inteligencji u dzieci", Bühler Ch. „Dziecięctwo i młodość", Bykowski L. „Zasady ped. doświadczalnej", Claparède E. „Psychologja dziecka i pedagogika eksperymentalna", „Jak rozpoznawać uzdolnienia uczniów", Croner E. „Psychika młodzieży żeńskiej", Dąbrowski P. „Nauka o dziecku", Dryjski A. „Zagadnienie seksualizmu u dzieci

i młodzieży", Jaroszyński T. „Badania psychologiczne w szkole", Joteyko J. „Wykłady pedologiczne", Króliński K. „Nauka o dziecku", Perez B. „Psychologja dziecka", Rowid H. „Psychologja pedagogiczna", Stanley Hall, „Znaczenie studjów nad dziećmi", Sterling W. „Dziecko histeryczne", „Dziecko psychopatyczne", Studencki S. M. „Jak obserwować dzieci", Sully J. „Psychologja wychowawcza", „Dusza dziecka", Szulczewski B. „Dusza dziecka", Tracy F. „Wiek dziecięcy", Witwicki W. „Jak nie należy uprawiać psychologji dziecka", Zienkowski W. „Psychologja dziecięctwa".

Oprócz tego: Baley S. „Psychologja wieku dojrzewania", Bovet P. „Instynkt walki", Kreutz M. „Rozwój psychiczny młodzieży", Kuchta J. „Rozwój psychiczny młodzieży a praca szkolna", „Rozwój psychiczny młodzieży wiejskiej", Librachowa M. „Rozumowanie dzieci", Piaget J. „Mowa i myślenie u dziecka", „Jak sobie dziecko świat przedstawia", Stern W. „Inteligencja dzieci i młodzieży".

Czasopisma ważniejsze: „Chowanna", (Katowice, Krasińskiego 3) „Kultura Pedagogiczna" (Kraków, Straszewskiego 27), „Polskie Archiwum Psychologji", kwart. (Warszawa, wybrz. Kościuszkowskie 35) tamże „Ruch Pedagogiczny".

„Pedagogjum," mieś., poświęcony sprawom semin. naucz. i kształcenia nauczycieli. (Kraków, Straszewskiego 22.)

Pedatrofja *gr.* wyniszczenie dziecięce z powodu złej przemiany materji.

Pederastja *gr.* objaw zboczeniowy w dziedzinie seksualnej.

Pedjatrja *gr.* nauka, zajmująca się chorobami dzieci.

Pedologja *gr.* nauka, wiedza o dziecku, o jego fizycznym i duchowym rozwoju, oraz wpływach na tenże rozwój. Jest to nauka podstawowa dla pedagogiki eksperymentalnej i opiera się na psychologji, psychjatrji, fizjologji, antropologji, etnografji, socjologji.

Joteyko J. (zob.) wyróżnia w p. działy: 1) pedognozja, czyli nauka czysta, 2) pedotechnika, nauka o zastosowaniach, 3) pedagogika eksperymentalna, 4) dydaktyka eksperymentalna, 5) pedologja patologiczna, 6) pedologja prawnicza.

Claparède E. dzieli p. na:

1) *p. teoretyczna* (psych. dziecka czyli psychopedologja, fizjologja dziecka, patologja i kryminalistyka dziecka.)

2) *p. stosowana*: (pedotechnika wychowawcza: pedag. naukowa, psychol. pedagogiczna i pedagogika eksperymentalna, higjena szkolna, pedagogika medyczna wreszcie sądowa i lecznicza.)

Lit. (patrz pod **pedagogika eksperymentalna.**)

Pedotechnika *gr.* nauka stosowana o dziecku w przeciwieństwie do pedologji jako nauki teoretycznej. Dzieli się na wychowawczą, sądową i leczniczą (Claparède).

Pentatonika *gr.* skala muzyczna z 5 całych tonów: c d e g a bez półtonów, w melodjach ludów pierwotnych. Ślady zachowały się jeszcze u nas w melodjach góralskich.

Percentyl miejsce, wzgl. ranga, jakie zajmuje pewna jednostka wśród 100 osobników, uszeregowanych na podstawie wyników, otrzymanych przy przeprowadzeniu pewnego testu (zob.).

Percepcja *ł.* zebranie, poznanie, pojęcie. Wedle Wundta (zob.) znalezienie się przedstawienia (zob.) w polu świadomości (zob.).

Pereire Jakób (1715—1780) słynny nauczyciel głuchoniemych we Francji, posługujący się własną metodą daktylologji i głosową, podobną do dzisiaj używanych.

Perfekcjonizm *ł.* nauka o doskonałości, wedle niektórych kierunków w protestantyzmie, człowiek już za życia może osiągnąć pełną doskonałość.

Perseweracja *ł.* uporczywe powracanie do świadomości jakiegoś przykrego zdarzenia, często u dzieci młodszych i u słabiej rozwiniętych umysłowo.

Personalizm *ł.* teorja, wedle której świat jest rozumnym systemem istot aktywnych, dążących do określonego celu. Twórcą krytycznego p. jest W. Stern.

Personifikacja *ł.* uosobienie rzeczy lub pojęć abstrakcyjnych, bardzo częste w fantazji dzieci.

W stylistyce zwroty, jak np. wiosna się uśmiecha, wicher płacze itp.

Perwersja *ł.* zboczenie od normy np. zjadanie rzeczy, budzących wstręt itp.

Peryfraza *gr.* figura retoryczna, polega na tem, że nazwę przedmiotu zastępujemy jego cechą, lub stosunkiem do czegoś, np. twórca „Pana Tadeusza" zamiast A. Mickiewicz.

Perypatetyczna filozofja, filoz. Arystotelesa.

Pesante *wł.* w muz. ciężko, z rozmachem.

Pestalozzi Jan Henryk (1746—1827) wielki pedagog szwajcarski, filantrop, reformator metod nauczania i pisarz. W posiadłości swojej Neuhof urządził zakład wychowawczy dla biednych dzieci, wprowadzając do programu nauki zajęcia praktyczne, (ogrodnictwo, tkactwo itp.) Zakład upadł. P. napisał w tym okresie dzieło „Abendstunden eines Einsiedlers", zawierające zarys rozwiniętego później systemu wychowawczego. Następnie wydał powieść ludową „Leonhardt und Gertrud", osnutą na tle nędzy ludu wiejskiego.

Przez krótki czas był P. kierownikiem Zakładu sierot w Stanz, następnie nauczycielem w szkole ludowej w Burgdorfie. Poglądy pedag. zawarł w dziele „Jak Gertruda uczy swoje dzieci" (przekład Osterloffa). Natura od chwili przyjścia na świat dziecka jest jego nauczycielem (wpływ Russa), ale wychowanie i nauczanie należy oprzeć na psychologji, z uwzględnieniem faz rozwoju. Nauczanie powinno być oparte na poglądzie: liczba, kształt, słowo. Z „wiedzieć" musi się wiązać „móc" a z „wiadomościami" „zręczność". Stosunek nauczyciela do ucznia musi się opierać na obustronnej miłości.

W Szwajcarji szerzyli jego metody H. Krüsi, G. Tobler, Nägeli i i. W Niemczech interesowali się nim: Fichte, Froebel, Herbart Diesterweg i i. W Anglji: J. P. Greaves, Ch. Mayo i i., we Francji: A. Cochin i P. Pompée. W Stanach Zjed. A. P. W. Maclure, W. Russel i w. i. W Polsce A. Marcinkowski i i. Sprawozdania, rozbiory, sądy współczesnych zebrał Z. Kukulski w publikacji „Pestalozzi w Polsce na początku w. XIX", inne prace: Kierski F. „J. H. Pestalozzi", Osterloff W. „Prorok pedagogiki nowoczesnej J. H. Pestalozzi", Sniehota Fr. „J. H. Pestalozzi".

Pestalozzianum instytucja, zał. 1875 w Zurychu, zawiera muzeum, w którem zgromadzono pamiątki z życia Pestalozziego, pomoce szkolne, daty statystyczne, bibljotekę itp.

Pestalozziego zakłady i związki W Niemczech z inicjatywy Diesterwega założono w r. 1848 „Deutsche Pestalozzi-Stiftung" pod Berlinem, „Das P.-Waisenhaus" w Eberswaldzie, „Carola-Stift" koło Drezna i w. i. W całych Niemczech powstały związki „P.-Vereine", których celem jest opieka nad sierotami po nauczycielach.

Pesymizm *ł.* pogląd filozoficzny, wedle którego świat nasz jest najgorszy ze wszystkich światów (Schopenhauer, Hartmann).

Petersen Paweł współczesny pedagog niemiecki, twórca „Planu Jenajskiego", autor wielkiej ilości prac pedagogicznych.

Petitio principii *l.* błąd w logice, polega na tem, że przyjmujemy rzecz dowodzoną za dowiedzioną.

Petrografja *gr.* nauka o skałach.

Petrus Hispanus (wiek XIII) filozof scholastyczny, później papież Jan XXI, autor podręcznika logiki, w którym po raz pierwszy podane zostały nazwy trybów sylogizmu.

Petrycy Sebastjan z Pilzna (1554-1626) medyk, filozof, poeta i pedagog polski. Przetłumaczył Arystotelesa „Ekonomikę" i „Politykę", dodając do tych przekładów „przydatki", zawierające jego oryginalne poglądy. W pierwszej pracy „Ekonomice" poświęcił sprawom wychowania 10 rozdziałów, w drugiej 30. P. pierwszy podkreślił konieczność wychowania nietylko intelektualnego, ale także moralnego i fizycznego. Poruszył też sprawę wychowania dziewcząt.

Lit.: Wąsik W. „Sebastjan Petrycy z Pilzna i epoka", „System pedagogiczny Seb. Petrycego z Pilzna."

Petty William (1623—1687) autor pracy pedagogicznej (tytuł w jęz. pol. „Rada Williama P. dla mr. Samuela Hartliba, dotycząca postępu pewnych, poszczególnych gałęzi nauczania"). Dzieło to zaliczają Anglicy do klasycznych w literaturze pedagogicznej.

Pfister Oskar współczesny wybitny psychanalityk niemiecki, twórca systemu pedanalizy, czyli psychanalizy, zastosowanej do wychowania. Dzieło: „Psychanaliza na usługach wychowania", tłum. Mirski.

Pflüger Edward Fryderyk Wilh. (1829-1910) fizjolog niemiecki, autor wielu prac z zakresu fizjologji człowieka i zwierząt, założyciel dzisiejszego czasop. „Pflügers Archiv für die gesammte Physiologie".

Piaget Jan współczesny psycholog i pedagog szwajcarski, autor prac bardzo wartościowych: „Mowa i myślenie u dziecka", tłum. Kołudzka, „Sąd i rozumowanie dziecka", „Jak sobie dziecko świat przedstawia".

Piasecki Eugenjusz (ur. 1872) prof. teorji wychowania fizycznego na Uniw. Poznańskim, autor wielu prac z zakresu swej specjalności m. i. „Dzieje wychowania fizycznego", „Gry i zabawy ruchowe", „Parki jordanowskie", „Zasady wychowania fizycznego", „Zarys teorji wych. fiz.", „O zawodzie wychowawcy fizycznego".

Piccolomini Eneasz Sylwjusz (1405—1464) później papież Pius II, autor wielu dzieł, między in. napisał „Tractatus de liberorum educatione ad Ladislaum Ungariae et Bohemia regem". (Traktat o nauczaniu, napisany dla Władysława, 12-letniego króla Czech i Węgier.)

Piekosiński Franciszek (1844—1906), historyk polski i wydawca cennych źródeł. Z prac: „Ludność wieśniacza w Polsce w dobie piastowskiej", „Rycerstwo polskie wieków średnich".

Pierwsza pomoc w nagłych wypadkach. Nauczyciel w miejscowości, w której niema lekarza, powinien przestudjować dokładnie książki popularne, traktujące o pierwszej pomocy w wypadkach złamania ręki, nogi, obojczyka oraz krwotoków, rażenia piorunem lub prądem, oparzenia, utonięcia itp.

Lit.: Hilarowicz H. „Pierwsza pomoc w nagłych wypadkach", Sieradzki A. „Nauczyciel wobec nagłych wypadków chorobowych u dzieci".

Pietyzm *l.* protestancki ruch religijny w Niemczech w w. XVII, skierowany przeciw formalizmowi luterańskiemu. Twórcą był Filip Jakób Spener, August Franke zaś przeniósł zasady pietystów na grunt wychowania. P. reprezentuje kierunek moralno-

religijny. Nie chodziło o wielką wiedzę, lecz o wierzące serce. Hołdowano zasadzie: „Nie dla szkoły lecz dla życia uczymy"; stąd kierunek realistyczny w wychowaniu, który dał początek szkołom realnym i zawodowym.

Pięciobój, zawody lekkoatletyczne, obejmujące 5 konkurencyj u starożytnych Greków (pentatlon). P. dzisiaj: skok w dal z rozbiegiem, rzut oszczepem, bieg płaski 200 m, rzut dyskiem, bieg płaski 1500 m. P. ma zapobiegać specjalizacji w jednej gałęzi sportu i przez to przyczynić się do wszechstronnego wyćwiczenia ciała (zob. sport).

Pigoń Stanisław (ur. 1885) historyk literatury pol., prof. uniw. w Krakowie, znawca epoki mickiewiczowskiej. Napisał między in. cenną pracę: „Do podstaw wychowania narodowego".

Pijarzy, (Patres scholarum piarum), zakon szkolny, zał. przez św. Józefa Kalasantego w Rzymie r. 1597, zatwierdzony przez papieża 1621 r. Do Polski sprowadził pijarów Władysław IV w połowie XVII w. Założyli oni tu wkrótce 21 swoich placówek w Koronie i 16 na Litwie. (Po kasacie zakonu jezuitów objęli najważniejsze ich kolegja.) Przed reformą Konarskiego na czele szkół pijarskich stał generał zakonu, Korona i Litwa miały swą zwierzchność w osobie prowincjała. Kierownikiem kolegjum był rektor, obierany co 3 lata, bezpośredni zarząd spoczywał w ręku prefekta. Nauk elementarnych udzielano w parva infima, dzielącej się na 3 oddz., potem następowały 3 klasy gramatyki (infima, media i suprema grammaticae), wreszcie 3 klasy najwyższe (humanitas). Nauka była bezpłatna (zob. Konarski).

Lit. (szczegółowsza w Enc. Wych. T. VIII) Chromecki T. „Krótki rys dziejów Zgromadzenia Szkół Pobożnych", Łukaszewicz J. „Historja szkół".

Pilat Roman (1846-1906), prof. lit. na Uniw. J. K., wybitny historyk literatury i językoznawca, a ponadto wychowawca całego szeregu wybitnych pracowników naukowych. Podręczniki dla słuch. uniw. „Gramatyka j. polskiego", „Historja literatury polskiej" i i.

Pilchowski Dawid (1735-1803), pisarz i pedagog polski, jezuita, prof. Uniw. Wileńskiego i wizytator szkół. Tłum. dzieła Salustjusza i Seneki.

Pillans Jakób (1778-1864) pedagog szkocki, rzecznik klasycznego systemu nauczania i zawodowego kształcenia nauczycieli.

Pincé *fr.* szarpane, w muz. instrumenty: harfa, gitara, mandolina, lutnia.

Piramowicz Grzegorz (1735-1801) najwybitniejszy pedagog polski XVIII w., sekretarz K. E. N., twórca jej Ustaw i wiekopomnego dzieła „Powinności nauczyciela". Był sekretarzem Tow. do Ksiąg Elementarn., współdziałał w przygotowaniach do konstytucji 3 maja. Pisma: „Nauka obyczajowa dla ludu", „Podręcznik wymowy i poezji dla szkół narodowych" i „Mowy w Tow. do Ksiąg Elementarnych".

Lit. Parasiewicz Sz.: „O życiu i pismach G. Piramowicza".

Pirquet Klemens (1874-1929) lekarz austrjacki, specjalista w chorobach dzieci, opracował tabelę t. zw. racyj odżywiania, z podaniem zawartości t. zw. kaloryj w środkach spożywczych oraz wynalazł szczepienie rozpoznawcze na gruźlicę.

Pisanie. Naukę pisania rozpoczynamy w naszych szkołach równocześnie z nauką czytania. Mamy w tej nauce metody: 1) genetyczną, 2) linearną, 3) angielską (Carstairs) i 4) metodę podług taktu. U nas stosuje się prawie wyłącznie metodę pod 1). W piśmie rozróżniamy kreski włosowate, grube i owale. Pierwsze kreślą mięśnie wyprostne

palców i śródkostne, grube zaś zginacze palców, a owale mięśnie odwodzące i przywodzące. Prócz tego przy pisaniu kresek poziomych używa się łokcia, przy pionowych potrzeba ruchów ręki, a przy owalach palców.

Pióro trzyma się między paluchem a palcem wskazującym, opierając je na palcu trzecim, reszta palców skurczona, opiera się na papierze.

Dla dziecka najłatwiejsze są ruchy łokcia i przedramienia, trudniejsze ruchy ręki, a najtrudniejsze ruchy w palcach. Dlatego kreśli najłatwiej linje poziome i krzywe, trudniej pionowe i proste, najtrudniej owal, bo nie ma jeszcze należytego poczucia kierunku i symetrji.

Kwestja, czy pismo ma być prostopadłe, czy pochyłe, nie jest jeszcze rozstrzygnięta. Zwolennicy pierwszego sposobu twierdzą, że oś pozioma oczu biegnie równolegle do wierszy pisanych, co zapobiega krótkowzroczności, położenie kręgosłupa jest normalne, postawa ucznia prawidłowa, pismo wyraźniejsze i oszczędniejsze. (U nas Falski.) Zwolennicy pisma pochyłego przeczą, jakoby krótkowzroczność wynikała z powodu pisania, pismo prostopadłe zaś jest powolne, nie odpowiada naturalnym ruchom ręki, a najłatwiej i najszybciej pisze się pismem pochyłem.

Lit. Szczerba T. „Dzieje pisma w zarysie", Czarnecki J. „Higjena pisania" w zb. podr. „Higjena szkolna", Nowicki W. „Nauka pisania", Klęsk A. „Psychofizjologja i patologja pisma".

Pisownia (ortografja) sposób oddawania dźwięków mowy (głosek) znakami pisma (litery). Opiera się na podstawie: a) historycznej (gdy pisownia zmienia się wolniej, niż wymowa (wj.francuskim, angielskim), b) etymologicznej (uwzględnianie pochodzenia wyrazów) i c) fonetycznej (oddawanie wierne współczesnej mowy (j. serbski).

P. ustala Polska Akad. Umiejętności. (Obecnie specjalna komisja ma przedłożyć wnioski daleko idących reform). Pierwszą polską publikację wydał Jakób Parkosz w w. XV.

Lit.: Łoś J. „Pisownia polska w przeszłości i obecnie".

Pitagoras z Samos (zmarł 496 prz. Chr.) filozof grecki, zorganizował swoich uczniów w bractwo o regule ascetycznej. Cele bractwa były religijne, moralne, polityczne i naukowe.

Nauki P. dokładnie nie znamy, pewne jest tylko znane z geometrji jego twierdzenie.

Plamka żółta na siatkówce ocznej najbardziej czuła na światło.

Plan jenajski (zob. jenajski plan).

Planimetrja *gr.* część geometrji, traktująca o figurach płaskich.

Plany opowiadań. Plan, rozumiany pod kątem widzenia psychologicznego, jest analizą wyobrażenia złożonego na wyobrażenia szczegółowe, jest wydzieleniem z treści przeczytanego ustępu części składowych, wzgl. analizą, polegającą na wyróżnieniu momentów głównych, tworzących zaokrągloną całość treści. Ćwiczenia w układaniu p. mają na celu unaocznienie logicznych zależności pewnych faktów, by dziecko nauczyło się dzielić je na przyczyny i skutki.

P. powinny układać same dzieci oczywiście przy pomocy nauczyciela. P. może być dobrym środkiem do ćwiczeń logicznych, należy jednak dbać o dokładną ścisłość w jego budowie.

Plany wypracowań piśmiennych. Poglądy na owocność sporządzania planów w. p. są obecnie często przez pedagogów rozważane. Jedni twierdzą, że obowiązkowe układanie planów tamuje i krępuje naturalny proces psychiczny ucznia, zabija w nim instynkt twórczy i swobodę indywidualną. Uczniowie bowiem przedstawiają różne typy osobowości, których odrębność po-

lega na pewnej swoistej postawie wobec tych, czy innych zagadnień.

Drudzy utrzymują, że plany wypracowań szkolnych przynoszą więcej szkody niż pożytku, oblewają uczniów zimnym tuszem i gaszą wszelki zapał. (W. Schneider „Deutscher Stil- und Aufsatzunterricht".)

Współcześni metodycy zalecają tylko t. zw. *plan psychologiczny*, który polega na tem, aby uczeń uprzytomnił sobie materjał danego tematu, zanotował sobie skojarzenia, jakie mu temat nasuwa i wówczas przystąpił do pracy.

Ze względu na różnice indywidualne uczniów nie należy zmuszać wszystkich do robienia planów.

Plany życiowe. Już dzieci szkoły powszechnej myślą o swej przyszłości. Dla nauczyciela bardzo są ciekawe odpowiednie ankiety, ułatwiają mu bowiem poznanie wychowanków.

Lit.: Felhorska T. i Studencki M. S. „Plany i marzenia młodzieży o przyszłości".

Plato (427—347 przed Chr.) jeden z największych filozofów greckich, założył w r. 387 przed Chr. w gaju Akademosa w Atenach słynną *akademję*, gdzie wykładał swoim uczniom filozofję. Wśród tych uczniów byli m. i. Arystoteles (zob.) i Demostenes, sławny mówca grecki.

P. jest twórcą t. zw. idealizmu filozoficznego. Poglądy swoje zawarł w niezrównanych „dialogach". Z tych „Apologja Sokratesa", „Kriton" i „Eutyfron" odtwarzają naukę Sokratesa (zob.), inne skierowane są przeciw sofistom (zob.), bądź rozwijają własne jego koncepcje filozoficzne. Dzieła: „Rzeczpospolita" i „Prawa" uzupełniają jego wspaniałą twórczość. Znaczną część dzieł tłumaczył W. Witwicki.

Poglądy wychowawcze P.: Wychowanie dzieci obu płci począwszy od 3 r. ż. należy do państwa. Do 6 r. ż. dzieci uczęszczają do państwowych ogródków dziecięcych, w 6-tym zaczyna się planowa nauka: czytanie, pisanie, arytmetyka, geometrja, uszlachetniająca poezja bohaterska, muzyka i gimnastyka. Wykształcenie ogólne, przymusowe tylko dla zdolnych chłopców, trwa do 18 r. ż. poczem przez 2 lata wykształcenie wojskowe. Najzdolniejszych dopuszcza się do studjów filozoficznych, które trwają do 30 r. ż. wreszcie 5-letni kurs dialektyki dla filozofów i władców. Jak widać, P. był zwolennikiem selekcji i twórcą pedagogiki społeczno-państwowej.

Lit.: Wąsik W. „Poglądy pedagogiczne Platona i Arystotelesa ze stanowiska metodyki ogólnej", Natorp P. „Platos Staat und die Idee der Sozial-Pädagogik".

Platter Tomasz (1499-1582) humanista szwajcarski, autor słynnej autobiografji, będącej ciekawym dokumentem do historji studentów w w. XVI.

Plebański Józef Kazimierz (1831-1897) nauczyciel historji w Szkole Głównej, autor dziełka „O pedagogicznem znaczeniu nauk klasycznych".

Plenkiewicz Roman (1833—1910), sekretarz red. „Encyklopedji Wychowawczej" i autor wielu studjów w niej umieszczonych.

Pleonazm *gr.* błąd w stylistyce, bliższe określenia wyrazów, które tego nie potrzebują np. „zmarły nieboszczyk", „dzielny bohater" itp.

Pleszczyński Adolf ks. (ur. 1841) pisarz religijny i etnograf, autor prac: „Dziejowy żywot Jezusa Chrystusa", „Dzieje akad. duch. w Warszawie" i i.

Pletysmograf *gr.* przyrząd do badania zmian w objętości ciała.

Plotyn (około 203-269) grecki filozof, założyciel t. zw. neoplatonizmu. Wywarł duży wpływ na filozofję chrześcijańską.

Pluraletantum *l.* rzeczownik, dający się użyć tylko w l. mnogiej.

Pluralizm *l.* pogląd w metafizyce, wedle którego świat składa się z wielu różnych pierwiastków, w przeciwieństwie do poglądów monizmu i dualizmu. (zob.)

Plutarch (48-127) pisarz grecki, autor prac: „Zyciorysy porównawcze", w których zestawia wybitniejszych Greków i Rzymian; „O wychowaniu dzieci", „Moralia". Dzieła P. wywarły duży wpływ na umysłowość w Polsce począwszy od humanizmu.

„Płomyk" tygodnik dla dzieci, wychodzi w Warszawie, z dodatkiem dla dzieci młodszych „Płomyczek".

Pneumograf *gr.* przyrząd do graficznego uwidocznienia wdechu i wydechu.

Poczobut Marcin (1728-1808), jezuita, astronom polski, założyciel obserwatorjum astronomicznego w Wilnie. Zajmował się reformą szkół na Litwie.

Podchorążych szkoły : a) zawodowe, b) rezerwy. W zawodowych szk. piechoty, kawalerji, artylerji, lotnictwa (kurs 2 letni), inżynierji 3-letni, marynarki wojennej kurs trwa również 3 lata, w sanitarnej 6 lat. Po ukończeniu szkoły podchorążowie zostają podporucznikami. Szk. dla podoficerów zawodowych 3 głównych broni z kursem 3-letnim. W szk. p. rezerwy kurs trwa 9 miesięcy, poczem podchorążowie odchodzą na 6-mies. praktykę do oddziałów wojskowych.

Podchwytliwość polega na chytrem, podchwytliwem stawianiu pytań przez egzaminatora. Podchwytliwe pytania zwłaszcza w śledztwie sądowem, są niedopuszczalne.

Podmiot w filozofji „ja" odczuwające, spostrzegające w przeciwieństwie do odczuwanych i spostrzeganych przedmiotów.

Podnieta w psychol. każda fizyczna przyczyna, wywołująca wrażenie. Większość wrażeń powszednich polega na podrażnieniu nerwów zmysłowych. Wyobrażenia (zob.) mogą także działać jako podniety.

Podnormalność, wedle W. Sterna (zob.) istnieje podnormalność psychiczna, rozciągająca się w jedną stronę od odcinka normalności, nadnormalność zaś w drugą stronę.

Podręczniki szkolne rozróżniamy: 1) *tekstowe*, dające uczniowi teksty podstawowe (czytanki, wypisy itp.) 2) *teoretyczne*, podające w formie wykładowej wiadomości naukowe należycie uporządkowane (p. do nauki gramatyki, historji, geografji itp.)
Istnieją ponadto *p. pokątne* wydawane zazwyczaj przez spekulantów księgarskich, podające gotowe opracowywania tekstów literackich, referatów piśmiennych, zadań maturalnych itp.; są w wysokiej mierze szkodliwe, uczą szachrajstwa i kłamstwa, przyzwyczajają do lenistwa, wpływają hamująco na rozwój umysłowy, bo uczeń nie myśli samodzielnie i nie może uporać się z trudnościami.

Podstawa podziału w logice — cecha wspólna wszystkim przedmiotom, należącym do zakresu pojęcia, które ma być sklasyfikowane (zob. klasyfikacja).

Podświadomość druga obok normalnej świadomość zdolna do aktów i procesów psychicznych, nie łącząca się jednak z przeżyciami normalnej świadomości (zob. psychoanaliza).
Lit.: Abramowski E. „Zródła podświadomości i jej przejawy".

Podział godzin powinien wyczerpać dokładną ilość lekcyj, wyznaczonych w programie, mieć rozłożone lekcje równomiernie na poszczególne dni tygodnia, uwzględniać znużenie ucznia, trudność i łatwość przedmiotów oraz czas, potrzebny do przygotowania się ucznia na lekcję.

Podział w logice porządkowanie pojęć od ogółu do szczegółu, w przeciwieństwie do klasyfikacji (zob.)

Poetyka nauka o istocie, formach i rodzajach poezji.

Pogadanki z dziećmi odgrywają ważną rolę w przedszkolu i w niższych klasach szkoły powszechnej.
Lit. Młynarczyk Jan ks. „Pogadanki religijne z małemi dziećmi", Chrząszczewska J. „Pogadanki z dziećmi", Jaworskie J. i M. „Co i w jaki sposób opowiadać dzieciom młodszym i starszym", Librachowa i Samulewiczówna „Pogadanki z dziećmi", Sadzewiczowa i Daszewska W. „Metodyka ćwiczeń praktycznych do pogadanek".

Poglądowe nauczanie praktykowane było już w staroż. Grecji. Przez wieki średnie święcił triumf werbalizm (zob.), przeciw któremu występowali w epoce humanizmu Vives (zob.), Rabelais, Montaigne, później domagają się poglądowości w nauczaniu Ratke (zob.), Komeński (zob.), w wieku oświecania Rousseau, dalej Pestalozzi, Basedow i i.

W połowie XIX w. rozpowszechnia się p. n. w Ameryce, a stąd dopiero prąd ten naśladuje Europa. W Polsce zwolennikami p. n. była K. E. N. (zob.), Trentowski (zob.), Estkowski, (zob.), J. Wł. Dawid (zob.), Nałkowski W. (zob.) i w. i.

Współczesna szkoła dąży do wprowadzania w całej pełni p. n. Polega ono na wyobrażeniach konkretnych.

Środki:

1) *naturalne*, obserwowanie rzeczy i zjawisk z codziennego życia (uczniowie obserwują np. pracę rolnika, rzemieślnika itp. na miejscu (zob. wycieczki) oglądają okolice, zabytki itd.

2) *pomoce specjalne* dla celów szkolnych (terrarja, akwarja, ogródki szkolne, poletka doświadczalne itp).

3) *okazy* (wypchane zwierzęta, zbiory minerałów, preparaty, zielniki itp).

4) *modele* przyrodnicze, geometryczne, techniczne, mapy plastyczne, globusy itp.

5) *obrazy*, *ilustracje* oraz kinomatograf (zob.).

6) *dramatyzowanie* powiastek, bajek itd.

7) *rysowanie* przez nauczyciela na tablicy i przez uczniów w zeszytach, *modelowanie* itp. (zob. przyroda, pomoce naukowe, pracownie).

Poincaré Henryk (1854-1912) matematyk, fizyk, astronom i filozof francuski, autor wybitnych prac naukowych, jak „Rachunek prawdopodobieństwa", „Science et hypothèse" i i.

Pojęcie ustalone znaczenie wyrazu. W p. odróżniamy *treść* (ogół cech, stanowiący przedmiot, o który chodzi) i *zakres* (suma przedmiotów, do których odnosimy dane pojęcie). Pomiędzy treścią a zakresem zachodzi stosunek zależności: im większa treść, tem mniejszy zakres i odwrotnie. Ze względu na treść p. mogą być konkretne lub abstrakcyjne.

Zakresy mogą być rozdzielone, mogą się krzyżować lub zawierać jedne w drugich. W tym ostatnim wypadku mówimy o nadrzędności i podrzędności (np. drzewo — dąb). Wedle teorji abstrakcyjnej Ziehena (zob.) pojęcie powstaje w następujący sposób: a) *reprodukcja*, spostrzegając daną rzecz, przypominamy sobie wyobrażenie rzeczy podobnej, b) *refleksja* (zastanawiamy się nad cechami wspólnemi i różnemi), c) *abstrakcja* (wydzielamy cechy wspólne, a odrywamy różne), d) *synteza* (łączymy cechy wspólne). Proces tworzenia pojęć polega głównie na zdolności ujmowania całości, na wynajdywaniu cech istotnych i syntetyzowaniu. A zatem zdolność tworzenia p. następuje u dziecka dopiero później, po odpowiedniem wyrobieniu umysłowem — i z tego powodu nauczanie pojęciowe w pierwszych klasach szkoły powsz., posługujące się pojęciami ogólnemi, nie jest wskazane.

Lit.: Twardowski K. „O istocie pojęć".

Pokwitanie, dojrzewanie płciowe, wiek przełomowy, przypada w naszym klimacie normalnie u chłopców w 15-16, u dziewcząt 13-15 r. ż., zależnie od różnych okoliczności jak tryb życia, odżywianie, różnych wpływów psychicznych itp. W okresie p. młodzież podlega wybitnym przeobrażeniom pod względ. fizjologicznym i psychicznym, dlatego nowocześni psychologowie i pedagogowie domagają się specjalnych wysiłków od wychowawców, aby zapewnić wychowankom potrzebną pomoc w tym okresie krytycznym.

Szerzej tą sprawą zajmuje się: Bühler Ch. „Dziecięctwo i młodość", Dryjski A. „Zagadnienia seksualizmu dziecka i młodzieży szkolnej".

Pole świadomości. Uświadamiamy sobie w jakimś krótkim czasie tylko niewielką ilość wyobrażeń, te właśnie, które w danej chwili są najsilniej zabarwione uczuciowo, około których skupia się nasze zainteresowanie. Mówimy wtedy, że znajdują się one w ognisku świadomości. Inne, mniej jasne, mniej wyraźne w podświadomości (zob. świadomość).

Polifonja *gr.* wielogłosowość w melodji, w przeciwieństwie do akordowej homofonji.

Poligrafja *gr.* nauka pisania zapomocą tajnych znaków, szyfrowanie.

Polihistor *gr.* człowiek, posiadający rozległe wiadomości z różnych dziedzin wiedzy.

Polisyndeton *gr.* figura retoryczna, polegająca na użyciu spójników przy wyliczaniach; przeciwieństwem jest asyndeton.

Politechnika (zob. szkolnictwo).

„Polonista", czasop. poświęcone sprawom nauczania języka polskiego w szkołach powszechnych, średnich i zawodowych. (Warszawa, Nowy Świat 23/25.)

Polska Akademja Umiejętności zał. w Krakowie r. 1873, składa się z wydziałów: historyczno-filozoficznego, filologicznego, mat.-przyrodniczego i lekarskiego. Liczba członków (tylko najwybitniejszych mężów nauki) jest ograniczona. A. wydaje z własnych funduszów dzieła nauki polskiej.

„Polskie Archiwum Psychologji", kwart. (Warszawa, wyb. Kościuszkowskie 35.)

Polskie Towarzystwo Badań Psychicznych powstało w Warszawie w r. 1914, ma na celu pracę teoretyczną i praktyczną ze zjawiskami psychologicznemi. Wydaje „Biuletyn Pol. Tow. B. Psychicznych w Warszawie".

Polskie Tow. Biologiczne powstało w Warszawie 1922 r., jest oddziałem „Société de Biologie" w Paryżu.

Polskie Tow. Botaniczne powstało w Warszawie w roku 1922 w celu popierania rozwoju botaniki. Organ: „Acta Societatis Botanicorum Poloniae" wydaje „Bibljotekę Botaniczną".

Polskie Tow. „Dzieci na Wieś" powstało we Lwowie w roku 1918. Cel: organizowanie i prowadzenie kolonij letnich i zimowych oraz półkolonij. W ciągu 16 lat utrzymywało T-wo ogółem 350 kolonij.

Polskie Tow. Fizyczne założone w r. 1919 w Warszawie. Cel: popieranie rozwoju nauk fizycznych. Wyd. „Sprawozdania i Prace Pol. Tow. Fizycznego".

Polskie Tow. Geograficzne zał. w r. 1917 w Warszawie. Cel: popieranie rozwoju geografji. Organ „Przegląd Geograficzny" (Warsz.).

Polskie Tow. Geologiczne zał. w r. 1921 w Krakowie. Organ: „Rocznik Pol. Tow. Geologicznego w Krakowie".

Polskie Tow. Historyczne powstało w r. 1887 we Lwowie. Organ „Kwartalnik Historyczny" (Lwów).

Polskie Tow. Krajoznawcze, zał. 1906 w Warszawie. Wyd. dwutyg. „Ziemia“ i „Orli Lot”, mies., dla młodzieży. (Warsz. wzgl. Kraków).

Polskie Tow. Matematyczne, zał. 1919 w Krakowie. Organ: „Rocznik Pol. T-wa Matematycznego“.

Polskie Tow. Muzyczne, zał. 1810. Zreorganizowane 1872 we Lwowie. Utrzymuje konserwatorjum muzyczne, szkołę dramatyczną i operową.

Polskie Tow. Politechniczne, zał. 1877 we Lwowie. Organ „Czasopismo Techniczne” (Lwów.)

Polskie Tow. Przyrodnicze im. Kopernika, zał. 1874. Wyd. popularno-naukowy mies. „Przyroda i Technika“, oraz kwartalnik „Kosmos”.

Polskie Tow. Psychjatryczne, zał. 1919 w Warszawie. Organ „Rocznik Psychjatryczny“.

Polskie Tow. Psychologiczne, zał. 1907 w Warszawie. Członkowie pomieszczają prace w „Ruchu Filozoficznym” i „Przeglądzie Filozoficznym” (Lwów wzgl. Warszawa).

Polskie Tow. Teologiczne, zał. 1920 we Lwowie. Organ kwartalnik „Przegląd Teologiczny” (Lwów).

Pomiary dotyczące rozwoju fizycznego dziecka: p. wzrostu systemem Godin'a (potrzebny wzrostomierz), p. wagi (waga osobowa), p. obwodu klatki piersiowej (taśma), p. pojemności płuc (spirometr zob.), p. rozpiętości ramion, p. siły mięśniowej (siłomierz czyli dynamometr).

Lit.: Dąbrowski P. „Nauka o dziecku”, Króliński K. „Nauka o dziecku”.

Pomiary inteligencji dziecka, (zob. testy).

Pomoce naukowe (zob. poglądowe nauczanie).

Lit.: Greb. K. „Pomoce naukowe, ich istota i stosowanie”. Czyżycki W. i Huber J. „Jak wykonać samemu pomoce naukowe”.

Pomologja *gr.* opis owoców jadalnych i ich wartości użytkowych.

Ponerologja *gr.* nauka o grzechu.

Poniatowski Jerzy (1736-1794), prymas Polski, członek K. E. N. Położył znaczne zasługi około rozwoju oświaty, zarzucano mu zbytnią chciwość.

Poniatowski Stanisław (ur. 1884), etnolog polski, autor m. i. „Zadania i przedmiot etnologji“.

Popęd impuls, dążenie, przy którem z początku jednostka nie uświadamia sobie celu, później wskutek doświadczenia łączy się ze świadomością celu. Rozróżniamy p. zachowawczy, rozrodczy (u zwierząt instynkt), ponadto u człowieka: moralny, intelektualny i estetyczny.

Obszerniej o impulsach Saxby J. „Kształcenie postępowania”, Dryjski „Zagadnienia seksualizmu dziecka i młodzieży szkolnej”.

Popędy chorobliwe manje, jak np. kleptomanja (popęd do kradzieży), piromanja (p. do podpalania) itp.

Popławski Antoni (1739—1786), pedagog polski, pijar. Na konkurs K. E. N. napisał rozprawę „O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej”, która została przyjęta i na jej podstawie ustalono „Ustawy K. E. N.”. Napisał też „Moralną naukę dla szkół narodowych”.

Popularne wydawnictwa. W celu popularyzacji wiedzy z różnych dziedzin mamy liczne p. w., nie wszystkie jednak odpowiadają swemu celowi. Dziełka popul. powinni pisać tylko wytrawni specjaliści (nie dyletanci!) w formie, dostępnej dla szerokich mas ludowych i dostosowanej do poziomu umysłowego czytelnika.

Wiele pop. wyd. wydały „Macierz Polska” we Lwowie, M. Arct, Gebethner i Wolff, Trzaska, Ewert i Michalski w Warszawie, Księgarnia św. Wojciecha w Poznaniu i i.

Poradnictwo zawodowe powinno być oparte na ścisłych badaniach psychotechnicznych (zob. psychotechnika).

Lit.: Claparède E. „Poradnictwo zawodowe", Lipiński Z. „Informator dla chłopców, kończących szkołę powszechną" i „Informator dla dziewcząt, kończących szkołę powszechną".

„Poradnik dla samouków" monumentalne wydawnictwo podręcznikowe dla studjujących samoistnie różne przedmioty naukowe. Zał. w r. 1898 w Warszawie. W opracowaniu biorą udział wybitni polscy uczeni.

„Poradnik w Sprawach Nauczania i Wychowania oraz Administracji w Szk. Ogólnokształcących" czasop. wydawane przez Min. W. R. i O. P., zawierające bardzo cenne wskazówki i bibljografję poszczególnych omawianych przedmiotów.

Porazińska Janina współczesna, wybitnie utalentowana pisarka dla dzieci i młodzieży. Niektóre jej utwory, oparte są na pierwiastkach demonistycznych jak np. „Kichuś", „W Wojtusiowej izbie". Wybitną wartość ma powieść „W spalonym dworze". Pracuje w dziale słuchowisk radjowych, pomieszcza ustępy w różnych wypisach i czytankach.

Porębowicz Edward (ur. 1862) romanista polski i tłumacz wielu arcydzieł, m. i. „Boskiej komedji" Dantego.

Porfirjusz (około 232—304) grecki filozof, komentator dzieł Platona i Arystotelesa.

Pornografja *gr.* literatura sprośna, obliczona na najniższe instynkty. W walce przeciw tej pladze społecznej powinno brać udział nauczycielstwo z całym zapałem.

Porównanie w stylistyce zestawienie dwóch podobnych przedmiotów lub czynności.

Postacie mowy w styl. zwroty, polegające na tem, że zamiast pewnych przedmiotów i czynności autor wymienia inne, ale łatwe do odgadnięcia znaczenia. Tu należą:

porównanie (zob.)

metafora czyli przenośnia (np. srebrny strumień, koralowe usta),

personifikacja albo *uosobienie* (prozopopeja) np. kwiat zasypia, słońce patrzy na ziemię itp.

metonimja, *zamiennia* zamiast właściwego przedmiotu wymieniamy inny np. żyję z pracy, słyszę lutnię, czytam Mickiewicza, człowiek bez serca itp.

synekdocha lub *ogarnienie*, zamiast części wymieniamy całość lub odwrotnie, np. włos srebrzył mu głowę, albo „dziś niema Krezusów", zniknęły śniegi itp.

hiperbola, *przesadnia*, autor przypisuje przedmiotowi cechę lub czynność w większym lub mniejszym zakresie, niż jest w istocie, np. wylano morze łez, zjadł beczkę soli itp.

epitet wyrażenie stałej cechy przedmiotu (np. zielona łąka, skromny fiołek, rola-karmicielka itp. (zob. stylistyka).

Postrzeżenie (zob. spostrzeżenie).

Postulat *l.* żądanie. W fil. twierdzenie nieudowodnione lub nie dające się udowodnić, które jednak uważa się za prawdziwe.

Potocki Ignacy (1750—1809) członek K. E. N., jeden z założycieli Tow. do Ksiąg Elementarnych.

Potocki Stanisław Kostka (1752—1821) twórca i zwierzchnik Izby Edukacyjnej, autor prac: „Podróż do Ciemnogrodu", „O języku polskim", „Pochwały, mowy i rozprawy", „O wymowie i stylu".

Powalski Jan pseudonim Anieli Gruszeckiej, współczesnej pisarki dla młodzieży, autorki „Króla" i „W grodzie żaków".

Powiastka, krótki utwór literacki o treści, zaczerpniętej z historji, z życia codziennego, z przyrody, ze świata fantazji itd., dostosowany do poziomu umysłowego dzieci i zawierający jakąś wybitną myśl przewodnią i naukę moralną.

Lit: Króliński K. „Polska literatura dla dzieci i młodzieży".

Poznania teorja odłam filozofji, zajmuje się istotą, początkiem, rozwojem, funkcją i przedmiotem poznania. Poznanie = wiedza (uznana za słuszną) o jakimś przedmiocie jako rezultat procesów badań.

Poznańskie Tow. Przyjaciół Nauk zał. 1857. Cel: pielęgnowanie nauki literatury i sztuki. Wydziały: teologiczny, lekarski, hist.-literacki i prawniczy. Komisje: filologiczna, filozoficzna, historyczna, lekarska, mat.-przyrodnicza, nauk społecznych i teologiczna.

Pozytywizm *l.* kierunek filozoficzny, powstały w XVII w. (Fr. Bacon) i następnie D. Hume, A. Comte. Według pozytywistów filozofja powinna się ograniczyć do tego, co jest pozytywne, czyli dane w doświadczeniu. Kierunek ten wywarł wpływ na wychowanie w XIX w., zwłaszcza w czasie rozkwitu nauk przyrodniczych. Przedstawicielem kierunku poz. w pedagogice był H. Spencer (zob.).

Hasła pozytywistyczne w wychowaniu i w literaturze dla dzieci w Polsce nabrały szczególnej aktualności w ostatnich dziesiątkach lat XIX. w.

Lit: Drogoszewski A. „Pozytywizm polski".

Praca badawcza nauczyciela w dziedzinie wychowania i nauczania. Przeczytaj: Buckingham B. R. „Praca badawcza na terenie szkoły".

Praca domowa ucznia wedle higjenistów (Kopczyński St. „Zasady higjeny szkolnej") czas pracy domowej ucznia powinien się ograniczać w 3 roku nauki do 40 minut, w 4 i 5 od 45 do 60 min., w 6-7 od 1 do $1\frac{1}{2}$ godz. W niższych klasach szkoły średniej 1 godz., średnich $1\frac{1}{2}$ godz., wyższych 2-3 godzin.

P. d. u. ma na celu przerobienie wiadomości na umiejętność i kształcenie się w samodzielności. Zadawanie napamięć tekstów, zwłaszcza prozy, formułek i wykładów, uważają współcześni pedagogowie za przeżytek.

Lit: Golias M. „Organizacja pracy domowej ucznia". Męczkowska T. „Praca domowa ucznia", Nawroczyński B. „Zasady nauczania". J. Sokołowski „Odrabiania lekcyj w szkole powszechnej", A. Litwin i S. Wiącek „Praca domowa ucznia szkoły powszechnej".

Praca ręczna jako osobny przedmiot w szkole, dobrze prowadzony, może mieć duże znaczenie wychowawcze, jeśli się oprze tę naukę na zainteresowaniach ucznia. Rzecznikami jej: J. Dewey, G. Kerschensteiner i w. i.

Lit: Andruchowicz T. i Ogielski W. „Roboty ręczne w glinie i papierze", Bojarski B. „Technologja pracy ręcznej", Broniewiczowa W. „Roboty ręczne". (Szycie, cerowanie, łatanie), Buczkowski Fr. i Rudawski L. „Obrazy do nauki zajęć praktycznych", Czyżewski W. „Zajęcie rękodzielnicze z papieru, kartonu i tektury", Gerson-Dąbrowska M. „Modelowanie jako nauka i zabawa", Glasgall H. „Fornierowanie", „Roboty gałązkowe", „Wyrabianie sztucznych kwiatów", Gorzkowski A. „Roboty ręczne", Kuśmierski Fr. „Modelarstwo", Pietrzykowski P. „Nauczanie robót z metalu", Przyłuski J. „Odrodzenie młodzieży przez prace ręczne", Rogowska A. „Roboty kobiece", Rudawski L. „Zabawki z leszczyny", Rudzińska M. „Roboty kobiece", Sowiński M. „Nauczanie robót ręcznych", Tor J. „Plastyka w szkole", Wojnarowicz F. „Nauczanie robót z drewna". Oprócz tego dla wychowawczyń

przedszkoli w podręczniku Żukiewiczowej Z. „Wychowanie przedszkolne” i M. Weryho Radziwiłłowiczowej: „Metoda wychowania przedszkolnego”.

Praca umysłowa (zob. technika uczenia się, zmęczenie, znużenie).

Pracownie psychologiczne służą do badań eksperymentalnych w dziedzinie psychologji. Pierwszą założył w r. 1857 w N. Jorku W. James (zob.), zaś Wundt (zob.) w Lipsku 1878. Obecnie w każdem środowisku naukowem istnieją takie pracownie, a nawet psychologowie w seminarjach rozporządzają pewnemi akcesorjami do badań, jak np. tachistoskop, ergograf, dynamometr, tablice do testów, odpowiednia bibljoteka itp.

Pracownie szkolne odgrywają pierwszorzędną rolę we współczesnem nauczaniu w szkole średniej i więcejklasowej powszechnej.

Lit.: Dobrowolski St. „System klasowy i system pracowniany z doświadczeń w Liceum Krzemienieckiem”.

Jak urządzać pracownie, wiadomości podaje „Poradnik w sprawach nauczania i wychowania”, wydawany przez Min. W. R. i O. P. poza tem: Michalski W. „Pracownia fizyczna i chemiczna”, Halaunbrenner M. „Ćwiczenia prakt. z zakresu fizyki w szkole średniej”, Rutkowski W. „Szkolna pracownia geograficzna”. (zob. przyroda.)

Praecox przedwczesny (dementia) *gr.* wczesne otępienie umysłowe.

Pragmatyzm *gr.* teorja filozof., wedle której koncepcje filozoficzne należy oceniać nie słowami, ale według ich wykonalnych konsekwencyj, czyli mierzyć je stopniem ich praktycznego zastosowania. Reagując przeciw werbalizmowi i dogmatyzmowi filozofji współczesnej, usiłuje wydobyć abstrakcje z mglistego świata „czystej” myśli, aby sprowadzić je na ziemię. Teorja, w życiu codziennem nieużyteczna, jest bez wartości. Przedstawicielem p. jest W. James (zob.) W pedagogice reprezentantem tego kierunku jest J. Dewey (zob.).

Lit.: James W. „Pragmatyzm”, tłum. Kozłowskiego.

Prawa, normy, pisane lub sformułowane ustnie, albo tylko odczuwane powszechnie, ustalają kierunek i granice postępowania jednostek w obrębie grupy społecznej. W nauce zasady i reguły niewzruszone jak np. prawo Archimedesa, Pitagorasa itp. Istnieją także prawa natury. W psychologji rozróżniamy *prawo Fechnera* (zob.) i *Webera* (zob.) *kontrastu* (zob.) poza tem:

prawo efektu. Zadowolenie, radość z rezultatu jako nagroda pracy i wysiłku jest warunkiem wzrostu energji. Przeciwieństwem jest niepowodzenie, brak uznania, co znów jest przyczyną zanikania energji i depresji.

pr. potrzeby Wszelki organizm żywy jest systemem, który dąży do zachowania się w stanie równowagi. Skoro zaś równowaga fizyko-chemiczna zostanie zaburzona, wykazuje on czynności niezbedne do odzyskania równowagi. Biologowie nazywają to autoregulacją. Zaburzenia te właśnie nazywamy potrzebą. Wszelka potrzeba zmierza do wywołania reakcji, mogącej ją zaspokoić.

pr. zainteresowania. Wszelkie postępowanie jest dyktowane przez jakiś interes, czyli wszelkie działanie polega na osiągnięciu celu, na którym jednostce w danej chwili zależy.

pr. zasięgu życia psychicznego. Rozwój życia psychicznego jest proporcjonalny do oddalenia istniejącego między potrzebami a środkami do ich zaspokojenia. (Jeżeli niema oddalenia — oddychanie, kaszel itp., niema czynności psychicznej. Głód „odległy”, stąd tyle środków do zaspokojenia).

Prażmowska Teresa (1842-1912) autorka cennych utworów dla dzieci i powieści dla młodzieży, m. i. „W dziewiczych lasach Ameryki", „Podarek babci", „Serce".

Preambulum *ł.* w muz. obszernie rozwinięta introdukcja, preludjum.

Precipitando *wł.* w muz. przyspieszyć.

Predestynacja *ł.* przeznaczenie. Według nauki katolickiej Bóg przeznaczył wszystkich ludzi do zbawienia, pozostawiając im wolną wolę, od której to zbawienie zawisło.

Presbyopja *gr.* dalekowzroczność

Presto *wł.* w muz. bardzo szybko.

Priestley Józef (1733-1804) teolog i filozof angielski, autor wielu prac filozoficznych, teologicznych i i., a z pedagogiki „Różne spostrzeżenia, dotyczące wychowania" (tytuł spolszczony), gdzie domaga się wychowania odrębnego dla każdej klasy społecznej.

Prima vista *wł.* w muz. grać z nut odrazu, bez przygotowania.

Principium *ł.* zasada.

Priscianus (około drugiej połowy w. V i na pocz. VI w.) rzymski gramatyk, autor „Zasad gramatyki".

Probabilizm *ł.* pogląd, wedle którego żadne poznanie nie posiada cech pewności bezwzględnej, ale tylko pewien stopień prawdopodobieństwa. Jeśli np. nie umiemy się przekonać o bezwzględnej prawdzie, to przynajmniej umiemy znaleźć dowody prawdopodobieństwa.

Profesor *ł.* (od profiteor = wypowiadający swe poglądy publicznie) członek grona szkoły akademickiej. Rozróżniamy p. honorowych, zwyczajnych i nadzwyczajnych. W szkolnictwie średniem tytuł p. należy się osobom z pełnemi kwalifikacjami po upływie 3 lat od stabilizacji. W społeczeństwie utarł się zwyczaj tytułowania uczących wogóle profesorami bez względu na to, czy tytuł ten im formalnie przysługuje.

Profilaktyka *gr.* zapobieganie chorobom. W pedagogice polega na umiejętności wydobycia z psychiki najbardziej silnych i korzystnych w znaczeniu społecznem skłonności, by zapobiec niepożądanym zakłóceniom nerwowym dziecka. (Jaroszyński.)

Profile, wykresy na podstawie pomiarów (zob.) rozwoju fizycznego.
Rozróżniamy:
p. różnicowy Bineta (różnica między wiekiem chronologicznym, i fizjologicznym) i
p. ilorazowy Sterna (iloraz rozw. fiz. = wiekowi rozwoju fizycznego, podzielonemu przez wiek chronologiczny).

Profile psychologiczne Rossolimo (rosyjskiego pedagoga i psychjatry). R. na podstawie 380 testów oznaczył 38 zdolności psychicznych. Szczegóły w jego dziele „Psichołogiczeskije profili" (Moskwa, 1910).

Programy szkolne. Program szk. powsz. obejmuje szczeble: I. elementarny zakres wykształcenia ogólnego, II. rozszerzenie i pogłębienie szczebla pierwszego, III. ma przysposobić młodzież pod względem społecznym, obywatelskim i gospodarczym. Zagadnienia kulturalno-gospodarcze środowiska winny być uwzględniane w materjale naukowym wszystkich 3 szczebli.

Szczegółowe programy dla każdego przedmiotu nauk w szkole powszechnej, wydane przez Min. W. R. i O. P. posiada każda szkoła. Pożyteczna jest „Bibljoteka Naucz. Szk. Powszechnych" pod redakcją B. Kubskiego w Warszawie pod ogólnym tytułem „Jak realizować nowe programy szkolne". Dotychczas wyszło przeszło 30 tomików, napisanych przez specjalistów.

Program gimnazjum opiera się na 2 szczeblu szk. powszechnej, który winien zapewnić głębsze i obszer-

niejsze niż w szk. powszechnej poznanie kultury Polski, z uwzględnieniem związku z życiem praktycznem i gospodarczem oraz systematyczne wprowadzenie w kulturę ogólnoludzką w łączności z Polską. Do każdego z przedmiotów nauczania istnieją osobne, wyczerpujące „Programy”. Pr. rozlicznych nowych szkół zawodowych (zob.) znajdują się w opracowaniu.

Programowa muzyka polega na t. zw. malarstwie dźwiękowem, naśladującem pewne zjawiska jak szum wody, śpiew ptaków, wycie wichru itp.

Projektów metoda znana jest u nas głównie z książki Stevensona J. (zob.) „Metoda projektów w nauczaniu”. Projekt = czynność, wyzwalająca aktywność dziecka, wypełniana całkowicie t. zn. prowadzi do konkretnego celu, daje wyniki widoczne, zrozumiałe dla dziecka. Czynność ta musi być przeprowadzona *na swojem naturalnem podłożu,* a więc nie jest sztucznie przygotowana, lecz wyrasta z istotnej potrzeby życiowej i bierze w tem życiu żywy udział.

Oto np. plan tematu życiowego dla kl. I. Ośrodek zainteresowania: Pory roku: Wiosna. Temat: Urządzenie ogródka kwiatowego. Przedmioty, na których opiera się praca: roboty ręczne, rachunki, muzyka.

Schemat: I. Przygotowanie, posiadane przez dzieci. Widziały zajęcie w ogrodzie lub same pracowały.

II. Główne cele nauczyciela: Nauczyć mierzenia powierzchni. Zwiększyć zainteresowanie dzieci ogrodnictwem. Nauczyć dobrej dykcji, zwiększyć zadowolenie przez historyjkę lub piosenkę.

III. Etapy nauki: Wywołanie odczucia potrzeby nauki i ułatwienie możności zaspokojenia tej potrzeby. Robienie miar. Rachunki. Odstępy przy sadzeniu nasion. Powiastka o ogródku. Piosenka z ruchami. Sprawdzanie rezultatów w szkole. Powtórne opowiadanie powiastki „dla przyjemności innych”. Zastosowanie rezultatów w domu.

Proklityka *gr.* wyraz nieakcentowany łączy się z następującym wyrazem akcentowanym.

Prolegomena *gr.* uwagi wstępne do jakiegoś większego dzieła lub serji wykładów.

Promocja *l.* przesunięcie ucznia z klasy niższej do wyższej, a także uroczyste mianowanie doktorem w uniwersytecie.

Propedeutyka filozofji przygotowania do nauki filozofji w sposób elementarny, podstawowy. W naszej szkole średniej stanowi osobny przedmiot. Obszerne dane i bibljografja itd. w „Poradniku w Sprawach Nauczania” zesz. 1. r. 1934.

Propositio maior i p. minor *l.* w log. nazwy górnej i dolnej przesłanki w sylogizmie (zob.).

Propria causa *l.* we własnej sprawie.

Protagoras (485—410 przed Chr.) sofista grecki, którym zajął się Plato w swoim dialogu „Protagoras”, P. przeczył istnieniu bogów.

Protanopja *gr.* brak wrażliwości na barwę czerwoną, wada wzroku.

Protesis *gr.* w gram. przedłużanie wyrazów przez dodanie zgłoski na początku np. zam. bowiem — albowiem.

Protokóły lekcyj. Niektórzy nauczyciele szkół średnich urządzają od czasu do czasu w klasach wyższych spisywanie protokółów z lekcyj, wyznaczając do tej czynności uczniów dopiero po lekcji. Ogłoszono nawet drukiem takie protokóły, np. Haberkantówny W. „Protokóły z lekcyj przyrodoznawstwa”.

Proton pseudos *gr.* „pierwsze kłamstwo”, w log. określenia w dowodzie przesłanki fałszywej.

Proudhon Piotr Józef (1809—1865) pisarz polityczny. Zajmował się też sprawami wychowania i w pedagogice francuskiej jest rzecznikiem pracy ręcznej w szkole i wykształcenia zawodowego.

Prowincjonalizm *l.* wyrażenie w j. literackim, właściwe tylko jakiemuś dialektowi ludowemu.

Prozodja *gr.* nauka o następstwie w wierszu zgłosek akcentowanych i nieakcentowanych.

Lit.: Wójcicki K. „Forma dźwiękowa prozy polskiej i wiersza polskiego".

Prozopopeja w styl. figura retoryczna, w której mówca opisywanej lub zmyślonej postaci przypisuje własne swoje słowa.

Próg świadomości wyobrażona granica, poniżej której istnieją zjawiska duchowe, w tak zwanej podświadomości (zob.).

Próg w psychologji 1) absolutny = wielkość, którą musi osiągnąć jakaś podnieta, aby wzbudzić wrażenie zmysłowe; 2) względny = wielkość, o którą musi wzrość podnieta, byśmy mogli zauważyć ten wzrost. Np. jeśli położymy na podpartej ręce pewien ciężar, to musi on wzróść o $^1/_{15}$ do $^1/_{20}$, byśmy zauważyli przybytek wagi. Stosunek jest różny przy różnych zmysłach. Witwicki W. w swojej „Psychologji" I, omawia progi: przyjemności, wrażeń bólu, nacisku, wrażeń smakowych, stawowych, węchowych, próg różnicy itp.

Prószyński Konrad, pseud. Kazimierz Promyk (1851—1908) pedagog polski i zasłużony działacz oświatowy w b. zaborze rosyjskim, autor ogromnie rozpowszechnionego „Elementarza", opartego na metodzie analityczno-syntetycznej i kilku innych popularnych podręczników do nauki czytania i pisania.

Przechodzenie uczniów z klasy do klasy w obrębie szkół tego samego stopnia odbywa się na podstawie świadectwa bez egzaminu. Ze stopnia I do II i III na podstawie świadectwa bez egzaminu: po ukończeniu kl. I, II, III do kl. II, III, IV (z pomyślnym wynikiem jednego roku kl. IV) do kl. V szkół II i III st., ze szk. st. II po ukończeniu kl. I, II, III, IV, V do kl. II, III, IV, V i VI szk. st. III. Ze szk. st. I po jednym roku kl. III do kl. IV, wyjątkowo po 2-gim r. kl. IV do kl. VI st. II i III-go. Ze szk. st. II po 1 r. kl. VI do kl. VII, III st. Przech. u. st. III do st. II i I i II do I. Ze st. III: po kl. I, II, III, IV, V do kl. II, III, IV, V st. II. Po uk. kl. VI na 2-gi rok kl. VI. Po uk. kl. I, II do kl. II, III st. I. Z II st. po I, II do II i III st. I. Z III, II st. po III, IV, V, VI do kl. IV st. I, w której uczeń pozostaje do ukończenia szkoły.

Przecinkowanie przedstawia wielką trudność dla uczącej się dziatwy, a sprawa ważna. Czasem źle postawiony przecinek zmienia zupełnie sens zdania. W nauce szkolnej należy ułożyć ćwiczenia, któreby ułatwiły zapamiętanie, że przecinkami oddziela się: 1) wołacz, 2) wykrzyknik, 3) zdanie ściągnięte, 4) skrócone niezależne, 5) skrócone współrzędne, 6) skrócone podrzędne, 7) dopowiedzenie, 8) zdanie pełne podrzędne, 9) zdanie pełne współrzędne, 10) zdanie wtrącone.

Przeczący sąd (w log.), w którym wyłączamy zakres podmiotu z zakresu orzeczenia.

Przedmiot wszystko, o czem możemy myśleć i wydać sąd. W filoz. rzeczywistość zewnętrzna, odpowiadająca naszym wyobrażeniom. P. *idealny*, coś poznawalnego tylko w myśli a nie spostrzegalnego.

Przedmiotowo wyborczy system nauczania w szk. średnich, rozpowszechniony w krajach anglosaskich, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych. Polega na tem, że uczeń może sobie wybierać pewne przedmioty i na nie uczęszczać.

Im uczeń jest starszy, tem więcej ma zajęć wedle własnego wyboru. System jednak ma dotychczas charakter eksperymentu i ponadto jest za kosztowny.

Przedmioty nauczania w szkole powszechnej, ujęte są w grupy:

1) poświęcone wyłącznie stronie moralnej: religja,

2) naukowe, podające wiedzę teoretyczną:

a) humanistyczne, uczą o człowieku i jego kulturze,

b) realistyczne, uczą o zewnętrznem materjalnem otoczeniu człowieka (przyrodoznawstwo, fizyka i chemja, geografja, matematyka),

3) techniczne, mające na celu wykształcić sprawność w kierunku:

a) rozwoju cielesnego (gimnastyka, gry).

b) praktycznym (roboty, zajęcia praktyczne),

c) estetycznym (rysunki, śpiew).

P. n. w gimnazjum są: a) obowiązkowe: religja, język polski, j. łaciński, jeden z języków obcych nowożytnych, historja, geografja, przyroda, fizyka i chemja, matematyka, zajęcia praktyczne, ćwiczenia cielesne, b) nadobowiązkowe: drugi język obcy nowożytny, rysunek, śpiew.

Uczeń może się uczyć tylko jednego przedmiotu nadobowiązkowego, a tylko wyjątkowo dwóch. W gimnazjum bez j. łacińskiego te same przedmioty; zamiast łaciny wzmacnia się naukę j. polskiego, obcego i zajęć praktycznych.

Przedstawienie termin, oznaczający treść psychiczną, należącą do zakresu zjawisk psychicznych, w których uświadamiamy sobie jakiś przedmiot.

Rozróżniamy: p. *spostrzegawcze*, (przychodzące do skutku przez podnietę obwodową nerwów) p. *pochodne* (bez tej podniety), te ostatnie dzielą na *odtwórcze* i *wytwórcze* czyli fantazyjne.

Lit.: Blaustein L. „Przedstawienia imaginatywne, schematyczne i syntetyczne".

Przedszkola. W myśl ustawy z 11 marca 1932, art. 4, dla dzieci w wieku od lat 3 ukończonych do czasu rozpoczęcia obowiązku szkolnego organizuje się przedszkola, które mają na celu wychowanie fizyczne i psychiczne przez stworzenie odpowiednich ku temu warunków. Kształcenie kandydatek na wychowawczynie p. odbywa się w 4-letnich seminarjach dla wychowawczyń i w 2-letnich liceach. Na pierwszy rok seminarjum przyjmuje się kandydatki, które w danym roku kończą 13 lat życia, na 1 rok liceum 16 r. życia. Program sem. dla wych. p. opiera się na 2 szczeblu programowym szkoły powsz., program liceum na programie gimnazjum.

Program sem. i liceum obejmuje wykształcenie ogólne, przygotowanie społeczno-obywatelskie i pedagogiczne oraz praktykę pedagogiczną.

Lit.: (zob. Wychowanie przedszkolne).

„Przegląd Filozoficzny" kwartalnik, zał. w r. 1897 przez Weryho w Warszawie.

„Przegląd Humanistyczny" kw. naukowy T. N. S. W., zał. w r. 1923 we Lwowie.

Przemęczenie (zob. zmęczenie).

Przenośnia, metafora, figura stylistyczna, polega na tem, że na miejsce jakiegoś wyobrażenia lub pojęcia kładziemy inne, które wiąże się z niem przez podobieństwo itp. np. „gorzkie wyrzuty", „serce mi rośnie", „kwiaty moich uczuć" itd.

Przenoszenie się wprawy. Liczni badacze (W. James, E. Meumann, W. G. Sleight i w. i.) zajmowali się zagadnieniem, czy z pomocą ćwiczeń można przenieść wprawę np. z prawej ręki na lewą, dalej w dziedzinie pamięci itp. W badaniach tych nie osiągnięto ocze-

kiwanych rezultatów. Na podstawie tych badań jednak Thorndike (zob.) postawił t. zw. teorję wspólnych składników (zob.).

Przesłanki w logice nazwa obu sądów, z których wynika nowy sąd-wniosek (zob. sylogizm).

Przeżycie psychiczne, inaczej fakty psychiczne (zob.).

Przyborowski Walery (1845-1926) b. poczytny pisarz powieści historycznych dla młodzieży. Z pośród kilkudziesięciu wymieniamy „Szwoleżer Stach“, „Młodzi gwardziści”, „Bitwa pod Raszynem”.

Przyczynowości zasada polega na tem, że każda zmiana ma przyczynę. Zasada jest podstawą nauk przyrodniczych.

„Przyjaciel Dzieci“, czasop. dla dzieci, zał. 1861 r. w Warszawie. Redagowali kolejno: Lewestam, Anczyc, Gregorowicz i i. Pismo odegrało dużą rolę w rozwoju literatury dziecięcej w epoce pozytywizmu.

„Przyjaciel Szkoły“, dwutygodnik nauczycielski, wychodzi w Poznaniu od r. 1922. Założony, wydawany i redagowany przez Leonarda Borkowskiego (Adr.: Poznań, ul. Wielka 18).

Przyjemność i przykrość przeciwne uczucia, będące wedle Kanta objawami zdolności odczuwania. Witwicki nazywa je wrażeniami zmysłowemi, połączonemi z wrażeniami spostrzegawczemi. (Zob. uczucia).

Przykład nauczyciela. Wobec wielkiej skłonności dzieci do naśladownictwa, pedagogika domaga się od nauczyciela takiego postępowania, któreby miało we wszystkiem charakter dodatni.

Przypomnienie wedle Titchenera jest wyobrażeniem, któremu towarzyszą wyobrażenia skojarzone i nastrój znajomości.

Rowid tłumaczy jaśniej: Tę formę pamięci, dzięki której odtwarzamy w świadomości wyobrażenia wytworzone w przeszłości i mające cechy swojskości, nazywamy przypomnieniem.

Przypowieść opowiadanie prawdziwego lub zmyślonego prostego zdarzenia w celu uzmysłowienia jakiejś prawdy.

Przyrodoznawstwo nauki, zajmujące się badaniem własności i zmian zjawisk materji żywej i martwej. Posługują się metodami: porównywanie przedmiotów, zjawisk, praw i eksperymentowanie. Naukę o przyrodzie dzielą na 1) *ogólną* (fizyka, chemja) 2) *szczegółową* (astronomja, geologja, biologja). Inny podział: p. *martwa*, p. *żywa* (biologja).

Biologja rozpada się na 1) zoologja, 2) botanika. Rozróżniamy tu poddziały: morfologja, fizjologja, systematyka.

Oddzielne działy: antropologja, etnologja i socjologja, ontogenja, ekologja, geografja zwierząt i roślin itp.

Nauka przyr. stosowana (wyzyskuje rezultaty badań dla celów praktycznych w medycynie, farmacji, rolnictwie, leśnictwie, ogrodnictwie i technice).

Lit.: „Katalog rozumowany książek przyrodniczych dla uczniowskich bibljotek szkolnych” (praca zbiorowa). Męczkowska i Rychterówna „Spis książek przyrodniczych”. Z chemji: Harabaszewski „Metodyka chemji” (z fizyki zob. fizyka). Z martwej: Brzeziński M. „Krótka nauka o ciałach przyrody martwej”, Michalski W. „Przyroda martwa”, Czystowski J. i Kowalewski M. „Jak realizować nowy program z przyrody martwej”. Z biologji: Boutroux E. „Pojęcie prawa przyrody w nauce i fizjologji”, Dembowski J. „Zasady biologji ogólnej”, Wasman E. „Biologja nowoczesna a teorja rozwoju”, Wilczyński J. „Podręcznik biologji ogólnej”, Jarmulski E. „Przyrodoznawstwo w szko-

le powszechnej", „Zadania i lekcje z przyrody", Simm K. „Nauki biologiczne jako czynnik wychowania narodowego", Trzeciakówna P. „Nauczanie przyrody", Heilpern M. „Zasady metodyki nauk przyrodniczych". Pomocnicze: Jarmulski E. „Zadania i lekcje z przyrody", Wernerowa J. „Poznajmy przyrodę, książka dla nauczyciela", Petrow i Petrowowa „Lekcje praktyczne przyrody", Męczkowska i Rychterówna „Cwiczenia z przyrody żywej", „Metodyka przyrodoznawstwa", Haberkant W. „Protokóły z lekcyj przyrodoznawstwa", Rostafiński J. „Przewodnik do oznaczania roślin dziko rosnących", Bohuszewicz Z. „Lekcje botaniki", Ledoux P. „50 lekcyj z nauk przyrodniczych", Majewska W. „Pogadanki przyrodniczo-geograficzne", Młodowska, Berggrün i Bobrowska „Pogadanki przyrodniczo-krajoznawcze", Lorec Z. „Akwarjum słodkowodne", Momot J. „Akwarjum w szkole i domu". Ciekawe i bardzo popularne książeczki wydaje Księgarnia św. Wojciecha w Poznaniu w „Bibljoteczce Przyrodniczej" (około 50 tomików), Książnica-Atlas, Gebethner i Wolff, „Nasza Księgarnia" i i.

Z czasopism: „Przyroda i Technika" (Warszawa, Hoża 28).

Przysposobienie wojskowe. Po wielkiej wojnie prawie wszystkie państwa zaprowadziły p. w., mające na celu podnieść poziom wyrobienia fizycznego młodzieży, oraz zapewnić sobie wyćwiczone rezerwy. Rozróżniamy p. w. ochotnicze i obowiązkowe. W Polsce kładzie się duży nacisk na przysposobienie młodzieży szkół średnich i wyższych do roli przyszłych oficerów i podoficerów, gdyby zaszła potrzeba obrony kraju.

Lit.: Fularski M. „Przysposobienie wojskowe w Polsce", praca zbior. „Podręcznik przysposobienia wojskowego z 200 rycinami i 5 tabl.", Leśniewski „Przysposobienie wojskowe w harcerstwie", Zając J. „Przysposobienie wojskowe i wychowanie fizyczne".

Przystawski Stanisław (1820—1887) fizyk polski, jeden z założycieli „Encyklop. Wychowawczej".

Pseudodefinicja *gr.-l.* zdanie, które może zastąpić definicję lub okazanie przedmiotu, modelu itp. A więc 1) możliwie dokładny opis, 2) charakterystyka zapomocą jednej lub tylko kilku cech wyróżniających, 3) porównanie cech zgodnych, 4) przez odróżnianie cech niezgodnych.

Pseudologja phantastica *gr.-l.* chorobliwa skłonność do kłamstwa w opowiadaniach przygód wojennych i myśliwskich u starszych. Zdarza się u dzieci o zbyt pobudliwej fantazji podobna wada w opowiadaniach z własnych rzekomych przeżyć.

Psychastenja *gr.* wedle Kraepelina neuroza przymusowa u chorych umysłowo a nawet u ludzi normalnych, objawiająca się lękiem przed ciemnością, złodziejami, ogniem itp. Prześladują ich natrętne melodje, straszne jakieś obrazy, historje makabryczne, złe duchy itp. Ludzie tacy mają pęd do liczenia osób w tramwaju, stopni na schodach, ulegają natrętnym zagadnieniom, których rozwiązać nie potrafią itd. Lit.: Witwicki W. „Psychologja II", Freud Z. „Psychopatologja życia codziennego".

Psychika *gr.* zespół cech duchowych danej jednostki.

Psychjatrja *gr.* nauka o chorobach umysłowych.

Psychoanaliza metoda psychoterapeutyczna w leczeniu psychozy i neurozy. Twórcą był Breuer, rozwinął ją psychjatra wiedeński Z. Freud (zob.) Wedle jego teorji przyczyną zaburzeń psychicznych są tak zwane kompleksy (zob.) nurtujące w podświadomości (zob.). Przeważna część tych kompleksów to tendencje o charakterze seksu-

alnym (zob. libido), które w różnym wieku, począwszy od dzieciństwa, ujawniają się w przeróżnych formach.

P. zajmuje się badaniem tych procesów i podaje wskazówki, jak wydobywać te ukryte siły na pole świadomości, jak z pomocą woli przekształcać je i ujarzmiać.

Poglądy Freuda wywołały wśród pedagogów i psychologów wielkie zainteresowanie. Zajmowali się niemi: E. Claparède, T. Flournoy, P. Bovet i w. i., a przedewszystkiem psychjatrzy: Bleuler w Zurychu, Speyr w Bernie, Jones w Toronto, K. Bouman w Amsterdamie, Dupré w Paryżu itd. Sprawa mimo wszystko do dziś nierozstrzygnięta. Uczeń Freuda, A. Adler, pierwszy przeciwstawił się poglądom mistrza (zob. psychologja indywidualna).

Rewelacją okazały się poglądy lwowskiego psychologa M. Kreutza (zob.), który w „Encyklopedji Wychowawczej" w rozprawie „Nowe kierunki psychologji" krytykuje bardzo ostro „psychologję głębi" tj. psychoanalizę, udowadniając, że zjawiska psychiczne nieświadome istnieć nie mogą, jeśli się zważy, że istotną cechą tych zjawisk jest przedewszystkiem świadomość. Zaprzecza też istnieniu kompleksów nieświadomych, których empirycznie stwierdzić nie można, wreszcie całą metodę uważa za szkodliwą, albowiem otwiera ona szeroko wrota fantastycznym i dowolnym zresztą spekulacjom, opuszczającym już zdecydowanie teren naukowy.

Lit.: Bornstein M. „Psychoanaliza", Bychowski S. „Psychoanaliza", Coster G. „Psychoanaliza w zastosowaniu do ludzi normalnych", Dryjski A. „Rozbiór i krytyka głównych założeń psychoanalizy", Freud Z. „Psychopatologja życia codziennego", „O marzeniu sennem", Green G. H. „Psychanaliza w szkole", Mirski J. „Rozwój i wychowanie płciowe dziecka w świetle freudyzmu", Pfister O. „Psychoanaliza na usługach wychowania".

Psychofizjologja *gr.* dział psychologji, zajmujący się badaniem procesów w układzie nerwowym, stanowiącym podstawę zjawisk psychicznych.

Psychofizyka *gr.* dział psychologji, zajmujący się badaniem związków i stosunków między zjawiskami fizycznemi a psychicznemi (zob. okazjonalizm). W dziale tym duże znaczenie mają badania Webera (zob.) i Fechnera (zob.).

Weber ustalił prawo, które stwierdza, że im większa jest podnieta, wywołująca wrażenie o pewnem natężeniu, tem większy musi być przyrost tej podniety, by ją można zauważyć w natężeniu wrażenia. Fechner (zob.) sformułował prawo Webera, dotyczące zależności między wrażeniem a podnietą: „Względna czułość jest dla tego samego rodzaju wrażeń (np. jakości, siły) w różnych regjonach podniet ta sama" (zob. Fechnera prawo).

Psychogeneza *gr.* psychologja rozwojowa, zajmująca się rozwojem samowiedzy u człowieka w zestawieniu z rozwojem zwierzęcia.

Psychografja *gr.* metoda badania psychologicznego jednostek w celu uzyskania różnych cech, skłonności, zdolności itp., składających się na charakterystykę tej jednostki.

Do tego celu służy *psychograf*, przyrząd zaopatrzony w odpowiedni mechanizm do zapisywania wyniku eksperymentu. Wynik ten nazywamy *psychogramem*.

Psychologizm *gr.* kierunek filozoficzny, polegający na rozpatrywaniu zagadnień z dziedziny religji, etyki, sztuki, itp. ze stanowiska wyłącznie psychologji.

Psycholog szkolny. Jednym z głównych postulatów nowoczesnej pedagogiki jest, aby w każdym zakładzie wychowawczym pracował psycholog-specjalista (zob. inteligencja, poradnictwo zawodowe, testy).

Psychologja *gr.* (psyche = dusza, logos = słowo, nauka). Nauka ta zaliczała się do filozofji i nie miała charakteru n. samodzielnej. (Termin użyty po raz pierwszy przez Rudolfa Gukleniusa). Zajmowała się zagadnieniami istnienia duszy, jej nieśmiertelności, jej stosunkiem do Boga itd. Była to p. *spekulatywna*, albo *metafizyczna*, lub *racjonalna*.

W końcu XIX w. pod wpływem rozwoju nauk przyrodniczych, zwłaszcza biologji i fizjologji, zaczęto stosować metody badań przyrodniczych także do zjawisk psychicznych, treści świadomości, uczuć, woli itp., pozostawiając zagadnienia p. spekulatywnej filozofji. P. współczesna ma charakter *empiryczny*, tj. opiera się na doświadczeniach i eksperymentach w pracowniach psychologicznych (zob. psychofizyka).

Rowid podaje definicję: P. jest nauką, zajmującą się opisywaniem i interpretacją treści świadomości, oraz badaniem stanów i procesów psychicznych, odbywających się w sferze podświadomości i nieświadomości. (Druga część definicji ulega zakwestjonowaniu u tych, którzy są przeciwnikami psychoanalizy. Zob. pogląd Kreutza pod psychoanaliza). Ciekawie ujmuje pojęcie współczesnej p. Claparède (zob.): „Są atomiści, gestaltyści, introspekcjoniści, paraleliści, interakcjoniści, bihewjoryści, zwolennicy p. refleksów, personaliści, asocjoniści, komprehensjoniści, hedoniści itd. — z tych wszystkich będzie się wyłaniała zawsze jedna tylko psychologja = nauka o czynności psychicznej i postępowaniu.

Dla przejrzystości podajemy działy, kierunki i metody w porządku alfabetycznym.

P. apercepcyjna opiera się na twierdzeniu, że nie wszystkie przebiegi psychiczne dadzą się tłumaczyć prawami asocjacyj, ale wchodzi tu w grę także uwaga i natężenie siły woli itp.

P. asocjacyjna; zasadniczemi pojęciami asocjonizmu są wrażenia zmysłowe, odnowa wyobrażeń i asocjacja czyli kojarzenie. Zapomocą tych pojęć starała się p. a. wyjaśnić wszystkie inne procesy psychiczne. Badania w tym kierunku prowadzili: Ebbinghaus, Ribot, Ziehen, Meumann. P. a. przyczyniła się w pewnym stopniu do rozwoju nowych kierunków w psychologji współczesnej.

P. dyferencjalna, różnicowa, zajmuje się analizą typów i charakterów tj. badaniem różnic psychicznych jednostek np. różne typy wyobrażeniowe, pomięciowe, umysłowe itd. Przedstawicielem jest W. Stern (zob.).

P. dyspozycyjna tłumaczy przebiegi psychiczne prawami kojarzenia jak asocjacyjna ale tylko częściowo, natomiast uwzględnia dyspozycje uzdolnień, uczuć itp.

P. empiryczna (empeiria = doświadczenie) opiera się wyłącznie a) na doświadczeniu wewnętrznem, *introspekcji* (materjały bezpośrednich doświadczeń) i b) na badaniach zjawisk u osób drugich (*extrospekcja*) (zob. p. postępowania).

P. etnologiczna jest psych. różnicową rozmaitych ras i ludów (Mc. Dougall, W. Wundt i i.).

P. funkcjonalna tak określają psychologję, która wiąże zjawisko pod kątem widzenia „środka celu". Określając wartość funkcjonalną każdego procesu, daje praktykowi to, czego on potrzebuje. Nie jest to p., którаby stanowiła osobną gałąź, lecz korzysta z rozmaitych metod, wiodących do celów np. celu nauczania.

P. indywidualna; twórcą jej jest A. Adler, uczeń Freuda. Największą siłą życiową jest nie „libido" Freuda, lecz indywidualne dążenie do mocy i instynkt społeczny. Zapomocą odpowiednich metod stara się p. i. poznać linję kierunkową jednostki i pokierować nią wedle oznaczonego planu.

P. patologiczna zajmuje się badaniem jednostek anormalnych, upośledzonych itp. Pracują u nas w tym kierunku W. Sterling i M. Grzegorzewska.

P. pedagogiczna (zob. pedologja).

P. postaci albo *p. strukturalna* powstała z asocjacyjnej. Przekonano się bowiem, że elementy psychiczne jako osobne twory nie istnieją, ale są powiązane w całości. Na zmysły bowiem działają nie poszczególne wyodrębnione barwy, tony itp., ale całe obrazy czyli postacie,(struktury). W kierunku tym prowadzili badania Köhler, Wertheimer, Koffka i i.

P.postępowania bihewjoryzm, (ang. behave = zachowanie się, postępowanie) opiera się na obserwacji zachowania się i postępowania jednostki i na badaniu przejawów danych objektywnie.

P. p. zajmuje się przedewszystkiem czynnikami, które wywierają wpływ na człowieka, bada odruchy i instynkty, wykazując ich znaczenie w życiu i wychowaniu i reguluje zachowanie się i postępowanie zapomocą środków wychowawczych. Przedstawiciele tego kierunku: Thorndike, Mc. Dougall, Watson, Bagley, Saxby i inni.

P. refleksyjna. Psychologowie rosyjscy, Bechterew i Pawłow badali ruchy zwierząt i roślin jak wzrost, szukanie światła, ciepła itp. Opierając się na teorji tropizmów (zob.) Loeba twierdzili, że i u człowieka odruchy czyli refleksy mogą stanowić podstawę życia psychicznego.

P. rozwojowa (zob. psychogeneza).

P. stosowana (zob. psychotechnika).

P. zbiorowa (albo grupowa, kolektywna, socjalna), zajmuje się badaniem psychiki grup społecznych.

Lit.: Podręczniki: Hoefler A. „Zasady psychologji", Bykowski L. „Podręcznik do zajęć praktycznych z dziedziny psychologji", Ochorowicz J. „Pierwsze zasady psychologji", Raaf H. „Psychologja elementarna", Radziwiłłowicz R. „Podstawy psychologji w zarysie", Stout G. F. „Zarys psychologji", Titchener E. B. „Początki psychol.", Witwicki W. „Psychologja" (2 tomy) i „Zarys psychologji", Wróblewski K. „Psychologja", Ziemba T. „Psychologja". Inne: Mercier D. „Historja psychologji nowożytnej", Adamski W. „Zarys psychologji młodzieży", Allenburg O. „Zagadnienia praktyczne z psychologji wychowawczej", Avenarius R. „O przedmiocie psychologji", Baley S. „Psychologja wieku dojrzewania", „Psychologja kontaktu wychowawczego", Bandrowski B. „Psychologiczna analiza zjawisk myślenia", Bilikiewicz T. „Zagadnienie życia w świetle psychologicznych porównań", Danysz J. „Geneza energji psychicznej", Chmaj L. „Teorja pedagogiczna psychologji indywidualnej", Dougall W. „Psychologja grupy", Dymek L. „Psychologja postaci", (Rocz. Ped., t. III.) James W. „Pogadanki psychologiczne", Jaroszyński T. „Metoda badań psychologicznych w szkole", Kuchta J. „Psychologiczne podstawy programów nauczania", Le Bon G. „Psychologja rozwoju narodów", „Psychologja tłumu", „Psychologja w wychowaniu", „Pol. Archiwum Psychologji", (zob.), Radecki W. „Psychologja wrażeń i uczuć", Ribot T. „Współczesna psychologja niemiecka", „Współczesna psych. pozytywna w Ameryce", Rowid H. „Psychologja pedagogiczna", Szuman St. i Skowron St. „Organizm a życie psychiczne", Szczudłowski J. „Podstawy psychologji dążeń", Szwarc J. „Młodzież szkolna w świetle badań psychol.", Twardowski K. „O psychologji, jej przedmiocie, zadaniach, metodzie, stosunku do innych nauk i jej rozwoju", Ziehen T. „Zasady psychol. fizjologicznej", Życzyński H. „Materjały psychol. w literaturze. Uwagi nad współdziałaniem psychologa i polonisty w szkole średniej". Z obcej: Külpe O. „Grundriss d. P. auf

exper. Grundlage", Wundt W. „Grundzüge d. physiol. Psychologie", „Völkerpsychologie", Stern W. „Die differentielle Psych.", Driesch H. „Grundprobleme der Psychologie."

Psychometrja *gr.* dział psychologji eksperymentalnej, zajmujący się pomiarami różnego rodzaju jak np. czas trwania reakcyj skojarzeniowych, uwagi, woli itp.

Lit.: Błażek B. „Pomiary psychometryczne", Czekanowski J. „Metoda podobieństwa w zastosowaniu do badań psychometrycznych".

Psychomotoryczne ośrodki mózgowe, miejsca w przedniej części mózgu, w których mieszczą się źródła ruchów dowolnych organizmu.

Psychoneurozy *gr.* nerwice na tle psychicznem, (neurastenja, hipochondrja itp.)

Psychopatologja *gr.* psychjatrja, nauka o chorobach umysłowych.

Lit.: Sterling W. „Dziecko psychopatyczne".

Psychotechnika *gr.* nauka o praktycznem zastosowaniu psychologji do potrzeb kultury. Powstała w Ameryce; pierwszym jej rzecznikiem był F. W. Taylor, inżynier specjalista w organizacji pracy, następnie H. Münsterberg nadał badaniom charakter naukowy (dzieło: „Grundzüge der Psychotechnik"). Rozróżniamy działy w tej nauce: p. właściwa, podstawowa, zajmuje się zdolnościami człowieka w celu uzyskania równowagi między zawodem i pracą a zdolnościami, (właściwy człowiek na właściwem miejscu). W obrębie p. właściwej rozróżniamy selekcję psychotechniczną, poradnictwo zawodowe, pedagogikę psychotechniczną. Metody: badania zapomocą testów (zob.), statystyka matematyczna, obserwacje psychologiczne. Osobną grupę p. stanowi t. zw. racjonalizacja psychotechniczna i nauka o pracy ludzkiej.

W Polsce mamy instytuty i laboratorja psychotechniczne: inż. Hauszylda pracownia psychotechniczna dla kolei państwowych (inż. Wojciechowski) w Warszawie, instytut psychotechniczny w Krakowie (dr. B. Biegeleisen). Istnieją poza tem pracownie p. w Poznaniu, Łodzi, Katowicach, Lwowie, Borysławiu, Lublinie itd. W Warszawie rozbudowuje się ogromnie Towarzystwo Psychotechniczne. Organem jego jest czasopismo „Psychotechnika".

Lit.: Biegeleisen B. „Metody statystyczne w psychologji. Podr. dla psychologów, techników i pedagogów." Joteyko J. „Wybór zawodu jako problemat psychotechniki". (Rocz. Ped. III tom.) Claparède E. „Jak rozpoznawać uzdolnienia uczniów". Porębski E. „Wykłady psychotechniki". Z czasopism obcych: „Zeitschrift für angewandte Psychologie".

Psychoterapja *gr.* leczenie przez odpowiednie wpływanie na psychikę chorego przez sugestję, hipnozę, przez stosowanie metod psychoanalizy (zob.).

Psychowitalizm *gr.-ł.* pogląd biologiczno-filozoficzny, wedle którego swoista zasada teleologiczna (zob. teleologja) t. zw. psychoid, rządzący procesami życiowemi, jest istoty duchowej.

Psytacyzm *gr.* „papużenie", posługiwanie się wyrazami zwykle obcemi, których znaczenia się nie rozumie. Na śmieszność narażają się zwykle jednostki, udające „uczonych", a nie znające obcych języków, zwłaszcza klasycznych.

Pszczelnictwo, hodowla pszczół, uprawiana doniedawna także przez nauczycieli szkół powszechnych z wielką korzyścią dla siebie i środowiska. Warto jednak pomyśleć nad rozpowszechnieniem tego zwyczaju dla dobra gospodarstwa własnego i ogólnego.

Ptaszycki Stanisław ur. 1853, prof. uniw. lubelskiego, m. i. autor „Encyklopedji nauk pomocniczych historji i literatury polskiej".

Ptaśnik Jan (1876-1930) historyk polski, z licznych prac ważne dla nauczyciela „Miasta w Polsce" i „Kultura wieków średnich".

Pubertas praecox *l.* przedwczesna dojrzałość płciowa, zdarza się nawet u dzieci 4-letnich.

Pueblo-System, zapoczątkowany w Pueblo w Stan. Zjedn. przez P. W. Search'a, a polegający na nauczaniu indywidualizującem. Uczniowie pracują indywidualnie i na końcu zdają sprawę nauczycielowi. Metoda okazała się niepraktyczna.

Lit.: Search P. W. „An Ideal School".

Punkt w muz. kropka po prawej stronie nuty przedłuża jej wartość o połowę, nad nutą oznacza staccato.

Punktowanie, metoda badania zmęczenia, polega na szybkości procesów nerwowych, wyrażanych w ruchach mięśni, zostawiających ślad punktów np. przez naciskanie klucza telegraficznego lub innych przyrządów.

Lit.: Dąbrowski P. Z. „Punktowanie jako metoda badania zmęczenia", Bartkiewiczówna J. „Zastosowanie punktowania jako metody badania zmęczenia".

Puryzm *l.* przesadna dbałość o czystość języka.

Pyknik *gr.* typ człowieka o budowie ciała: znaczny rozwój jamy brzusznej, klatki piersiowej i czaszki, natomiast słaby rozwój kończyn. Pod względem psychicznym skłonny do rubasznej wesołości. (Zob. typy konstytucjonalne).

Pyrrhon z Elidy (360-270 przed Ch.) filozof grecki, twórca sceptycyzmu radykalnego.

Pytania dzieci wynikają z zainteresowania się światem otaczającym. Dziecko pyta osoby dorosłe, które uważa za autorytet, naprzód o nazwę i miejsce. „Co to jest? Gdzie to jest?" W drugiej fazie około 4 r. ż. pojawiają się pytania o przyczynę zjawisk i rzeczy. „Dlaczego? Czemu?". O uzasadnienie logiczne domaga się około 7 r. ż., żąda wyjaśnień pochodzenia różnych rzeczy. Wreszcie zaczyna samo dochodzić drogą rozumowania i doświadczenia do poznawania świata zewnętrznego. Pytań dziecka nie można zbywać byle czem, bo to tłumi ciekawość i rozwój umysłowy. Kwestją pytań dzieci zajmowali się: Preyer, Stanley, Hall, Sully, Stern, Piaget i i.

Lit.: Piaget „Mowa i myślenie u dziecka", Bühler Ch. „Dziecięctwo i młodość".

Pytanie nauczyciela dydaktyczne jest środkiem, pobudzającym ucznia do myślenia. Rozróżniamy pytania:

reprodukcyjne, które mają wywołać odtworzenie wiedzy,

produkcyjne, zmierzające do ugrupowania i syntezy nabytych wiadomości i do rozumowania.

Przy stosowaniu pytań zalecają dydaktycy przestrzeganie zasad:

1) Nie należy dawać zbyt drobiazgowych, aby nie rozdrabniać treści,
2) Pyt. nie powinno być sugestywne, zawierające część odpowiedzi lub jej całość.
3) Nie powinno się zaczynać od wyrazu „czy", bo wtedy następuje odpowiedź „tak" lub „nie".
4) P. musi być dobrane odpowiednio pod względem rzeczowym, logicznym, psychologicznym i sformułowane poprawnie.
5) Należy unikać zamiany zdań orzekających, niedokończonych na pytajne (np. „Obwód trójkąta obliczamy?")
6) Używać wyrażeń pytajnych we właściwem znaczeniu („kto?" forma osobowa, „co?" rzeczowa, „jaki?" cecha itp.)
7) Nie używać zwrotów o niewyraźnej treści (Co potem? W co się wdał? Co go ogarnęło? itp.).
8) Unikać pytań, na które można dać różnorakie odpowiedzi.

9) P. nie powinno być podchwytliwe (np. ile kaczka ma zębów?).
10) Na pyt. powinna być jedna tylko odpowiedź i to trafna.
11) Pytań, żądających definicji, należy w szkole powsz. unikać.
12) Ton p. nie powinien być zabarwiony uczuciowo (gniew, ironja itp.).
13) Nie należy pytać o coś, czego uczniowie nie mogą jeszcze wiedzieć w danej klasie.
14) P. powinny być tak ułożone, aby w całym ich ciągu nie zatraciła się właściwa treść lekcji.

Q

Quadrivium *l.* (cztery drogi) cykl nauk wyższych (arytmetyka, muzyka, geometrja, astronomja) dla tych, którzy ukończyli trivium. (zob.)

Quem di odere, paedogum fecere *l.* przysłowie, odpowiadające naszemu: „Komu bogi były wrogiem, zrobiły go pedagogiem".

Quesnay Franciszek (1694-1774) ekonomista francuski, twórca fizjokratyzmu.

Queyrat Fryderyk współ. pedagog francuski, autor znanych w j. polskim dziełek „Wyobraźnia dzieci i jej odmiany" i „Logika dziecka i jej kształcenie".

Quieto *wł.* w muzyce spokojnie.

Quintola *l.* w muzyce grupa z 5 nut.

R

Rabelais Franciszek (1494-1553) pisarz francuski, lekarz, benedyktyn, autor romansu „Gargantua i Pantagruel" (tłum. Boya), w którym m. i. omawia także sprawy wychowawcze, oświadczając się przeciw metodom scholastycznym i propagując idee humanistyczne. Wedle R. wychowanie powinno rozwijać zdolności fizyczne i duchowe, wykluczyć wszelki uciążliwy przymus w nauce, opartej na podłożu empirycznem.

Rabska Zuzanna (ur. 1884) pisarka polska, autorka książek dla dzieci: „Tajemnice Łazienek", „Młodość w niewoli", „Trzy powiastki o harcerzach", „Dziecko wojny", „Skrzynka z dukatami", „Pod choinką" i i.

Rachunek procentów, obliczanie oprocentowania kapitałów. Rozróżniamy: *r. prosty* (tylko od kapitału włożonego) wzór

$a = \frac{K. p. n}{100}$ (a = wartość odsetek, k = kapitał, p = stopa procentowa, n = lata).

r. złożony, wzór:

$K = k. q^n$ (k = kapitał wpłacony, n = ilość lat, K = kapitał z odsetkami po n latach, $q = 1 + \frac{p}{100}$, p = stopa proc.

Rachunek różniczkowy dział analizy, w którym bada się podstawowe własności pochodnych i podaje się metody ich wyznaczania. (Twórcy: Newton i Leibnitz). *R. całkowy* = dział analizy, w którym ustala się pojęcie całki i podaje metody wyznaczania całek. (Twórca: Bernoulli.) *R. warjacyjny*, dział analizy, w którym bada się zagadnienia funkcji.

Raciborski Aleksander (1845—1900) filozof polski, autor dzieł: „Etyka Spinozy", „Podstawy teorji poznania J. S. Mill'a", „Przyrodnicze podstawy naszych sądów estetycznych", „Ogólny zarys systemu filozofji".

Raciborski Marjan (1863—1917) botanik polski, autor wielu cennych prac z zakresu botaniki.

Racja w logice sąd, założenie innego sądu z niego wypływającego, który nazywamy *następstwem*. W dowodzeniu każdy sąd powinien być dostatecznie umotywowany, czyli powinien mieć dostateczną rację (principium rationis sufficientis, zasada racji dostatecznej).

Racjonalizm *l.* kierunek filozofji w dziale teorji poznawania, wedle którego wszelka wiedza opiera się na rozumie. Świat można poznać rozumem niezależnie od doświadczenia.

Raczyński Edward (1786-1845), mecenas kultury, fundator słynnej Bibljoteki Raczyńskich w Poznaniu w r. 1829, wydawca wielu źródłowych prac historycznych.

Rada Pedagogiczna istnieje w szkołach powszechnych II i III stopnia i jest organem wewnętrznego życia szkoły. Tworzą ją: kierownik, jako przewodniczący, wszyscy nauczyciele i lekarz szkolny. Dba ona o poziom wychowawczy i naukowy szkoły, omawia i opracowuje ważniejsze sprawy wychowawcze i dydaktyczne, a w szczególności ma obowiązek a) wyrabiania sobie opinji o poszczególnych uczniach, o stanie klas i całej szkoły, b) omawiania i opracowywania sposobów i środków podnoszenia poziomu wych. i nauczania, c) opracowywania projektu planu pracy wych. i dydaktycznej.

Uchwały jej mają charakter bądź opinjodawczy, bądź decydujący.

W szkołach średnich te same normy z tem, że z grona R. P. mogą być tworzone w razie potrzeby specjalne komisje.

Rada Szkolna Krajowa, instytucja polska w b. Galicji, powstała w r. 1867, której prezydentem był każdoczesny namiestnik Galicji, a wiceprezydentem bywali najwybitniejsi Polacy. R. S. K. dokonywała olbrzymich wysiłków na polu polskiego szkolnictwa w b. zaborze austrjackim. Zniesiona została w r. 1921 rozp. Min. W. R. i O. P.

Radjo skrót nazwy komunikacji radjotelegraficznej i radjotelefonicznej stacyj nadawczych i odbiorczych, jeden z najdonioślejszych współczesnych czynników kultury. W Polsce mamy jedną stację nadawczą długofalową w Warszawie o mocy 158 kilowatów i stacje prowincjonalne: Katowice, Kraków, Lwów, Łódź, Poznań, Toruń i Wilno (średnio falowe) pod ogólnem kierownictwem spółki akc. „Polskie Radjo".

R. odgrywa dużą rolę w szkolnictwie; nadaje bowiem specjalne audycje, dostosowane do poziomu umysłowego dziatwy, dalej dla świetlic szkolnych, harcerskich itp. Każda szkoła powinna mieć odbiornik radjowy, aby dziatwa mogła korzystać z tego epokowego wynalazku. Czasopisma, poświęcone radjofonji w Polsce: „Antena", „Fala" i „Radjo-amator", Warszawa, „Przegląd Filmowy, Teatralny i Radjowy", Lwów.

Lit.: Kosidowski Z. „Mówi do was radjo" (dla młodzieży). Truchim St. „Radjo a szkoła", Jeżewski M. „Radjotelefonja i radjotelegrafja".

Radjotechnika część elektrotechniki, zajmująca się zastosowaniem praktycznem radjotelegrafji i radjotelefonji. Rozwój: Henry, fizyk amer., odkrył działanie wyładowań elektr. butelki ledejskiej (1842). Thomson, fizyk ang., podał teorję wyładowań drgających (1853). Maxwell, fizyk ang., stworzył teorję fal elektromagnetycznych (1875). Hertz, fizyk niem., zbudował pierwszy detektor fal (1888). Popow, fiz. ros., zbudował antenę do rejestrowania wyład. atmosferycznych (1890). Marconi (zob.) przesłał po raz pierwszy sygnały telegraficzne zapomocą fal elektromagnetycznych (1902) i w tym roku uzyskał radjotelegraficzne połączenie Anglji z Ameryką. Początek rozsyłania wiadomości i koncertów przypada na rok 1921. Pierwsza stacja w

Polsce powstała w Warszawie w r. 1926. Lit.: Niemczyński W. „Radjotechnika dla wszystkich".

Radlińska Helena (Orsza) współczesna pisarka polska, autorka prac: „Uniwersytety lud. w Polsce", „Kształcenie bibljotekarzy oświatowych", „Jak prowadzić bibljoteki wędrowne", dla dzieci: „Na ziemi polskiej przed wielu laty" i i.

Radliński Ignacy (1843-1920) religjolog polski, autor wielu prac m. i. „Katolicyzm, modernizm i myśl wolna", „Mężczyzna a kobieta".

Radość uczucie wartości, przyjemne i krzepiące jak np. r. życia, r. twórczej pracy, r. z osiągniętych celów itp. Niezmiernie wysoką wartość ma r. z cudzego szczęścia. Kształcenie uczucia radości odgrywa w wychowaniu b. ważną rolę

Przeczytaj: Wetekamp W. „Samodzielność i radość twórcza w nauce i wychowaniu".

Raikes Robert (1735-1818) twórca szkół niedzielnych w Anglji.

Rakowiecki Ignacy Benedykt (1783-1839) wybitny slawista polski, wydał dzieło „Prawda ruska" i w. i.

Rallentando *wł.* w muz. coraz wolniej.

Ramułt Stefan (1859-1913) językoznawca polski i etnograf, znakomity badacz kaszubszczyzny, autor „Słownika języka pomorskiego czyli kaszubskiego" i i.

Ramus Piotr (1515-1572) humanista francuski, autor słynnych podręczników do nauki j. klasycznych i i.

Ranschburga aparat, przyrząd do badań eksperymentalnych pamięci.

Ratio studiorum kodeks szkolny jezuitów (zob.) wydany w Neapolu 1599, obowiązujący we wszystkich szkołach jezuickich w Europie.

Ratke Wolfgang (Ratichius) (1571-1635) pedagog niemiecki, językoznawca, jeden z pierwszych rzeczników upaństwowienia szkoły i autor wielu podręczników w j. łacińskim.

Rau Wilhelm (1825-1899) przemysłowiec, z pochodzenia Niemiec, fundator słynnych ogródków dziecięcych w Warszawie, znanych pod nazwą ogrodów Rau'a.

Raumer Karol Jerzy (1783-1865) współpracow. Pestolozziego, autor cennej „Geschichte d. Pädagogik".

Rayneri Jan Antoni ks. (1810-1867) włoski pedagog katolicki, jeden z założycieli Piemonckiego Twa Nauczania i Wychowania.

Reakcja *ł.* w psych. i fizjologji działanie dowolne, płynące z motywów psychicznych. W badaniach psychologicznych rozróżniają r. mięśniową, zmysłową i psychogalwaniczną.

Realizm dziecięcy objawia się tem, że pierwsze zainteresowania dziecka, zabawy, rysunki itp. są zasadniczo skierowane ku naśladowaniu tego, co istnieje.

Lit.: Piaget: „Jak sobie dziecko świat przedstawia".

Realizm Platona i Arystotelesa. Kierunek filozof., wedle którego idee mają byt rzeczywisty, ale nie oddzielny od rzeczy konkretnych, tkwiące w tych rzeczach jako iszcząca się w nich istota.

Reduplikacja w gram. podwojenie pierwiastka.

Rée Paweł (1849-1901) filozof niemiecki, moralista w duchu Nietzschego. Dzieła: „Die Illusion der Willensfreiheit", „Die Entstehung des Gewissens" i i.

Refleksja w filozofji, zastanawianie się, rozważanie stosunków między przedmiotami.

Refleksy *ł.* odruchy.

Regaty *wł.* zawody wioślarskie.

Regjonalizm *fr.* ruch, dążący do ożywienia życia umysłowego, artystycznego, kulturalnego w poszczególnych dzielnicach kraju, przeciwstawiający się koncentrowaniu tego

ruchu w stolicy. Poszczególne ogniska regionalne, obejmujące różne dziedziny kultury, są jakby filarami, na których opiera się cały gmach: państwo. Osłabienie tych punktów jest szkodliwe, zarówno jak i regjonalizm wybujały, który mógłby doprowadzić do separatyzmów dzielnicowych.

Na regjonalizm kładą duży nacisk programy szkoły powszechnej.

Rehman Antoni (1840-1917) geograf, geobotanik polski, prof. Uniw. J. K., prace: „Ziemie dawnej Polski", „Roślinna szata ziem polskich", „Opis fizyczno-geograficzny ziem polskich" i i.

Rehmke Jan (ur. 1848) filozof niem., autor dzieł: „Lehrb. d. allg. Psychologie", „Grundriss der Geschichte d. Philosophie", „Philosophie als Grundwissenschaft", „Die Welt als Wahrnehmung und Begriff" i i.

Reichman Bronisław (1848-1930) przyrodnik polski, autor dzieł: „Teorja Darwina i hipotezy Haeckla", „Jędrzej Śniadecki i Darwin" i i.

Reid Tomasz (1710—1796) filozof szkocki, założyciel szkoły szkockiej, której właściwością było zaufanie do zdrowego rozsądku, dogmatyczne uznanie prawd niedowiedzionych a pewnych, szczególnie istnienie jaźni i realnych rzeczy.

Rein Wilhelm (1847—1929) pedagog niem., zwolennik ped. Herbarta, autor „Enzyklopädisches Handbuch der Pädagogik".

Reinhold Karol Leonard (1758—1823) filozof austrjacki, kantysta.

Reininger Robert (ur. 1869) filoz. austrjacki, twórca teorji poznania w duchu transcendentalnej filozofji Kanta. Z dzieł: „Philosophie des Erkennens", „Das psycho-physische Problem".

Reiss Józef (ur. 1879) muzykolog polski, autor licznych prac, m. i. „Encyklopedja muzyki", „Historja muzyki w zarysie".

Rej Mikołaj z Nagłowic (1505—1569) pierwszy narodowy pisarz polski. W głównem swem dziele „Żywot człowieka poczciwego" poruszył wiele mądrych i pożytecznych zagadnień wychowawczych.

Lit.: Fidziński F. „Sądy Reja o wychowaniu i oświeceniu w Polsce", Leciejewski J. „Zapatrywanie M. Reja na wychowanie" (Roczniki Pozn. Tow. P. Nauk, t. XXIV).

Rekapitulacja rozwojowa, skrócona, polega na takiem ułożeniu planu nauczania, aby dziecko przeszło w przybliżeniu i skróceniu te stany rozwoju kulturalnego, które w sposób długi i szczegółowy przechodziła cała ludzkość, i aby doszło do stanu kultury współczesnego społeczeństwa. Zwolennikiem tej teorji był Rein (zob.).

Rekolekcje. W szkołach powszechnych i średnich obowiązkowe są dla dzieci katolickich (od III kl.), 3-dniowe rekolekcje, połączone ze spowiedzią wielkanocną. Dni te są wolne od nauki.

Rekord próby maksymalnej sprawności np. w sporcie lub wytrzymałości w jakimkolwiek kierunku (rek. w jedzeniu, piciu, tańcu itp.), mówimy wtedy o rekordomanji, która jest szkodliwa, a nieraz śmieszna.

Rekreacja *ł.* odpoczynek w czasie przerw międzylekcyjnych.

Rektor przełożony szkoły wyższej, z tytułem magnificencji, obieralny na rok przez senat akademicki.

Relacja w fil. stosunek; r. logiczne stosunki między pojęciami i sądami.

Relatywizm *ł.* pogląd, według którego poznawalne są nie same rzeczy jako takie, ale wzajemne ich stosunki; wartości logiczno-poznawcze mają charakter relatywny czyli względny.

Religioso *wł.* w muz. z nabożeństwem.

Religja zbiór prawd, przepisów moralnych i aktów kultu, odnoszących się do stosunku człowieka do Boga. Naukę religji wogóle nazywamy *religjologją*. Obejmuje ona historję r., filozofję r., psychologję r. i socjologję r.

Zakres i treść religji katolickiej jako przedmiotu szkolnego oraz metody nauczania ustalają programy ministerjalne, zatwierdzone przez władze duchowne. W szkole powszechnej materjał obejmuje historję biblijną, katechizm, liturgikę i historję Kościoła katol., w średnich materjał rozszerzony, a oprócz tego dogmatykę i etykę.

W pierwszej i drugiej klasie szk. powszechnej mogą uczyć religji nauczyciele i świeccy po otrzymaniu od władz duchownych t. zw. misji kanonicznej.

Lit.: Bielak Fr. „Pierwiastek religijny w wychowaniu szkolnem", Ski A. „Stanowisko religji w szkole", Boczar J. „Metodyka nauczania religji katolickiej", Kosiński W. „Metodyka nauczania religji czyli katechetyka", Thullie K. „Wskazówki metodyczne nauczania biblji i katechizmu", Bielawski Z. „Katechezy biblijne na 1 kl. szkoły powszech.", „Pedagogika religijno - moralna", Gadowski W. „Nauka Kościoła", Górska C. „36 pogadanek relig. dla ochron i szkół powszechnych", Gralewski: „Nauczanie rel. rzym.-kat.", Krzeczkowicz St. „Metodyka nauki rel.", Rozkwitalski J. „Szkoła twórcza w nauce religji".

Rozległą literaturę religijną wydają: „Bibljoteka Religijna" we Lwowie (pl. Kapitulny) i Księgarnia św. Wojciecha w Poznaniu (Aleje Marcinkowskiego).

Rémusat Klara Elżbieta (1780-1821) francuska autorka „Studjum o wychowaniu kobiet".

Renouvier Karol (1815-1903) filozof francuski, zwolennik krytycznego fenomenalizmu, autor licznych dzieł m. i. „Logique", „Psychologie rationelle", „Principes de la Nature".

Repetitio est mater studiorum *l.* powtarzanie jest matką nauk.

Repetitorium *l.* skrócony podręcznik, służący do powtórzenie kursu jakiejś nauki.

Reprobacja *l.* nagana, potępienie.

Reprodukcja *l.* w psychologji proces powtarzania treści świadomości.

Republiki dziecięce dla dzieci nienormalnych, opuszczonych, bezdomnych. Pewne jednostki i zgrupowania czyniły próby umoralnienia band dziecięcych przez tworzenie środowisk, opartych na samorządzie. — W Niemczech założył takie środowisko J. Langermann w Zehlendorf pod Berlinem, opierając metody wychowania na teorjach Steina i Fichtego: we Włoszech założyła środowisko dla dzieci anormalnych młoda nauczycielka Francia; w Rosji próbował tej metody (bez skutku jednak) Tołstoj (zob.). Były i u nas próby zakładania klubów ulicznników, Warszawa, Lwów itd.

Reservatio mentalis *l.* zastrzeżenie wewnętrzne, sposób obchodzenia prawdy przez uzupełnienie w myśli ustnego oświadczenia a zmieniające jego znaczenie na niekorzyść drugiej strony.

Respiracja *l.* oddychanie.

Retoryczne pytanie wyraża zachwyt, zdziwienie lub oburzenie. Pytający nie oczekuje odpowiedzi.

Retoryka sztuka mówienia, teorja wymowy.

Reutt Marja współcz. pisarka polska dla dzieci i młodzieży. Wydała: „U Cyganów", „Nasze grody", „Dla mojego tatusia", „Dziecko polskie w latach niewoli", „Zycie za wolność", „Z dziejów pogańskiej Litwy", „Król chłopków" i i.

Rewersja *l.* odwrócenie.

Reyher Andrzej (1601-1673) pedagog niemiecki, autor słynnej w XVII w. „Metody szkolnej".

Reyman Edmund (ur. 1885) kooperatysta i socjolog polski, założyciel Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie.

Reynaud Jan (1806-1863) filozof francuski, rozwinął naukę chrześcijańską o niebie i piekle w teorję postępu ludzkości w kierunku dobra. Dzieło: „Terre et Ciel".

Rhinolalia *gr.* nosowy odcień mowy wskutek braku rezonansu w jamie nosa.

Rhotacismus *gr.* nieprawidłowe wymawianie głoski *r.*

Ribot Théodule (1839 — 1916) pionier psychologji doświadczalnej we Francji. Dzieła: „Les maladies de la volonté", „Psychologie de l'attention", „La logique des sentiments" i i.

Richter Jean Paul (1763—1825) pisarz niemiecki, autor dzieła „Levana". Znany pod pseud. „Jean Paul".

Rieman Hugo (1849-1919) niem. teoretyk muzyki, prace: „Musik-Lexikon" i „Handbuch der Musikgeschichte".

Rigoroso *wł.* w muz. ścisłe trzymanie się taktu.

Rilasciando *wł.* w muz. zwalniając.

Risentito *wł.* w muz. gniewnie.

Risoluto *wł.* w muz. energicznie.

Risonante *wł.* w muz. dźwięcznie.

Risvegliato *wł.* w muz. wesoło, żywo.

Rite *l.* formalnie, przy egzaminach jako ocena dostatecznie.

Ritter Henryk (1791—1869) filozof niem., reprezentant kierunku chrz.-deistycznego w duchu Schleiermachera. Dzieło: „Geschichte der Philosophie".

Robinet Jan Baptysta (1735—1820) fil. franc., poddawał psychologję prawom mechaniki. Dzieło: „De la Nature".

Roboty ręczne kobiece obejmują działy: szycie, cerowanie, dzianie na drutach, szydełkowanie, haft, koronkarstwo itp.

Lit.: Rogowska A. „Roboty kobiece w szkołach wszelkich kategoryj", „Jak należy uczyć robót ręcznych kob. w szkołach powsz. wiejskich", Rudzińska M. „Roboty kobiece".

Rochow Fryderyk (1734—1805) pedag. niem., zwolennik Rousseau'a i Basedowa, zasłużony działacz na polu szkolnictwa ludowego w Niemczech i autor podręczników dla szkół ludowych.

Roco *wł.* w muz. szorstko.

Rodologja *gr.* nauka o różach.

Rodzaj w logice pojęcie, któremu podporządkowane są inne, stanowiące jego gatunki np. drzewo (= rodzaj) brzoza (= gatunek).

Rodzina i wychowanie dom rodzinny, jego stosunek do szkoły stanowią dla współczesnej pedagogiki bardzo ważny odcinek współpracy wychowawczej.

Lit.: Namysłowski B. „Rozważania nad problemem rodziny i domu", Haufe E. „Dziecko i rodzina", Staszkiewicz-Polisecka C. „Współudział szkoły i domu rodz. w wychowaniu dzieci", Szteinbokówna E. „Współpraca domu ze szkołą", Jasilkowski G. „Wartość współpracy domu ze szkołą w państwowem wychowaniu młodzieży", Mysłakowski Z. „Rodzina wiejska jako środowisko wychowawcze", Ziemnowicz M. „Rodzina a wychowanie państwowe", Pannenkowa I. „Współpraca domu ze szkołą w Ameryce".

Rogalski Leon (1806 1878) pisarz i pedagog polski, autor wielu dzieł popularnych.

Rogoszówna Zofja (zmarła 1921) wybitna pisarka polska dla dzieci. Prace: „Pisklęta", „Dzieci pana majstra", „Wesoły ludek", „Klituś Bajduś", „Piosnki dziecięce" i i.

Rok szkolny. Podaliśmy w rubryce „Organizacja roku szkolnego" podział wedle obowiązujących prze-

pisów do końca roku szk. 1934/35. W maju 1935 wyszło nowe rozporządzenie, wedle którego r. szk. zaczyna się 3 września a kończy się 21 czerwca i dzieli się na dwa półrocza i trzy okresy. Okres I trwa do Bożego Narodzenia, 2 półrocze od feryj zimowych do końca roku, dzieli się na dwa okresy. Ferje zimowe od 22 grudnia do 9 stycznia włącznie, wielkanocne od wielkiej środy do wtorku po świętach wielkanocnych.

Rollin Karol (1661—1741) historyk i pedagog francuski. Pracę jego „Sposób uczenia i uczenia się" wydał (1769) Szylarski we Lwowie.

Romer Eugenjusz (ur. 1871) znakomity geograf polski, prof. U. J. K., wydawca atlasu i szeregu map szkolnych. Głównie dzięki niemu całe zapotrzebowanie kartograficzne pokrywamy w kraju. (Wyd. Książnica-Atlas.)

Rosenkranz Jan Karol Fryderyk (1805-1879) filozof niemiecki ze szkoły Hegla, autor dzieła „Pädagogik als System".

Rosmini-Serbati Antoni (1797-1855) filozof włoski, założyciel Instytutu Miłosierdzia, którego działalność rozciągnęła się zczasem na inne kraje.

Rossowski Stanisław (ur. 1861) poeta, długoletni współpracownik „Małego Światka", autor licznych utworów do podręczników szkolnych.

Rostafiński Józef (1850 - 1928) wybitny botanik polski, autor szeregu podręczników i twórca słownictwa botanicznego.

Rousseau Jan Jakób (1712-1778) filozof francuski, autor powieści p. t. „Emil", w której przedstawił idee wychowania zgodnego z naturą.

Powieść ta wywołała w całym świecie kulturalnym ogromne zainteresowanie, a oryginalne poglądy Rousseau'a znalazły żywy oddźwięk u wielu pedagogów i dziś jeszcze w wielu względach nie straciły na swej aktualności.

Lit.: Lemaître J. „J. J. Rousseau", Höffding H. „J. J. Rousseau, życie i dzieła", Szyjkowski M. „Myśl J. J. Rousseau w Polsce 18 wieku".

Rowiński Michał współ. badacz metryki polskiej. Prace: „Metryka polska", „Uwagi o wersyfikacji polskiej".

Rozdwojenie jaźni, zaburzenie psychiczne, polegające na utracie ciągłości wspomnień. Osobnik jakby rozpoczyna nowy okres życia, w którym staje się inną osobowością.

Zwykle po upływie pewnego czasu chory powraca do stanu poprzedniego, normalnego.

Rozkład zajęć szkolnych sporządza przed rozpoczęciem roku szkolnego kierownik szkoły (przydział przedmiotów nauczania członkom grona stosownie do ich kwalifikacyj i zdolności).

Rozluźniające ćwiczenia, gimnastyczne, mają charakter kontrolny w celu stwierdzenia, czy racjonalnie pracują dane grupy mięśni. Rozluźnienie polega na świadomem zwolnieniu z napięcia danych grup mięśniowych.

Rozpoznanie w procesie przypominania trzeci etap (pierwszy: zatrzymanie w pamięci, drugi: odtworzenie, a trzeci rozpoznanie jako poprzednie spostrzeżenie).

Rozsądek zdolność ujmowania myśli przedmiotowo, prawidłowo, objektywnie, osądzania faktów na trzeźwo, bez zabarwień uczuciowych, uprzedzeń itp.

Roztargnienie, brak uwagi, spowodowany bodźcami wewnętrznemi lub zewnętrznemi, atakującemi uczuciowo. W szkole powodem roztargnienia u dzieci jest zwykle lekcja nudna, lub za trudna, monotonja, przepracowanie umysłowe itp. (zob. uwaga).

Rozum zdolność myślenia, wedle Kanta, władza, która dozwala nam od jednostek i szczegółów dochodzić do racyj ogólnych.

Lit. dla naucz.: Librachowa M. „Rozumowanie dzieci".

Rozwadowski Jan (ur. 1867) znakomity językoznawca polski, prof. U. J. i przez kilka lat prezes Ak. Um. Z licznych prac: „Historyczna fonetyka czyli głosownia jęz. polsk."

Rozwój psychiczny człowieka (według d-ra Jaroszyńskiego). Do 3 lat *wiek małego dziecka*. Zasadnicze cechy: odruchowy charakter życia psychicznego, wprawa w posługiwaniu się narządami zmysłowemi, zależność rozwoju duchowego od rozwoju mowy. Wskazania higjeniczno-wychowawcze: zapewnić dostateczny spokój i sen, nie przyspieszać rozwoju psychicznego, oszczędzać silniejszych wrażeń.

Od 3—7 lat *wiek przedszkolny*. Cechy: Rozwój wyobraźni i dziedziny uczuciowej, okres gier i zabaw, cechy nerwowości: wrażliwość, lękliwość, sugestywność. Wskazania: stosować kształcenie zmysłów, zapobiegać nerwowości, nie rozpoczynać nauczania za wcześnie.

Od 7—12 lat *wiek chłopięcy* (drugie dzieciństwo). Szybki rozwój umysłowości, zainteresowania intelektualne, roztrzepanie. Wskazania: wzbudzić zainteresowanie do pierwszej nauki, unikać przemęczenia.

Od 13—14 lat *wiek przejściowy*. Zahamowanie inteligencji, zmienność uczuć, spotęgowanie wyobraźni, niezrównoważenie charakteru. Wskazania: zmniejszyć wymagania szkolne, uwzględniać szczególnie ćwiczenia ruchowe, unikać przemęczenia, zwrócić uwagę na sprawy seksualne, kształcić wolę.

Od 15—20 lat *wiek młodzieńczy*. Okres idealizmu, różniczkowanie spraw płciowych, zainteresowania społeczno - etyczne. Wskazania: kształcić, urabiać charakter, przygotowywać do zawodu.

Od 20 r. *wiek dojrzały*. Okres realizmu, specjalizacja umysłowości.

Lit.: (zob. psychologja) oraz Schwarz J. „Podręczny atlas fizycznego i psychicznego rozwoju młodzieży do użytku studjujących pedagogikę nauczycieli".

Równowagi narząd, umiejscowiony w przedsionku labiryntu ucha, połączony jest nerwem przedsionkowym z nerwami ruchowemi.

Rubczyński Witold (ur. 1864) fil. polski, o kierunku krytyczno-analitycznym; w pracach swoich uzasadnia istnienie duszy nieśmiertelnej. Prace ważniejsze: „Zarys etyki", „Filozofja życia duchowego", „Zagadnienie rzeczywistości".

Ruchy *automatyczne*, niezależne od naszej woli, np. ruchy żołądka, jelit; *dowolne* wywołane są postanowieniami; *ideomotoryczne*, które może wywołać samo wyobrażenie ruchu, a nie potrzeba do nich aktu woli; *instynktowne* (ssanie u dziecka itp.); *mimiczne* są wyrazem stanów uczuciowych przyjemnych lub przykrych (np. wstyd, pogarda, obawa, gniew, rozpacz, triumf, radość itp.); *naśladowczo-mimowolne* (np. „zaraźliwe" ziewanie, powtarzanie usłyszanych słów, naśladowanie nieumyślne spostrzeganej u drugich mimiki itp.); *natrętne* (patologiczne), tu należą tiki nerwowe lub ślady dawno wykonywanych ruchów; *zautomatyzowane*, wykonywane zrazu pod wpływem impulsów kory mózgowej, z czasem zaś wskutek wprawy mogą się wykonywać automatycznie pod wpływem centrów podkorowych, przy uwadze rozproszonej. Na tej wprawie wielu pedagogów opiera swe metody nauczania (zob. formalne kształcenie); *złożone*, wykonywuje się z pomocą wielu mięśni i pod wpływem wielu różnych impulsów nerwowych. (Obszerniej: Witwicki „Psychologja".)

Rudnicki Mikołaj (ur. 1881) językoznawca, prof. Un. Poznańskiego, założyciel Instytutu Zachodnio-Słowiańskiego w Poznaniu, wydał m. i.

„Wykształcenie językowe w życiu i szkole", „Z dziejów polskiej myśli językowej i wychowawczej", „Język jako zjawisko pamięciowe".

Russel Jan (1792-1878) ang. mąż stanu, zwolennik powszechnego nauczania, autor głośnej pracy „Kilka myśli o wychowaniu narodowem".

Rutyna *fr.* wprawa, nabyta przez dłuższą praktykę. W nauczaniu prowadzi często do szablonu.

Rybicka Ludwika (ur. 1868) historyczka filozofji, autorka pracy „System etyczny H. Kołłątaja".

Rycerska szkoła zał. przez Stan. Augusta w r. 1765 w Warszawie dla kształcenia oficerów. Komendantem jej był Adam ks. Czartoryski. Program jej był wzorowany na akademji rycerskiej króla Leszczyńskiego w Luneville. Ze sz. r. wyszli: Kościuszko, Niemcewicz, Kniaziewicz, Sowiński i w. i.

Rychliński Karol (ur. 1864) lekarz, autor prac: „Okresowa psychoza", „Istota natręctwa myślowego" i i.

Rygoryzm *l.* myślenie i działanie ściśle wedle pewnych zasad.

Rym współdźwięk końcowych zgłosek w wierszach. Rozróżniamy r. a) *pełny* (...jestem — szelestem) b) *niepełny* (róży — dużej), są to tak zwane r. żeńskie (kończące się na samogłoskę). R. męskie kończą się spółgłoską (błąd — stąd). W ostatnich czasach młodzi poeci wprowadzili t. zw. *asonanse* (np. wystaw — antychrysta, zażarta — tartak, wieczór — przeczuł itp.).

Rysunki w szkole powszechnej osobny przedmiot nauczania.

Lit.: Bobieńska N. „Pierwsze lata nauczania rysunków w szkole powszechnej", Gorzkowski A. „Rysunki, podr. met. dla naucz. szkół powszechnych", Matzke St. „Zasady rysunku początkowego", Policht A. i Leńczyk G. „Podręcznik do nauczania rysunków", Andruchowicz T. i Ogielski W. „Metodyka rysunków", Gołębiowski J. „Nowy kierunek w rysunku elementarnym", Misky L. „Plastyczne uzmysławianie przedmiotów", Ramułtowa M. „Początkowa nauka rysunków i jej znaczenie pedagogiczne", Szuman St. „Rozwój rysunku u dziecka i jego kształcenie".

Rytm regularne powtarzanie się pewnych zdarzeń. W muz. postęp grup taktowych w kompozycji. W poezji jednostajne przeplatanie zgłosek akcentowanych i nieakcentowanych (zob. stopy).

Lit.: Westphal: „Allg. Theorie der musikalischen Rhythmik".

Rytmiczna gimnastyka gimnastyka zbliżona do tańca. Twórcą był E. Dalcroze.

Rytmika nauka o rytmie.

Rzecz w fil. przedmioty spostrzeżeń zmysłowych, określone czasem i przestrzenią; wszystko, co może być przedmiotem sądu.

Rzemieślnicze szkoły (zob. szkolnictwo).

Rzędowe ćwiczenia, ćwicz. dyscyplinujące, polegają na zbiórkach oddziału, zwrotach, rozwijaniu czwórek, kolumn ćwiczebnych itp.

Rzuty w lekkiej atletyce; rozróżniamy: 1) rzut *oszczepem* drewn. z grotem metalowym na końcu, 2) *dyskiem* (krążek drewniany okuty metalem, wagi 2 kg), 3) *młotem* (kula z rączką drucianą, 4) *pchnięcie* kulą metalową.

Rzuty kartograficzne. R. rozróżniamy: 1) *azymutalne* (zenitalne, rzut na płaszczyznę styczną do kuli). 2) *stożkowe* (rzut na pobocznicę stożka), 3) *walcowe* (rzut na pobocznicę walca), 4) *pośrednie.*

Podstawą podziału tych rzutów jest powierzchnia rzutu. Ze względu zaś na oś rzutu, rozróżniamy rzuty normalne, poprzeczne i ukośne. Zależnie od sposobu rzutowania rozróżniamy rzuty: Marinusa, Merkatora, Lamberta, Apiana, Sansona, Mollweide'a, Delisle'a. Bonne'a, Gaussa, Eckerta i i.

S

Sacher-Masoch Leopold (1836—1895) pisarz niem. w b. Galicji, autor utworów beletrystycznych o charakterze perwersyjno - erotycznym i sadystycznym, twórca t. zw. masochizmu.

Sadyzm od Donata Sade, powieściopisarza franc., autora utworów o charakterze zboczeniowym; chorobliwe zboczenie popędu, polegające na dręczeniu i męczeniu innych.

Sailer Jan Michał (1751—1832) przedstawiciel pedagogiki katolickiej w Niemczech, autor dzieła „Erziehung für Erzieher" (O wychowaniu dla wychowawców).

Saint - Pierre Jakób Henryk (1737 - 1814) pisarz franc., w dziełach swoich poruszał sprawy wychowawcze: według niego można wychować ludzi dobrych, jeśli się ich uczyni naprzód szczęśliwymi. Poruszał sprawę wychowania kobiet, był zwolennikiem wychowania narodowego.

Saint-Pierre Karol (1658—1743) ksiądz franc., pisarz. Autor projektu udoskonalenia wychowania. Poglądy jego wpłynęły na Rousseau'a (zob.).

Saint-Simon Klaudjusz Henryk (1760—1825) twórca kierunku socjologicznego we Francji, który wywarł pewien wpływ na naszych pisarzy romantycznych.

Saitschick Robert (ur. 1868) fil. niem., autor dzieł m. i. „Genie und Charakter", „Franz von Assisi".

Salezjanie zgrom. księży świeckich, założone we Włoszech przez bł. Jana Bosco, opiekujące się młodzieżą i jej wychowaniem. W Polsce mają swoje zakłady w Oświęcimiu, Przemyślu, Krakowie.

Saltato *wl.* w muz. skocznie.

Salzmann Chrystjan (1744—1811) pedagog niemiecki, autor powieści pedagogicznej „Karl von Karlsberg" oraz „Ameisenbüchlein" i „Krebsbüchlein". Założyciel instytutu wychowawczego w Schnepfenthal.

Poglądy jego kształtowały się pod wpływem Rousseau'a i Basedowa.

Samodzielność w nauce. We współczesnej pedagogice kładzie się wielki nacisk na wyrabianie samodzielności we wszelkiej pracy ucznia. Przeczytaj: Wetekamp W. „Samodzielność i radość twórcza w nauce i wychowaniu", Litwin A. „Samodzielność ucznia w wychowaniu i nauczaniu na podstawie nowych programów".

Samoobserwacja, introspekcja, najważniejszy sposób poznania życia psychicznego.

Samopoznanie wgląd w wewnętrzne właściwości i zdolności własnego „ja" i krytyczna jego ocena.

Samorząd uczniowski. Wolne gminy szkolne powstały z typu „nowych szkół" i mają charakter internatów. Tu należy słynna szkoła w Wickersdorfie w Niemczech, założona przez Gustawa Wynekena i Pawła Geheeba. (Przeczytaj: Brettholz B. „Podstawy teoretyczne i szkic ustroju Woln. Gm. Szkolnej w Wickersdorfie".) Geheeb założył następnie szkołę w Odenwaldzie, którą uważają za najwzorowszą szkołę tego typu.

Tworzono dla dzieci anormalnych „nowe szkoły" wiejskie, położone na wsi, mające charakter ognisk rodzinnych. Słynna była szkoła Cecila Reddie w Abbotsholme w Anglji, dalej szkoła Demolins'a w Verneuil sur Avre we Francji (Ecole des Roches), w Rosji kolonja Szackiego, w Ameryce ciekawa była republika „George Junior Republic", założona w Freeville przez W. George'a.

U nas pod s. uczn. rozumie się zrzeszenia dzieci i młodzieży w obrębie szkoły, oparte na daleko idącej autonomji. Zainteresowani znajdą obfity materjał w pracach: Kisielewska J. „Jak wprowadziłam samorząd w szkole", Ferrière A. „Samorząd uczniowski, sztuka kształtowania obywateli dla narodu i ludzkości" (dzieło wysokiej wartości ped.), Taubenschlag R. „Samorząd uczniowski", Przanowski — Szczawińska — Wójcik „Samorząd w szkole powszechnej", Rieger S. „Samorząd w szkole średniej", Banszel K. „Samorząd jako podstawa wychowania w szkołach średnich", Leśnodorski Z. „Samorząd ucz. w szkole handlowej", Stefanowski M. „Samorząd uczniowski w praktyce".

Sandowa przybory do gimnastyki służą do ćwiczeń mięśni przez ciągnienie, ściskanie.

Sanecki - Petyniak Kazimierz współczesny pedagog polski, specjalista w szkolnictwie handlowem, dyrektor szkoły handlowej i wychowawca licznej młodzieży handlowej, autor szeregu podręczników dla szkół handlowych.

Sangwinik *l.* w nauce o temperamentach jednostka o wielkiej pobudliwości a małej psychicznej intensywności. Uczy się łatwo, ale prędko zapomina.

Sapere auso napis na medalu na cześć St. Konarskiego. („Temu, który odważył się być mądrym").

Sarkazm *gr.* szyderstwo, zjadliwość w mowie.

Satyra utwór, w którym autor wyśmiewa ludzkie słabostki, wady, złe zwyczaje itp. Antologję satyry polskiej wydał J. Lemański.

Sawicki Ludomir (1884 — 1928) wybitny geograf polski, autor około 300 prac z zakresu geografji.

Sąd przeświadczenie o istnieniu czegoś, wiara w istnienie czegoś, przyznawanie czemuś rzeczywistości lub odmawianie czemuś istnienia: fakt psychiczny, któremu przysługuje cecha prawdy lub fałszu. (Witwicki: idjogenetyczna teorja sądu) w logice (zob. kategoryczne sądy).

Sąd literacki. Ze starszą młodzieżą może czasem nauczyciel prowadzić lekcje w formie sądu literackiego nad obranym bohaterem utworu. Uczniowie rozdzielają między siebie role oskarżyciela, sędziego, obrońcy rzeczoznawcy i odbywają przewód sądowy aż do wyroku. Osiąga się przez to wszechstronne oświetlenie czynów bohatera, a ponadto wchodzą tu w grę: wyrobienie obywatelskie, poczucie prawa, etyki, związek nauki z życiem itd.

Sądy dla nieletnich powstały naprzód w Ameryce i obecnie wprowadziły wszystkie państwa cywilizowane. Polski Kodeks Karny przewiduje odrębne postępowanie dla nieletnich, którzy nie ukończyli 17 lat życia. Aktu oskarżenia niema, jak również śledztwa, lecz tylko dochodzenie. Rozprawa przy drzwiach zamkniętych. Oskarżony przebywa na sali rozpraw tylko wtedy, jeśli sędzia uzna to za konieczne. Sędzia posiada specjalne wykształcenie psychologiczne. Cała procedura zmierza do tego, aby niel. przest. nie karać, lecz skierować go na drogę poprawy. Zwykle oddaje się niel. przest. do specjalnych zakładów poprawczych, będących pod władzą Min. Sprawiedliwości.

Lit.: Miklaszewski W. „Małoletni przestępcy w świetle badań wychowawców zakł. wych. poprawczych". Mogilnicki Al. „Dziecko i przestępstwo".

Scamnum asinorum *l.* w dawnych szkołach ławka ośla.

Sceptycyzm *gr.* wątpienie o tem, co ogół uważa za dobre.

Schaller Juljusz (1810–1868) fil. niem., zwolennik Hegla. Dzieła: „Geschichte der Naturphilosophie von Bacon bis auf unsere Zeit", „Leib und Seele" i i.

Schelling Fryderyk Wilhelm Józef (1775–1854) fil. niemiecki o zmiennych poglądach. Dzieła jego wyszły w 14 tomach „Schellings Werke".

Schemat *gr.* plan zwięzły jakiejś całości.

Scherr Tomasz (1808—1870) pedagog szwajcarski i organizator szkolnictwa. Zajmował się również metodami nauczania języka w szkołach początkowych i nauczania głuchoniemych.

Scherzo *wł.* w muzyce żartobliwie, wesoło.

Schiller Fryderyk (1759—1805) znakomity poeta niemiecki. Zajmował się też sprawami wychowania a poglądy swoje wyraził w książce „Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen".

Schipper Naftali (1860–1932) pedagog, długoletni przewodniczący Tow. Naucz. Rel. Mojż. Szk. Powsz. w Polsce, autor podr. „Dzieje Żydów w Polsce".

Schizofrenja *gr.* kompleksy chorób psychicznych, nieuleczalnych, które zmieniają charakter człowieka, a wkońcu doprowadzają do zupełnego otępienia. Największe zaburzenia w dziedzinie myśli, mowa bezładna itp. Witwicki zalicza s. do wielkich psychoz.

Schizotymja *gr.* rodzaj temperamentu wedle Kretschmera. Charakterystyczny stosunek przeciwnych dyspozycyj i nastrojów: przeczulenie, drażliwość i znieczulenie, oschłość, chłód. Kretschmer zalicza do schizotymików takich ludzi jak Luter, Darwin i i., a Witwicki zalicza do nich Słowackiego, Wyspiańskiego, Przybyszewskiego i i.

Schleiermacher Fryderyk Ernest Daniel (1768–1834), filozof i teolog niemiecki, który głosił, że celem wszelkiego wychowania i nauczania jest urobienie jednostki do życia społecznego w państwie, kościele i wzajemnem obcowaniu z ludźmi.

Schmid Józef (1786–1851) pedagog, współpracownik Pestalozziego, autor podręczników matematyki.

Schmid Karol Adolf (1804—1887) autor słynnej „Geschichte der Erziehung" i „Encyklopedji wychowawczej".

Schmitt Henryk (1817—1883) historyk polski, autor pracy: „Kilka uwag w sprawie ulepszenia szkół ludowych".

Schneider Herman (ur. 1874) fil. niem., specjalista w kulturze starożytnej, autor m. i. „Philosophie der Geschichte".

Scholastyka filozofja, uprawiana w szkołach średniowiecznych chrześcijańskich; miała charakter wybitnie religijny. Metoda polegała na systematycznym, rozumowym rozbiorze zagadnień z pomocą sylogizmu w rozumowaniu. Upadła w okresie humanizmu, potem wskrzesili ją jezuici. Obecnie nazwą *neoscholastyki* określamy studja nad filozofją średniowieczną na wydziale teologicznym.

Lit.: Twardowski K. „O filozofji średniowiecznej".

Schopenhauer Artur (1788-1860) fil. niem. Wedle jego poglądów wychowanie niewiele może się przyczynić do kształtowania charakteru, który jest ściśle określony od urodzenia. Wedle W. Tatarkiewicza „filozofja S. to fenomenalistyczna teorja poznania, metafizyka irracjonalnie woluntarystyczna, pesymistyczny pogląd na życie, etyka współczucia i estetyka kontemplacyjna".

Lit.: Liebling E. „Artur Schopenhauer".

Schulze Jan (1786—1869) niem. reformator szkolnictwa w duchu reakcji i pedagogiki Hegla.

Schuyten N. współczesny psycholog belgijski, kierownik Miejskiego Laboratorjum Pedologicznego w Antwerpji.

Schwarz Fryder. Henryk Chrystjan (1766-1837) pedagog niem., autor m. i. „Nauki o wychowaniu“ w 4 tomach, zwolennik Pestalozziego i Herbarta.

Schwarz Herman (ur. 1864) fil. niem., zwolennik idealizmu Fichtego i mistyk. Dz.: „Über neuere Mystik“, „Auf Wege der Mystik“, „Ethik“ i i.

Sciolto *wł.* w muzyce swobodnie.

Segał Jakób (ur. 1880) psycholog polski, autor licznych prac psychologicznych w czasopismach polskich i niemieckich.

Segno *wł.* znak w nutach.

Séguin Edward (1812-1880) lekarz franc., założyciel pierwszej szkoły dla dzieci niedorozwiniętych, autor kilku prac z zakresu psychologji dzieci anormalnych.

Seksuologja wiedza biologiczno-lekarska, obejmująca odnośne działy z fizjologji, psychologji, psychjatrji, eugeniki, socjologji, etyki itd. W zakres higjeny seksualnej wchodzi m. i. zagadnienie, związane z uświadamianiem młodzieży. W ostatnich czasach mnożą się liczne publikacje z zakresu spraw seksualnych dzieci i młodzieży; niektórzy używają nawet terminu „pedagogika seksualna”.

Lit.: Freud Z. „Trzy rozprawy z teorji seksualnej“, Mazurkiewicz K. „Kwestja seksualna w wychowaniu“, Dryjski A. „Zagadnienia seksualizmu dziecka i młodzieży szkolnej”.

Selekcja pedagogiczna dobór uzdolnionych uczniów w celach racjonalnego, masowego nauczania. (Zob. manheimski system) S. przeprowadza się z pomocą badań psychologicznych: uwagi, pamięci, zdolności spostrzegania, obserwacji, sądzenia, kombinowania itd. (Zob. psychotechnika.)

Lit.: Nawroczyński B. „Uczeń i klasa”, Claparède E. „Jak rozpoznawać uzdolnienia uczniów”.

Semantyka, semazjologja *gr.* nauka o powstawaniu wyrazów i ich znaczeniu.

Semejografja *gr.* nauka o znakach muzycznych.

Seminarjum nauczycielskie zakład, przygotowujący do zawodu nauczyciela szkół powszechnych, obecnie w likwidacji. Kształceniem nauczycieli będą się zajmowały licea pedagogiczne (po ukończ. 4-letniego gimnazjum);

s. duchowne zakład kształcenia kapłanów;

s. uniwersyteckie zakład przy katedrze jakiegoś przedmiotu, służący do pogłębiania wiedzy i prób samodzielnej pracy naukowej.

Sempołowska Stefanja (ur. 1870) działaczka oświatowa i pedagogiczna, autorka wielu prac popularnych i podręczników szkolnych oraz „Z tajemnic Ciemnogrodu“ (krytyka szkolnictwa polskiego).

Sen wedle Claparède'a jest instynktowną obroną organizmu przed samozatruciem. Obszerniej zob. Witwicki „Psychologja“ I.

Seneca Lucjusz (4 przed — 65 po Chr.) filozof, wyznawca stoicyzmu, wychowawca Nerona. Znana jest jego krytyczna maksyma: „Nie dla życia, lecz dla szkoły uczymy”.

Sensibilitas *l.* wrażliwość.

Sensorium *l.* narząd świadomego odczuwania w korze mózgowej. Nerwy sensoryczne = dośrodkowe, których podrażnienie wywołuje wrażenie świadome.

Sensualizm *l.* kier. fil., wedle którego całokształt życia duchowego wywodzi się wyłącznie z wrażeń zmysłowych.

Sentymentalizm *fr.* tak określa Dewey: „Poza martwą głupotą, formalizmem i rutyną największem złem, jakie grozi naszemu wychowaniu, jest sentymentalizm. Jest on nieuchronnym wynikiem prób rozdzielenia uczuć i działania".

Serwilizm *l.* służalczość poniżająca, objawia się nieraz i u niektórych dzieci szkolnych w stosunku do nauczyciela. Należy ją zwalczać.

Sfigmograf przyrząd do mierzenia tętna przy badaniu fizjologicznych objawów uczuć.

Sheldon Edward (1832 — 1897) wybitny pedagog amerykański, zwolennik metod Pestalozziego i reformator szkolnictwa.

Sicard Roch Ambroży (1742 1822) pedagog francuski, specjalista w nauczaniu głuchoniemych mowy artykułowanej, autor cennych prac w tym zakresie.

Sienkiewicz Henryk (1846—1916) genjalny powieściopisarz, autor najlepszej książki dla młodzieży „W pustyni i w puszczy".

Sierociński Teodozy (1789—1857) pisarz i pedagog polski, autor „Pedagogiki".

Sieroszewski Wacław (ur. 1858) sławny powieściopisarz polski, autor ślicznych „Bajek dla dzieci".

Siestrzyński Jan (1788 - 1824) pedagog, nauczyciel instytutu głuchoniemych w Warszawie. Z pism: „Teorja i mechanizm mowy".

Sigwart Krzysztof (1830 — 1904) fil. niemiecki, autor znanej pracy „Logik".

Sikorski Józef (1815—1896) kompozytor, zasłużony wydawca czasop. „Ruch Muzyczny".

Sikorski Władysław współczesny pedagog, propagator wychowania fizycznego, autor podręczników „Gimnastyka" i „Gry i zabawy ruchowe".

Siljeström Piotr Adam (1815—1892) pedagog szwedzki, zasłużony organizator szkolnictwa elementarnego, założyciel „Nowej Szkoły Elementarnej" o charakterze eksperymentalnym w Sztokholmie.

Simon Juljusz (1814—1896) fil. franc., nauczyciel i mąż stanu. Propagator bezpłatnego i przymusowego powszechnego nauczania, autor wielu prac, m. i. „L'école", „Histoire de l'Ecole d'Alexandrie".

Sinko Tadeusz (ur. 1877) prof. U J., historyk i badacz literatury polskiej i klasycznej, autor wielu prac z tego zakresu.

Siostry szkolne; nazwą tą obejmujemy te zgromadzenia religijne żeńskie, które zajmują się wychowaniem dzieci i młodzieży: Zgrom. im. N. M P. (Marjanki), Dominikanki. s. sz. III zakonu św. Franciszka, Felicjank , Nazaretanki, Urszulanki i inne.

Sitofobja *gr.* jadłowstręt w chorobach umysłowych.

Skałkowski Adam Mieczysław (ur. 1877) historyk pol., prof. Uniw. Poznańskiego, autor wielu prac naukowych z zakresu historji.

Skandowanie wygłaszanie wierszy z silnem uwydatnianiem rytmu.

Składnia nauka prawidłowej budowy zdań, twórcą jej był gramatyk grecki Dyskolos

Lit.: Krasnowolski „Składnia jęz. polskiego" (obecnie nieco przestarzała), dobry, przejrzysty podział daje Pizło T. w swojej „Gramatyce j. polskiego" i Szober St. „Gramatyka j. polskiego" (większa).

Skłonności wrodzone czyli naturalne dyspozycje do pewnych pragnień, mogą też być i nabyte. Silniejsze s. nazywamy *pociągiem*, który nie opanowuje rozsądku i można przy silnej woli wyrzec się np. palenia itp. Gdy dyspozycja do pragnień staje

się zbyt silna, oparta na efektach, wówczas mówimy o *namiętności*. Witwicki dzieli s. na: 1) do poniżania drugich, 2) poniżania samego siebie, 3) podnoszenia drugich, 4) podnoszenia samego siebie (zob. Witwicki „Psychologja" II.).

Skojarzenia związek wyobrażeń równoczesnych albo sobie bliskich, wywołanych jednem jakiemś wyobrażeniem. Na podstawie badań eksperymentaln. przeprowadził Wreschner klasyfikacje 1) skojarzenia proste (gdy tylko jeden wzgląd był w świadomości, który wydawał się łącznikiem między hasłem a reakcją np. poniedziałek - wtorek, sto - dwieście i 2) s. wielokrotne, gdy więcej względów łączy hasło i reakcję np. kot - mysz (pożywienie, bajka, walka). Dokładnie Witwicki „Psychologja".

Skoki należą do ćwiczeń gimn. i do lekkiej atletyki. Rozróżniamy tu skoki: 1) wzwyż z rozbiegiem, 2) wzwyż z miejsca, 3) wzwyż o tyczce, 4) wdal z rozbiegiem, 5) wdal z miejsca, 6) trójskok.

Skóra spełnia rozmaite zadania fizjologiczne i ponadto mieści się w niej kilka rodzajów zakończeń nerwowych, służących do odbierania wrażeń 1) temperatury (ciepła i zimna), 2) nacisku, 3) bólu, 4) świerzbienia, 5) łechtania. (Obszerniej Witwicki „Psychologja".)

Skrzetuski Kajetan (1743-1806) nauczyciel w kolegjach pijarskich i szkole rycerskiej. Napisał: „Prawidła początkowe nauki obyczajowej" i i.

Słownictwo dziecka. Badaniem s. dz. zajmują się Instytut Psychologiczny w Wiedniu, Instytut Rousseau'a w Genewie i i. Obliczono, że dzieci od 2 do 12 lat używają 3 482 wyrazów. Czytanki szkolne zawierają około 30% do 40% przez dzieci wogóle nieużywanych, a 20% takich, których się nie używa ani w życiu codziennem ani w literaturze. Do wzbogacenia zasobu wyrazów dziecka w szkole najlepiej się nadają *ćwiczenia słownikowe*, ułożone na podstawie podobieństwa, przeciwieństwa, pokrewieństwa etymologicznego, uwzględnia się także synonimy i homoniny. Wyrazy abstrakcyjne mogą być należycie zrozumiane tylko w kontekscie. Ćwiczenia słownikowe mają na celu wprowadzić do aktywnego zapasu słownego ucznia takiej ilości słów, która będzie mu praktycznie potrzebna.

Nauczyciele amerykańscy poczynili próby układu *słowników czynnych* dla pierwszych czterech klas (około 1200 wyrazów). Z wyrazów mało używanych tworzą t. zw. *słownik bierny*. Wyrazy abstrakcyjne, przenośnie itp. odgrywają w słownictwie dziecka do 12 lat bardzo małą rolę. Zajmują się niemi dopiero w 5 roku nauki.

Lit.: Biliński J. „Ćwiczenia słownikowe w związku z wypracowaniami piśmiennemi".

Słowniki polskie: najstarszy Lindego S. „Słownik jęz polskiego", Orgelbranda (wileński). Dalej t. zw. warszawski, wydany przez Kasę im. Mianowskiego. Firma M. Arct wydała „Słownik ilustrowany jęz. polskiego"; znakomity jest Brücknera A. „Słownik etymologiczny", dalej Karłowicza J. „Słownik gwar polskich", Krasińskiego biskupa „Słownik synonimów polskich". „Słownik morski" wydał Zaruski, s. techniczny Stadtmüller, s. geograficzny Chlebowski - Szulimierski - Maliszewski - Olszewicz, „Słownik wyrazów obcych" wydała firma Arct.

Smith Adam (1723—1790) słynny ekonomista angielski, autor dzieła, którego tytuł w j. polskim brzmi: „Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów". Poruszył w niem także sprawy wychowania publicznego, domagając się, aby państwo rozciągnęło nadzór nad szkolnictwem początkowem.

Smoleński Jerzy (ur. 1881) geograf polski, dzieła: „Krajobraz polski", „Słownictwo geograficzno-fizyczne", „Morze i Pomorze" i w. i.

Smoleński Władysław (1851—1926) wybitny specjalista w historji polskiej XVIII wieku, autor cennego podręcznika „Dzieje narodu polskiego" i wielu prac historycznych.

Smolikowski Seweryn (1850—1920) filozof polski. Dzieła: „Religja pozytywna", „Cywilizacja i jej prawa", „Filozofja wyzwolenia" i w. i.

Snobizm *ang.* (z łac. *sine nobilitate* bez szlachectwa) pragnienie jednostek próżnych, aby je uważano za przynależne do jakiejś wyższej sfery czy to towarzyskiej, czy artystycznej, itp.

Lit.: Żeromski S. „Snobizm a postęp".

Sobeski Michał (ur. 1877) filozof polski, autor wielu dzieł m. i. „Cieszkowskiego prolegomena do historjozofji", „Filozofja sztuki".

Sobieski Jakób (um. 1646) ojciec króla Jana III, autor „Instrukcyj" dla synów Marka i Jana z okazji wysłania ich do szkół w Krakowie i następnie zagranicę. Pierwsza napisana do wychowawcy Orchowskiego, który był wychowawcą synów, druga (w pięć lat później) zwrócona wprost do synów.

Obie publikacje zawierają b. cenny materjał dla badaczy dziejów pedagogiki w Polsce.

Lit.: Danysz A. „Instrukcje wychowawcze J. Sobieskiego".

Socjalna pedagogika wysuwa jako naczelne hasło upaństwowienie dziecka tj. odebranie go rodzicom i wychowanie w instytucjach państwowych wedle jednakowych zasad, mających na celu dobro państwa. Teoretycy o bardzo umiarkowanych poglądach twierdzą, że wychowanie jest procesem społecznym i celem jego jest przysposobić młode pokolenie do zadań, ciążących na członkach społeczeństwa. Wychowanie to jednak nie powinno przytłumiać rozwoju silnych indywidualności, bo indywidualności tych społeczeństwo będzie potrzebowało. Nie mają to być charaktery egoistyczne, anarchistyczne itp., ale jednostki do głębi uspołecznione i gotowe do najwyższych poświęceń i ofiar dla państwa. Rzecznikami kierunku socjalnego byli: Platon, Pestalozzi, Dewey, Kerschensteiner i w. i.

Lit.: Znaniecki F. „Socjologja wychowania", Staudig S. „Współczesna rodzina wielkomiejska w świetle socjologji wychowania".

Socjologja nauka o prawach rządzących rozwojem społeczeństw. Zajmuje się także problemami wychowania, gdyż każdy człowiek musi być wychowany do pełnienia obowiązków w społeczeństwie.

Lit.: Park R. E., Burgess E. W. „Wprowadzenie do nauki socjologji", Bystroń J. „Socjologja".

Sofistyka sztuka sofistów, operowanie dwuznacznikami i fałszywemi wnioskami w celu przekonania drugich.

Sofiści nauczyciele filozofji w Grecji, (za Peryklesa: Protagoras, Gorgias, Hipjasz i i.), którzy oprócz twórcy, Protagorasa, uważali, że wszystko na świecie ma wartość względną, zależnie jak ktoś sprawę ocenia. Z powodu krętactw i blagi mieli takich potężnych wrogów jak Sokrates, Plato, Arystoteles.

Sofizmat *gr.* ubranie fałszu w pozory prawdy. A. Arnauld rozróżnia następ. postacie sofizmatów: 1) dowodzenie czegoś innego, zamiast tego, co ma być udowodnione, 2) zakładać jako prawdziwe to, co ma dopiero być dowiedzione, 3) uważać za przyczynę to, co nią nie jest, 4) niezupełne wyliczenie, 5) sąd o rzeczy na podstawie czegoś, co jej tylko przypadkowo przysługuje, 6) nadużywanie dwuznaczności wyrazów, 7) wyprowadzanie wniosku ogólnego z niewystarczającej indukcji.

Sofronista stróż obyczajności w gimnazjach star. Grecji.

Solecyzm, w gramatyce błąd w składni np. „Idąc ulicą, zgubiono parasol" itp.

Solfeggio *wł.* solfeż, ćwiczenie w trafianiu nut głosem.

Sołtys Adam (ur. 1890) muzykolog polski i pedagog, dyrektor P. T. M. we Lwowie.

Sołtys Mieczysław (1863 - 1929) kompozytor i zasłużony pedagog muzyczny we Lwowie.

Somatologja *gr.* nauka o organiźmie ludzkim dzieli się na anatomję i fizjologję.

Somnambulizm, sen w hypnozie, zdarza się też u niektórych epileptyków, którzy w nocy zrywają się z łóżka, wykonują różne czynności mechanicznie, chodzą nawet po dachach, o czem po przebudzeniu nic nie wiedzą.

Sospirante *wł.* w muz. z westchnieniem.

Sostenuto *wł.* w muz. powoli, spokojnie.

Spencer Herbert (1820—1903) filozof i socjolog angielski. Poglądy pedagogiczne zawarł w książce: „O wychowaniu umysłowem, moralnem i fizycznem" (przekład Siemiradzkiego). Był zwolennikiem nauczania zgodnie z rozwojem umysłowym, opartego na poglądzie, (pierwszeństwo: nauki przyrodnicze, matematyka). Domagał się, aby większą wagę kładziono na wychowanie fizyczne.

Lit.: Gaupp O. „Herbert Spencer".

Spiess Adolf (1810—1858) pedagog, teoretyk gimnastyki, uczył w Burgdorfie razem z Froeblem. Dzieła: „Lehre d. Turnkunst" i podr. „Turnbuch für Schulen".

Spinoza Benedykt (1632 - 1677) filozof, poch. żydowskiego, autor licznych dzieł filozoficznych, które wywarły duży wpływ na Goethego, Schleiermachera, Hegla i i.

Lit.: Raciborski A. „Etyka Spinozy".

Spirytualizm *l.* nauka fil., zapoczątkowana przez Platona, później przez Kartezjusza. (Dusza jest istotą samodzielną, niematerjalną, dającą się oddzielić od ciała).

Spirytyzm *l.* wiara w duchy i w porozumiewanie się z niemi ludzi żyjących za pośrednictwem medjów. Naukowo sprawa niezbadana.

Lit.: J. D. „Potęga spirytyzmu", Ochorowicz J. „Nowy dział zjawisk".

Społeczne wychowanie nastawienie jednostki nie na siebie, lecz na drugich, poskramianie w niej pierwotnych, egoistycznych popędów, budzenie w niej przekonania, że istnieć i rozwijać się może jedynie przez społeczeństwo (Ziemnowicz).

Sport odgrywa b. ważną rolę w fizycznem wychowaniu młodzieży (zob.). Cwiczenia bowiem wykonuje młodzież na wolnem powietrzu, korzysta ze słońca, poznaje przyrodę, kształci uczucia estetyczne, patrjotyczne, społeczne itd.

Lit.: „Sport w Polsce" (Z. P. Z. S. Warszawa), Kuczera P. „Higjeniczne podstawy sportu", Missiuro W. „Trening i wysiłki sportowe dziecka", Mierzejewski—Baran—Humen: „Zasady nauczania lekkiej atletyki", Mierzejewski Cz. „Zaprawa lekkoatletyczna", Łotocki Z. „Sport łuczniczy", Mańkowski W. „Szermierka na szable", Zelazny Cz. „Jak zorganizować zawody strzeleckie", Chodowiecki J. „Przystępny podręcznik jeździecki", Midowicz—Augustynowicz „Przewodnik narciarski", Ziętkiewicz W. „Sprzęt narciarski", „Jazda na nartach", Faecher S. „Kurs jazdy na nartach", Hoek H. „Brewiarzyk narciarski", Fuliński A. „Jak zostać narciarzem", Krygier W. „Hokej na lodzie", Jankowski J. „Łyżwiarstwo", Aleksandrowicz A. „Sport żeglarski", Szerykowski L. „Krótki podręcznik

żeglarski", Fąferko T. „Jak zbudować kajak", Zaleski A. „Krótki podręcznik pływania", Szymczyk Fr. „Kolarstwo", Kuchar — Stahl „Tennis", Wyrobek Z. „Jordanówka", „Koszykówka", Siatkówka", „Szczypiórniak", Weyssenhoff J. „Sztuka gry w piłkę nożną", (zob. fizyczne wychowanie).

Spostrzeżenie, fakt psychiczny złożony z wyobrażenia spostrzegawczego, sądu realizującego i sądów klasyfikujących.

Lit.: Błachowski S. „Nastawienia i spostrzeżenia", Witwicki W. „Psychologja".

Spółdzielnie uczniowskie. Władze dozwalają na prowadzenie w szkołach spółdzielni, opartej na udziałach uczniów i prowadzonej przez nich samych pod nadzorem nauczyciela. Zwykle prowadzą kramiki szkolne, ucząc się zasad kupiectwa, rachunkowości itd.

Lit.: Dąbrowski F. „Spółdzielnie uczniowskie".

Spranger Edward (ur. 1882) filozof i pedagog niem., badacz na polu nauki o rozumie (noologji). Dzieło: „Lebensformen".

Sprzeczność w logice (contradictio) mieści się w przeciwieństwie pomiędzy twierdzeniem a przeczeniem, albo jeżeli jakiemuś pojęciu nadajemy cechę, która zaprzecza inne jego cechy (np. cesarz szwajcarski).

Spurzheim Jan Krzysztof Kasper (1776—1832) twórca frenologji (zob.), teoretyk pedagogiczny, dzieło w j. angielskim i francuskim „Poglądy na elementarne zasady wychowania".

Stalmach Paweł (1824—1891) pisarz dla ludu i wydawca, zasłużył się ogromnie około budzenia ducha narodowego na Śląsku.

Stan nieczynny. Władze w razie potrzeby mogą przenosić w st. n. funkcjonarjuszy z pełnemi poborami na pół roku, lub rok. Jeśli funkcjonarjusz w ciągu tego czasu nie zostanie powołany do służby czynnej, przechodzi siłą faktu w stan spoczynku.

Starkel Juljusz (1834—1918) publicysta polski i pisarz popularnych dziełek dla ludu i młodzieży.

Staszic Stanisław (1755—1826) filozof, pedagog i ekonomista, członek Izby Edukacyjnej za Księstwa Warszawskiego, członek Komisji Edukacji Narodowej, prezes Tow. Przyjaciół Nauk za Król. Kongr., członek Komisji W. R. i O. P. Poglądy pedagogiczne zawarte w rozprawie „Edukacja" (część dzieła „Uwagi nad życiem J. Zamojskiego") stanowią syntezę prądów pedagogicznych wieku oświecenia i idei Komisji Edukacji Narodowej.

Pisma pedagogiczne St. wydał Kukulski. Publikacje o tym wielkim i zasłużonym pracowniku i obywatelu pod tytułem „Stanisław Staszic" ogłosili: Cieszkowski St., Hahn W., Kruszyński J., Leśniewski Cz., Limanowski B., Orsza H. i i.

Statorjusz Piotr (um. 1591) uczeń Kalwina, pedagog i reformator szkoły pinczowskiej, arjańskiej, autor gramatyki języka polskiego „Polonicae grammatices institutio".

Statut gimnazjum państwowego wyd. jako zał. do rozporz. Min. W. R. i O. P. z 31 paźdz. 1933. (Nr. I Pr. 3776/33.) Ogłoszony druk. w publikacji „Ustrój i organizacja szkolnictwa w Polsce". (Państw. Wyd. Książek Szkolnych).

Statut publicznych szkół powszechnych wydany jako zał. do rozporz. Min. W. R. i O. P. z dnia 21 list. 1933. (Nr. I Pr. 4053/33.)

Statystyka gromadzenie i segregowanie ścisłych danych w jakimś kierunku i wyprowadzanie liczb przeciętnych. Każdy współczesny nauczyciel powinien być dobrze obeznany z zasadami prowadzenia statystyki na terenie szkoły.

Lit.: G. Udny Yule „Wstęp do teorji statystyki" (przekł. Z. Limanowskiego), Buckingham B. R. „Praca badawcza na terenie szkoły".

Stefanowska Michalina (ur. 1870) prof. uniw. poznańskiego, specjalistka w fizjologji układu nerwowego, wydała szereg prac z dziedziny badania instynktów.

Stefczyk Franciszek (1861—1924) ekonom. i działacz społ., zasłużony propagator oszczędności, założyciel około 1500 spółek oszczędn. i pożyczkow., mleczarskich, spółdzielni rolniczych itp. Dla nauczyciela ciekawe są jego prace: „O spółkach systemu Raiffeisena", „Przewodnik dla spółkowych kas oszczędności i pożyczek, syst. F. W. Raiffeisena".

Steffens Henryk (1773-1845) fil. niem. i przyrodnik, główny przedstawiciel kierunku spekulatywnego w badaniach przyrodniczych.

Prace m. i. „Grundzüge der phil. Naturwissenschaft".

Stein Ludwik (1859-1930) fil. niem., z dzieł: „Phil. Strömungen der Gegenwart", „Einführung in die Soziologie".

Stemler Józef, współczesny działacz oświatowy, dyrektor P. Macierzy Szkolnej, autor wielu broszur oświatowych, świetny organizator szkolnictwa i kursów dla analfabetów.

Stenografja *gr.* pismo szybkie w skrótach zapomocą specjalnych znaków. Rozróżniamy systemy: geometryczny i graficzny.

Lit.: Balczyńska B. „Nowa stenografja polska", Olszewski Z. „Stenografja polska syst. Gabelsbergera", Gumiński „Stenografja polska", Taub Sz. „Zarys historji stenografji polskiej".

Stentando *wł.* w muz. ociężale.

Stephani Henryk (1761—1850) zwolennik idei wych. wieku oświecenia i wychowania państwowego w Niemczech. Pisma: „Grundlinien der Staatserziehungswissenschaft", „System der öffentlichen Erziehung" i inne.

Stereognostyka *gr.* poznawanie form rzeczy zapomocą dotyku.

Stern William (ur. 1871) filozof i psycholog niemiecki, prof. uniw. we Wrocławiu i Hamburgu, twórca filozofji krytycznego personalizmu. Prace jego, będące wynikiem ścisłych badań na polu psychologji dziecka mają bardzo wielką wartość. Zwolennikiem wielu jego poglądów jest u nas B. Nawroczyński (zob.). Bardzo ciekawe są jego badania dyspozycyj, inteligencji, uzdolnień itp., (zob. *konwergencja*) uzdolnienia są dyspozycjami, a dyspozycje składają się z założeń, określonych przez dziedziczność, płeć, itp. oraz z rozwiniętej przez wpływy zewnętrzne właściwości.

W j. polskim mamy jego dzieło: „Inteligencja dzieci i młodzieży", (tłum. Klimowicza), z innych: „Psychologie der frühen Kindheit", „Monographien über die seelische Entwicklung des Kindes" (wspólnie z Clarą S.), „Differentielle Psychologie", oraz „Methodensammlung zur Intelligenzprüfung (z Wiegemannem). Wydaje „Zeitschrift für Pädagogische Psychologie".

Stimulus *ł.* bodziec.

Stoicyzm nauka filozoficzna, zapoczątkowana przez Zenona w Atenach około r. 300 przed Chr., usiłująca urabiać niezłomną moralność, spokój ducha, silną wolę, zaparcie się wobec przykrości życiowych itd.

Stomatologja *gr.* nauka o jamie ustnej.

Stopa w stylistyce, cząstka wiersza po 2 lub 3 zgłoski. W języku polskim rozróżniamy stopy 1) *trochej*, 2 zgłoski, z których pierwsza akcentowana, druga nieakcentowana, 2) *jamb*, pierwsza nieakcentowana, druga akcentowana, 3) *amfibrach*, z trzech zgłosek pierwsza i trzecia

nieakcent., druga akcentowana, 4) *daktyl* z trzech zgł. pierwsza akcentowana, druga i trzecia nieakcentowane.

Stopnie inteligencji. Pedagogowie, zajmujący się sprawą doboru pedagogicznego, poczynili ścisłe badania psychologiczne wielkiej liczby młodzieży, wstępującej do szkół średnich, posługując się testami (zob.) Bineta, Simona, Bobertaga, Goddarda, Termana i Jaederholma. Uogólniono stopnie inteligencji i przyjęto rozróżnianie pięciu takich stopni: 1) podnormalna słaba inteligencja, 2) normalna słaba, 3) przeciętna, 4) wysoka i 5) nadnormalna) w czem 3% jak pod 1) 22% pod 2) 50% pod 3) 22% pod 4) i 3% pod 5).

Stow Dawid (1793—1864) pedagog i filantrop angielski, założył w Glasgowie szkołę wieczorną dla dzieci najuboższych, którym dawał całe utrzymanie z własnych funduszów.

Stoy Karol (1815—1885) pedagog, zwolennik Herbarta, szczególnie zajmował się kształceniem nauczycieli w kierunku praktycznym. Wydał „Enzyklopädie, Methodologie u. Literatur der Pädagogik" i i.

Strabismus *l.* wada organiczna oczu, zez.

Strach, wyższy stopień przykrego uczucia przed niebezpieczeństwem. W dawnej szkole utrzymywano karność przy pomocy s. przed biciem, karcerem itp. Pedagogika współczesna potępia surowo podobne metody.

Lit.: Mosso A. „Strach".

Straszewski Maurycy (1848-1921) filozof polski. Z prac: „Jan Śniadecki, jego stanowisko w dziejach oświaty i filozofji w Polsce", „Logika" i i.

Strepitoso *wł.* w muz. hałaśliwie.

Stroboskop przyrząd do badania wrażeń wzrokowych.

Struktury psychiczne. Na zmysły nasze działają nie pojedyńcze barwy, dźwięki, kształty itp., lecz rzeczy i zjawiska z nierozerwalnemi swemi cechami, wywołując procesy psychiczne o charakterze całostkowym. Przeżycia takie określają (Witwicki i Rowid) jako struktury psychiczne.

Struve Henryk (1840—1917) filozof polski, autor prac „Wstęp krytyczny do filozofji" i „Życie i prace Józefa Kremera" (zawarł w niej poglądy pedagogiczne Kremera).

Lit.: Kaszewski „Dr. H. Struve, zarys 35-letniej działalności jako profesora i pisarza".

Strümpell Adolf Henr. Ludwik (1812—1889) pedagog, ostatni bezpośredni uczeń Herbarta i poprzednik Wundta. Dzieła: „Erziehungsfragen", „Psychologische Pädagogik", „Die pädagog. Pathologie" i i.

Strzelecki Związek zał. jako Związek Walki Czynnej przez Józefa Piłsudskiego, zorganizował się w r. 1910 we Lwowie. Z niego powstały w r. 1914 Legjony Polskie. Po wskrzeszeniu Państwa S. Z. wznowił swą działalność w r. 1919 i obecnie jest na całym obszarze Polski znakomicie rozwinięty. Zarząd Główny mieści się w Warszawie, któremu podlegają Zarządy Okręgowe w większych miastach, a w poszczególnych miejscowościach oddziały (które mogą powstać, jeżeli zapisze się 25 osób). S. Z. ma na celu wychowanie obywatela-żołnierza dla obrony Państwa i ponadto rozszerza swe agendy na teren oświatowy i kulturalny. Organ S. Z. „Strzelec" wychodzi w Warszawie.

Stumpf Karol (ur. 1848) filozof i psycholog niemiecki. Dzieła: „Psychologischer Ursprung der Raumvorstellung", „Tonpsychologie", „Die Sprachlaute" i i.

Stupor odrętwienie mięśni z przestrachu, w chorobach umysłowych niezdolność mówienia z powodu odrętwienia języka.

Sturm Jan (1507-1589) głośny pedagog niem. XVI wieku, twórca systemu szkoły humanistycznej (10-klasowe gimnazjum). Uczniem jego szkoły był m. i. Jan Zamojski.

Styl *l.* sposób wyrażania myśli zapomocą mowy w zależności, kto, do kogo i o czem mówi lub pisze. Obowiązują trzy główne warunki dobrego stylu: jasność, poprawność, czystość.

Stylistyka nauka o ogólnych prawidłach stylu.

Lit.: Komarnicki L. „Stylistyka polska", Wóycicki K. „Stylistyka i rytmika polska", Galle H. „Stylistyka", Gaertner H. „Stylistyka jako metoda indywidualizująca w badaniach językowych".

Subalternacja w log. podporządkowanie jednego pojęcia drugiemu.

Sublimacja instynktów, zwłaszcza osobniczych, następuje wówczas, gdy jednostka na zaspokojenie otamowanego instynktu ucieka się do środków zastępczych jak np. pasja do nauki, nabożeństwa, sztuki itp.

Substancja *l.* podłoże, podwalina tego, co istnieje i nie może ulegać żadnym zmianom.

Subsumcja *l.* w logice podporządkowanie jednego pojęcia ogólniejszemu, pewnego szczególnego przypadku ogólnej regule, założeniu.

Sugestja *l.* wpływ, który może wywierać jeden człowiek na drugiego przez wmówienie czegoś i zmuszenie go wbrew jego woli do jakiegoś działania.

Lit.: J. D. „Potęga sugestji".

Sugestja u dzieci. Badania eksperymentalne wykazały (Binet, Stern, Meumann), że sugestywność u dzieci jest bardzo wielka (około 25% badanych). Zmniejsza się ona z wiekiem, dziecko 8-letnie ulega sugestji w połowie wypadków, 18-letni chłopiec w piątej części wypadków. Bardziej podatne na sugestję są dziewczęta. W nauce szkolnej posługują się niektórzy nauczyciele pytaniami sugestyjnemi, (zob. pytania).

Lit.: Jaroszyński T. „Badania psychologiczne w szkole", Plecher H. „Die Suggestion im Leben des Kindes".

Sujkowski Antoni (ur. 1875) geograf polski, autor szeregu podręczników geografji ogólnej i gospodarczej.

Sully Jakób (ur. 1842) filozof angielski, specjalista w psychofizjologji, autor rozpowszechnionego u nas cennego dzieła „Dusza dziecka".

Sumienie wedle Sokratesa, Kanta i filozofów chrześcij. pierwotna władza duszy, głos wewnętrzny, rozsądzający, co dobre, a co złe. Empirycy zaś twierdzą, że s. może ulegać zmianom zależnie od warunków religijnych, moralnych, społecznych, ekonomicznych itp.

Summiści teologowie scholastycy, którzy w wiekach śr. opracowywali systemy teologiczne, lub filozoficzne.

Summum genus *l.* w log. pojęcie najogólniejsze, którego nie można podporządkować innemu.

Supiński Józef (1804-1893) ekonomista pol., autor m. i. „Szkoła polska gospodarstwa społecznego".

Supranaturalizm *l.* w fil. przeciwieństwo naturalizmu.

Swift Jonatan (1667—1745) satyryk angielski, w pismach swoich krytykował i ośmieszał ówczesne wychowanie i szkoły. Autor m. i. „Podróży Guliwera" dla dzieci.

Syderologja *gr.* nauka o żelazie.

Sylogizm forma wnioskowania dedukcyjnego, składa się z przesłanki większej, mniejszej i wniosku. Obie przesłanki muszą mieć termin średni. Przesłanka większa może być kategoryczna, warunkowa lub rozjemcza, stosownie do tego są wnioski: kategoryczny, warunkowy, rozjemczy. Zależnie od położenia

terminu średniego rozróżniamy 4 figury s., zależnie zaś od wartości wszystkich 3 sądów, tworzących s., pozostaje w poszczególnych figurach 64 różnych trybów, z których tylko 19 prowadzi do wniosków prawdziwych. Jeżeli z przesłanek wywnioskowano sąd, który z nich nie wynika, mamy *paralogizm* (błąd nierozmyślny), rozmyślny zaś błąd: *sofizmat*.

Symbol *gr.* znak, hasło, zmysłowe przedstawienie abstrakcyjnych lub konkretnych przedmiotów, własności, zjawisk itp.

Synchronizm *gr.* równoczesność zjawisk.

Synekdocha *gr.* styl, zwrot polegający na użyciu szczegółu zamiast ogółu i odwrotnie.

Synergizm *gr.* nauka o konieczności współdziałania wolnej woli człowieka z łaską Bożą w celu nawrócenia.

Synestezja *gr.* wtórne wrażenie występujące u pewnych jednostek, jak np. osobnik, mający wrażenie słuchowe, odczuwa także wrażenie innego zmysłu.

Synkopa *gr.* wyrzucenie *u* lub *i* przed *l*, lub *m*, przez co wyraz skraca się o jedną zgłoskę.

Synkretyzm u dziecka, treść świadomości dziecka tworzy struktury schematyczne, postaciowe, odpowiadające ruchom i zjawiskom w ich całokształcie.

Synonimy *gr.* wyrazy bliskoznaczne (np. las, gaj, bór itp.).

Synteza *gr.* w logice postępowanie od szczegółu do ogółu. W psychologji każdy akt psychiczny, w którym z poszczególnych elementów psychicznych powstaje nowa całość, stanowiąca coś więcej niż sumę tych elementów (Wundt). Uczeń w miarę możności powinien sam dokonywać syntezy (zestawienia szczegółowych pojęć w całość), a nie żeby je podawał nauczyciel w formie gotowej.

Syntonja *gr.* wedle psychjatry szwajcarskiego Bleulera cecha ludzi o charakterze pogodnym, wesołym i rubasznym.

System *gr.* zespół sądów prawdziwych lub uważanych za takie, powiązanych ze sobą stosunkami wynikania w jedną harmonijną całość.

Szafer Władysław (ur. 1886) profesor U. J. botanik, autor: „Studja nad geograficznemi zasięgami roślin w Polsce", „Zasługi Wincentego Pola dla geografji roślin w Polsce" i in.

Szaniawski Józef Kalasanty (1764-1843) uczony, działacz polityczny. Dzieła: „Co to jest filozofja", „Rzut oka na dzieje filozofji od czasu jej upadku u Greków i Rzymian" i in.

Szczeble w programie szk. powszechnej: szcz. I obejmuje elementarny zakres wykształcenia ogólnego, II jest rozszerzeniem pierwszego, III-ci ma nadto przysposobić młodzież pod względem społeczno-obywatelskim i gospodarczym.

(Art. 11 ust. z 11 marca 1932.)

Szczeble wychowania naukowego. Hessen (zob.) uwzględnia ich trzy.

1) *Kurs epizodyczny* w szkole niższej. Punktem wyjścia nauczania są tylko te epizody, które pobudzają działalność do osiągnięcia wiedzy.

2) *Kurs systematyczny* (stopień średni) rozkłada się na różne przedmioty naukowe, ma na względzie całość nauki (Gesamtunterricht).

3) *Kurs naukowy* uniwersytecki, jest ogniskiem badań naukowych. Uczenie się poto, by samemu tworzyć.

Szczepanowski-Prus Stanisław (1846-1900) patrjota, działacz i publicysta, jeden z organizatorów T. S. L., gorliwy propagator oświaty wśród ludu. Z prac: „Szkoła ludowa i jej związek z wychowaniem

narodowem", „O Liceum Krzemienieckiem", „Aforyzmy o wychowaniu" (wyszły w zbiorowem wydaniu pt.: „Myśli o odrodzeniu narodowem".

Lit.: Szczepanowski St. „O polskich tradycjach w wychowaniu", Mirski J. „Stanisław Szczepanowski".

Szczęśniak Władysław Maksymiljan (1858-1926) biskup-sufragan warsz., autor prac: „Obrządek słowiański w Polsce pierwotnej", „Słownik apologetyczny wiary katolickiej" i in.

Szczyt podniety jest wówczas, gdy wrażenie osięga taką siłę, poza którą już więcej nie wzrośnie, choćby ją potęgować.

Szkło poprawcze w okulistyce stosowane w celu poprawy wzroku. Rozróżniamy soczewki: sferyczne, cylindryczne i pryzmaty.

Szkolnictwo w Polsce zorganizowane jest na podstawie ustawy z 11 marca 1932 (Dz. U. R. P. Nr. 38) i dzieli się na następujące kategorje:

1) *Szkolnictwo powszechne.* Celem szkoły powszechnej jest dać na poziomie, odpowiadającym wiekowi i rozwojowi dziecka potrzebne ogółowi obywateli jednolite podstawy wychowania i wykształcenia ogólnego oraz przygotowanie społeczno-obywatelskie z uwzględnieniem potrzeb życia gospodarczego.

W programie szk. pow. rozróżnia się trzy *szczeble* (zob.). Pod względem organizacyjnym rozróżniamy szkoły pow. trzech stopni.

I. 1) szk. posiada 4 klasy, z których I i II-ga mają kurs jednoroczny, kl. III dwuletni (rocznik 3 i 4) a kl. IV kurs 3-letni (rocznik 5, 6 i 7); 2) realizuje zupełnie pierwszy szczebel programowy i najważniejsze składniki 2 i 3 szczebla; 3) posiada przy liczbie uczniów do 60 jednego nauczyciela (30 godzin) od 61 do 120 uczniów 2 nauczycieli, (godzin 58 wtem kierownik 28).

II. 1) posiada 6 klas, wtem I do V kl. kurs jednoroczny, kl. VI (rocz. 6 i 7) kurs dwuletni; 2) realizuje zupełnie program szczebla I i II i najważniejsze składniki III-go; 3) przy liczbie 121 do 160 uczniów 3, od 161 do 210, 4 nauczycieli.

Liczba godzin przy 3 nauczyciel. 94, wczem kierownik 26, przy 4 naucz. 114 g., kier. 24 g.

III. 1) posiada 7 klas o kursie 1-rocznym 2) realizuje wszystkie 3 szczeble programowe w pełnym zakresie; 3) skład grona: przy liczbie od 211 do 260 (5 naucz.), od 261 do 310 (6 naucz.) powyżej 310 (naucz. 7). Każdy naucz. uczy 30 godzin, kierownik zależnie od ilości oddziałów 20 g. (za każdy oddział ponad 7, mniej 2 godziny.

(Statut szk. powszech.)

Szkół powszechnych w Polsce było w r. 1934/35 27.786, w których pobierało naukę 4.654.796 dzieci. Uczyło 81 944 nauczycieli.

2) *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące* ma na celu dać młodzieży podstawy pełnego rozwoju kulturalnego, przygotować ją do czynnego udziału w życiu zorganizowanego w ramach państwowych społeczeństwa, oraz do studjów w szkołach wyższych.

Nauka 6-letnia, 4 lata w gimnazjum (zob.) i 2 lata w liceum (zob.).

3) *Szkolnictwo zawodowe,* w organizacji (na podstawie rozp. Min. W. R. i O. P.) obowiązującej od 30 listopada 1934. Podzielono je na 4 oddziały, obejmujące szkolnictwo przemysłowe, handlowe, rolnicze i gospodarstwa domowego.

Szkolnictwo przemysłowe podzielone jest na 19 grup, mianowicie: 1) górniczą, 2) meblarską, 3) elektryczną, 4) drzewną, 5) garbarską, 6) włókienniczą, 7) papierniczą, 8) chemiczną, 11) budownictwa i miernictwa, 12) komunikacyjną, 13) spo-

żywczą, 14) odzieżową, 15) galanterji, 16) poligraficzną, 17) kinematograficzną, 18) instrumentów muzycznych i 19) kosmetyczną.

Cały szereg grup szkolnictwa przemysłowego podzielony jest na podgrupy w liczbie 59.

Szkolnictwo handlowe obejmuje 2 grupy: kupiecką i administracyjno-handlową.

Szkolnictwo rolnicze podzielone jest na 3 grupy: 1) rolniczą, 2) ogrodniczą i 3) leśną.

Szkolnictwo gospodarstwa domowego obejmuje 2 grupy: 1) gospodarstw rodzinnych i 2) gospodarstw zbiorowych. W szkolnictwie tem wprowadza się 3 podgrupy. W szkolnictwie zawodowem prowadzone będą dla poszczególnych zawodów szkoły stopnia licealnego, gimnazjalnego i niższego, oraz kursy dla osób, specjalizujących się w pewnych działach danego zawodu. Do licealnych szkół zawodowych przyjmowani będą kandydaci, którzy ukończyli 4-letnie gimnazjum ogólnokształcące i liczą 16—20 lat życia. Dla niektórych liceów przewidziane jest jako warunek przyjęcia odbycie 1-rocznej praktyki. W tych przypadkach przyjmowani będą kandydaci w wieku 17—21 lat.

Do gimnazjalnych szkół zawodowych przyjmowani będą kandydaci, którzy ukończyli 6 klas szkoły powszechnej i liczą 13—19 lat życia.

Do szkół zawodowych stopnia niższego przyjmowani będą kandydaci, którzy ukończyli 4 klasy szkoły powszechnej i liczą 13—17 lat życia.

Nauka w liceach zawodowych trwa przeważnie 3 lata (w niektórych 2 lata), w gimnazjach zawodowych 4 lata, a w szkołach stopnia niższego 3 l. Kursy dla osób, specjalizujących się w pewnych gałęziach zawodowych, dostosowane będą co do czasu trwania i zasad organizacji do potrzeb danego zawodu.

Rozporządzenie ministra oświaty wprowadza 19 typów liceów zawodowych w szkolnictwie przemysłowem, a mianowicie: hutnicze, mechaniczne, elektryczne, przemysłu leśnego, garbarskie, tkackie, farbiarsko - wykończalnicze, ceramiczno-szklane, technologiczno-chemiczne, budowlane, drogowe, wodno-meljoracyjne, miernicze, młynarskie, przetwórstwa mlecznego, przemysłu fermentacyjnego, krawieckie, graficzne i fotograficzne.

W szkolnictwie handlowem wprowadzono 2 typy liceów zawodowych, a mianowicie: 2- i 3-letnie licea kupieckie oraz licea administracyjno-handlowe. Licea 2-letnie dają ogólne przygotowanie kupieckie, względnie administracyjno-handlowe, licea 3-letnie uwzględniają w 3-ciej klasie specjalizację.

W szkolnictwie rolniczem wprowadzono 4 typy liceów zawodowych, a mianowicie 3-letnie licea rolnicze, leśne, ogrodnicze i gospodyń wiejskich. Do liceów tych przyjmowani będą kandydaci z ukończonem gimnazjum w wieku 16—24 lat.

W r. 1934/35 istniało w Polsce 1236 szkół zawodowych, dawnego typu, w czem 65 niższych, 528 o poziomie średnim, 37 o poziomie wyższym i 448 kursów. Uczęszczało 68 809 uczniów.

Szk. zaw. dokształcających było 631, uczęszczało 83 483 uczniów.

Szk. lud. rolniczych było 138.

Lit.: Borowski M. i Krzywy A. „Szkolnictwo zawodwe", Byszewski W. „Rozwój szkolnictwa handlowego w Polsce".

✱ *Szkolnictwo wyższe* dzieli się na akademickie i nieakademickie. Studjować mogą w nich jako słuchacze zwyczajni absolwenci liceów ogólnokształcących, liceów dla wych. przedszkoli i liceów pedagogicznych, oraz szkół zawodowych stopnia licealnego, którzy wykażą się odpowiedniem świadectwem.

W Polsce mamy następujące uczelnie wyższe: a) p a ń s t w o w e:

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, zał. 1364 r. przez Kazimierza W., zreorganizowany przez Wład. Jagiełłę w r. 1400, dzięki ofiarności król. Jadwigi, zm. r. 1399. Obecnie obejmuje wydz.: teologiczny, prawniczy, lekarski, ze stud. wych. fiz., filozoficzny, ze stud. pedagog., studjum roln., oddział farmaceutyczny. W r. 1934/35 liczył słuchaczy 6 666.

Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie zał. 1661 r. przez króla Jana Kazimierza. Wydziały: teologiczny, prawniczy, lekarski, humanistyczny i matematyczno-przyrodniczy. Słuch. w r. j. w. 6 048.

Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie, zał. 1578 r. przez Stefana Batorego. Wydziały: teologiczny, prawn. i nauk społecznych, lekarski, filozoficzno-humanistyczny, filozoficzno-przyrodniczo-mat. i sztuk pięknych. Słuch. 3 570.

Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie, zał. 1818 r. przez Komisję W. R. i O. P. Zamknięty r. 1831. Odnowiony w r. 1862 jako Szkoła Główna, zamieniona na uniwersytet r. 1869 (język wykł. rosyjski). Wskrzeszony jako uniwersytet polski w r. 1915. Wydziały: teologji katolickiej, teolog. ewang., prawa i nauk politycznych, lekarski, filozoficzny, oddział farmaceut., studjum weterynaryjne. Słuch. 9 516.

Uniwersytet Poznański otwarty r. 1919. Wydziały: prawno ekon., lekarski, ze studj. wych. fiz., filozoficzny, rolniczo-leśny, studj. farmaceut. i wydz. inżynierji. Słuch. 5176.

Politechnika we Lwowie utworzona r. 1835 jako Akademja realno-handlowa, uzupełniona w l. 1843 i 1877. Wydziały: rolniczo-leśny (w likwidacji), komunikacyjny, architektoniczny, mechaniczny, chemiczny i ogólny. Słuch. 2559.

Politechnika w Warszawie powstała jako uczelnia polska w r. 1915. Wydziały: komunikacyjny, architektoniczny, mechaniczny i elektrotechniczny, mierniczy i chemiczny. Słuch. 4289.

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie założona z inicjatywy prywatnej r. 1906, upaństwowiona r. 1918. Słuch. 1403.

Akademja Górnicza w Krakowie uruchom. r. 1919. Wydziały: górniczy i hutniczy. Słuch. 532.

Akademja Sztuk Pięknych w Krakowie, założona r. 1883, jako szkoła malarstwa, przekształcona w r. 1900. Dzieli się na poszczególne szkoły główne (malarstwa, rzeźby, architektury) szkołę ogólną rysunku i rzeźby i szkoły i zakłady specjalne. Słuch. 184.

Akademja Sztuk Pięknych w Warszawie. Słuch. 315.

Akademja Medycyny Weterynaryjnej we Lwowie zał. r. 1881, jako szkoła wet. przekształcona r. 1897. Posiada pełny zakres czteroletnich studjów akademickich. Słuch. 457.

Akademja stomatologiczna w Warszawie zał. 1920. Posiada 3 katedry: chirurgji, stomat., dentystyki i techniki dentystycznej. Słuch. 517.

b) prywatne:

Uniw. Lubelski, zał. 1918 z inicjatywy prywatnej. Wydziały: teologiczny, prawa kanonicznego i nauk moralnych, prawa i nauk społeczno-ekonom., nauk humanistycznych. Słuch. 934.

Wolna Wszechnica Polska w Warszawie, słuch. 837. Oddział w Łodzi słuch. 324.

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, słuch. 1100.

Wyższa Szkoła dla Handlu Zagranicznego we Lwowie, słuch. 434.

Wyższa Szkoła Handlowa w Poznaniu, słuch. 710.

Wyższe Studjum Handlowe w Krakowie, słuch. 749.

Szkoła Nauk Politycznych w Warszawie, słuch. 1453.

Szkoła Nauk Polit. w Wilnie, słuch. 190.

Wyższa Szkoła Dziennikarska w Warszawie, słuch. 215.

Instytut Wschodni w Warszawie, słuch. 76.

Lit.: „Szkoły wyższe Rzeczypospolitej Polskiej". (Wyd. Kasy im. Mianowskiego). Karbowiak A. „Dzieje wychowania i szkół w Polsce", Morawski M. „Historja Uniw. Jagiellońskiego", Finkel i Starzyński „Historja Uniwersytetu Lwowskiego", Bieliński J. „Uniwersytet Warszawski", Bieliński J. „Uniwersytet Wileński", Tur L. „Uniwersytet wileński i jego znaczenie".

✱ *Szkolnictwo specjalne.* Mianem tem określamy ogólnie te szkoły i zakłady, które zajmują się wychowaniem kalek (niewidomych, głuchoniemych), moralnie upośledzonych, niedorozwiniętych itp. Nauczyciele tych szkół otrzymują fachowe wykształcenie w *Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej w Warszawie.*

W Polsce mamy około 30 specjalnych zakładów państwowych i prywatnych (w kuratorjum warszawskiem 10, łódzkiem 6, lwowskiem 4, wileńskiem 1, poznańskiem 8, krakowskiem 1.)

Nauczycielstwo tych szkół tworzy własną organizację.

Lit.: Hellmann J. „Szkoły i zakłady dla dzieci anormalnych", Wawrzynowski M. „Program i metody nauczania w szkołach dla upośledzonych umysłowo", „Opieka wychowawcza n. dziećmi upośl. umysł.", Higier H. „Dzieci intelektualnie i moralnie upośledzone oraz przestępcy nieletni a szkoły specjalne i inne instytucje wychowawcze i poprawcze", Kuchta J. „Dziecko-włóczęga". (Lit. dla głuchoniemych zob. głuchoniemota.)

✱ *Szkolnictwo wojskowe* podlega szefowi sztabu generalnego. Organem jego jest wydz. III, składający się z wydziałów: regulaminów, szkolnictwa wojskowego, wych. fizycznego, przysposob. wojsk. i wydziału naukowo-oświatowego. Szkoły dzielą się na zasadnicze i kursy specjalizujące. Do pierwszych należą korpusy kadetów, szkoła podchorążych, oficerska szkoła piechoty, kawalerji, artylerji, inżynierji, sanitarna i szkoła podoficerów. Kursy są: *aplikacyjne* (balonowe, lotnicze, topografów itd.) oraz *doskonalące,* dające wyszkolenie unitarne (we wszystkich rodzajach broni) i specjalne w jednej.

Szkoły wyższe, dwuletnie jak w. szkoła wojenna w Warszawie. (dyplom na oficera sztabu gen.) w. szk. intendantury w Warszawie, studjum 2-letnie i 6 mies. praktyki.

Lit.: „Warunki przyjęcia do szkoły podchorążych". „Warunki przyjęcia do szkoły oficerskiej dla podoficerów w Bydgoszczy".

Szkoła doświadczalna. Na podstawie różnych teoryj pedagogicznych i dydaktycznych urządzają w krajach zachodnich specjalne szkoły do wypróbowania teoretycznych metod (zob. system daltoński, plan jenajski, system mannheimski, Gary-system).

Szkoła pracy (twórcza) oparta jest na metodzie czynnej postawy ucznia wobec nauki.

Lit.: Kerschensteiner J. „Szkoła pracy", Łunaczarskij A. „Szkoła pracy", Rowid H. „Szkoła twórcza", Zarzecki L. „Szkoła pracy", Perelman A. „Szkoła twórcza jako czynnik wychowania obywatelskiego", „Zagadnienia szkoły twórczej".

Szkoła wspólnoty. Termin pochodzi od Bertholda Otto, twórcy głośnej szkoły im. Holbeina w Lichterfelde pod Berlinem. Zwą ją także „łączną", „koncentracyjną" lub „syntetyczną". Łączy ona koncentrację pewnego zakresu wiedzy z podmiotową wspólnotą uczących się.

Szober Stanisław (ur. 1871) językoznawca polski, prof. uniw. warsz. Wydał: „O poprawności języka", „Gramatyka jęz. polsk.", „Zasady nauczania języka polskiego", „Zycie wyrazów" i i.

Sztuka dziecka. Dziecko wyraża swe uczucia estetyczne zapomocą rysunku lub modelu. Rysunki jego są manifestacją jego spostrzeżeń i wyobrażeń, mają więc charakter ekspresjonistyczny, ideoplastyczny. Psychologowie współcześni opierają swe badania nad rozwojem intelektualnym i uczuciowym dziecka bardzo często także na podstawie jego rysunku.

Lit.: Olszewski M. „Sztuka dziecka i człowieka pierwotnego", St. Szuman „Sztuka dziecka. Psychologja twórczości rysunk. dziecka".

Szwedzki system gimnastyczny powstał w r. 1804 pod wpływem metod wych. fiz. Guts Muthsa; celem był harmonijny rozwój ciała i ducha, zapomocą ćwiczeń wszystkich części ciała. Twórcą był P. H. Ling, reformowali metodę: Hjalmar Ling, Ella Björksten (dla kobiet), Duńczyk Niels Bukh, Szwed J. G. Thulin, Dunka Agnete Bertram i i. U nas pierwsze próby czynili: Wł. Kozłowski, E. Piasecki, H. Kuczalska, R. Skowroński, J. Mayówna.

Szweykowski Wojciech (1773—1838) pedagog i pisarz polski, pijar, autor dzieła: „Uwagi nad wyższemi szkołami polskiemi w porównaniu do niemieckich".

Szycówna Aniela (1859—1921) gorąca zwolenniczka reformatorskich prądów wychowania, opartych na znajomości psychologji dziecka. Redagowała od roku 1902: „Moje Pisemko" i zasilała obficie pisma pedagogiczne oraz „Encyklopedję Wychowawczą". Prace: „Rozwój pojęciowy dziecka", „O zadaniach i metodach psychologji dziecka", „Jak budzić umysł dziecka", „Ogólne zasady nauczania", „Metodyka wypracowań piśmiennych", „O powinności nauczyciela i jego kształceniu" i i.

Szymański Adam (1852—1916) literat i pedagog, redagował: „Reformę Szkolną".

Ś

Śmiech powstaje wskutek uczuć radosnych, przyjemnych. Może być też aktem niezależnym od woli (łaskotanie) albo też może być wyrazem cierpienia lub przerażenia (przy histerji). U oseska występuje w trzecim miesiącu. U zwierząt niespotykany.

Lit.: Spencer H. „Fizjologja śmiechu".

Śmigielska Józefa (1820—1899) pisarka polska. Wydała dla młodzieży: „Zabawy przyjemne i pożyteczne" i „Zabawy umysłowe dla młodego wieku".

Śniadecki Jan (1756—1830) znakomity polski matematyk, astronom, pedagog i filozof, prof. uniwersytetu w Wilnie. Prace: „Trygonometrja kulista", „Filozofja umysłu ludzkiego", „O języku polskim", „Pisma o filozofji Kanta" i inne. (Wyszły zbiorowo.)

Lit.: Brzozowski J. „Jan Śniadecki", Skórski A. „Filozofja J. Śniadeckiego", M. Straszewski „Jan Śniadecki", Weigel J. „Jan Śniadecki".

Śniadecki Jędrzej (1768—1838) znakomity polski przyrodnik, filozof i pedagog, prof. uniw. wil., autor dzieł: „Początki chemji", „Teorja jestestw organicznych", „O fizycznem wychowaniu dzieci" i i.

Lit.: Brzosek A. „Jędrzej Śniadecki".

Śpiew jest wyrazem uczuciowej ekspresji; głos ludzki w śpiewie staje się samodzielnym instrumentem muzycznym. Śpiew wchodzi do programu naukowego szkoły powsz.

Lit.: Gołębiowski W. „Nauka śpiewu", Heising R. „Katechizm metodyczny nauczyciela śpiewu", Hławiczka K. „Główne zagadnienia metodyki śpiewu", Joteyko T. „Podręcznik do nauki szkolnej śpiewu zbiorowego", Kazuro S. „Drogi rozwoju słuchu muzycznego", „Nowe solfeggio", Mayzner T. „Pieśni i chóry ludowe", Niemczyński W. „Podręcznik metod. nauki śpiewu", Orzech W. „Spiew kościelny a szkoła", Szymanowski Karol „Wychowawcza rola kultury muzycznej", Wierzbińska J. „Nauka śpiewu w szkole powszechnej".

Świadomość odczuwanie treści własnych przeżyć czyli wrażeń, odbieranych za pośrednictwem zmysłów. Należą tu także wspomnienia, wyobrażenia, uczucia, procesy woli itd. Podstawą fizjologiczną ś. jest cały system nerwowy i kora mózgowa. Cechy charakterystyczne ś.: jedność i ciągłość. Najwyższą siłę uzyskują te treści, na które skierowujemy naszą uwagę, a przedmiotem uwagi może być równocześnie tylko ograniczona ilość treści prostych, u dorosłych 4—6 u dzieci mniej.

Świetlica obszerna izba w domu ludowym, w koszarach, szkole itp., w której odbywają się zebrania o charakterze swobodnym, w celu rozrywkowym, zabawowym lub naukowym. W nowoczesnem wychowaniu społecznem odgrywa bardzo ważną rolę.

Lit.: (zob. oświata pozaszkolna.)

T

Tabula rasa *l.* według Locke'a dusza nowonarodzonego dziecka jest jak biała, niezapisana karta tj. nie posiada określonych właściwości, które daje dopiero wychowanie.

Pogląd ten podzielali sensualiści wieku oświecenia.

Tachistoskop *gr.* przyrząd do badania zakresu uwagi.

Tactus *l.* zmysł dotyku.

Tacyt Publjusz Korneljusz (50-117) historyk rzymski. W „Dialogu o mówcach" wystąpił jako przeciwnik szkoły retorycznej.

Taine Hipolit (1828 - 1893), franc. filozof i historyk. Autor licznych dzieł filozoficznych i historycznych, w znacznej części przetłumaczonych na język polski.

Tales z Miletu (624-546 przed Chr.) filozof grecki, jeden z 7 mędrców, pierwszy grecki filozof przyrody.

Taniec jest wyrazem uczuć i objawem społecznym, stwierdzającym łączność jednostki z ogółem. T. polskie: krakowiak, mazurek, oberek, kujawiak, mazur, polonez, są bardzo piękne i należałoby pracować nad tem, aby się między ludem nie zatraciły.

Tarnowski Stanisław (1837-1917) historyk literatury polskiej, prof. U. J. Główne dzieło „Historja literatury polskiej" w 6 tomach.

Monografję T. wydał F. Hoesick w 2 tomach.

Taszycki Witold współcz. językoznawca i slawista, autor kilku cennych prac z zakresu językoznawstwa.

Tatarkiewicz Władysław (urodz. 1886) filozof pol., prof. Uniw. Wil. i Warsz., redaktor „Przeglądu Filozoficznego", autor b. wartościowej pracy „Historja filozofji" i i.

Tatomir Lucjan (1836—1901) pedagog, zasłużony wychowawca szeregów nauczycielskich w b. zaborze austrjackim, popularyzator historji i geografji.

Taumatologja *gr.* nauka o cudach.

Tautologja w styl. użycie 2 wyrazów równoznacznych, np.: wrócił zpowrotem.

Taylor Edward (ur. 1884) ekonomista polski, prof. Uniw. Poznańsk., autor kilku prac z zakresu ekonomji.

Teatr dla dzieci stanowi bardzo ważny czynnik kształcący i wychowawczy. Rozumieli to dobrze jezuici i pijarzy, zwraca nań uwagę i nowoczesna szkoła.
Lit.: Strzelecka J. „Cele i zadania wychowawcze teatru dla dzieci i młodzieży", Eulenfeld E. „Teatr dla dzieci", Komarnicki L. „Teatr szkolny", Małkowski W. „Teatr w szkole i domu ludowym".

Technika uczenia się. Pedagog niem. Meumann (zob.) przeprowadził doświadczenie, dotyczące ekonomji i techniki uczenia się. Chodziło o to, aby przy możliwie najmniejszem zużyciu energji i w możliwie najkrótszym czasie osiągnąć zamierzony cel. Meumann ustalił warunki uczenia się wedle wymogów ekonomji i techniki na a) *objektywne*: odpowiednia wielkość i czytelność druku lub pisma, jasne i wyraźne wymawianie, tempo uczenia się (lepiej powolne, niż szybkie), rytm, sposób mówienia (najlepiej półgłosem), przerwy odpowiednie, powtarzanie, metoda, ilość jednorazowej porcji materjału, jego jakość, b) *warunki subjektywne*: uwaga, jej adaptacja, stan uczuciowy, natężenie mięśniowe, wola, ogólne samopoczucie, przyzwyczajenie.

Teichmüller Gustaw (1832—1888) filozof niem., zwolennik chrześcijańskiego teizmu. Z dzieł: „Unsterblichkeit der Seele", „Religionsphilosophie" i i.

Telematologja *gr.* nauka o woli.

Teleologja *gr.* nauka o celowości i celowem urządzeniu świata.

Telewizja widzenie na odległość, oraz przenoszenie na odległość obrazów zapomocą prądu elektr.

Temperament *l.* dyspozycje, składające się na pewną postawę życiową osobnika. Galen rozróżniał t. choleryczny, melancholiczny, sangwiniczny, flegmatyczny.
Lit.: Mięszkowski W. „Znajomość ludzi czyli nauka o temperamentach".

Tempestoso *wł.* w muz. burzliwie.

Teneramente *wł.* w muz. delikatnie.

Tennis gra sportowa, z użyciem piłek i rakiet.
Lit.: Kuchar W. i Stahl Z. „Tennis".

Teofobja *gr.* strach przed Bogiem.

Teologja *gr.* nauka o Bogu i rzeczach, związanych z zagadnieniem Boga.

Teorja poznania (episternologja, gnoseologja *gr.*) dział filozofji ścisłej, który rozpatruje poznanie pod względem przedmiotowym, materjalnym. Obejmuje problemy: 1) źródło poznania, 2) granice poznania, 3) warunki poznania, 4) kryterjum poznania, 5) krytykę poznania.
Lit.: B. Bornstein „Zasadniczy problemat teorji poznania".

Teorja selekcji (Darwina) wyjaśnia ewolucję organizmów i przystosowanie się do warunków życiowych w walce o byt.

Teorja wspólnych składników dotyczy przenoszenia się wprawy w uczeniu się. Sformułował ją amerykański psycholog Thorndike w następujący sposób: Zmiana jednej funkcji zmienia inną tylko wtedy, o ile w obydwu funkcjach czynne są wspólne składniki. Obszernie: Nawroczyński B. „Zasady nauczania".

Teorja względności (Teorja Einsteina) rozszerza zasady klasycznej względności na wszystkie zjawiska przyrodnicze a więc i elektromagnetyczne.
Lit.: Białobrzeski Cz. „Wykłady o teorji względności".

Teozofja *gr.* znajomość Boga i jego rzeczy.

Termin ustalona nazwa, specjalne pojęcie w nauce, które da się zdefinjować.

Terminologja *gr.* wyrażenia specjalne, używane w nauce, technice itp.

Terrarjum *l.* pomieszczenie, służące do utrzymywania pewnych zwierząt lądowych w celach naukowych.

Tertium non datur *l.* w logice trzeciego wyjścia niema, formuła logiczna wyłączonego środka. (A. jest równe lub nierówne B.)

Testy — pytania, na które uczeń daje odpowiedzi, potrzebne psychologowi do oznaczenia stopnia inteligencji danego osobnika. Rozróżniamy w praktyce testy:

a) *inteligencji*, czyli ocenienie zdolności do uczenia się zapomocą odpowiednich pytań. (zob. Binet),

b) *pedagogiczne* z dziedziny przedmiotów szkolnych, zwane inaczej testami wiadomości,

c) *orjentacyjne* mają na celu wyrobienie sobie ogólnego pojęcia o danej grupie uczniów,

d) *diagnostyczne* mają dostarczyć szczegółowych danych, które pozwolą nauczycielowi wniknąć w przyczynę ogólnych braków grupy,

e) *inwentaryzacyjne*, stosowane są na początku danego okresu nauczania w celu wykazania, co uczeń umie a czego nie umie z zakresu materjału, przeznaczonego do nauki.

Lit.: Joteyko J. „Metoda testów umysłowych", Kreutz M. „Zmienność rezultatów testów" i niezbędne dla nauczyciela dzieło Claparède'a „Jak rozpoznawać uzdolnienia uczniów".

Teza *gr.* twierdzenie naukowe, wymagające dowodu.

Thorndike Edward współczesny psycholog i pedagog amerykański, prof. psych. wych. w uniwersytecie Columbia, twórca t. zw. „prawa gotowości", polegającego na tem, że uczniowie muszą być przygotowani do korzystania z pomocy nauczyciela.

Tillich Jan Ernest (1780—1807) pedagog niemiecki, zwolennik Pestalozziego, twórca znanej szkoły w Dessawie i autor słynnych popularnych podręczników.

Tok nauki = porządek, który zachowujemy przy nauczaniu przedmiotów,

a) *ogólny* — porządek, w jakim układamy przedmioty w różnych okresach,

b) *szczegółowy*, ułożenie poszczególnych wiadomości w obrębie tego samego przedmiotu.

Tok ogólny i szczegółowy musi się opierać na *zasadach* zależnych od treści przedmiotu nauczania, od rozwoju umysłowego uczniów i zakresu wiedzy. (Tok *normalny.*)

W dydaktyce spotykamy jeszcze następujące terminy:

Tok progresyjny, postępujący np. przy nauczaniu historji, gdy udzielamy wiadomości w przepisanym zakresie naprzód starożytnej, potem średniowiecznej i nowożytnej. Tok ten wskazany jest przy nauczaniu młodzieży starszej.

Tok cykliczny. Najelementarniejsze wiadomości ujmujemy w pewną całość na pewnym stopniu nauki, a na stopniu wyższym powracamy do tego tematu, rozszerzając i pogłębiając materjał. W ten sposób uczymy obecnie historji na 3 i 4 stopniu szkoły powszechnej.

Tok analityczny: podawanie wiadomości o pewnym przedmiocie naprzód ogólnie, potem wiadomości, dotyczące jego części. Odwrotnie:

Tok syntetyczny mamy wtedy, gdy podajemy wiadomości naprzód o częściach, a potem o całości. Mamy jeszcze terminy:

Tok indukcyjny, podawanie naprzód wiadomości szczegółowych, potem ogólnych, i

Tok dedukcyjny, postępowanie w kierunku odwrotnym.

Tołstoj Lew (1828—1910) pisarz rosyjski, założył w Jasnej Polanie szkołę (zob. Jasnopolańska szkoła), w której zaprowadził samorząd uczn. i urządził ją w duchu teoryj Rousseau'a. O T. jako o pedagogu

pisze Ferrière: „Przez swe intuicyjne przeczucie systemu samorządu, przez bardzo silne odczucie konieczności wprowadzenia do szkoły pracy ręcznej, przez swoją koncepcję wzajemnej pomocy w szkole i poza szkołą, przez swoje pojęcie równości społecznej, równości prawa i obowiązków, przez nieustanny wysiłek, by wzniecić wśród dziatwy inicjatywę pracy i głód wiedzy — Tołstoj może być uważany za jednego z najwybitniejszych zwiastunów szkoły czynnej. Tam, gdzie nie osiągnął wyników, uczynią to inni".

Tomasz z Akwinu św. (1225-1274) dominikanin, autor dzieł: „Summa philosophica" i „Summa teologiae", twórca filozofji scholastycznej, opartej na Arystotelesie i dogmatach wiary, uznawanej przez Kościół. Kierunek ten filozoficzno-teologiczny nosi nazwę: *tomizmu.*

Tomasz à Kempis św. (1379 1471) augustjanin, mistyk-asceta, autor rozpowszechnionego na całym świecie dzieła: „O naśladowaniu Chrystusa".

Tonopsychologja odłam psychol. eksp., zajmujący się badaniem wrażeń słuchowych.

Topografja *gr.* szczegółowy opis jakiejś miejscowości.

Topologja *gr.* nauka o położeniu.

Toponomastyka nauka o nazwach miejscowości.

Torakometr przyrząd do mierzenia obwodu klatki piersiowej.

Towarzystwo Szkoły Ludowej (T. S. L.) założone w setną rocznicę 3 maja w Krakowie, pod hasłem „Przez oświatę do wolności". Do pierwszego zarządu należeli: A. Asnyk, A. Sokołowski, L. Boroński. Instytucja ta położyła ogromne zasługi około rozwoju oświaty w b. zaborze austrjackim i obecnie spełnia nadal swą zaszczytną rolę, głównie w Małopolsce.

Lit.: Stępowski M. „Towarzystwo Szkoły Ludowej. Jak powstało, co zrobiło, do czego dąży".

Transcendentny w fil. oznacza to, co nie jest przedmiotem doświadczenia.

Transformacja osobistości zdarza się u chorego umysłowo, który czuje się kim innym, a nie sobą.

Transytywizm u osób chorych psychicznie, przypisywanie własnych stanów innym osobom.

Trema obawa poniżenia, które może nas spotkać podczas jakiegoś występu.

Trentowski Bronisław Ferdynand (1808—1869) filozof i pedagog polski. Dzieła: podstawowe „Chowanna czyli system pedagogiki narodowej, jako umiejętności wychowania, nauki i oświaty, słowem wykształcenia naszej młodzieży", „Myślini czyli całokształt logiki narodowej", „Panteon wiedzy ludzkiej", „Demonomanja, czyli nauka nadziemskiej mądrości", „Grundlage der universellen Philosophie", „Vorstudien zur Wissenschaft der Natur", „Die Freimaurerei in ihrem Wesen u. Unwesen", po łacinie: „De vita hominis aeterna".

Treść w log. przeciwieństwo zakresu pojęcia; w psych. *treść świadomości:* spostrzeżenia, wyobrażenia, pojęcia, uczucia, pragnienia, wysiłki itd.

Trimmer Sara (1741—1810) propagatorka szkoły niedzielnej w Anglji, autorka opowiadań dla dzieci „Bajeczne powieści" i i.

Tritanopja ślepota na błękit i barwę żółtą.

Trivium *l.* trzy „sztuki" w programie szkół średniowiecznych: gramatyka, retoryka, dialektyka. (Zob. quadrivium.)

Tropizm *gr.* ruch pewnych narządów istoty żywej np. rośliny, ruch korzeni, wąsów przyczepnych itp.

Trotzendorf Walenty (1490-1556) uczeń Lutra i Melanchtona, pedagog niemiecki, twórca słynnej szkoły w Goldbergu na Śląsku, będącej wzorem szkół protestanckich w Niemczech.

Trzaskowski Bronisław (ur. 1824) jezuita, pedagog, jeden z założycieli Towarzystwa Pedagogicznego w r. 1868, wybitny badacz języka polskiego. Prace: „Głoskownia j. pol.", „Nauka o źródłosłowach i pierwiastkach jęz. pol.", „Szkice pedagogiczne" i i.

Tupet przesadna pewność siebie, zwykle wówczas, gdy pewność ta nie ma należytych podstaw. Jednostka z tupetem osiąga często powodzenie i ogół odnosi się do niej niechętnie lub wrogo. Należą tu przedewszystkiem blagierzy, różni awanturnicy itd.

Turgot A. Robert Jakób (1727-1781) uczeń Quesnay'a, ekonomista francuski i mąż stanu, zasłużony fizjokrata, rzecznik wychowania narodowego.

Turystyczne związki polskie zespoliły się w r. 1928 w jeden „Związek Polskich Towarzystw Turystycznych". W skład wchodzą: Pol. Tow. Krajoznawcze, Automobilklub Polski, Polski Związek Turystyczny, Podolskie Tow. Turystyczno-Krajoznawcze, Wołyńskie Towarz. Krajoznawcze, Polski Związek Motocyklowy, Związek Uzdrowisk Polskich, Tow. Tur. Beskidenverein.

Tutta la forza *wł.* w muz. z całą siłą.

Twardowski Kazimierz (ur. 1866) fil. pol., prof. Uniw. J. K., zasłużony wychowawca całego szeregu psychologów i uczonych. Dzieła: „Zasadnicze pojęcia dydaktyki i logiki", „O filozofji średniowiecznej", „Rozprawy i artykuły filozoficzne", „Wyobrażenia i pojęcia" i i. Założył i redagował „Ruch Filozoficzny" i założył Pol. Tow. Filozoficzne.

Tyflotypografja *gr.* druk wypukły dla niewidomych.

Typ *gr.* wzór, pierwowzór, forma zasadnicza, wspólna pewnym jednostkom.

Między ludźmi zachodzą różnice indywidualne pod względem treści wyobrażeń i pamięci. Teorję typów zapoczątkował Galton (zob.), spopularyzował słynny neurolog francuski J. M. Charcot, wedle którego przyjęły się nazwy typów wyobrażeniowych: wzrokowy, słuchowy, ruchowy. Ribot rozróżnia typy: konkretny, wzrokowo-typograficzny i słuchowo-abstrakcyjny. Badania Meumanna (zob.) i Thorndicke'a (zob.) wykazały, że czyste typy nie istnieją, a tylko u jednych osób przewagę nad innemi mają elementy wzrokowe, u drugich słuchowe itd.

Kraepelin (zob.) ustalił na podstawie badań trzy typy pracy umysłowej:

1) przystosowuje się szybko do warunków pracy i szybko się męczy,
2) przystosowuje się do pracy wolniej i jest bardziej odporny na zmęczenie niż pierwszy,
3) przystosowuje się długo i jest na zmęczenie bardzo odporny.

Typy woli. Badania w zakresie t. w. prowadzili: niem. psycholog Ach, francuski Michotte i u nas ks. Dybowski. Rozróżnia on w swem dziele „O typach woli":

t. A o nastroju poważnym, równym, opanowanym,
t. B cechuje słabość działania,
t. C wytrwałość w działaniu,
t. D niemoc w działaniu.

Lit.: Witwicki Wł. „Analiza psychologiczna objawów woli", Błachowski St. „O niektórych związkach, zachodzących między typami pamięciowemi" (Pozn. Tow. P. Nauk. prace kom. filoz. tom I.), Chojecki A. „O wpływie woli na wahania uwagi" (Wydz. Inst. Psych. w Warszawie t. III.), Ach N. „Über den Willensakt und das Temperament", Meumann E. „Intelligenz u. Wille".

U

Uczenie się przystosowywanie się do nowych warunków:

a) *jakościowe*, obejmuje dziedzinę ruchów fizycznych i dziedzinę czynności psychicznych,

b) *ilościowe*, idzie tu o obfitość treści myślenia w tym samym czasie.

Nauczanie w szkole może być skuteczne, jeśli odpowiada uczeniu się. Buckingham podaje następujące prawa: a) *prawo gotowości*: przygotowanie organizmu do uczenia się. Rola nauczyciela polega tu na poznawaniu uzdolnienia dziecka i na stwarzaniu sprzyjających warunków; b) *prawo wpływu:* dotyczy uczuciowego akompanjamentu uczenia się i wiąże się ściśle z zainteresowaniem. Nauczyciel podtrzymuje korzystny nastrój klasy i utrzymywanie uczniów na poziomie ich najwyższych wysiłków; c) *prawo ćwiczenia:* odnosi się do powtarzania. (zob. technika uczenia się.)

Lit.: Buckingham „Praca badawcza na terenie szkoły".

Uczenie się pod kierunkiem jest tym systemem postępowania szkolnego, przy którym każdy uczeń otrzymuje tak dokładne wskazówki i wdrożenie w metody uczenia się i myślenia, że jego codzienne przygotowanie się posuwa się naprzód w warunkach najbardziej sprzyjających doskonaleniu się w higjenicznej, ekonomicznej i samodzielnej pracy umysłowej. (Hall-Quest.)

Uczucie stan przyjemny lub przykry, którym dodatnio lub ujemnie reagujemy na to, co nas spotyka i co sobie przedstawiamy lub stwierdzamy jako istniejące (Witwicki).

Rowid określa uczucia jako doznania subjektywne, zrazu niezróżnicowane, które powstają pod wpływem zmian w świadomości wywołujących zmiany ustrojowe, bądź to sprzyjające objawom życia, bądź też tamujące procesy życiowe.

Źródłami uczuć według Ribota są zmiany fizjologiczne w organizmie, wywołujące wrażenia ustrojowe. Najpierw uczucie ma charakter ustrojowy, potem przybiera charakter jako przeżycie duchowe, wreszcie odbywa się jakby intelektualizacja uczucia.

W. James i K. Lange stwierdzili, że istnieje najściślejszy związek przyczynowy pomiędzy objawem fizjologicznym a uczuciem i że zmiany fizjologiczne powodują odpowiednie przeżycie uczuciowe a nie odwrotnie, że uczucia i wzruszenia są produktem licznych refleksów i wrażeń ustrojowych.

Wundt rozróżnia główne kierunki uczuciowe: 1) przyjemność—przykrość, 2) podniecenie—depresja, 3) napięcie—wytchnienie.

W psychologji rozróżniamy zwykle *u. autopatyczne* (które można przeżyć bez względu na stosunki z innemi osobami) i

u. heteropatyczne, w których odnosimy się do innych istot żywych dodatnio lub ujemnie.

W wychowaniu wchodzą w grę cztery główne grupy uczuć: religijne, moralne, intelektualne, estetyczne i społeczne.

Bardzo jasno i zajmująco pisze o uczuciach Wł. Witwicki w swojej „Psychologji".

Lit.: Ribot T. „Psychologja uczuć", „Z zagadnień psychologji uczuć", Kosiba A. „O uczuciach ze stanowiska psychologicznego".

Ueberweg Fryderyk (1826—1871) filozof niem., autor cennej pracy „Grundriss der Geschichte der Philosophie" w 5 tomach.

Układ spoisty całość zbudowana z pewnych elementów przestrzennych lub czasowych i stosunków między niemi np. dziesiątka w kartach, melodja jakiejś pieśni itp.

Umiński Władysław (ur. 1875) pisarz polski, redaktor „Wieczorów Rodzinnych", autor poczytnych powieści podróżniczych dla młodzieży: „Zwycięzcy oceanu", „Balonem do bieguna", „Podróż bez pieniędzy", „W nieznane światy", „Wędrowna wyspa", „Na falach Atlantyku", „W krainie wschodzącego słońca", „Biały mandaryn", „Z Warszawy do Ojcowa", „Synowie puszczy", „Człowiek leśny", „Samolotem naokoło świata", „Podróż naokoło świata piechotą", „W głębinach oceanu", „Podróż dookoła Warszawy".

Umysł ogół funkcyj intelektualnych człowieka.

Uniwersalizm *l.* wiedza, obejmująca wszelkie dziedziny.

Uniwersalja *l.* pojęcie ogólne. W średniowiecznej scholastyce rozróżniano kierunki filozoficzne: realizm, nominalizm, konceptualizm; zwolennicy ich toczyli między sobą spory, czy istnieje człowiek wogóle.

Lit.: Twardowski K. „O filozofji średniowiecznej".

Uniwersytet *l.* szkoła wyższa, obejmująca najważniejsze dziedziny wiedzy. (Zob. szkolnictwo wyższe.)

Lit.: Paulsen „Geschichte des gelehrten Unterrichts".

Uniwersytety ludowe, wyższe szkoły, mające na celu kształcenie szerszych warstw, zapomocą metod poglądowych i w formie popularnej.

Rozróżniamy dwa systemy u. l.: *s. angielski* zainicjowany przez prof. uniw. w Cambridge w połowie XIX wieku J. Stuard'a. Polega na stosowaniu systematycznych wykładów, ćwiczeń a nawet porad piśmiennych; *s. duński*, twórcą był Grundtwig. System polega na nauczaniu w specjalnych szkołach z internatami.

Lit.: Libański E. „Co to jest uniwersytet ludowy", Ludwiczak A. „Uniwersytety ludowe w Polsce", Michalski St. „Popieranie wiedzy i samouctwo" i wyd. „Poradnik dla samouków". IV.

Urbanowska Zofja (ur. 1849) pisarka dla młodzieży. Cenne są jej „Gucio zaczarowany", „Księżniczka" (dla dorastających panien), „Atlanta", „Róża bez kolców", „Wszechmocni" i i.

Urojenia u chorych psychicznie lub nawet u osób zdrowych, uprzedzonych na pewnym punkcie a zaślepionych polega na spotęgowanem poczuciu mocy (ur. ekspansywne). Choremu się zdaje, że jest królem, mędrcem itp. Jeśli urojenie opiera się na tle obniżonego poczucia mocy, wtedy ma ono charakter depresyjny. (Chory uważa się za robaka, psa itp.)

Urszulanki zgrom. zakonne, założ. 1535, mające na celu wychowanie młodzieży żeńskiej. Zakon obejmuje około 400 klasztorów. W Polsce słyną gimnazja u., prowadzone wzorowo.

Usposobienie charakterystyczny dla jednostki kompleks dyspozycyj uczuciowych, stanowiący jakby jej naturę.

Ustawodawstwo szkolne jest zmienne wobec reform w ostatnich czasach. Ustawy i rozporządzenia obejmuje „Dziennik Urzędowy" Min. W. R. i O. P. oraz takież wydawnictwa poszczególnych kuratorjów. O ile idzie o ustawy najnowsze, przeczytaj „Ustrój i organizacja szkolnictwa w Polsce", wyd. 1934 przez Państw. Wyd. Ks. Szk.

Utrakwizm szkolny. W niektórych województwach R. P. z ludnością narodowo mieszaną istnieją szkoły „dwujęzyczne" tj. z j. wykładowym polskim i ruskim, względnie białoruskim lub litewskim.

Utylitaryzm *l.* kierunek w etyce, wedle którego celem ludzkiego działania powinno być dobro.

Uwaga chwilowa, przemijająca dyspozycja do spostrzeżeń. U. naszą zwracają podniety silniejsze od innych, podniety odmienne od tła, niezwykłe, nowe, nieoczekiwane,

wyraźnie przyjemne i wyraźnie przykre. W psychologji rozróżniają:

u. dowolną, względnie — wedle Witwickiego — *planową* a warunki jej są: przedstawienie celu, przekonanie, że u. jest do tego celu potrzebna, pragnienie osiągnięcia celu, aby osiągnąć przyjemność i wiara, że się będzie uważać;

u. mimowolna, bezplanowa, występuje niezależnie od naszej woli na skutek pobudek bądź wewnętrznych, bądź zewnętrznych.

Ponadto spotykamy jeszcze terminy:

u. intensywna i *słaba*, *zmysłowa* (skierowana na bodźce zewnętrzne) *intelektualna* (pozostająca na usługach myślenia), *statyczna* (utrzymująca się czas dłuższy), *dynamiczna* (potrzebująca coraz to nowych bodźców).

Natężenie uwagi bada się zapomocą metody Kraepelina (zob.). Do badań u. służy także tachistoskop (zob.).

Lit: Ribot T. „Psychologja uwagi", Jaroszyński T. „Metody badań psychologicznych w szkole".

Uzdolnienie zespół warunków, od których zależy rozwój jednostki. Wychowawca powinien wcześniej odkryć u wychowanka szczególniejsze uzdolnienia, aby mógł ustalić środki, prowadzące do należytego ich rozwoju.

V

Vaihinger Jan (ur. 1852) filozof niemiecki. Główne dzieło: „Die Philosophie des Als ob. System der theoretischen, praktischen und rel. Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealischen Positivismus".

Van Rensselaer Stefan (1764—1839) filantrop amerykański, założył pierwszą w Ameryce szkołę techniczną.

Veggio Maffeo (1406—1458) humanista włoski, autor traktatu „De educatione".

Venia legendi *l.* prawo wykładania na uniwersytecie po przyjęciu przez radę wydziałową pracy habilitacyjnej.

Verdier Jan (1735—1820) lekarz francuski, założyciel zakładu leczniczo-wychowawczego dla dzieci ułomnych i chorowitych.

Verne Juljusz (1828—1905) francuski autor bardzo poczytnych powieści przyrodniczo-fantastycznych dla młodzieży, przewidując w nich wiele z dzisiejszych odkryć i wynalazków. Dzieła znane i w j. polsk. jak np. „Dzieci kap. Granta", „Podróż do wnętrza ziemi" i i.

Verweyen Jan Marja (ur. 1863) fil. niem. Dzieła: „Die Tat im Ganzen der Philosophie", „Die Philosophie des Möglichen" i i.

Vico Jan Baptysta (1668—1743) fil. włoski, zapoczątkował filozofję historji w dziele: „Principi di una scienza nuova".

Vittorino da Feltre (Ramboldini Wiktor) (1378—1446) humanista włoski, założyciel szkoły w Mantui „Casa giocosa", w której kładł nacisk m. i. na wychowanie fizyczne.

Vives Ludwik (1492—1540) humanista hiszpański, zasłużony na polu wychowania, zwiastun pedagogiki nowożytnej. Zwalczał werbalizm scholastyczny, domagał się uwzględnienia natury ucznia i jego uzdolnień, nauczania poglądowego drogą indukcji. Przywiązywał wielką wagę do ćwiczeń fizycznych, propagował naukowe kształcenie kobiet. Wywarł wpływ m. i. na Komeńskiego (zob.). Dzieła w j. łacińskim: „O umiejętnościach", „O sposobie nauki dziecięcej", „O sposobie mówienia", „O duszy i życiu" i i.

Vogel Jan Karol Krzysztof (1785—1862) pedagog niemiecki, dyrektor szkoły i autor metody nauki czytania „Normalwörtermethode".

Voltaire François Marie Arouet (1694—1778) filozof i pisarz francuski. W dziełach swoich zajmował się także sprawami nauczania i oświecenia ogólnego. Domagał się ścisłości metodycznej w naukach przyrodniczych.

W

Wachholz Leon (ur. 1867) lekarz polski, autor m. i. pracy popularnej „O zaburzeniach umysłowych u dzieci i młodzieży".

Waga Teodor (1739—1801) pedagog polski, pijar, autor podr. „Historja książąt i królów polskich".

Waitz Teodor (1821—1864) psycholog niemiecki, zwolennik Herbarta (zob.), twórca psychologicznej antropologji. Dzieła: „Allgemeine Pädagogik", „Anthropologie der Naturvölker" i i.

Walker Franciszek (1840—1897) społecznik amerykański, propagator nauki robót ręcznych w szkołach.

Wallis Jan (1616—1703) matematyk angielski, jeden z twórców metody głosowej w nauczaniu głuchoniemych.

Warnkówna Jadwiga współczesna pedag. polska, autorka cenionych utworów dla dzieci: „Pieśń poranna", „Gwiazdka dla małych moich przyjaciół", „Powiastki cioci" i i.

Wartenberg Mścisław (ur. 1868), filozof polski, autor kilku wybitnych dzieł filozoficznych w j. niemieckim i polskim.

Warunek w logice podstawa, założenie, w. *realny*: przyczyna.

Rozróżniamy w. *wystarczający*. (gdy rzecz uwarunkowana jest wieloma okolicznościami) W. *konieczny* (conditio sine qua non), bez którego rzecz uwarunkowana nie zachodzi.

Wayneflete William (1395—1486) biskup angielski, zasłużony około rozwoju szkolnictwa w Anglji.

Wątpliwość stan, w którym pewne nasze przekonanie, uważane poprzednio za prawdziwe, przestaje się nam narzucać z koniecznością nieodpartą i gdy czujemy, że moglibyśmy być i przeciwnego zdania.

Wehrli Jan Jakób (1790—1855) pedagog szwajcarski, kier. zakładu Fellenberga dla dzieci bezdomnych.

Weisse Chrystjan Feliks (1726—1804) poeta niem., filantropinista, autor cennych utworów dla dzieci i redaktor czasop. „Der Kinderfreund".

Wentylacja wymiana zapasu powietrza w ubikacjach zamkniętych.

Lit.: Bruchnalski K. „Wentylacja izb szkolnych jaka jest i jaka być powinna".

Werbalizm *l.* nauka słowna, bez poglądu, bez zrozumienia wyrazów, bezmyślne mechaniczne „kucie" napamięć niezrozumiałych tekstów. Metoda potępiona przez wszystkich współczesnych pedagogów.

Werbigeracja *l.* chorobliwe powtarzanie ostatnich słów w zdaniu monotonnie i przez czas dłuższy.

Wernic Henryk (1829—1905) pedagog polski. Prace: „Myśli o wychowaniu i nauczaniu", „Praktyczny przewodnik wychowania", „Co i jak robią rzemieślnicy", „Znakomici rzemieślnicy i przemysłowcy", „Wychowanie dziecka", „Pierwszy rok nauki" i i.

Wersyfikacja *l.* nauka o budowie wiersza.

Lit.: Wóycicki K. „Forma dźwiękowa", Łoś J. „Wiersze polskie w ich dziejowym rozwoju".

Weryho Marja (Radziwiłłowiczowa) współcz. pisarka pedagog. polska, propagatorka wychowania przedszkolnego. Bardzo cenne prace: „Jak zająć dzieci w wieku przedszkolnym", „Gimnastyka dla dzieci", „Spiewy i zabawy w pokoju i w ogrodzie", „Wychowanie przedszkolne" i i. Utwory dla dzieci: „I ja już czytam", „Nacia na pensji", „Dla Józi", „Las", „W lecie", „Nasi przyjaciele", „W zimie", „Wróble", „Wśród swoich" i i.

Weryho Władysław (1868 - 1916) filozof pol., założyciel i redaktor „Przeglądu Filozoficznego". Współdziałał w tworzeniu Pol. Tow. Filozoficznego, Pol. Tow. Psychologicznego, Pol. Tow. Badań nad Dziećmi, Pracowni Psychologicznej, Instytutu Filozoficznego.

Wesley Jan (1703—1791) założyciel sekty metodystów i słynnej szkoły w Kingsword w Anglji.

Weychert-Szymanowska Władysława (ur. 1874) działaczka pedagogiczna i pisarka. Autorka m. i. pracy „Zycie na kursach dla dorosłych", „Nauczanie dorosłych czytania i pisania" i i.

Wędrowny obłęd (poriomania) skłonność do bezcelowego włóczenia się. U dzieci pęd do „chodzenia za szkołę". Lit.: Kuchta J. „Dziecko-włóczęga".

Whewell William (1794—1866) wybitny pedagog angielski. Prace m. i. „Historja nauk indukcyjnych", „Rozprawy o wychowaniu".

Wichern Jan Henryk (1808-1881) pedagog niemiecki, założ. schroniska dla bezdomnych dzieci w Horn.

Wiedza ogół przedmiotów teoretycznych należycie usystemizowanych. W. *przyswojona* polega na zrozumieniu i zapamiętaniu treści nauczonej i na umiejętności sformułowania jej słowami i zastosowania jej do pewnego celu teoretycznie lub praktycznie.

Wielopolski Aleksander (1803 - 1877) dyrektor wznowionej w roku 1861 Komisji Rządowej Wyzn. Rel. i Ośw. Publ. w był. Królestwie. Przy pomocy J. Korzeniowskiego wydał nową „Ustawę szkolną", wedle której szkoły dzieliły się na elementarne, średnie i zawodowe. Założono w Warszawie Szkołę Główną, a w Lublinie 8-klasowe liceum i w Puławach Instytut Politechniczny i Rolniczo-leśny.
Lit.: Kraushar A. „Margr. Wielopolskiego reformy wychow. publ."

Willmann Otto (1839 – 1920) przedstawiciel katolickiej pedagogiki naukowej i humanistycznego kierunku w nauczaniu. Autor pracy „Didaktik als Bildungslehre".

Winnetka system (The Winnetka Technique) stworzony przez C. Washburne'a w Ameryce. Obejmuje 4 szkoły dla dzieci od 5 do 12 lat. System tych szkół opiera się na metodzie aktywności ucznia, a szkoły rozporządzają dużemi środkami na realizację różnych pomysłów.

Wirtemberska Marja z Czartoryskich (1768—1854) od r. 1810 nadzorczyni szkół żeńskich w Warszawie. W „Powieściach wiejskich" zapoczątkowała u nas literaturę dla ludu.

Wisłocki Władysław (1841-1900) historyk literatury, autor pracy „Nauka języka polskiego w szkołach polskich przed Kopczyńskim" i i.

Wiśniewski Antoni (1718—1774) pijar, pedagog polski, współpracownik St. Konarskiego, rzecznik empirycznego kierunku w nauczaniu.

Witalizm *l.* pogląd fil., wedle którego przyczyną zjawisk życiowych jest specjalna siła.

Witwicki Władysław (ur. 1878) filozof i psycholog polski, prof. Uniw. Warsz., autor znanego i świetnego podręcznika „Psychologja" w 2 tomach. Osobno: „Analiza psychologiczna objawów woli", mnóstwo rozpraw w czasopismach fachowych.

Wiwarjum *l.* pomieszczenie dla zwierząt wodnych i lądowych, jako pomoc naukowa w naucz. przyrody.

Wizytator organ nadzorczy w szkolnictwie, okręgowy lub ministerjalny, osobny dla szkolnictwa powszechnego, średniego i zawodowego.

Władze szkolne (zob. Inspektorat szkolny, kurator, kuratorja, Ministerstwo W. R. i O. P.)

Wnioskowanie w log. wyprowadzenie sądu z innego, lub więcej sądów (zob. sylogizm).

Wojciech z Kalisza (um. około 1601) pedagog arjański, przeciwnik jezuitów (zob. Lewartowska szkoła).

Wojciechowski Konstanty (1872—1924) wybitny dydaktyk j. polskiego i znawca literatury powieściowej, autor cennej pracy „Język polski“ wskazówki metodyczne do programów gimnazjaln. „Przewrót w umysłowości i literaturze polskiej po r. 1863”, „Wiek oświecenia“.

Cenne są jego monografje: Prusa i Sienkiewicza.

Wola dyspozycje do pragnień i postanowień. Pragnienia i postanowienia są objawami woli wewnętrznemi, ruchy (zob.) zaś zewnętrznemi.

Na złożony akt woli składają się: Zainteresowanie, wyobrażenie celu, motywy działania, walka motywów, decyzja, wybór środków prowadzących do celu i wykonanie.

Lit.: Witwicki W. „Analiza psychologiczna objawów woli”, Dybowski M. „O typach woli”, Lutosławski W. „Rozwój potęgi woli”, Schopenhauer „O wolności ludzkiej woli”, Ribot T. „Choroby woli”, Payot J. „Kształcenie woli”.

Wolert Władysław (ur. 1890) pisarz i pedagog polski. Główne dzieło „Demokracja i kultura” największa praca polska o zagadnieniach oświatowych.

Wolff Chrystjan (1679—1754) wybitny przedstawiciel filozofji oświecenia w Niemczech, racjonalista.

Wolna charakterystyka. Nauczyciel wychowawca, chcąc poznać indywidualność dziecka, stara się ująć wszystkie zasadnicze rysy, cechujące je, i w tym celu prowadzi oprócz karty indywidualności t. zw. wolną charakterystykę. Jest to synteza spostrzeżeń, stanowiąca monografję psychologiczną wychowanka.

Wolski Konstanty (1762—1810) pedagog, autor „Nauki początkowego czytania, pisania i rachowania” oraz „Przepisów dla nauczycielów, dających naukę początkowego czytania”. Zastosował metodę analityczną czytania.

Woluntaryzm *l.* kierunek w psychologji empirycznej, sprowadzający wszystkie zjawiska psychiczne do objawów woli. Przedstawiciele: Duns Scotus, Schopenhauer, Paulsen, Wundt.

Wójcicki Kazimierz Władysław (1807—1879) pisarz i publ. polski, współredaktor Encyklopedji Orgelbranda, autor wielu prac, które mogą się przydać nauczycielowi, np. „Przysłowia narodowe”, „Starożytne przypowieści“, „Klechdy”, „Stare gawędy i obrazy”, „Życiorysy znakomitych ludzi“, „Pamiętnik dziecka Warszawy“, „Niewiasty polskie”, „Warszawa i jej społeczność“ i i.

Wóycicki Kazimierz (ur. 1876) historyk literatury zwłaszcza z okresu pozytywizmu, autor doskonałego podręcznika „Stylistyka i poetyka polska“ i i.

Wrażenie treść świadomości, odnosząca się bezpośrednio do przedmiotu. Powstaje na skutek podniety fizycznej, działającej na nasze zmysły. Rozróżniamy w. bólu, dotykowe, kinestetyczne, mięśniowe, równowagi, słuchowe, smakowe, stawowe, temperatury, ustrojowe, węchowe, wzrokowe. W każdem można wyróżnić jakość, intensywność i czas trwania.

Wrażliwość zdolność odbierania wrażeń z pomocą narządów zmysłowych, zależna od osobistych właściwości jednostki.

Współpraca domu i szkoły, aktualne hasło współczesnego wychowania.

Lit.: Bzowski J. „Szkoła i rodzina, ich wzajemny stosunek i formy współżycia", Ziemnowicz M. „Rodzina a wchowanie państwowe", Rondthaler A. „Czego szkoła oczekuje od rodziców", Steinbokówna G. „Współpraca domu ze szkołą".

Wundt Wilhelm (1832 1920) filozof i psycholog niemiecki, założył pierwszą w Europie pracownię psychologiczną w Lipsku, przystosował do badania przeżyć psychicznych aparaty i metody eksperymentalne, których przedtem używali tylko fizjologowie. Oprócz psychologji laboratoryjnej uprawiał również psychologję etnograficzną, zajmując się badaniem mowy, prawa, mitu, zwyczaju, religji.

Dzieła jego są bardzo wysoko cenione: „Lehrbuch der Physiologie des Menschen", „Vorlesungen über die Menschen- u. Tierseele", „Grundzüge der physiologischen Psychologie", „Logik", „Ethik", „System der Philosophie", „Einführung in die Psychologie", „Völkerpsychologie" i i. Wydawał „Psychologische Studien".

Lit.: Stögbauer A. „Psychologja Wundta i jej geneza".

Würzburska szkoła kierunek w psychologji; twórcą był O. Külpe (zob.) należą do niej K. Bühler, N. Ach, A. Messer, K. Marbe i w. i.

Badają oni eksperymentalnie procesy myślenia i woli, przeciwstawiają się dawnej tezie asocjonizmu, jakoby życie duchowe człowieka było jedynie tylko kojarzeniem się i rozpadaniem skojarzeń między wyobrażeniami, odgrywają na nowo sądy i pojęcia, poczucia i postanowienia, które nazywają osobliwemi terminami (Bewusstseinlage, Bewusstheit, Determinierende Tendenz). (Witwicki.)

Wybór zawodu. W krajach zachodnich, a częściowo i u nas stosuje się zasadę: „Właściwy człowiek na właściwem miejscu", wedle której pewne czynności społeczne powinien wykonywać ten tylko, kto ma odpowiednie do tego zdolności. W celu określenia tych zdolności prowadzili psychologowie liczne doświadczenia (Münsterberg, Stern, Claparède, i i.). Niedawno powstała t.zw. psychotechnika (zob.), mająca na celu m. i. skierowywanie młodzieży po ukończeniu szkoły powszechnej do właściwych szkół dalszych wedle stwierdzonych zdolności i po ukończeniu szkoły średniej ogólnokształcącej do odpowiednich uczelni wyższych.

Wychowanie proces, wykonywany przez pokolenie starsze nad młodszem. Celem tego procesu jest przekazanie wychowankowi doświadczeń zebranych przez przeszłe pokolenia, przechowywanych w mowie i piśmie, aby proces rozwojowy ludzkości nie uległ przerwie, lecz wszechstronnie się rozwijał.

K. E. N. postanawiała wychowywać jednostkę tak, aby jej było dobrze i żeby ludziom z nią było dobrze. Hasło to było znane przedtem. Tak np. J. Mill pragnął uczynić z jednostki narzędzie szczęścia dla niej samej i dla bliźnich. Podobnie myśleli filantropiniści (zob.). W ciągu w. XIX panowała idea rozwoju „całego człowieka". A. Comte twierdził, że w. jest faktem społecznym, a jednostka, pomyślana w oderwaniu od społeczeństwa, jest abstraktem. Schleiermacher uważa, że w. jest urobieniem jednostki do życia społecznego w państwie, kościele, wzajemnem obcowaniu i nauce. Podobne stanowisko zajmują Wundt, i twórca pedagogiki socjalnej w Niemczech Natorp (człowiek tylko przez ludzką społeczność staje się człowiekiem). Wedle Durkheima w. to ogół działań wykonywanych przez

pokolenie dorosłe na pokoleniu, które jeszcze do życia społecznego nie dojrzało. E. Thorndike twierdzi, że w. powinno zmienić istotę ludzką na lepszą i użyteczniejszą dla społeczeństwa. J. Adams uważa w. za proces, w którym jedna osobowość oddziaływa na drugą w celu zmiany jej rozwoju. Claparède twierdzi, że „w. jest życiem a nie przygotowaniem do życia. O ile zaś w. zamierza być przygotowaniem do życia, nie będąc samem życiem, to nie przygotowuje do życia".

J. Dewey tak rozumuje:

„... Wychowanie jest procesem wrastania jednostki w społeczną świadomość gatunku. Wrastanie to kształtuje stopniowo siły jednostki, zapładnia jej świadomość, wytwarza przyzwyczajenia, rozwija wyobrażenia oraz wyzwala uczucia i wzruszenia. Dzięki temu jednostka staje się zwolna uczestnikiem intelektualnych i moralnych zasobów, zdobytych przez ludzkość w ciągu długiego rozwoju, staje się spadkobiercą nagromadzonego kapitału cywilizacji... Dochodzi ono do skutku jedynie dzięki pobudzaniu wrodzonych sił dziecka przez wymogi społeczne sytuacji.

Proces wychowawczy posiada dwie strony: psychologiczną i socjologiczną, które są ze sobą zespolone tak, że nie można ich odłączać. Jednostka, którą należy wychować, jest jednostką społeczną, społeczeństwo zaś organicznym związkiem jednostek uspołecznionych."

Lit.: (zob. narodowe w., państwowe w.) oraz Claparède E. „Wychowanie funkcjonalne", Bornholtz T. „Organizacja i technika pracy wychowawczej", Chmielewski K. „Widnokręgi wychowawcze", Demolins E. „Potęga wychowania", Henderson C. H. „Nowe wychowanie", Koperska „Chrystus i wychowanie", Moszczeńska I. „Dobre i złe wychowanie dzieci", Locke J. „Myśli o wychowaniu", Marenné W. „Przesądy w wychowaniu", Michałowski H. „Wychowanie dziecka", Mikulski A. „Wychowanie duchowe w szkole powszechnej", Nawroczyński B. „Swoboda i przymus w wychowaniu", Pabst A. „Wychowanie praktyczne", Pawłowski L. „Z zagadnień organizacji pracy wychowawczej", Russel B. „O wychowaniu", Spencer H. „O wychowaniu umysłowem, moralnem i społecznem", Ziemnowicz M. „Problemy wychowania współczesnego". W jęz. niem. „Lexikon der Pädagogik" Spielera.

Wychowanie przedszkolne (zob. Froebel, froeblowskie dary, Montessori M., Decroly, przedszkola.)

Lit.: Cicimirska N. „Moja ochronka", „Nowe systemy wychow. przedszkolnego", Marciszewska i Posadzowa „Z metodyki wychow. przedszkolnego", „Instrukcje dla ochroniarek", Weryho M. „Jak zająć dzieci w wieku przedszkolnym", „Wskazówki dla osób zakładających i prowadzących ochrony", „Zabawy i zajęcia dziecięce", Weryho-Radziwiłłowiczowa „Metoda wychow. przedszkolnego", „Zarys wych. przedszkolnego", Tukiewiczowa „Wych. przedszkolne", Żulińska B. „O wychow. religijnem dzieci w wieku przedszkolnym".

Czasopismo: „Wychowanie Przedszkolne", wychodzi w Warszawie.

Wycieczki szkolne odgrywają w nauczaniu współczesnem ważną rolę. Są one bądź a) związane z nauką j. polskiego, historji, geografji, przyrodoznawstwa, krajoznawstwa itp. b) bądź zabawowe, jak majówki, grzybobranie itp.

Lit.: Bykowski L. „Wycieczki szkolne", Jaworski A. „Poradnik dla urządzających wycieczki", Niemcówna i Polaczkówna „Wycieczki geograficzne w szkołach szwedzkich", Poniatowska H. „Wycieczki szkolne", Sołdowski J. „O wycieczkach szkolnych jako istotnej części nauczania j. polskiego", Trzepałko Fr. „Wskazówki dla wycieczek historycznych z biegiem rzek", anonimowo „Metodyka wycieczek krajoznawczych".

Wydawnictwo Polskie firma nakładowa Rudolfa Wegnera w Poznaniu, wydaje „Biblj. Laureatów Nagrody Nobla" i wspaniałe monografje miast i dzielnic polskich „Cuda Polski".

Wydziałowe szkoły = szkoły średnie K. E. N.. oraz w b. Galicji 3 wyższe klasy szkoły powsz.

Wykład jedna z licznych form nauczania, zwłaszcza w uczelniach wyższych, w szkole powszechnej zaś prawie zupełnie nieodpowiednia (z wyjątkiem niektórych lekcyj historji), wyeliminowano ją też z niższych klas szkół średnich. Nawroczyński domaga się, aby formę akroamatyczną (zob.) określić terminem f. *podająca*. Podawanie wiadomości powinno zawsze służyć celom kształcenia, bo wiadomości, choćby bardzo ważne, wtłoczone do głowy, nie wiele warte. Używając f. akroamatycznej, nauczyciel powinien mówić jasno, wyraźnie i zrozumiale, nie prędko i nie za głośno i nie za cicho; ma przemawiać swobodnie, z pamięci, w sposób żywy i naturalny, nie odczytywać z książki lub notatek. W szkole elementarnej i w niższych klasach szkoły średniej należy wykład np. z historji podzielić na krótkie odstępy i po każdym z nich porozmawiać z uczniami. Szczegóły: B. Nawroczyński „Zasady nauczania".

Wykształcenie wytwór czynności nauczania. Rozróżniają w. ogólne i zawodowe. Ideał w. zmieniał się w różnych czasach i dziś jeszcze zdania są podzielone. Niektórzy pedagogowie chcieliby, idąc śladami Rousseau'a, wykształcić człowieka wogóle sposobem formalnym; inni zaś twierdzą, że na w. ogólne muszą się złożyć zarówno wiadomości ucznia, jak i jego przyzwyczajenia, umiejętności i zamiłowania. Nawroczyński twierdzi, że w. ogólne funduje się na zespole dóbr kulturalnych, będących lub mających być wspólną własnością wszystkich członków takiego utworu społecznego, który obejmuje różne grupy zawodowe. W w. rozróżniamy trzy kolejne stadja: podstawowe (elementarne i średnie), zawodowe i rozszerzające.

Lit.: Nawroczyński „Zasady nauczania", Spranger E. „Kultur und Erziehung".

Wyneken Gustaw pedagog niem. Wspólnie z Gehebem założył wolną gminę szkolną w Wiekersdorfie, zakład dla młodzieży obojga płci od 9—18 lat, zorganizowany na zasadach skrajnie pojętego demokratyzmu. Próba się nie powiodła.

Wyobrażenia językowe słuchowe nazywa Szober fonematami, a wzrokowe (gdy czytam lub piszę) grafematami, jako zjawiska świadomości, podczas gdy samo zjawisko głosu akustyczno-fizjologiczne czy też napisana litera należą do świata zewnętrznego.

Lit.: Szober St. „Gramatyka języka polskiego".

Wyobrażenie przedstawienie zmysłowe przedmiotów konkretnych. W. dzielą się na spostrzegawcze i pochodne. Te ostatnie są odtwórcze lub wytwórcze (zob. fantazja, pojęcie).

Wypracowania piśmienne. Wedle Rowida wolne w. p. winny uwzględniać życie dzieci w domu, życie w szkole, obserwacje w czasie przechadzek i wycieczek, ważniejsze zdarzenia w miejscowości rodzinnej lub w kraju, święta i uroczystości ludowe, stosunek młodzieży do zagadnień moralnych, społecznych, narodowych i ogólnoludzkich. Szober rozróżnia typy wypracowań: opowiadania i opisy przedmiotowe, opisy podmiotowe, opisy podmiotowo-przedmiotowe, rozprawy, charakterystyki i rozkłada je na 6 cyklów koncentrycznych w zakresie nauki w szkole powsz. i niższych klasach szkół średnich. (Zob. plany wypracowań piśmiennych.)

Lit.: Rowid H. „Z metodyki wypracowań piśmiennych", Szober St.

„Zasady nauczania jęz. polskiego" rozdz. III, Szycówna A. „Metodyka wypracowań piśmiennych", Biliński J. „Cwiczenia słownikowe w związku z wypr. piśm.", Wiącek St. „Prace piśmienne dzieci w szkole powsz."

Wyrazowa metoda czytania analityczna, polega na tem, że dziecko poznaje naprzód wyraz i analizuje go na zgłoski i głoski. (W nowszych czasach używają także metody zdaniowej, t. j. zamiast jednego wyrazu, dziecko poznaje całe zdanie.)

Wyrwicz Karol (1717—1793) jezuita, reformator szkół jezuickich i kierownik jezuickiego Collegium Nobilium w Warszawie za Stanisława Augusta.

Wysłouchowa Marja (1858-1905) pisarka ludowa, redaktorka „Zorzy" i autorka całego szeregu świetnych książeczek dla ludu oraz monografij popularnych Mickiewicza, Lenartowicza, Ujejskiego, Goszczyńskiego.

Wzrokowe złudzenia zachodzą przy ocenie wielkości i kierunków przestrzennych na płaszczyźnie. Np. *irradjacja:* powierzchnie jasne na czarnem tle wydają się większe, a czarne na jasnem mniejsze; *złudzenie Zöllnera* powstaje przy ocenie wielkości kątów; *złudzenie Mueller-Leyer'a* powstaje, gdy linję prostą podzielimy na pół odcinkiem ukośnym, wtedy ramię kąta rozwartego wydaje się większe niż kąta ostrego. Czytaj: Witwickiego „Psychologja" I.

Wzrost i waga (zob. pomiary).

Wzruszenia (zob. afekty) spotęgowane uczucia, którym towarzyszą specyficzne objawy zewnętrzne jak strach, wywołuje odrętwienie ogólne, zjeżenie włosów, bladość twarzy itp. Wielkie wzruszenia hamują prawidłowy bieg władz umysłowych, zaciemniają rozumowanie, rozwagę itp., wskutek czego ktoś w gniewie popełnia zabójstwo lub jakiekolwiek przestępstwo. Przeżycia wzruszeniowe pociągają też za sobą szkody w organizmie, niszczą system nerwowy, osłabiają serce itp. Wychowawcy powinni kłaść duży nacisk na ćwiczenie się wychowanków w opanowywaniu afektów.

Y

Y. M. C. A. *Young Men Christian Association*, stowarzyszenie młodych mężczyzn i kobiet, mające na celu rozwój umysłowy i fizyczny młodzieży przez urządzanie szlachetnych przedsięwzięć (świetlice, kolonje letnie itp.) Powstało w Ameryce. W Polsce rozwija działalność od roku 1919.

Yerkes Robert psycholog amerykański, organizator wydziału psychologji, który przeprowadził badania zdolności rekrutów w czasie wielkiej wojny.

Z

Zabawy (zob. gry i zabawy).

Zachowanie się młodzieży w miejscach publicznych nieraz pozostawia wiele do życzenia, może nawet nie ze złej woli, ale z nieświadomości.

Polecamy J. Piątka: „Zasady przyzwoitego zachowania się uczniów".

Zadania szkolne (zob. wypracowania piśmienne).

Zahajkiewicz Szczęsny (ur. 1861) pisarz polski w Ameryce, autor wielu powiastek dla dzieci.

Zahorski Władysław (1858—1927) lekarz i historyk polski, jeden z założycieli Wileńskiego Tow. Przyjaciół Nauk i autor około 150 prac, głównie dotyczących Wileńszczyzny.

Zainteresowanie, ciekawość, jest stanem psychicznym złożonym, w którego skład wchodzą t. zw. uczucia logiczne. Podstawą tych uczuć są sądy, względnie akty sądzenia. (Stąd np. ciekawość u dziecka, jakie było zakończenie bajki, aby mogło wydać o tem sąd.)

Nawroczyński nazywa z. pobudką, działającą z samego wnętrza osobowości wykształconego człowieka, albo głodem coraz to nowych wartości, albo wreszcie stanem gotowości do przeżyć, skierowanych na przedmiot, mogący zaspokoić tkwiącą w nas potrzebę wartości.

Jeżeli przeżycia te nie są złączone z wysiłkiem, nazywamy z. *biernem*, połączone z wysiłkiem z. *czynnem*. To ostatnie może być *reaktywne* lub *samorzutne*. Z., rodzące się na gruncie kultury, dzielą się na *nawykowe* i *duchowe*.

Z. dzieci, rozpoczynających naukę szkolną, są jeszcze bardzo surowe i mają charakter instynktowy. Duchowe zaczynają się znacznie później. Claparède stwierdza, że z. rozwijają się w kierunku od prostoty do złożoności, od konkretności do abstrakcji, od biernej receptywności do samorzutności, od niezdeterminowania do specjalizacji, od podmiotowości do przedmiotowości, od tego, co bezpośrednio bliskie, do tego, co dalekie. W wychowaniu należy dbać o skierowanie z. na dobra kulturalne i wartości moralne, społeczne, poznawcze i etyczne, o ustalenie ich kierunku, o uczynienie ich samorzutnemi.

Warto zaznajomić się dokładnie z wywodami Nawroczyńskiego „Zasady nauczania" w rozdz. „Dynamika zainteresowań". Osobno wyszła praca St. Rzepińskiego „Zainteresowanie się przedmiotem nauki". Ciekawe poglądy znaleźć można w pracy Kerschensteinera „Theorie der Bildung", i w książce J. Dewey'a „Szkoła i dziecko". (Zainteresowanie i wysiłek.)

Zakrzewski Konstanty (ur. 1876) fizyk polski, autor licznych prac, w biuletynach A. U. Dzieła: „Zarys zasad fizyki", „O promieniotwórczości" i wspólnie z Natansonem „Nauka fizyki", „Wiadomości początkowe z fizyki".

Zakrzewski Stanisław (ur. 1873) historyk polski, autor licznych prac m. i. „Historjografja Polski wobec wskrzeszenia państwa" i „Bolesław Chrobry Wielki".

Zaleska Marja Julja (1831-1889) wybitna pisarka polska dla dzieci i młodzieży, redaktorka „Wieczorów Rodzinnych", pierwsza, która wprowadziła do literatury dziecięcej pogadanki i powiastki przyrodnicze. Z prac „Wieczory czwartkowe", „Obraz świata roślinnego", „Listki i ziarnka", „O niezgodnych królewiczach", „Swiatek Zosi", „Przygody małego podróżnika w Tatrach".

Zależność w logice, z. wniosku od przesłanek.

Załuski Józef Jędrzej (1702-1774) biskup, twórca sławnej Bibljoteki Narodowej w Warszawie i autor licznych dzieł naukowych i historycznych.

Zamenhof Łazarz Ludwik (1859-1917) twórca międzynarod. języka „Esperanto". Dzieło: „Podręcznik kompletny j. międzynarodowego".

Zamoyski Jan (1542-1605) kanclerz, założyciel Akademji w Zamościu.

Lit.: Łempicki St. „Działalność Zamojskiego na polu szkolnictwa polskiego", Kochanowski J. K. „Dzieje Akademji Zamoyskiej".

Zarański Stanisław (1817-1880) pedagog polski, autor prac: „Wykład zasad ekonomji społecznej, zastosowany do potrzeb wychowania narodowego", „Żywioł ekonomiczny

w wychowaniu publicznem", „Nowy organ dydaktyki według metody Bakona", „Elementarz".

Zarzecki Łucjan (1873—1925) wybitny pedagog polski, redaktor pism: „Przegląd Pedagogiczny", „Szkoła Polska", „Sprawy Szkolne", „Wychowanie w Domu i Szkole". Autor cennych prac: „Nauczanie matematyki początkowej", „Szkoła pracy", „O wychowaniu narodowem", „Charakter jako cel wychowania" „O naczelnej idei polskiego wychowania", „Dydaktyka ogólna" i i.

Zawiliński Roman (1855—1932) pedagog polski, językoznawca, etnograf, redaktor „Poradnika Językowego", autor m. i. „Dobór wyrazów: Słownik wyrazów bliskoznacznych i jednoznacznych".

Zdanie wyrazy, oznaczające jakąś myśl. Rozróżniamy z. *proste*, rozwinięte i nierozwinięte, zupełne, niezupełne, bezpodmiotowe; *złożone* równorzędnie (łączne, przeciwstawne, wynikowe) podrzędnie (podmiotowe, przedmiotowe, przydawkowe, okolicznikowe).

Zdanowicz Aleksander (1808—1868) nauczyciel, wychowawca młodzieży żeńskiej. Prace: „Zarys historji polskiej dla dzieci", „Rys dziejów literatury polskiej" i i.

Zdziechowski Marjan (ur. 1861) historyk literatury, slawista, autor wielu cennych prac, m. i. „Wpływy rosyjskie na duszę polską", „Gloryfikacja pracy".

Zeller Edward (1814—1908) teolog i filozof niemiecki, autor kilku dzieł m. i. „Philosophie der Griechen".

Zenon z Elei (V w. przed Chryst.) filozof grecki, należący do szkoły eleatów (zob.).

Zenon z Kition (336-264 przed Ch.) filozof grecki, twórca szkoły stoickiej (zob.).

Zero, 0, liczba całkowita, ani dodatnia ani ujemna, oznacza brak przedmiotów liczonych.

Zero fizjologiczne. Podnietą fizyczną dla wrażeń ciepła i zimna są ciała od —10° do 70° C. W pośrodku tej skali (od 31° do 33°) nie odczuwamy ani ciepła ani zimna. Oznaczono przeciętną tj. 33° C jako zero fizjologiczne.

Zęby u dziecka ukazują się między 6 a 8 miesiącem. Naprzód dolne, a potem górne, środkowe siekacze, potem zewnętrzne siekacze i pierwsze trzonowe między 12 a 15 miesiącem, kły między 16 a 20 mies. i drugie trzonowe między 20 a 24 mies. Są to zęby mleczne. Od 6 do 13 roku życia następuje zmiana uzębienia na z. stałe. (Naprzód 4 z. trzonowe, następnie siekacze, potem kły i reszta trzonowych.) Ostatnie zęby mądrości między 17 a 30 r. ż.

Zieliński Tadeusz (ur. 1859) polski religjolog-hellenista, filozof uczony o europejskiej sławie. Z dzieł: „Świat antyczny a my", „Historja kultury antycznej", „Hellenizm a judaizm", „Literatura starożytnej Grecji".

Zielnik (herbarjum). Zbiór zasuszonych i systematycznie ułożonych roślin do celów nauki.

Lit.: Kobendza R. i Kołodziejczyk J. „Zbieranie roślin i układanie zielnika".

Ziemięcka Eleonora (1819—1869) propagatorka filozofji katolickiej, autorka prac: „Zarys filozofji katolickiej", „Myśli o wychowaniu kobiet", „Karta pedagogiki". Wydawała czasopismo „Pielgrzym".

Ziewanie najpospolitszy objaw znużenia i nudy. Pojawia się u dzieci w szkole, gdy lekcja jest nudna, niedbała, lub gdy dzieci przemęczone. Nauczyciel powinien przerwać nudę gimnastyką, śpiewem i ożywieniem lekcji. Z. jest „zaraźliwe", udziela się drugim.

Ziller Tuiskon (1817—1882) pedagog niemiecki, zwolennik pedagogiki Herbarta (zob.), założyciel „Verein

für wissenschaftliche Pädagogik". Dzieła: „Einleitung in die allg. Pädagogik", „Allgemeine Pädagogik".

Zjawiska psychiczne zdarzenia i procesy krótkotrwałe, fakty podmiotowe, dane w doświadczeniu wewnętrznem.

Złudzenie. Na spostrzeżenie (zob.) składają się: wyobrażenie spostrzegawcze, sąd realizujący i sądy klasyfikujące. Jeżeli któryś z tych ostatnich sądów jest mylny, wówczas spostrzeżenie takie nazywa się złudzeniem.

Zmartwychwstańcy, zakon polski, zał. w Rzymie 1842 r. przez Piotra Semenenkę i Hieronima Kajsiewicza. Obecnie Z. posiadają kolegja w Rzymie, w Kentucky, w Chicago, we Lwowie i w Krakowie.

Zmęczenie i znużenie stan organizmu, polegający na nadmiernem zużyciu energji nerwowej przy pracy fizycznej lub umysłowej. Objawy zmęczenia fizycznego: przyspieszenie czynności serca, oddechu, zaczerwienienie skóry, pocenie się, duszność, niekiedy omdlenie, a nawet w rzadkich wypadkach śmierć. Z. psychiczne: ociężałość w myśleniu, trudność w skupieniu uwagi, rozdrażnienie itp. Oprócz wyczerpania energji nerwowej, ujawniają się w ustroju produkty rozkładu o charakterze trującym.

Zmęczeniu jako przebiegowi objektywnemu towarzyszy subjektywny stan znużenia, (który może występować bez zmęczenia, np. podczas podróży koleją jesteśmy znużeni, chociaż siedzimy wygodnie i nie pracujemy ani fizycznie ani umysłowo). Metody badań zmęczenia:

1. *pośrednie*, które mają na celu określenie zmian fizjologicznych, powstających wskutek z.;

a) met. estezjometryczna polega na stwierdzeniu faktu z przemęczenia fizycznego lub umysłowego, wrażliwość dotykowa słabnie;

b) met. ergograficzna, badanie zapomocą ergografu (Mosso, Dubois);

c) met. dynamometryczna (badanie siły mięśni);

2. *bezpośrednie* a) dyktat, b) rachunki Kraepelina, c) zapamiętanie cyfr, d) kombinacyjna Ebbinghausa itd.

Pedagogika eksperymentalna kładzie duży nacisk na badanie z. Zajmowali się tem: Kraepelin, Nieczajew, Ebbinghaus, Lobsien, Meumann, Binet i i., u nas B. Błażek, Jaxa Bykowski, T. Jaroszyński, J. Joteyko, Z. Dąbrowski i i.

Lit.: Błażek B. „Znużenie w szkole" i „Studja psychometryczne", Joteyko J. „Znużenie", Mosso Angelo „Znużenie".

Zmysły narządy, służące do odbieranie wrażeń ze świata zewnętrznego. Każdy z nich reaguje na specyficzne bodźce: *wzrok* na świetlne, *słuch* na dźwięki i szmery itd. Oprócz znanych dawniej 5 zmysłów (wzrok, słuch, węch, smak, czucie) rozróżniamy zmysły umiejscowione w skórze. Jeden z nich daje wrażenie nacisku (z. *bargczny*), drugi temperatury (z. *termiczng*), z. mięśniowy (*kinestetyczny*) daje wrażenie położenia np. ramienia, z. równowagi (*statyczny*) wrażenia równowagi w podstawie, wreszcie z. *ustrojowy* podaje do naszej świadomości stany organów wewnętrznych.

Pedag. eksperymentalna zajmuje się badaniem zmysłów, od ich sprawności bowiem zależy rozwój inteligencji dziecka.

Znaniecki Florjan (ur. 1882) socjolog i filozof polski, prof. Uniw. Poznańskiego, redaktor „Kwartalnika Socjologicznego". Dzieła: „Zagadnienia wartości w filozofji", „Humanizm i poznanie", „Znaczenie rozwoju świata i człowieka", „Upadek cywilizacji zachodniej", „Wstęp do socjologji", „Socjologja wychowania" i i.

Zoologia *gr.* nauka o zwierzętach. (Zob. przyrodoznawstwo.)

Zoonosis *gr.* choroba u ludzi, przeniesiona ze zwierząt. Przenosić się mogą i są wówczas bardzo groźne: nosacizna, wścieklizna, wąglik, mniej groźne świerzb i pryszczyca.

Zwingli Ulrych (1484—1531) reformator religijny szwajcarski. Poglądy pedagogiczne zawarł w dziełku: „Wie man die Jugend in guten Sitten und christlicher Zucht auferziehen und lernen soll".

Ż

Żak uczeń szkół niższych w dawnych wiekach, utrzymujący się z jałmużny. Obecnie wyrazem tym oznaczamy psotnika i wogóle źle zachowującego się ucznia.

Żal zmartwienie z powodu własnego minionego czynu, który osobnikowi wydaje się zły lub niekonieczny. Mieści w sobie zawsze daremne pragnienie, skierowane w przeszłość i niezadowolenie z samego siebie.

Żeleński Władysław (1837-1921) znany kompozytor polski. Oprócz licznych utworów muzycznych, napisał podręcznik do nauki harmonji.

Żukowski Jan Władysław (1870—1911) prof. Uniw. J. K. we Lwowie, autor cenionego dzieła: „W krainę dziecka".

Żukowski Otton Mieczysław (ur. 1867) pedagog polski i kompozytor, zasłużony działacz oświatowy na Bukowinie, później we Lwowie. Prace m. i. „Zdania i myśli o muzyce", „Muzyka kościelna w pierwszych wiekach chrześcijaństwa", „Wychowanie młodzieży w Polsce od XIV do pierwszej połowy XVII w.", „Śpiewnik polski", „Czuwaj" (śpiewnik harcerski), „Hejnał" (150 kwartetów męskich).

Żulińska Barbara (ur. 1881) wychowawczyni i pisarka polska, autorka bardzo dobrego podręcznika dla ochroniarek i szeregu utworów dla dzieci o charakterze głęboko religijnym i patrjotycznym, jak np. „Mały Jezus", „Anioł Stróż", „Mała Święta", „Oto matka Twoja", „Królowa Korony Polskiej", „O św. Franciszku z Assyżu". Dla młodzieży starszej: „Ku czci królowej Jadwigi", „Obowiązki Polki".

Żuliński Józef (1841-1908) wybitny pedagog polski, wychowawca długiego szeregu nauczycielek. Autor prac: „O znaczeniu astronomji w wychowaniu i jej nauczaniu", „O nauczaniu historji naturalnej w szkołach ludowych". „O znaczeniu nauk przyrodniczych w ogólnem i zawodowem wykształceniu".

